

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΝΕΟΤΕΡΟ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ»
(Σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Έρευνας Βυζαντινού Πολιτισμού)

**« Ιωάννου Κανανού:
"Περὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότος πολέμου".
Μια φιλολογική και ιστορική προσέγγιση»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της
Ευαγγελίας Τριαντ. Αλεξοπούλου
Πτυχιούχου του Τμήματος Φιλολογίας
Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
(1995)

ΑΜ: 1013202005001

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Αθανασόπουλος Μάριος, ΕΔΙΠ, Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (επόπτης)
Μονιού Δημήτρα, Δρ. Βυζαντινής Φιλολογίας Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
(μέλος)
Καπετανάκη Σοφία, Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια, Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (μέλος)

Μυστράς, 2022

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας κ. Μάριο Αθανασόπουλο, για την επιστημονική και συμβουλευτική καθοδήγηση που μου προσέφερε σε όλα τα στάδια της εκπόνησής της με τις εύστοχες και εποικοδομητικές παρατηρήσεις του. Οφείλω ακόμη να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς τις καθηγήτριες κ. Μονιού και κ. Καπετανάκη οι οποίες, ως μέλη της εξεταστικής επιτροπής, συνέβαλαν με τις γνώσεις τους και την εμπειρία τους στην ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον σύζυγό μου και συμφοιτητή μου στο παρόν μεταπτυχιακό πρόγραμμα, Θεόδωρο Τομαρά, για την πολύτιμη βοήθειά του, ιδιαίτερα στο τελευταίο στάδιο της εκπόνησης και στην τελική διαμόρφωση της διπλωματικής μου εργασίας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο Ιωάννης Κανανός, ένας άγνωστος συγγραφέας που εντάσσεται στους ελάσσονες ιστορικούς της ύστερης βυζαντινής περιόδου, περιγράφει -και μάλιστα ως αυτόπτης μάρτυρας- την τρίμηνη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς τον Ιούνιο του 1422 με επικεφαλής τον σουλτάνο Μουράτ Β΄. Καταγράφει με πολλές λεπτομέρειες την προετοιμασία, τη στρατηγική, τα τεχνικά μέσα των Τούρκων και την τελική αποτυχία τους που αποδίδεται στη συμβολή της Θεοτόκου, παρά την αριθμητική υπεροχή τους. Πρόκειται για ένα κείμενο το οποίο δεν έχει αναδειχθεί όσο τα έργα άλλων ιστοριογράφων της ίδιας περιόδου. Είναι επίσης το μοναδικό κείμενο που παραδίδει διεξοδικά τη συγκεκριμένη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, η οποία αναφέρεται εντελώς συνοπτικά από τους ιστορικούς του 15ου αι. (Σφραντζή, Δούκα και Χαλκοκονδύλη).

Στο εισαγωγικό μέρος αυτής της εργασίας παρουσιάζονται συνοπτικά κάποια στοιχεία σχετικά με τη βυζαντινή ιστοριογραφία (είδος, περίοδοι, βασικά χαρακτηριστικά, κύριοι εκπρόσωποι) και καταγράφεται το ιστορικό πλαίσιο, με σκοπό να αποδοθεί το κλίμα της παρακμής μέσα στο οποίο τοποθετείται το ιστορούμενο γεγονός, με κύρια χαρακτηριστικά τις πολιτικές και θρησκευτικές έριδες, την αδυναμία βοήθειας από τη Δύση και την άσχημη οικονομική κατάσταση που είχαν οδηγήσει το Βυζάντιο σε σταδιακή εξασθένηση και συρρίκνωση. Ακολουθεί η αναλυτική παρουσίαση του κειμένου, η απόδοσή του στη νέα ελληνική και ο πάσης φύσεως σχολιασμός του. Εξετάζονται γλωσσικά και υφολογικά στοιχεία και επισημαίνονται οι πληροφορίες που δίνει άμεσα και έμμεσα το κείμενο για ποικίλες πτυχές της πολιτικής, στρατιωτικής, κοινωνικής οργάνωσης του Βυζαντίου και των Οθωμανών κατά τον 15ο αι. Παράλληλα, επιχειρείται η ερμηνεία των επιλογών του συγγραφέα ως προς τα ιστορούμενα γεγονότα και τον τρόπο παρουσίασής τους με σκοπό να αναδειχθεί αυτό το ιδιαίτερα ενδιαφέρον, αλλά ελάχιστα έως τώρα μελετημένο κείμενο.

Λέξεις κλειδιά: Κανανός, Ιστοριογραφία, Βυζάντιο, Κωνσταντινούπολη, Οθωμανοί, Μουράτ Β΄, Παναγία, 15ος αι., Πολιορκία, Βυζαντινή Ιστορία.

Abstract

Ioannis Kananos is one of the minor historians of the late Byzantine period. In his historical work entitled «*Διήγησις Περὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότος πολέμου*» he describes, as an eyewitness, the three-month siege of Constantinople by the Ottomans in June 1422, led by Sultan Murad II. He records in detail the preparation, strategy, technical means of the Turks and finally, their failure which is attributed to the contribution of the Virgin Mary despite their numerical superiority. This text is not as prominent as the works of other historians of the same period. It is, however, the only text that gives a detailed account of the specific siege of Constantinople, which is briefly mentioned by the 15th century historians (Sfrantzis, Doukas and Chalkokondyles).

The introductory part of this work briefly presents some information about byzantine historiography (periods, characteristics, representatives) and the historical context, to illustrate the climate of decline in which the narrated event is placed. The key events of this era involve the political and religious disputes, the lack of help from the West and the poor economic situation that had led Byzantium to a gradual weakening and contraction. The text of Kananos is then presented in detail, translated into modern Greek, and commented on in several ways. Linguistic and stylistic elements are examined, whilst information derived directly or indirectly from the text is also presented, encompassing various aspects of the political, military, and social organization of Byzantium and the Ottomans during the 15th century. Finally, an attempt is made to interpret the author's choices regarding the narrated events and the way they are presented to highlight this particularly interesting but to date, seldomly studied text.

Keywords: Cananos, Historiography, Byzantium, Constantinople, Ottomans, Murad II, Virgin Mary, 15th century, siege, Byzantine History.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	11
1. Εισαγωγή.....	13
1.1. Η βυζαντινή ιστοριογραφία	15
1.2. Γενικά χαρακτηριστικά της βυζαντινής ιστοριογραφίας.....	15
1.2.1. Η θεία πρόνοια αποτελεί ρυθμιστικό παράγοντα για την ανθρώπινη ιστορία	15
1.2.2. Η θέση του ιστορικού σε σχέση με το έργο του	15
1.2.3. Η επιδίωξη της αντικειμενικότητας	16
1.2.4. Ο κλασικισμός	16
1.3. Τα είδη της ιστοριογραφίας	17
1.3.1. Πολιτική και διπλωματική ιστορία	17
1.3.2. Χρονογραφία.....	17
1.3.3. Διαφορές ιστοριογραφίας και χρονογραφίας.....	18
1.3.4. Εκκλησιαστική ιστορία.....	20
1.3.5. Πηγές.....	21
1.4. Διαίρεση της βυζαντινής ιστοριογραφίας.....	22
1.4.1. Πρωτοβυζαντινή περίοδος	22
Ιστορικοί.....	23
Χρονογράφοι	23
1.4.2. Μεσοβυζαντινή περίοδος.....	24
Ιστορικοί.....	24
Χρονογράφοι	25
1.4.3. Υστεροβυζαντινή περίοδος.....	26
Ιστορικοί.....	26
Χρονογράφοι	27
1.5. Ο Ιωάννης Κανανός	28
1.5.1. Ο συγγραφέας της «Διήγησης» και το έργο του.....	28
1.5.2. Χειρόγραφα.....	29

1.5.3. Χρονολόγηση του έργου	29
1.5.4. Στοιχεία της γλώσσας και του ύφους του έργου του Κανανού.....	29
1.6. Το ιστορικό πλαίσιο	32
1.6.1. Ο Βαγιαζήτ Α' και η πρώτη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης.....	32
1.6.2. Ο Μανουήλ Β' και η αναζήτηση βοήθειας στη Δύση	33
1.6.3. Η σημασία της μάχης της Άγκυρας 35και η πολιορκία της Πόλης (1411)	35
1.6.4. Ο Μεχμέτ Α' και οι καλές σχέσεις με το Βυζάντιο	37
1.6.5. Ο Μουράτ Β' και η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 1422	38
1.6.6. Τα γεγονότα μετά την πολιορκία του 1422	40
2. Κείμενο & απόδοση στη Νεοελληνική.....	43
3. Ανάλυση & σχολιασμός του έργου.....	71
Ο τίτλος του έργου	73
3.1. Το προοίμιο της Δηγήσεως.....	83
3.2. Η άφιξη του πρώτου στρατεύματος.....	90
3.3. Η άφιξη του δεύτερου στρατεύματος με επικεφαλής τον Μουράτ Β'	100
3.4. Η παστία.....	108
3.5. Η αναποτελεσματικότητα των κανονιών	112
3.6. Οι πολεμικές μηχανές των Οθωμανών	117
3.7. Αναζήτηση υπόγειων περασμάτων	121
3.8. Η σύνθεση του οθωμανικού στρατού	123
3.9. Η προμήθεια στρατιωτικού υλικού και η τύχη των βυζαντινών απεσταλμένων..	126
3.10. Ο Μηρσαΐτης	130
3.11. Η άφιξη του Μηρσαΐτη	133
3.12. Η ψυχολογία των Οθωμανών ενόψει της γενικής επίθεσης	136
3.13. Η ημέρα της γενικής επίθεσης	138
3.14. Ο εξοπλισμός των Οθωμανών πριν από τη γενικευμένη επίθεση	139
3.15. Οδηγίες πριν από την τελική επίθεση και οι αντιδράσεις των Βυζαντινών	142

3.16.	Φόβοι για την τύχη της Πόλης και των κατοίκων της.....	144
3.17.	Ο Μηρσαΐτης δίνει το τελικό σύνθημα και η γενικευμένη επίθεση ξεκινά.....	148
3.18.	Οι Βυζαντινοί ανακτούν το θάρρος τους.....	150
3.19.	Παλλαϊκή άμυνα των πολιορκημένων.....	153
3.20.	Η ηρωική αντίσταση των υπερασπιστών της Πόλης.....	155
3.21.	Η συμβολή των γυναικών.....	158
3.22.	Η υποχώρηση των Οθωμανών.....	161
3.23.	Το θαύμα της Παναγίας και η διάψευση των σοφών της Περσίας.....	163
3.24.	Η επιφάνεια της Θεοτόκου.....	165
3.25.	Επίλογος.....	166
4.	Συμπεράσματα.....	167
	Πίνακας συντομογραφιών.....	171
	ΠΗΓΕΣ.....	175
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	179

Πρόλογος

Η Κωνσταντινούπολη υπήρξε πολυπόθητη πόλη από την ίδρυσή της. Κατά τη διάρκεια της ιστορίας της έζησε πολλές απόπειρες κατάκτησής της, από τις οποίες μόνο δύο κατέληξαν στην άλωσή της, το 1204 από τους Σταυροφόρους και το 1453 από τους Οθωμανούς.

Τον 15ο αι. η Κωνσταντινούπολη ήταν μια πόλη με ξεθωριασμένη δόξα και πολύ περιορισμένους οικονομικούς πόρους. Η άλλοτε λαμπρή Βασιλεύουσα με την τεράστια εμπορική και γεωπολιτική σημασία, με τους θησαυρούς της τέχνης και του πολιτισμού, που υπήρξε αντικείμενο πόθου για διάφορους λαούς, εμφάνιζε πλέον έντονα τα σημάδια της παρακμής, της αποσύνθεσης του κρατικού μηχανισμού και της εδαφικής συρρίκνωσης. Στο πέρασμα των αιώνων, χάρη στα θεοδοσιανά τείχη της,¹ είχε αντέξει στις επιθέσεις Περσών, Αβαροσλάβων, Βουλγάρων, Ρώσων, Πετσενέγκων και μόνο οι Σταυροφόροι είχαν καταφέρει να τη λεηλατήσουν εννιακόσια χρόνια μετά από την ίδρυσή της. Καθοριστικοί παράγοντες για την αδυναμία των επίδοξων εισβολέων να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη, στάθηκε αφενός η έλλειψη ενός καλά οργανωμένου σχεδίου για την αποτελεσματική πολιορκία και την κατάληψή της, και αφετέρου η ανεπάρκεια και η ακαταλληλότητα του οπλισμού των πολιορκητών, τουλάχιστον μέχρι την εμφάνιση των πυροβόλων όπλων².

Γενικότερα, η παρακμή του βυζαντινού κράτους ήταν αποκαρδιωτική. Η άλλοτε μεγάλη αυτοκρατορία είχε πλέον περιοριστεί σε ένα μικρό κράτος, μια αδύναμη αυτοκρατορία των Στενών. Ο τελευταίος αιώνας του Βυζαντίου αποτελεί στην πραγματικότητα το προοίμιο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, που έμελλε να καταλάβει σταδιακά όλες τις επαρχίες του Βυζαντίου και τελικά την πρωτεύουσά του το 1453. Οι Οθωμανοί έκαναν την εμφάνισή τους στην περιοχή της Βιθυνίας στο τελευταίο τέταρτο του 13ου αι. Κατά τη διάρκεια του 14ου αι. κατέκτησαν σχεδόν όλα τα βυζαντινά εδάφη στη Μικρά Ασία και τα περισσότερα από τα εδάφη που βρίσκονταν υπό βυζαντινή κυριαρχία στην Ευρώπη. Κατά τον 14ο αι. επίσης οι αυτοκράτορες της Κωνσταντινούπολης έγιναν υποτελείς των Οθωμανών και ήταν υποχρεωμένοι να εκστρατεύουν μαζί τους ακόμη και εναντίον βυζαντινών κτήσεων.

Διακαής επιθυμία των Οθωμανών ήταν η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης και γι' αυτό κινήθηκαν απειλητικά εναντίον της βυζαντινής πρωτεύουσας πολλές φορές. Την

¹ Βλ. ενδεικτικά Turnbull / Dennis (2004) 7-8.

² Βλ. Αθανασόπουλος, Μ. (2016) 568.

πρώτη φορά ο σουλτάνος Βαγιαζήτ πολιορκήσε την Κωνσταντινούπολη το διάστημα 1394-1402. Ακολούθησε η πολιορκία του 1411 κατά τη διάρκεια του οθωμανικού εμφυλίου πολέμου, στη συνέχεια η πολιορκία του 1422 και τέλος η πολιορκία του 1453, που οδήγησε στην άλωση της Πόλης.

Το έργο του Κανανού που φέρει τον τίτλο *«Διήγησις περι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότος πολέμου κατὰ τὸ ,ς' αὐτὸν ἔτος, ὅτε ὁ Ἄμουράτ Πείς παρέπεσε ταύτη μετὰ δυνάμεως βαρείας καὶ παρολίγον ταύτην ἐκράτει, εἰ μὴ ἡ ὑπέραγνος Μήτηρ τοῦ Κυρίου ταύτην ἐφύλαξε, συγγραφεῖσα παρὰ κυρίου Ἰωάννου τοῦ Κανανοῦ»*, αναφέρεται στην τρίτη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης και είναι το μόνο έργο που ασχολείται αποκλειστικά με τη συγκεκριμένη αποτυχημένη απόπειρα των Τούρκων να την κατακτήσουν.

1. Εισαγωγή

1.1. Η βυζαντινή ιστοριογραφία

Η ιστοριογραφία αποτελεί εξέχον γραμματειακό είδος στο πλαίσιο της βυζαντινής γραμματειακής παραγωγής. Είναι χαρακτηριστικό ότι σχεδόν χωρίς διακοπή, για περισσότερο από μία χιλιετία, μια σειρά βυζαντινών συγγραφέων κατέγραφαν, ταξινομούσαν και σχολίαζαν γεγονότα, γράφοντας κείμενα που συμβατικά μπορούν να χωριστούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τις ιστορίες και τις χρονογραφίες. Αυτή τη διάκριση πρότεινε στα τέλη του 19ου αι. (1882) ο Karl Krumbacher που θεωρείται ο πατέρας των βυζαντινών σπουδών στο κλασικό έργο του «*Ιστορία της βυζαντινής λογοτεχνίας*».³

Παράλληλα με τις δύο αυτές τάσεις, στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο γεννιέται και αναπτύσσεται ένα ακόμη είδος ιστορίας, η εκκλησιαστική ιστορία.

1.2. Γενικά χαρακτηριστικά της βυζαντινής ιστοριογραφίας

1.2.1. Η θεία πρόνοια αποτελεί ρυθμιστικό παράγοντα για την ανθρώπινη ιστορία

Η παρέμβαση του Θεού στα ανθρώπινα αναγνωρίζεται είτε ως μοναδική αιτία για κάποια συγκεκριμένα γεγονότα, είτε ως η κύρια αιτία συνεπικουρούμενη από κάποιες άλλες. Το χαρακτηριστικό αυτό αφορά και τους ιστορικούς και τους χρονογράφους.⁴ Δεν πρόκειται για ένδειξη αφέλειας, αλλά έχει να κάνει με την ιδιοσυγκρασία τόσο των ανθρώπων που έγραφαν τις ιστορίες αυτές, όσο και των ανθρώπων που τις διάβαζαν. Είναι στοιχείο του βυζαντινού πολιτισμού η αντίληψη ότι ο Θεός παρεμβαίνει στα πράγματα των ανθρώπων. Η Θεία Πρόνοια είναι επομένως βασικός ρυθμιστικός παράγοντας για την ανθρώπινη ιστορία.⁵

1.2.2. Η θέση του ιστορικού σε σχέση με το έργο του

Οι συγγραφείς τοποθετούνται απέναντι σε αυτά που ιστορούν κρίνοντας άμεσα ή έμμεσα αυτοκράτορες και αξιωματούχους προς τους οποίους ενίοτε αφιερώνουν και τα έργα τους. Δεν έχουμε σε καμία περίπτωση απρόσωπη αφήγηση καθώς οι συγγραφείς «υπάρχουν» μέσα στα κείμενά τους κρίνοντας πρόσωπα και πράγματα. Αυτό στο οποίο διαφοροποιούνται είναι ο βαθμός στον οποίο το κάνουν. Άλλοι είναι πολύ πιο επικριτικοί ή επαινετικοί και άλλοι λιγότερο. Πίσω βέβαια από τις κρίσεις αυτές κρύβεται η προσωπική ιδεολογία των ιστορικών, η δική τους τοποθέτηση για τα πράγματα αλλά και η ιδεολογία της εποχής τους.

³ Βλ. Krumbacher (1987) Α 440.

⁴ Βλ. Αθανασόπουλος, Μ. (2021) 31.

⁵ Βλ. Mango (1988) 226 & 235.

1.2.3. Η επιδίωξη της αντικειμενικότητας

Οι ιστορικοί αυτής της περιόδου ασχολούνται με γεγονότα σύγχρονά τους και σίγουρα όχι πολύ μακρινά σε αυτούς. Έτσι, έχουν άμεση γνώση γι' αυτά και είναι σε θέση να εντοπίζουν πηγές που τους βοηθούν να ελέγξουν την αξιοπιστία της καταγραφής τους. Στόχος τους είναι η εύρεση της αλήθειας, καθώς ακολουθούν το πρότυπο των αρχαίων ιστορικών, τους οποίους μιμούνται.⁶ Ωστόσο, όπως ειπώθηκε και πριν, δεν καταφέρνουν πάντα να είναι αντικειμενικοί, για τον πρόσθετο λόγο ότι πολλές φορές συμμετέχουν και οι ίδιοι στα γεγονότα.⁷

1.2.4. Ο κλασικισμός

Η ιστοριογραφία καλλιεργείται καθ' όλη τη διάρκεια του Βυζαντίου, ακολουθώντας τα αρχαία ελληνικά ιστοριογραφικά πρότυπα.⁸ Γενικά οι βυζαντινοί ιστορικοί συνεχίζουν την παράδοση των συγγραφέων της κλασικής αρχαιότητας, φιλοδοξώντας να μιμηθούν κυρίως τον Θουκυδίδη,⁹ τον Ξενοφώντα και τον Ηρόδοτο ως προς τη γλώσσα, το λεξιλόγιο και το ύφος.¹⁰ Αναπόφευκτα η μορφή της Αττικής γλώσσας που χρησιμοποιούν οι ιστορικοί του Βυζαντίου ήταν κατανοητή μόνο σε έναν μικρό και περιορισμένο αριθμό ανθρώπων, σε ένα κοινό μορφωμένο, στον ανώτερο κλήρο και στους διανοούμενους της αυλής. Το ότι πολλοί άνθρωποι της εποχής εκείνης δυσκολεύονταν να διαβάσουν τα ιστορικά κείμενα που ήταν γραμμένα σε αττικίζουσα γλώσσα, φαίνεται από το γεγονός ότι ορισμένα από τα κείμενα αυτά σώζονται ταυτόχρονα και σε δημώδεις παραλλαγές, όπως για παράδειγμα η *Άλεξιὰς* που έγραψε η Άννα Κομνηνή¹¹ (12ος αι.) ή η *Ιστορία* του Νικήτα Χωνιάτη¹² (13ος αι.), δύο έργα στα οποία είναι φανερή η διάθεση των συγγραφέων τους για εξερεύνηση και λεπτομερή περιγραφή του κόσμου γύρω τους.¹³

Ο βαθμός της μίμησης των κλασικών προτύπων διαφέρει από συγγραφέα σε συγγραφέα. Κάποιοι συγγραφείς δεν υποδουλώνονται στα πρότυπά τους, αλλά αφηγούνται με πρωτοτυπία και φρεσκάδα σύγχρονα με αυτούς γεγονότα, βάζοντας την προσωπική τους σφραγίδα στα ιστορικά τους έργα. Υπάρχουν όμως και συγγραφείς οι οποίοι, στην

⁶ Βλ. Αθανασόπουλος, Μ. (2013) 202.

⁷ Βλ. Krumbacher (1987) A 461-463.

⁸ Βλ. Krumbacher (1987) A 459-460.

⁹ Βλ. Αθανασόπουλος, Μ. (2013) 196.

¹⁰ Βλ. Gregory (2005) 13.

¹¹ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1142, EEOC 76, 434, 639, ODCC 71, Diehl (2002) 493-507, Gregory (2005) 260-261 και 268, Καρπόζηλος (2009) Γ 397-461, Rosenqvist (2008) 180 και 181-185 και Colovou (2020).

¹² Βλ. ενδεικτικά ODB I 428, Gregory (2005) 275, 279 και 284-285, Καρπόζηλος (2009) Γ 699-788 και Rosenqvist (2008) 197-201.

¹³ Βλ. Gregory (2005) 279.

προσπάθειά τους να μιμηθούν τα αρχαία πρότυπα, δεν το επιτυγχάνουν, είτε γιατί δεν έχουν την ικανότητα, είτε γιατί δεν τα γνωρίζουν σε βάθος.

Οι βυζαντινοί ιστορικοί ακολουθώντας την αρχαία ιστοριογραφική παράδοση κάνουν σαφή διάκριση ανάμεσα στους βαρβάρους,¹⁴ τους οποίους θεωρούν απολίτιστους, και στους Βυζαντινούς, τους οποίους θεωρούν φορείς ενός αρχαίου και υψηλού πολιτισμού. Πολλές φορές οι ιστορικοί που μιμούνται κλασικά πρότυπα, αντί να χρησιμοποιούν στα κείμενά τους τις ονομασίες των λαών με τους οποίους το Βυζάντιο βρισκόταν κατά καιρούς σε αντιπαράθεση (π.χ. Βουλγάρους, Σέρβους, Ρώσους και άλλους), προτιμούν να τους προσδιορίζουν με όρους που αντιστοιχούν σε παλαιότερους λαούς και δεν υπάρχουν πλέον στην εποχή τους. Έτσι, μπορούμε να συναντήσουμε Σκύθες ή Μήδους σε ιστορικά έργα του 10ου ή του 11ου αι. Επομένως, οι ιστορικοί αυτής της εποχής θυσιάζουν τη σαφήνεια και την ιστορική ακρίβεια στον βωμό του κλασικισμού. Στο ίδιο πλαίσιο κινούμενοι κάποιοι από αυτούς δεν αναφέρουν τα αξιώματα ή τους τίτλους που έχουν λατινική προέλευση, γιατί τα ονόματα αυτά δεν απαντούν στα αρχαία πρότυπά τους. Προτιμούν να τα αποδώσουν περιφραστικά ή να τα περιγράψουν.¹⁵

1.3. Τα είδη της ιστοριογραφίας

1.3.1. Πολιτική και διπλωματική ιστορία

Οι ιστορικοί του Βυζαντίου περιορίζονται στην εξιστόρηση πολεμικών και διπλωματικών γεγονότων. Δεν ενδιαφέρονται πολύ για θέματα πολιτιστικά, οικονομικά, κοινωνικά και δεν εστιάζουν στους απλούς ανθρώπους, αλλά επικεντρώνονται στις εξέχουσες προσωπικότητες της εποχής τους.

1.3.2. Χρονογραφία

Η χρονογραφία¹⁶ είναι ένας ιδιαίτερος τρόπος εξιστόρησης των γεγονότων που διαμορφώνεται στο Βυζάντιο τον 4ο αι. μ.Χ. Οι χρονογράφοι δεν είναι σημαίνοντα πρόσωπα, ούτε άνθρωποι της δράσης, αλλά πολύ συχνά είναι μοναχοί. Εξιστορούν από τη σκοπιά των απλών ανθρώπων της εποχής τους ετερόκλητα γεγονότα, τα οποία ταξινομούν σε αυστηρή χρονική σειρά, ξεκινώντας την αφήγησή τους από κτίσεως κόσμου και φτάνοντας μέχρι τις μέρες τους. Στην καταγραφή των γεγονότων ακολουθούν τη διαδοχή

¹⁴ Βλ. ενδεικτικά ODB I 252-253.

¹⁵ Βλ. Βασιλικοπούλου-Ιωαννίδου (1988) 15-17.

¹⁶ Βλ. ενδεικτικά ODB I στο *chronicle* 445.

των βασιλέων, των αυτοκρατόρων, των υπάτων κ.λπ. κατά τη θητεία των οποίων συμβαίνουν τα εξιστορούμενα συμβάντα. Όσο μεγαλύτερη είναι η προβολή στο παρελθόν, τόσο πιο σύντομα γίνεται η αφήγησή τους και οι πληροφορίες τους παύουν να είναι ποιοτικές, καθώς επί της ουσίας αντιγράφουν άλλα κείμενα. Όσο πλησιάζουν προς την εποχή τους, η δική τους συμβολή γίνεται πιο σημαντική. Καταγράφουν γεγονότα στρατιωτικά, πολιτικά, θρησκευτικά, φυσικά φαινόμενα και καταστροφές, πρόσωπα από την αρχαιότητα, ήρωες, μάγους και άλλα αξιοσημείωτα περιστατικά. Η νοοτροπία τους είναι πιο κοντά στο θρησκευτικό πνεύμα της εποχής τους.¹⁷

Οι χρονογράφοι χρησιμοποιούν απλή, ανεπιτήδευτη και κατανοητή στους περισσότερους ανθρώπους γλώσσα, πολύ κοντά στον προφορικό λόγο και στη γλώσσα της Καινής Διαθήκης. Όμως δεν υιοθετούν όλοι οι χρονογράφοι το ίδιο ύφος και η ποιότητα του έργου τους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την παιδεία τους. Σε γενικές γραμμές όμως η γλώσσα τους είναι πολύ πιο απλή σε σχέση με τη γλώσσα των ιστορικών, γι' αυτό και τα έργα τους μάλλον διαβάζονταν από πολύ περισσότερους ανθρώπους.

1.3.3. Διαφορές ιστοριογραφίας¹⁸ και χρονογραφίας

Ο Krumbacher στην πρώτη του προσέγγιση θεωρεί ότι τα δύο είδη δεν ταυτίζονται. Υπάρχουν πολύ σοβαρές διαφορές που εκτείνονται, όχι μόνο σε επίπεδο γλώσσας αλλά και σε επίπεδο στοχοθεσίας και ιδεολογίας, ακόμα και κοινωνικής προέλευσης του ακροατηρίου.

Σύμφωνα με τον Krumbacher υπάρχουν τρεις βασικές διαφορές ανάμεσα στους ιστορικούς και στους χρονογράφους:¹⁹

Οι ιστορικοί παρουσιάζουν ένα συγκεκριμένο και συνειδητά επιλεγμένο τμήμα της βυζαντινής ιστορίας, συνήθως της εποχής που οι ίδιοι ζουν ή του πρόσφατου παρελθόντος, σε ένα καλά δομημένο και αναλυτικό κείμενο, στο οποίο συχνά διερευνούν τη σχέση αίτιου - αιτιατού. Αντίθετα, οι χρονογράφοι ταξινομούν διάφορα γεγονότα της παγκόσμιας ιστορίας από κτίσεως κόσμου μέχρι την εποχή τους με μία ξεκάθαρα χριστιανική θεώρηση, που παραβλέπει τους πολιτικούς παράγοντες και οποιαδήποτε προσπάθεια ερμηνείας των γεγονότων, με βάση ορθολογικά, πολιτικά και ιστορικά κριτήρια.

¹⁷ Βλ. Hunger (2009) Β 33-34.

¹⁸ Βλ. ενδεικτικά ODB II 937-938 και για τις διαφορές ιστοριογραφίας και χρονογραφίας EOEK 532-535 και Καρπόζηλος (2002) Β 30-32.

¹⁹ Βλ. Krumbacher (1987) Α 440-441.

Η δεύτερη διαφορά σχετίζεται με τη γλώσσα. Οι ιστορικοί μιμούνται τους κλασικούς ιστορικούς συγγραφείς και υιοθετούν το λεξιλόγιο και το ύφος τους, επειδή θεωρούν τους εαυτούς τους ως διαδόχους τους. Αντίθετα, οι χρονογράφοι χρησιμοποιούν απλή και ανεπιτήδευτη γλώσσα.

Η τρίτη διαφορά που εντόπισε ο Krumbacher ανάμεσα στους ιστορικούς και τους χρονογράφους είναι η κοινωνική τάξη στην οποία ανήκουν. Υποστήριξε ότι οι ιστορικοί ήταν κυρίως ανώτεροι κοσμικοί αξιωματούχοι, είτε στρατιωτικοί είτε αυλικό και έγραφαν συχνά ύστερα από παρότρυνση των αυτοκρατόρων ή άλλων ηγετικών προσωπικοτήτων με τους οποίους βρισκόνταν σε επαφή και απευθύνονταν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Αντίθετα, σύμφωνα πάντα με τον Krumbacher οι χρονογράφοι ήταν απλοί μοναχοί, είχαν περιορισμένη μόρφωση και αυτό τελικά που τους ενδιέφερε ήταν να καταγράψουν φυσικές καταστροφές, οιωνούς, σεισμούς, λιμούς και καταποντισμούς, ό,τι δηλαδή προκαλεί την περιέργεια και το ενδιαφέρον, χωρίς να είναι απαραίτητα ιστορικό γεγονός. Γι' αυτό και ο Krumbacher ονόμασε τις χρονογραφίες *μοναχικά χρονικά*, με την έννοια ότι οι συγγραφείς τους είναι μοναχοί.²⁰

Η διαφορά έχει να κάνει και με την κοινωνική προέλευση του κοινού που διάβαζε τα έργα αυτών των δύο διαφορετικών ομάδων. Από τη μία πλευρά οι ιστοριογράφοι έγραφαν για ένα κοινό που διέθετε υψηλό μορφωτικό επίπεδο και εκπροσωπούσε την ανώτερη κοινωνία του βυζαντινού κράτους και για τον λόγο αυτό προσπαθούσαν να μιμηθούν αρχαίους συγγραφείς με μία διάθεση επίδειξης. Από την άλλη μεριά οι χρονογράφοι, που ήταν ολιγογράμματοι μοναχοί, απευθύνονταν μόνο σε αγράμματους ή ολιγογράμματους ευσεβείς χριστιανούς και γι' αυτόν τον λόγο -καταλήγει ο Krumbacher- είναι λιγότερο έγκυροι και αντικειμενικοί.²¹

Το τρίτο επιχείρημα του Krumbacher ανατράπηκε από τον Hans - Georg Beck, ο οποίος απέδειξε ότι ένα ελάχιστο ποσοστό των χρονογράφων ήταν συνειδητοποιημένοι μοναχοί. Κάποιοι από αυτούς εκάρησαν μοναχοί προς το τέλος της ζωής τους, είτε γιατί βρέθηκαν στην εξορία, είτε γιατί υποχρεώθηκαν και επομένως δεν μπορούν να θεωρηθούν μοναχοί. Η έρευνα απέδειξε ότι λίγοι χρονογράφοι τελικά ήταν μοναχοί.²² Επίσης απέδειξε ότι πολλοί κατείχαν υψηλή μόρφωση και έγραψαν χρονογραφίες από επιλογή, όπως επίσης

²⁰ Βλ. Krumbacher (1987) Α 646.

²¹ Τις απόψεις του Krumbacher (1987) για την κοινωνική προέλευση των χρονογράφων ασπάζεται και ο Τωμαδάκης (1955) 93: «Οί ιστορικοί είναι δρώντα πρόσωπα και λόγιοι, οί χρονογράφοι είναι καλόγηροι και άμαθείς».

²² Βλ. Μαρκόπουλος (1998) 19-20.

απέδειξε ότι φυσικές καταστροφές και αξιοπερίεργα φαινόμενα ενδιαφέρουν τόσο τους χρονογράφους όσο και τους ιστορικούς. Αντίστοιχες αναφορές εμφανίζονται και σε ιστορικά κείμενα. Διαφέρει μόνο το ποσοστό της εμφάνισης τέτοιων αναφορών, γιατί ίσως οι ιστορικοί ενδιαφέρονταν λιγότερο για αυτά.

Η διάκριση του Krumbacher σε *ιστορία* και *χρονογραφία* επιβεβαιώνεται και από αναφορές των ίδιων των βυζαντινών συγγραφέων. Υπάρχουν δηλαδή αναφορές βυζαντινών κειμένων σε ιστορικούς και σε χρονογράφους, π.χ. ο Κωνσταντίνος Μανασσής²³ στο προοίμιο του έργου του *Σύνοψις Χρονική* μιλάει για *ιστορήσαντες* και *χρονογραφήσαντες*.²⁴

Υπάρχουν ωστόσο ιστορικά κείμενα τα οποία δεν μπορούν εύκολα να ταξινομηθούν στη μία ή την άλλη ομάδα. Η διάκριση σε ιστορίες και χρονογραφίες έτσι όπως την οριοθέτησε ο Krumbacher αφορά κυρίως την ιστοριογραφική παραγωγή μέχρι και τον 7ο αι.²⁵ Από εκεί και μετά τα ιστορικά κείμενα εμφανίζουν στοιχεία τόσο ιστορικά όσο και χρονογραφικά και οι δύο ομάδες συγχωνεύονται και έχουν κοινά χαρακτηριστικά, με αποτέλεσμα να έχουμε δυσκολία να εντάξουμε τα κείμενα στη μία ή στην άλλη ομάδα. Αυτό δεν σημαίνει ότι απουσιάζουν τελείως από τον 7ο αι. και μετά οι κλασικές χρονογραφίες από κτίσεως κόσμου. Η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις ιστορίες και τις χρονογραφίες -εύκολα διακριτή στην πρώιμη Βυζαντινή περίοδο- αρχίζει να ξεθωριάζει αργότερα, όταν τα ιστορικά έργα εμφανίζουν χαρακτηριστικά και των δύο. Τον 11ο αι. τα όρια αυτά είναι λίγο δυσδιάκριτα.

1.3.4. Εκκλησιαστική ιστορία

Στο πλαίσιο της ιστορίας υπάρχει και μία ιδιαίτερη ομάδα κειμένων: οι εκκλησιαστικές ιστορίες. Ο τελικός θρίαμβος του Χριστιανισμού και η αναγνώρισή του από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Α'²⁶ έδωσε νέο περιεχόμενο στην ιστοριογραφία με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί αυτό το νέο υποείδος στο πλαίσιο της βυζαντινής ιστοριογραφίας. Ο πρώτος που έγραψε εκκλησιαστική ιστορία ήταν ο Ευσέβιος επίσκοπος Καισαρείας,²⁷ στενός συνεργάτης και σύμβουλος του Μεγάλου Κωνσταντίνου τον 4ο αι.,

²³ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1280, Καρπόζηλος (2009) Γ 535-583 και Rosenqvist (2008) 187-188.

²⁴ Βλ. Hunger (2009) 27.

²⁵ Βλ. Rosenqvist (2008) 26.

²⁶ Βλ. ενδεικτικά ODB I 498-500, CDC 274-275, DCB I 624-649, DECBL 337-350, EOEOC 516-517, EEOC 136, 165-166, 488-489, EOEC 280-281, ODCC 405-406 και Gregory (2005) 45-65.

²⁷ Βλ. ενδεικτικά ODB II 751-752, CDC 390-391, DCB II 308-348, DECBL 520-545, EEOC 18-19, 153, 166, 206, 277, 484, 587, EOEC 399-402, ODCC 574 και Gregory (2005) 61-62, 64.

ο οποίος καταγράφει την ιστορία της εκκλησίας από τους Αποστόλους μέχρι τον θρίαμβο του χριστιανισμού την εποχή του Κωνσταντίνου Α΄ και ονομάζει το έργο του *Εκκλησιαστική Ιστορία*. Διάδοχοί του είναι ο Γελάσιος,²⁸ ο Σωκράτης ο Σχολαστικός,²⁹ ο Σωζομενός,³⁰ ο Ευάγγριος³¹ και άλλοι.³² Αυτό το είδος συνεχίζεται τον 4ο και 5ο αι., επειδή υπάρχει ανάγκη να καταγραφούν οι εκκλησιαστικές διαμάχες και οι θεολογικές διενέξεις. Μετά τον 6ο αι. και την τελική επίλυση των θεολογικών ζητημάτων από τις Οικουμενικές Συνόδους, η εκκλησιαστική ιστοριογραφία σταματά να υπάρχει. Όποια γεγονότα την αφορούν, για παράδειγμα η ενθρόνιση ενός πατριάρχη, ενός επισκόπου ή κάποιο άλλο ζήτημα θεολογικό, ενσωματώνονται στα υπόλοιπα ιστορικά έργα.

1.3.5. Πηγές

Οι βυζαντινοί ιστορικοί συγγραφείς στηρίζονται άλλοτε στην αυτοψία, άλλοτε στις πηγές και άλλοτε σε συνδυασμό των δύο. Επειδή αφηγούνται σύγχρονα με αυτούς γεγονότα, έχουν τη δυνατότητα να εξακριβώνουν την αλήθεια, εξετάζοντας αυτόπτες μάρτυρες. Όταν αφηγούνται απομακρυσμένα χρονικά γεγονότα, στηρίζονται σε παλαιότερα κείμενα, τα οποία είτε επεξεργάζονται, είτε αντιγράφουν. Συχνά εντοπίζονται αντιγραφές χωρίων από τη μία πηγή σε μία άλλη, ενώ οι συγγραφείς πολύ σπάνια αισθάνονται την υποχρέωση να αναφέρουν την πηγή από την οποία έχουν πάρει κάποια στοιχεία ή ακόμη και ολόκληρα παραθέματα.³³ Σε αρκετές περιπτώσεις οι βυζαντινοί ιστορικοί συνδυάζουν την προσωπική εμπειρία με τις γραπτές πηγές, ανάλογα με τη χρονική περίοδο που περιγράφουν.

Επιπλέον, οι ιστορικοί αυτής της περιόδου συχνά έχουν άμεση επαφή με αρχαιακό υλικό, καθώς βρίσκονται κοντά στις πηγές πληροφόρησης. Είναι βέβαιο ότι κάποιες φορές εξυπηρετούν συμφέροντα, όμως το γεγονός αυτό δεν μειώνει την αξιοπιστία των ιστορικών πηγών που χρησιμοποιούν. Υπάρχουν επίσης ιστορικοί που μετέχουν οι ίδιοι στην πολιτικοστρατιωτική δράση και συνδιαμορφώνουν τα γεγονότα που αφηγούνται, όπως για παράδειγμα ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος.³⁴ Όμως, ακόμα και όταν δεν έχουν άμεση εμπλοκή, γνωρίζουν πρόσωπα και πράγματα και μπορούν να εκφέρουν αξιολογικές κρίσεις

²⁸ Βλ. ενδεικτικά ODB II 826, DECBL 621, EOEC 455-456 και ODCC 658.

²⁹ Βλ. ενδεικτικά ODB III 1923, DECBL 1485-1486, EOEC1076 και ODCC 1513.

³⁰ Βλ. ενδεικτικά ODB III 1932-1933, DECBL 1488-1489, EOEOC 322, EOEC 1081-1082 και ODCC 1525.

³¹ Βλ. ενδεικτικά ODB II 761, CDC 169, DECBL 587-588, EOEOC 452-453, ODCC 578 και Gregory (2005) 13.

³² Βλ. Καρπόζηλος (1997) Α 57-64.

³³ Βλ. Krumbacher (1987) Α 646-647.

³⁴ Βλ. ενδεικτικά ODB I 502-503, EEOC 332, 639, DCB I 657, Gregory (2005) 15, 232-234, Mango (1988) 169 και 277-278 και Rosenqvist (2008) 109-113.

για στρατιωτικές ή πολιτικές ενέργειες.³⁵ Οι ιστορικοί του Βυζαντίου δεν μένουν πάντοτε ανεπηρέαστοι από προσωπικές συμπάθειες ή αντιπάθειες. Χαρακτηριστική ως προς το γεγονός αυτό είναι η περίπτωση του Προκοπίου.³⁶ Επιπλέον, κινούνται στα όρια που είχε ήδη χαράξει γι' αυτούς η εκκλησιαστική και η κοσμική εξουσία και γι' αυτό δεν μπορούν να έρθουν σε σύγκρουση, ούτε να αγνοήσουν τους ισχυρούς κοσμικούς και εκκλησιαστικούς άρχοντες της εποχής τους.

1.4. Διαίρεση της βυζαντινής ιστοριογραφίας

Η διάκριση της ιστοριογραφίας σε περιόδους εξυπηρετεί καθαρά μεθοδολογικούς σκοπούς, καθώς τα ορόσημα δεν είναι απόλυτα. Γενικά οι μελετητές διακρίνουν τρεις περιόδους της βυζαντινής ιστοριογραφίας:

Α΄ Πρωτοβυζαντινή: από τη μονοκρατορία του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τον θάνατο του Ηρακλείου (324-641),³⁷

Β΄ Μεσοβυζαντινή: από την πτώση της Αλεξάνδρειας στους Άραβες μέχρι την άλωση της Πόλης από τους Φράγκους (642-1204) και

Γ΄ Υστεροβυζαντινή: από τη φραγκοκρατία μέχρι την άλωση της Πόλης από τους Τούρκους (1205-1453).³⁸

1.4.1. Πρωτοβυζαντινή περίοδος

Η περίοδος αυτή ακροβατεί ανάμεσα στην αρχαιότητα και τον Μεσαίωνα. Η αρχαιότητα πλέον οδεύει προς το τέλος της καθώς απαγορεύεται η λατρεία των ειδώλων, κλείνει το μαντείο των Δελφών, καταργούνται οι Ολυμπιακοί αγώνες, σταματούν τα Ελευσίνια μυστήρια. Αρχίζει σταδιακά η αναγνώριση του χριστιανισμού, ενώ η περίοδος τελειώνει με τον θρίαμβό του. Η διαδικασία αυτή ωστόσο δεν ήταν ούτε εύκολη ούτε σύντομη. Συντελέστηκε βαθμιαία μέσα από τη διαμάχη της ελληνορωμαϊκής θρησκείας με τον χριστιανισμό, που προσπαθούσε να επικρατήσει αποκρυσταλλώνοντας σταδιακά την δογματική του. Οι Οικουμενικές Σύνοδοι αποτύπωσαν οριστικά το ορθό δόγμα, βάζοντας τέλος σε μια μακρά περίοδο θεολογικών διενέξεων που σχετιζόνταν με την εμφάνιση αιρέσεων.

³⁵ Βλ. Τωμαδάκης (1955) 89.

³⁶ Βλ. ενδεικτικά ODB III 1732-1733, EOEC 951-952 και ODCC 1333-1334.

³⁷ Βλ. ενδεικτικά ODB II 916-917.

³⁸ Βλ. Βασιλικοπούλου-Ιωαννίδου (1988) 19-20.

Ιστορικοί

Οι ιστορικοί αυτής της περιόδου, τόσο οι εθνικοί όσο και οι χριστιανοί, αποτυπώνουν όλες αυτές τις τάσεις. Κάποιοι ιστορικοί όπως οι εθνικοί Ευνάπιος,³⁹ Ολυμπιόδωρος⁴⁰ και Ζώσιμος,⁴¹ κινούνται μεταξύ της αρχαίας ελληνικής ιστοριογραφικής παράδοσης και της αναδυόμενης βυζαντινής ιστοριογραφίας. Κάποιοι άλλοι πάλι, όπως ο Προκόπιος⁴² και ο Θεοφύλακτος Σιμοκάττης⁴³ εκφράζουν τη νέα τάξη πραγμάτων. Ο εξέχων ρόλος που παίζει ο χριστιανισμός διαφαίνεται έντονα στα έργα τους όπου η Θεία Πρόνοια κυβερνά τα ανθρώπινα. Η γλώσσα τους είναι λόγια, πολλές φορές αρχαϊζουσα και δύσκολα θα ήταν κατανοητή στους περισσότερους βυζαντινούς με μέση παιδεία.⁴⁴

Χρονογράφοι

Οι χρονογράφοι από την άλλη έχουν κλασική παιδεία, αλλά από τα έργα τους φαίνεται ότι είναι περισσότερο επηρεασμένοι από τη Βίβλο. Οι χρονογραφίες τους ξεκινούν από τη δημιουργία του κόσμου και φτάνουν μέχρι τη Δευτέρα Παρουσία σύμφωνα με το σχέδιο της Θείας Πρόνοιας.⁴⁵ Η γλώσσα τους, συνήθως απλή και προσιτή, πολύ κοντά στην ομιλουμένη της εποχής, κάνει φανερό ότι απευθύνονται στο ευρύ κοινό της εποχής τους. Τα γεγονότα ερμηνεύονται μέσα από το πρίσμα του χριστιανισμού ως ενέργειες του Θεού. Οι χρονογράφοι δεν ενδιαφέρονται να αναλύσουν τα γεγονότα ορθολογιστικά. Σημαντικότερα έργα είναι η *Χρονογραφία* του Ιωάννη Μαλάλα,⁴⁶ του Ιωάννη Αντιοχέα⁴⁷ και το *Πασχάλιον Χρονικόν*.⁴⁸

³⁹ Βλ. ενδεικτικά ODB II 745-746 και DCB II 285-286.

⁴⁰ Βλ. ενδεικτικά ODB III 1524 και EOEC 830.

⁴¹ Βλ. ενδεικτικά ODB III 2231, DECBL 1670-1672, EOEC 1190 και ODCC 1783.

⁴² Βλ. ODB III 1732, DECBL 1400-1401, ODCC 1333-1334, Mango (1988) 286-288 και Rosenqvist (2008) 28-32.

⁴³ Βλ. ενδεικτικά ODB III 2068 και Rosenqvist (2008) 34-35.

⁴⁴ Βλ. Βασιλικοπούλου-Ιωαννίδου (1988) 23-24.

⁴⁵ Βλ. Hunger (2009) B 35.

⁴⁶ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1275, EOEC 624, ODCC 893, Gregory (2005) 14 και Rosenqvist (2008) 36-39.

⁴⁷ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1062, DECBL 899-904, EOEOC 171 και ODCC 887.

⁴⁸ Βλ. ενδεικτικά ODB I 447, EOEC 252-253, ODCC 340 και Rosenqvist (2008) 39.

1.4.2. Μεσοβυζαντινή περίοδος

Η περίοδος από τα μέσα του 7ου μέχρι τα μέσα του 9ου αι. ονομάζεται από πολλούς *Βυζαντινός μεσαίωνας*, καθώς η λογοτεχνική παραγωγή βρίσκεται σε παρακμή. Το βυζαντινό κράτος διέρχεται μια ευρύτερη κρίση λόγω των στρατιωτικών αποτυχιών και της συρρίκνωσης πολλών σπουδαίων πνευματικών κέντρων εξαιτίας της επέλασης των Αράβων. Η οικονομική κρίση αναστέλλει τη λογοτεχνική παραγωγή και προκαλεί επιλεκτική παράδοση των κειμένων. Τη συγκεκριμένη περίοδο απουσιάζουν δείγματα κλασικίζουσας ιστοριογραφίας. Από τα μέσα του 9ου αι., με τη λήξη της οικονομικής κρίσης, διαφαίνονται τα πρώτα σημεία ανάκαμψης του Βυζαντίου, που θα κορυφωθεί τον 10ο αι. με τη μακεδονική δυναστεία.⁴⁹ Η Κων/πολη αναδεικνύεται ως το μεγαλύτερο πνευματικό κέντρο του μεσαιωνικού κόσμου. Τη φάση αυτή της ακμής θα ακολουθήσει μια περίοδος βαθιάς κρίσης, που θα καταλήξει στη σταυροφορία του 1204.

Ιστορικοί

Στον χώρο της ιστοριογραφίας η στροφή προς τον κλασικισμό είναι πολύ έντονη. Οι ιστορικοί αυτής της περιόδου επιθυμούν να φανούν αντάξιοι συνεχιστές των αρχαίων εκπροσώπων του είδους. Η βαθιά κλασική παιδεία και η συνεχής επαφή των συγγραφέων με τα αρχαία ελληνικά κείμενα είναι ολοφάνερα στο έργο τους. Δανείζονται από τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς σπάνιες λέξεις, συνώνυμα και φραστικούς τρόπους. Είναι περισσότερο προσκολλημένοι στη γλώσσα των αρχαίων προτύπων τους από όσο οι προγενέστεροι ιστοριογράφοι. Η γλώσσα της ιστορίας τους είναι τεχνητή και χρειάζεται μετάφραση για να γίνει κατανοητή από τους ανθρώπους της εποχής. Στα ιστορικά κείμενα αυτής της περιόδου αντανακλάται η αντίθεση του βυζαντινού κόσμου με την αραβική Ανατολή και με τη λατινική Δύση. Οι συγγραφείς έχουν μια συνείδηση ότι ο πολιτισμός τους είναι ελληνικός και ότι είναι οι μόνοι φορείς της λαμπρής Ελληνικής παράδοσης. Στην περίοδο αυτή ξεχωρίζουν⁵⁰ οι: Ιωσήφ Γενέσιος,⁵¹ Ιωάννης Καμινιάτης,⁵² Λέων Διάκονος,⁵³

⁴⁹ Βλ. Rosenqvist (2008) 80.

⁵⁰ Βλ. Gregory (2005) 15.

⁵¹ Βλ. ενδεικτικά ODB II 828-829, Καρπόζηλος (2002) Β 315-330 και Rosenqvist (2008) 103-104.

⁵² Βλ. ενδεικτικά ODB II 1098-1099, Καρπόζηλος (2002) Β 253-280 και Rosenqvist (2008) 104.

⁵³ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1217, Mango (1988) 289, Καρπόζηλος (2002) Β 478-491 και Rosenqvist (2008) 107-108.

Μιχαήλ Ψελλός,⁵⁴ Μιχαήλ Ατταλειάτης,⁵⁵ Νικηφόρος Βρυέννιος,⁵⁶ Άννα Κομνηνή, Ιωάννης Κίνναμος⁵⁷ και Νικήτας Χωνιάτης.

Χρονογράφοι

Χαρακτηριστικό της εποχής είναι το πλησίασμα της ιστορίας και της χρονογραφίας, καθώς διαφαίνονται προσπάθειες να ενοποιηθούν τα δύο αυτά είδη της βυζαντινής ιστοριογραφίας.⁵⁸ Οι περισσότερες χρονογραφίες εξακολουθούν να αρχίζουν από κτίσεως κόσμου και να δίνουν τεράστια σημασία στη χρονολογική διαδοχή των γεγονότων. Οι προγενέστερες όμως περίοδοι παρακάμπτονται πιο γρήγορα και το ενδιαφέρον προσανατολίζεται όλο και πιο έντονα στη σύγχρονη με τον συγγραφέα εποχή και στα προβλήματα της (την εποχή αυτή, στην εικονομαχική έριδα). Ακόμη, εμφανίζεται η χρονολογική διάρθρωση ανά διαδοχές αυτοκρατόρων (*Βασιλείες*). Η γλώσσα επίσης και το ύφος τείνουν προς μία πιο κλασικίζουσα μορφή. Σε πολλές περιπτώσεις η χρονογραφία στη Μέση Βυζαντινή περίοδο καλλιεργείται από πολύ μορφωμένους συγγραφείς.⁵⁹

Σημαντικότεροι χρονογράφοι της περιόδου⁶⁰ είναι ο πατριάρχης Νικηφόρος,⁶¹ ο Γεώργιος Σύγκελλος,⁶² ο Θεοφάνης ο Ομολογητής,⁶³ ο Γεώργιος Μοναχός,⁶⁴ ο Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης,⁶⁵ οι συνεχιστές του Θεοφάνη, ο Ιωάννης Σκυλίτζης,⁶⁶ ο Γεώργιος Κεδρηνός,⁶⁷ ο Ιωάννης Ζωναράς,⁶⁸ ο Κωνσταντίνος Μανασσής και ο Μιχαήλ Γλυκάς.⁶⁹

⁵⁴ Βλ. ενδεικτικά ODB III 1754-1755, ODCC 1345, Beck (1990) 177-178, Gregory (2005) 244-245, Καρπόζηλος (2009) Γ 59-154, Mango (1988) 171-173, 289-290 και Rosenqvist (2008) 143-149.

⁵⁵ Βλ. ενδεικτικά ODB I 229 και Καρπόζηλος (2009) Γ 187-238.

⁵⁶ Βλ. ενδεικτικά ODB I 330-331, Καρπόζηλος (2009) Γ 357-396 και Rosenqvist (2008) 180-181.

⁵⁷ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1130, Καρπόζηλος (2009) Γ 625-661 και Rosenqvist (2008) 190-191.

⁵⁸ Βλ. Hunger (2009) B 28.

⁵⁹ Βλ. Μαρκόπουλος (1998) 21-22.

⁶⁰ Βλ. Gregory (2005) 14.

⁶¹ Βλ. ενδεικτικά ODB III 1477 και Καρπόζηλος (2002) B 61-71.

⁶² Βλ. ενδεικτικά ODB II 839, ODCC 665-666, Καρπόζηλος (2002) B 89-99 και Rosenqvist (2008) 80.

⁶³ Βλ. ενδεικτικά ODB III 2063, Καρπόζηλος (2002) B 117-141 και Rosenqvist (2008) 81-83.

⁶⁴ Βλ. ενδεικτικά ODB II 836, ODCC 665, Καρπόζηλος (2002) B 213-232 και Rosenqvist (2008) 102-103.

⁶⁵ Βλ. ενδεικτικά ODB III 1982-1983, ΕΟΕΟΚ 100, Καρπόζηλος (2002) B 391-410 και Rosenqvist (2008) 106-107.

⁶⁶ Βλ. ενδεικτικά ODB III 1913-1914, Καρπόζηλος (2009) Γ 239-330 και Rosenqvist (2008) 152-154.

⁶⁷ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1118 και Καρπόζηλος (2009) Γ 331-355.

⁶⁸ Βλ. ενδεικτικά ODB III 2229, ODCC 1782, Καρπόζηλος (2009) Γ 465-534 και Rosenqvist (2008) 186.

⁶⁹ Βλ. ενδεικτικά ODB II 855-856, Καρπόζηλος (2009) Γ 585-624 και Rosenqvist (2008) 189-190.

1.4.3. Υστεροβυζαντινή περίοδος

Η εποχή αυτή αρχίζει με την άλωση της Πόλης από τους Φράγκους, ένα γεγονός που κλόνισε συθέμελα το βυζαντινό κράτος. Μπορεί το τελικό χτύπημα να δόθηκε από τους Οθωμανούς, αλλά η αρχή του τέλους ξεκίνησε από τη Δύση και τους Σταυροφόρους. Παρ' όλα αυτά, η εποχή αυτή χαρακτηρίζεται από πνευματική αναγέννηση στον χώρο των Γραμμάτων. Η δυναστεία των Παλαιολόγων⁷⁰ δημιούργησε τις προϋποθέσεις για να αναπτυχθεί έντονη πνευματική και συγγραφική δραστηριότητα από κύκλους λογίων γύρω από εξαιρετικά μορφωμένους ιεράρχες ή αυτοκρατορικούς αξιωματούχους, όπως ο Θεόδωρος Μετοχίτης.⁷¹ Πρόκειται για πολυσχιδείς προσωπικότητες με ποικίλα ενδιαφέροντα που έχουν άμεση σχέση με τον βυζαντινό αυτοκράτορα είτε ως αξιωματούχοι του αυλικού περιβάλλοντος είτε ως ανώτεροι κληρικοί.⁷²

Ιστορικοί

Τα ιστορικά έργα της υστεροβυζαντινής περιόδου έχουν περισσότερο τη μορφή απομνημονευμάτων και επικεντρώνονται σε σύγχρονα γεγονότα, στα οποία οι συγγραφείς έχουν συνήθως ενεργό ρόλο. Οι ιστορικοί της εποχής αυτής συνεχίζουν την κλασικίζουσα ιστοριογραφική παράδοση που απορρέει από τη βαθιά κλασική παιδεία τους. Στην κατηγορία αυτή των λόγιων ιστορικών ανήκει ο Γεώργιος Ακροπολίτης,⁷³ ο Γεώργιος Παχυμέρης,⁷⁴ ο Νικηφόρος Γρηγοράς⁷⁵ και ο αυτοκράτορας Ιωάννης Καντακουζηνός.⁷⁶

Μία ξεχωριστή κατηγορία της συγκεκριμένης περιόδου αποτελούν τα έργα των ιστορικών της άλωσης της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς. Οι κυριότεροι ιστορικοί της Άλωσης είναι ο Δούκας,⁷⁷ ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης,⁷⁸ ο Κριτόβουλος Ίμβριος⁷⁹ και ο Γεώργιος Σφραντζής⁸⁰. Ειδικά για τον τελευταίο, το έργο του παραδίδεται σε δύο παραλλαγές, γνωστές ως *Χρονικόν Maius* και *Χρονικόν Minus* προκαλώντας

⁷⁰ Βλ. ενδεικτικά ODB III 1557-1562.

⁷¹ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1357-1358, Beck (1990) 180-181, Mango (2006) 387 και Rosenqvist (2008) 220-224.

⁷² Βλ. Τωμαδάκης (1955) 87.

⁷³ Βλ. ενδεικτικά ODB I 49, EOEOC 374 και Rosenqvist (2008) 201-202.

⁷⁴ Βλ. ενδεικτικά ODB III 1550 και Rosenqvist (2008) 217-218.

⁷⁵ Βλ. ενδεικτικά ODB II 874-875, EOEOC 539 και Rosenqvist (2008) 224-226.

⁷⁶ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1050, Rosenqvist (2008) 226-227 και Turnbull (2003) 13.

⁷⁷ Βλ. ενδεικτικά ODB I 656-657.

⁷⁸ Βλ. ενδεικτικά ODB I 407 και Μονιού (2010) 371-375.

⁷⁹ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1159 και Μονιού (2010) 127-130.

⁸⁰ Βλ. ενδεικτικά ODB III 1937 και Μονιού (2010) 271-277.

προβληματισμό στους ερευνητές για τη σχέση μεταξύ τους.⁸¹ Στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ανήκει και ο εξεταζόμενος συγγραφέας Γεώργιος Κανανός, το έργο του οποίου ρέπει προς την ιστοριογραφία.

Χρονογράφοι

Κατά την Ύστερη Βυζαντινή περίοδο η διάκριση ανάμεσα στην ιστοριογραφία και τη χρονογραφία είναι ασαφής, επειδή η χρονογραφία ρέπει ολοένα και περισσότερο προς την κλασικίζουσα ιστοριογραφία. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα χρονικά της Άλωσης, τα οποία διατηρούν κάποια χαρακτηριστικά της χρονογραφικής παράδοσης, αλλά στη βάση τους αποτελούν δείγματα της κλασικίζουσας ιστοριογραφίας. Προχωρώντας προς το τέλος της περιόδου αυτής η χρονογραφία τυπικά εκλείπει. Κάποια στοιχεία της χρονογραφικής παράδοσης διατηρούνται μόνο στα *Βραχέα Χρονικά*⁸² που αποτελούν σύντομα χρονολογικά σημειώματα στα περιθώρια χειρογράφων του 10ου αι. κ.εξ. Άλλοτε αποτελούν σύντομες αναφορές σε γεγονότα της εποχής και άλλοτε διασώζουν εκτενέστερα αποσπάσματα από προγενέστερα έργα.

⁸¹ Ο Καρπόζηλος (2015) Δ 575-576, αναφέρει ότι η αυθεντικότητα του *Μεγάλου Χρονικού* έχει αμφισβητηθεί με σοβαρά επιχειρήματα και έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι αποτελεί συμπίλημα του Μακαρίου Μελισσηνού, μητροπολίτη Μονεμβασίας, που συντάχθηκε κατά τον 16ο αι. Το *Μεγάλο Χρονικό* είναι συνεπώς μεταγενέστερο έργο, που έχει βασιστεί στο *Μικρό Χρονικό* ή και σε άλλες σημειώσεις του Σφραντζή, οι οποίες δεν έχουν διασωθεί αυτοτελώς. Επειδή τα κείμενα αυτά είναι γνωστά ως Σφραντζής, *Μεγάλο Χρονικό* και Σφραντζής, *Μικρό Χρονικό*, στην παρούσα εργασία θα τα αποκαλούμε με αυτόν τον τρόπο.

⁸² Βλ. ενδεικτικά ODB I 447.

1.5. Ο Ιωάννης Κανανός

1.5.1. Ο συγγραφέας της «Διήγησης» και το έργο του

Ο Κανανός⁸³ είναι γνωστός μόνο ως ο συγγραφέας της συγκεκριμένης αφήγησης για την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους το 1422. Τίποτε άλλο δεν είναι γνωστό για τη ζωή του. Επομένως, τα μόνα στοιχεία που μπορούμε να αντλήσουμε γι' αυτόν, είναι όσα μπορεί να αποκαλύψει η ζωντανή αφήγησή του, την οποία μάλιστα απέδωσε ως αυτόπτης μάρτυρας.

Πρόκειται λοιπόν για κάποιον που έζησε στο πρώτο μισό του 15ου αι. Ο Κανανός δεν είναι εξ επαγγέλματος ιστορικός.⁸⁴ Ο ίδιος ομολογεί ότι δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει σωστά τη γραφόμενη γλώσσα των βυζαντινών λόγω της ελλιπούς μόρφωσης που διαθέτει. Στο κείμενό του βέβαια, εντοπίζονται απηχήσεις έργων της βυζαντινής και της αρχαίας ελληνικής γραμματείας που μαρτυρούν ότι ο συγγραφέας της *Διήγησης* διέθετε κάποια παιδεία. Ωστόσο, το ύφος της γραφής και η γλώσσα του κειμένου, που είναι λαϊκότερη και βρίθει από γλωσσικά σφάλματα, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για έναν άνθρωπο μέτριας μορφώσεως.

Ένα ακόμη στοιχείο που αποκαλύπτει το κείμενο είναι η βαθιά θρησκευτικότητα του συγγραφέα του, η οποία γίνεται φανερή ήδη από τον τίτλο του έργου. Χαρακτηριστική είναι επίσης η χρήση της κτητικής αντωνυμίας *μου* στη λέξη *Παναγίας* στην πρώτη ενότητα («ὅπως τὸ πανθαύμαστον θαῦμα τῆς Παναγίας μου διηγῆσομαι»). Έχει υποστηριχθεί η άποψη⁸⁵ ότι ο Κανανός μπορεί να ήταν μοναχός, με δεδομένη τη συμμετοχή στην υπεράσπιση της Πόλης μοναχών και ιερέων. Από την άλλη, το έντονο ενδιαφέρον του για τα όπλα και τις πολιορκητικές μηχανές του Μουράτ οδήγησε σε εικασίες ότι μπορεί να ήταν στρατιώτης ή ότι ίσως πέρασε κάποιο χρονικό διάστημα στον στρατό. Πράγματι, ο Κανανός αναφέρεται εκτενώς στο βελιγκεές, το μέγεθος και την τεχνική πρόοδο των όπλων των Οθωμανών. Ενδεχομένως να θέλει να τονίσει με αυτόν τον τρόπο τη διαφορά μεταξύ της ισχυρής επιθετικής δύναμης των πολιορκητών και της αδυναμίας των υπερασπιστών της Πόλης. Ωστόσο, ο γνήσιος ενθουσιασμός του για όλα τα όπλα, μεγάλα και μικρά, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Η πιθανότητα να ήταν στρατιώτης περιορίζεται λόγω του ότι ο Κανανός αποδίδει την απροσδόκητη αποχώρηση του οθωμανικού στρατού σε επέμβαση της Παναγίας⁸⁶ και όχι σε κάποιον στρατιωτικό ή πολιτικό παράγοντα. Και

⁸³ Περισσότερα βλ. ενδεικτικά ODB II 1100 και Turnbull (2003) 30.

⁸⁴ Βλ. Krumbacher (1987) A 607.

⁸⁵ Βλ. ενδεικτικά Purdie (2009) Ixix. και Colonna (1957) 7, 153.

⁸⁶ Βλ. ενδεικτικά Turnbull / Dennis (2004) 43-45.

πάλι βέβαια, θα μπορούσαμε να αποδώσουμε το γεγονός στο ότι ο Κανανός ακολουθεί τα ιστοριογραφικά πρότυπα του παρελθόντος στην περιγραφή ανάλογων περιστατικών. Επιπλέον, φαίνεται να έχει επίγνωση της πολιτικής και στρατιωτικής πραγματικότητας (για παράδειγμα όταν αναφέρεται στην αδυναμία του αυτοκράτορα να αναλάβει την καθοδήγηση της άμυνας).

Η ταύτιση του με τον συγγραφέα Λάσκαρη Κανανό,⁸⁷ έναν έμπορο και ταξιδιώτη, ο οποίος περιηγήθηκε στις σκανδιναβικές χώρες στα μέσα του 15ου αι., φτάνοντας μέχρι τα παράλια του Υπερβόρειου Ωκεανού δεν φαίνεται πιθανή.⁸⁸

1.5.2. Χειρόγραφα

Το έργο του Κανανού παραδίδεται από τρεις κώδικες:

- Vaticanus gr. 579, φφ. 355r- 365v,6
- Neapolitanus II B 26 (250), φφ. 1r-10r7 και
- Vallicellianus 181 (XCI), αριθ. 19.8.⁸⁹

1.5.3. Χρονολόγηση του έργου

Ο ακριβής χρόνος της συγγραφής του έργου δεν είναι εύκολο να καθοριστεί. Μπορούμε να θεωρήσουμε ως *terminus post quem* τη Δευτέρα 24 Αυγούστου του 1422, ημέρα κατά την οποία τα τουρκικά στρατεύματα έλυσαν την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης και ως *terminus ante quem* τη χρονολογία που πέθανε ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος,⁹⁰ δηλ. το 1425, καθώς ο Κανανός τον παρουσιάζει ως ασθενή και ανίκανο να λάβει μέρος στη μάχη.⁹¹

1.5.4. Στοιχεία της γλώσσας και του ύφους του έργου του Κανανού

Η *Διήγηση* του Κανανού ακολουθεί σε γενικές γραμμές τους κανόνες της ιστοριογραφικής αφήγησης που έχουν παγιωθεί μέσα από μία μακρόχρονη παράδοση. Ωστόσο, δεν μιμείται το ύφος και τον τρόπο γραφής των κλασικών χριστιανών συγγραφέων. Μπορεί βέβαια να ανιχνεύσει κανείς στο έργο του επιρροές από διαφορετικά (ιστορικά και αγιολογικά) κείμενα, όμως ο λόγος του είναι πολύ πιο εύληπτος και εναργής από τον λόγο πολλών

⁸⁷ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1100.

⁸⁸ Βλ. Καρπόζηλος (2015) Δ 236.

⁸⁹ Βλ. ενδεικτικά Martini (1902) II 214 και Νίκου (2016) 221.

⁹⁰ Βλ. ODB II 1291-1292, Gregory (2005) 303-304, 320-324, Rosenqvist (2008) 227-228 και Turnbull (2003) 25.

⁹¹ Βλ. Νίκου (2016) 223.

επαγγελματιών ιστορικών του Βυζαντίου, οι οποίοι μέσα στην αγωνία τους να εξαπτικίσουν έθνη, τόπους, χρόνους και άλλες έννοιες, συχνά καθίστανται ασαφείς.⁹² Αντίθετα, στο έργο του Κανανού ο αναγνώστης έχει την εντύπωση ότι ακούει την καθομιλουμένη γλώσσα, κυρίως λόγω του ότι υπάρχουν σε αφθονία στο κείμενο διάσπαρτα τα αυθεντικά ονόματα όπλων και πολιορκητικών μηχανών, τεχνική ορολογία και στρατιωτικό λεξιλόγιο δυτικής προέλευσης. Ο συγγραφέας ακολουθεί σε γενικές γραμμές τους κανόνες της σχολικής ρητορικής, όπως αυτές διαμορφώθηκαν στα εγχειρίδια της ύστερης αρχαιότητας. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η χρήση των ρητορικών ερωτήσεων και των επιφωνηματικών φράσεων, προκειμένου να εκφραστούν οι φόβοι για το μέλλον της Πόλης και των κατοίκων της, αλλά και η απόδοση της σωτηρίας της Πόλης στη θαυματουργή παρέμβαση της Θεοτόκου, ως μέρος μιας ευρύτερης ιστοριογραφικής παράδοσης.⁹³

Η γλώσσα του Κανανού κινείται ανάμεσα στην καθαρεύουσα και τη δημοτική. Ο Krumbacher υποστηρίζει ότι η γλώσσα γίνεται δημοδέστερη όσο προχωρά το κείμενο. Μάλιστα, κατά την περιγραφή της κύριας εφόδου των Οθωμανών ο συγγραφέας αφήνει εντελώς ελεύθερο τον εαυτό του, και παρασυρμένος από τη συγκίνησή του, παραιτείται από κάθε υποχρέωση να ακολουθήσει την εθιμοτυπία της επίσημης γραπτής γλώσσας, με αποτέλεσμα η διήγησή του να αποκτά ιδιαίτερη ζωηρότητα χάρη στην αφέλεια της σχεδόν προφορικής έκφρασης.⁹⁴ Σίγουρα λείπει από το έργο του η κομψότητα του ύφους, ωστόσο του περισσεύει η σαφήνεια και η καθαρότητα στην έκφραση.⁹⁵ Με άλλα λόγια ο συγγραφέας χρησιμοποιεί προοδευτικά περισσότερο αδέξια ή απλούστερα γλωσσικά στοιχεία, τα οποία μπορεί να λειτουργούν σε βάρος της λογοτεχνικής και υφολογικής κομψότητας, αλλά καθιστούν το κείμενο πιο οικείο και εύληπτο στον αναγνώστη.

Είναι επίσης προφανές ότι το έργο του Κανανού προορίζεται για ανάγνωση από απλούς ανθρώπους και όχι από λογίους. Η *σολοικοβάρβαρος φράσις* του, όπως πληροφορεί ο ίδιος ο συγγραφέας, κάνει τον λόγο του κατάλληλο περισσότερο για *ιδιώτας*, δηλαδή για απλούς ανθρώπους του λαού. Το γεγονός αυτό ενισχύεται και από την απόδοση της ήττας των οθωμανών στη θείκη παρέμβαση της Παναγίας, που προσδίδει στο κείμενο ηθικοδιδασκτικό χαρακτήρα.

Επιπλέον χαρακτηριστικά της γλώσσας του Κανανού είναι οι συνεχείς επαναλήψεις και οι υπερβολές. Συχνά επαναλαμβάνονται φράσεις όπως «*ἀπὸ τῆς Ἐυλοπόρτης ἕως καὶ*

⁹² Βλ. Krumbacher (1987) A 608.

⁹³ Βλ. Hunger (2009) 337.

⁹⁴ Βλ. Krumbacher (1987), A 608.

⁹⁵ Βλ. Hunger (2009) 336.

τῆς Χρυσίας» ή ότι οι Βυζαντινοί δεν είχαν κανέναν να τους ξεσηκώσει και να τους παροτρύνει να πολεμήσουν π.χ. «Καί ούδεις εύρέθην ό έμποδίσας εκείνους έκ τοῦ μεγίστου φόβου και δειλίας». Χρησιμοποιεί επίσης πολύ συχνά ρητορικές ερωτήσεις και επιφωνήματα π.χ. «Ὡ θρήνου μεγίστου άξιος ή ὠρα εκείνη, ὠ τρικυμίας άκατασχέτου. Τίς ήμῶν τās οίμωγās οὔ συνεπένθησε τότε; τίς άκοή φέρει τὸ άκουσμα, ποία ὄψις τὸ θέαμα;» Επιπλέον ο Κανανός ρέπει προς την υπερβολή, η οποία δείχνει την τάση του να προβαίνει σε δραματική υπερεκτίμηση του μεγέθους της εχθρικής απειλής, π.χ. όταν αναφέρεται στη στρατιά του Μουράτ («Άλλά και στρατιάς στρατιῶν και γενεάς και πλήθη πληθῶν, πεζῶν και ίππέων, ἔσχε τοσοῦτον ὥστε άπας ό κόσμος εκείνος έσκέπετο ὑπ' εκείνων»), στις ορδές των Οθωμανών που κατέφθασαν για λεηλασία («έσυνάχθησαν έκ πάσης τῆς γῆς Μουσουλμάνων άναρίθμητα πλήθη»), στα αμέτρητα ζευγάρια των βοδιών («ζεύγη βοῶν και βουβαλίων άπείρων είχασιν»), στα αμέτρητα όπλα των εχθρών («μετά τζαγρῶν τε και τόζων και τῶν σκευῶν τῶν μεγάλων και τῶν μικρῶν τῶν άπείρων ὧν ἔφερον») και στα αμέτρητα βέλη των Τούρκων τοξοτών («μυριάδας βελῶν, τουτέστι σαγίττας, έτόξευσαν έπάνω τῶν Ρωμαίων»). Τα επίθετα που χρησιμοποιεί είναι συνήθως στον υπερθετικό βαθμό: οι μηχανές των Τούρκων είναι οι πιο καταστροφικές και οι πιο προηγμένες («πάμπολλα άγων μηχανικότατα και μαχιμώτατα ἔργα»), οι πολιορκητικοί πύργοι είναι τεράστιοι («Πύργους ζυλίλους μεγίστους») ή πολύ μεγαλύτεροι από τα τείχη («μᾶλλον και ὑπερείχον εκείνους») και η απόγνωση που ένιωσαν οι Βυζαντινοί είναι η πιο βαθιά («έκ τοῦ μεγίστου φόβου και δειλίας όποίας ἔλαβον οί Ρωμαῖοι.»).⁹⁶

Βασικό στοιχείο της αφήγησης του Κανανού είναι ο δραματικός τρόπος παρουσίασης των γεγονότων που χαρακτηρίζεται παράλληλα από έντονη θεατρικότητα. Ο ερχομός των δύο τμημάτων του οθωμανικού στρατού και η καταστροφή που επιφέρουν παρουσιάζονται με θεατρικό τρόπο. Το σκηνικό στήνεται με τον ερχομό του πρώτου στρατεύματος που έχει επικεφαλής έναν άγριο και αιμοδιψή άνδρα. Ο Κανανός εστιάζει σε λεπτομέρειες, όπως η περιτομή των αρσενικών βρεφών, η πρόστυχη συμπεριφορά των Τούρκων στρατιωτών προς τις γυναίκες, η καταστροφή όλων των καλλιιεργειών και των ζώων. Όλη αυτή η καταστροφή ακολουθείται από την εμφάνιση ενός άπίστευτα μεγάλου σε μέγεθος δεύτερου στρατεύματος με επικεφαλής τον άγριο και αλαζόνα Τούρκο emίρη. Κι ακόμα, η τεράστια κατασκευή που εκτείνεται από τη Χρυσή Πύλη⁹⁷ έως την Ξυλόπορτα, καθώς και η λεπτομερέστατη καταγραφή των όπλων που μετέφεραν οι Τούρκοι για να

⁹⁶ Βλ. Purdie (2009) Notes 85.

⁹⁷ Βλ. Turnbull / Dennis (2004) 20-21, 23.

παραβιάσουν τα τείχη και να επιτύχουν την κατάληψη της Πόλης και των πολιτών της, δημιουργούν ατμόσφαιρα φόβου.

1.6. Το ιστορικό πλαίσιο

1.6.1. Ο Βαγιαζήτ Α' και η πρώτη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης

Αμέσως μετά τον θάνατο του Μουράτ Α'⁹⁸ στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου (15/6/1389), νέος σουλτάνος των Οθωμανών αναγορεύτηκε ο γιος του, Βαγιαζήτ Α' (*Bayezid*, بلایزید اول) που είχε την επωνυμία Κεραυνός (Yildirim) εξαιτίας της ταχύτητας και της αποτελεσματικότητας που χαρακτήριζαν τις πολεμικές ενέργειές του. Ο ιστορικός Σφραντζής χαρακτηρίζει τον νέο σουλτάνο γενναιόδωρο, ανδρείο, θαρραλέο και επισημαίνει ότι είχε εκπληκτικές στρατηγικές ικανότητες. Ταυτόχρονα όμως, ήταν πλεονέκτης, αχόρταγος και διακρίθηκε για την ωμότητα και τη θηριωδία του καθώς εκπροσωπούσε τη σκληρή γραμμή της επεκτατικής πολιτικής και το πνεύμα των γαζήδων.⁹⁹ Η πρώτη του πράξη μετά την αναγόρευσή του σε σουλτάνο ήταν να εκτελέσει επί τόπου τον αδελφό του Γιακούμπ (Yakub), για να μη διαταραχθεί ενδεχομένως η μονοκρατορία του.

Προκειμένου να επεκτείνει το κράτος του, αδιαφορούσε επιδεικτικά για τις αρχές του κορανίου και της μουσουλμανικής νομοθεσίας που απαγόρευαν τον πόλεμο και τον θάνατο ομοθρήσκων.¹⁰⁰ Ο Βαγιαζήτ προτιμούσε τον απευθείας έλεγχο στις υποτελείς περιοχές και δεν αρκούσαν απλώς στην ετήσια χρηματική εισφορά. Η Κωνσταντινούπολη εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης αποτελούσε για τον ίδιο βασικό στόχο κατάκτησης. Αντιλαμβανόταν, ωστόσο, πως δε θα μπορούσε να πετύχει την κατάληψή της με έφοδο, καθώς δεν διέθετε τα απαιτούμενα μέσα για να καταλάβει τα ισχυρά της τείχη και γι' αυτό επέλεξε την τακτική του αποκλεισμού. Έστειλε ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις για να αποκλείσουν την Πόλη και να αναγκάσουν τους κατοίκους της να παραδοθούν πιεζόμενοι από τις στερήσεις των αναγκαίων αγαθών.

Τον Σεπτέμβριο του 1394 τα οθωμανικά στρατεύματα, αφού λεηλάτησαν και έκαψαν τα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης, πήραν τις θέσεις τους γύρω από τα χερσαία τείχη. Συνολικά, ο αποκλεισμός της Κωνσταντινούπολης διήρκεσε σχεδόν οκτώ χρόνια.

⁹⁸ Βλ. ενδεικτικά ΕΟΕ 396.

⁹⁹ Περισσότερα βλ. Αθανασόπουλος, Μ. (2021) 150.

¹⁰⁰ Βλ. Ζαχαριάδου (1980) Θ, 192.

Κατά το διάστημα αυτό οι κάτοικοι της Πόλης υπέφεραν από την έλλειψη βασικών αγαθών, ενώ έβλεπαν τη βοήθεια από τη Δύση ως μοναδική ελπίδα σωτηρίας.¹⁰¹

1.6.2. Ο Μανουήλ Β΄ και η αναζήτηση βοήθειας στη Δύση

Η Κωνσταντινούπολη ήταν απομονωμένη λόγω απόστασης, σχεδόν από οποιαδήποτε άλλη χριστιανική χώρα δυτικά ή βόρεια που θα μπορούσε να τη βοηθήσει. Το μεγαλύτερο μέρος των Βαλκανίων ήταν υποτελές των Οθωμανών και επομένως οι κάτοικοι ήταν υποχρεωμένοι να στέλνουν στρατεύματα στον σουλτάνο, αντί να υποστηρίζουν τους Βυζαντινούς. Η Πολωνία και η Ουγγαρία εξακολουθούσαν να είναι ανεξάρτητες, αλλά ενώ ο Μανουήλ είχε εισπράξει συμπάθεια και από τις δύο, δεν είχε λάβει καμία χειροπιαστή βοήθεια. Το Βυζάντιο στήριζε επίσης μεγάλο μέρος από τις ελπίδες του στη Βενετία, τη Γένοβα και το Παπικό κράτος. Για τους Βυζαντινούς αυτές οι δυνάμεις ήταν οι μόνες που θα μπορούσαν να στηρίζουν τη χριστιανοσύνη και άρα οι μόνες που θα μπορούσαν να προστατεύσουν την Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο, καμία από αυτές δεν θα αναλάμβανε τέτοια δέσμευση έναντι της Κωνσταντινούπολης, εάν δεν είχε ισχυρό συμφέρον από μια ενδεχόμενη εμπλοκή σε αυτή την υπόθεση.

Ήδη ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος είχε στραφεί το 1394 προς τη Βενετία, ζητώντας αποστολή τροφίμων στη βυζαντινή πρωτεύουσα που είχε αποκλειστεί από τα οθωμανικά στρατεύματα, και ακόμα, τη δημιουργία μιας συμμαχίας, που θα είχε ως σκοπό την εκδίωξη των Οθωμανών από τον ευρωπαϊκό χώρο και τη χορήγηση δανείου στο Βυζάντιο. Η απάντηση της Βενετίας ήταν θετική ως προς το πρώτο αίτημα. Για τον σκοπό αυτό απέστειλε άμεσα μια ποσότητα τροφίμων στην Κωνσταντινούπολη, που όμως ήταν ανεπαρκής. Ως προς το δεύτερο αίτημα εμφανίστηκε επιφυλακτική, καθώς προείχε για εκείνη η τήρηση ουδετερότητας απέναντι στο Βυζάντιο και τον σουλτάνο, ενώ αρνήθηκε την πρόταση για σύναψη δανείου με αντάλλαγμα συγκεκριμένα ιερά κειμήλια.¹⁰²

Ωστόσο, λίγο αργότερα, οι δυτικές δυνάμεις θορυβημένες από την οθωμανική προέλαση στη Βουλγαρία, συνασπίστηκαν εναντίον των Οθωμανών κάτω από την ηγεσία του Σιγισμούνδου της Ουγγαρίας,¹⁰³ οργανώνοντας μια σταυροφορία για την εκδίωξη των «απίστων» από την Ευρώπη. Συγκεντρώθηκε ένας μεγάλος στρατός αποτελούμενος από Ούγγρους, Γερμανούς και Γάλλους, ενώ μικρότερα στρατιωτικά σώματα στάλθηκαν από

¹⁰¹ Βλ. Nicol (1996) 473.

¹⁰² Βλ. Χατζόπουλος (2004) 60-61.

¹⁰³ Βλ. Turnbull (2003).

την Αγγλία, την Πολωνία, την Ιταλία και την Ισπανία. Επίσης και η Βενετία, ύστερα από πολλούς δισταγμούς δέχθηκε να συμπράξει και έστειλε στα Δαρδανέλια μία μικρή μοίρα στόλου, με σκοπό να φρουρήσει τα θαλάσσια στενά και να αποκαταστήσει την επικοινωνία ανάμεσα στο Βυζάντιο και τον στρατό των σταυροφόρων, που είχε συγκεντρωθεί στην Ουγγαρία. Το πιθανότερο ωστόσο είναι πως η προστασία της Κωνσταντινούπολης αποτελούσε δευτερεύοντα στόχο της σταυροφορίας. Δυστυχώς για τους Βυζαντινούς, η σταυροφορία έφτασε μόνο μέχρι τον Δούναβη και τα αποτελέσματά της ήταν απογοητευτικά: οι συνασπισμένες ευρωπαϊκές δυνάμεις συνετρίβησαν στη Νικόπολη¹⁰⁴ από τις οθωμανικές δυνάμεις τον Σεπτέμβριο του 1396.

Η ήττα των σταυροφόρων προκάλεσε πανικό και απελπισία στους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης. Παρ' όλα αυτά οι Βυζαντινοί διατήρησαν τις ελπίδες τους για μια νέα σταυροφορία τον επόμενο χρόνο, κάτι που όμως αποτελούσε περισσότερο πιθανότητα παρά ένα πραγματικό ενδεχόμενο. Η αποτυχία των σταυροφόρων στη Νικόπολη είχε κάνει τους Δυτικούς πολύ διστακτικούς ώστε να επαναλάβουν το εγχείρημα τόσο σύντομα.

Η Κωνσταντινούπολη προχώρησε σε διπλωματικές αποστολές προς τη Γαλλία, την Αγγλία και τη Ρωσία, οι οποίες ωστόσο δεν είχαν κανένα άμεσο αποτέλεσμα, παρά μόνο οικονομική ενίσχυση.¹⁰⁵ Μόνο ο Κάρολος ΣΤ'¹⁰⁶ της Γαλλίας έδωσε εντολή στον έμπειρο στρατιωτικό του Boucicaut, να ηγηθεί μιας ομάδας στρατιωτών και να κινηθεί προς την Κωνσταντινούπολη.¹⁰⁷ Παρά τις στρατιωτικές επιτυχίες που σημείωσε, ο Boucicaut δεν συνέχισε, αλλά πρότεινε στον αυτοκράτορα Μανουήλ να μεταβεί ο ίδιος στις δυτικές αυλές και να εκθέσει προσωπικά το πρόβλημα του Βυζαντίου. Η υποδοχή που επεφύλαξαν στον Μανουήλ οι δυτικοί ηγεμόνες ήταν πολύ θερμή. Ωστόσο, το ταξίδι του αυτοκράτορα Μανουήλ Β' στις δυτικές αυλές για να ζητήσει βοήθεια απέβη άκαρπο.¹⁰⁸

Τον Ιούνιο του 1400 έφτασε στο Παρίσι,¹⁰⁹ όπου ο Κάρολος ΣΤ' του υποσχέθηκε ότι θα στείλει σύντομα στρατό για να τον βοηθήσει.¹¹⁰ Το ίδιο του υποσχέθηκε και ο Ερρίκος Δ'¹¹¹ της Αγγλίας. Όμως, η συνεχής αναβλητικότητα των δυτικών ηγεμόνων

¹⁰⁴ Βλ. Ostrogorsky (1997)⁵ Γ 252 και Nicolle (1999).

¹⁰⁵ Βλ. Obolensky (1978) 4, 123-132.

¹⁰⁶ Βλ. ενδεικτικά Chisholm (1911) 919-920.

¹⁰⁷ Βλ. Barker (1969) 164.

¹⁰⁸ Βλ. Ostrogorsky (1997)⁵ Γ 257.

¹⁰⁹ Βλ. Mango (2006) 368.

¹¹⁰ Βλ. Μανουήλ Β' 41, 109-111.

¹¹¹ Βλ. ενδεικτικά Μανουήλ Β' 38, 100-104, Wilson (1995) 451-510 και Panton (2011) 241-242.

απογοήτευσε τον Μανουήλ, γιατί αντιλήφθηκε ότι κανείς από τους δύο δεν ήταν διατεθειμένος να αναλάβει δράση.

Η Βενετία ήταν η μόνη που ενδιαφερόταν για τη σχέση του Βυζαντίου με τους Οθωμανούς. Το 1401 η βενετική γερουσία αποφάσισε, παρακινημένη από τα εμπορικά της συμφέροντα στην περιοχή, να στείλει δύο γαλέρες για την άμυνα της Κωνσταντινούπολης. Ωστόσο, η οκταετής πολιορκία της Κωνσταντινούπολης λύθηκε, όχι λόγω της βοήθειας των Βενετών αλλά εξαιτίας της προέλασης των Μογγόλων του Ταμερλάνου¹¹² στα ανατολικά σύνορα του οθωμανικού κράτους. Το γεγονός αυτό ανάγκασε τον Βαγιαζήτ Α΄ να αποσύρει τα στρατεύματά του από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης το 1402 προκειμένου να αναμετρηθεί μαζί του. Η αποφασιστική μάχη ανάμεσα στους Μογγόλους και τους Οθωμανούς έγινε κοντά στην Άγκυρα το 1402 και είχε ως αποτέλεσμα τη συντριπτική ήττα του οθωμανικού στρατού και τη σύλληψη του Βαγιαζήτ Α΄, που λίγους μήνες αργότερα πέθανε ως αιχμάλωτος στο στρατόπεδο του Μογγόλου ηγεμόνα.¹¹³

Παρά την αποσόβηση του οθωμανικού κινδύνου, οι διπλωματικές επαφές ανάμεσα στο Βυζάντιο και τις δυτικές δυνάμεις για τη συγκρότηση ενός αντιοθωμανικού συνασπισμού εξακολούθησαν και τα επόμενα έτη. Για τον σκοπό αυτό η Κωνσταντινούπολη απέστειλε τον Αλέξιο Βρανά στη Γαλλία και την Αραγονία, ενώ το 1408 μετέβη και ο Μανουήλ Χρυσολωράς¹¹⁴ ως πρέσβης του βυζαντινού αυτοκράτορα στη Δύση, χωρίς όμως σπουδαία αποτελέσματα. Σε επιστολή του προς τον Χρυσολωρά το 1410 ο Μανουήλ δήλωνε απογοητευμένος με τα αποτελέσματα αυτών των πρεσβειών.¹¹⁵

1.6.3. Η σημασία της μάχης της Άγκυρας και η πολιορκία της Πόλης (1411)

Η μάχη της Άγκυρας¹¹⁶ το 1402 είχε καθοριστική σημασία για το Βυζάντιο, καθώς ανάγκασε τον Βαγιαζήτ Α΄¹¹⁷ να λύσει την πολιορκία και τους Οθωμανούς να ασχοληθούν με τα εσωτερικά τους προβλήματα στα χρόνια που ακολούθησαν. Οι εξελίξεις αυτές,

¹¹² Βλ. EOE 562, Marozzi (2004), Nicol (1988) 347, EOI 10 510-513, Knobler (2001) 101–112 και Manz (1999) και (2007).

¹¹³ Βλ. ODB I 273 και Mango (2006) 368-369.

¹¹⁴ Βλ. ενδεικτικά ODB I 454.

¹¹⁵ Βλ. Μανουήλ Β΄ 55, 154.

¹¹⁶ Βλ. ενδεικτικά ODB I 101, EOE 43, Vasiliev (1995) B 343-346 και Turnbull (2003) 25-27.

¹¹⁷ Βλ. ενδεικτικά ODB I 273, EOE 80-82, Diehl (2002) 101, Norwich (1998) 358-371 και Turnbull (2003) 17, 23-29.

χάρισαν στη βυζαντινή αυτοκρατορία μια ανάσα ζωής, παρατείνοντας την ύπαρξή της για μισό σχεδόν αιώνα.

Η μάχη της Άγκυρας επηρέασε και τους Οθωμανούς: η ήττα και ο θάνατος του Βαγιαζήτ προκάλεσαν τρομερή αποδιοργάνωση στο οθωμανικό κράτος, το οποίο έφτασε στα πρόθυρα της κατάρρευσης. Ακολούθησε εμφύλιος πόλεμος για τη διαδοχή μεταξύ των γιων του σουλτάνου Βαγιαζήτ Α΄ που οδήγησε σε μία ακόμη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 1411. Οι έξι γιοι του Βαγιαζήτ, ο Ισά (İsa), ο Σουλεϊμάν (Süleyman), ο Μεχμέτ (Mehmed), ο Μουσταφά (Mustafa), ο Μουσά (Musa) και ο Γιουσούφ (Yusuf) κατέφυγαν μετά από την καταστροφή σε διάφορες περιοχές. Με εξαίρεση τον τελευταίο, που πήγε στην Κωνσταντινούπολη, βαπτίστηκε χριστιανός και πέθανε εκεί, οι άλλοι πέντε πολέμησαν ο ένας εναντίον του άλλου, προσπαθώντας να εξασφαλίσουν ο καθένας για λογαριασμό του τη μονοκρατορία στο οθωμανικό κράτος.¹¹⁸ Ο μεγαλύτερος γιος του Βαγιαζήτ, ο Σουλεϊμάν,¹¹⁹ μετά τη μάχη της Άγκυρας κατάφερε να φτάσει πρώτος στην Αδριανούπολη και να αυτοανακηρυχθεί σουλτάνος. Εγκατεστημένος πλέον στα ευρωπαϊκά εδάφη, ξεκίνησε τον πόλεμο με τους αδελφούς του που εξουσίαζαν τη Μ. Ασία. Για τον λόγο αυτό συνθηκολόγησε με το Βυζάντιο, το οποίο έτσι απαλλάχθηκε από τις δεσμεύσεις του απέναντι στους Οθωμανούς και σταμάτησε να καταβάλει σε αυτούς φόρο υποτέλειας. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ υποστήριξε τον Σουλεϊμάν στην διεκδίκηση του οθωμανικού θρόνου. Όμως, τον Ιούλιο του 1410 ο Σουλεϊμάν αιφνιδιάστηκε, καθώς δέχτηκε επίθεση από τον αδελφό του Μουσά. Για λίγο διάστημα άντεξε, έχοντας τη βυζαντινή υποστήριξη, όμως τον Φεβρουάριο του 1411 οι στρατιώτες του που ήταν πλέον εναντίον του τον εγκατέλειψαν, οπότε στραγγαλίστηκε από τον αδελφό του.¹²⁰ Ο Μουσά, ο οποίος ήταν διαφορετικός χαρακτήρας, αμέσως μόλις εγκαταστάθηκε στην Αδριανούπολη, ανήγγειλε την πρόθεσή του να ξαναπάρει από τους βυζαντινούς όλες τις παραχωρήσεις που τους είχαν γίνει εκ μέρους του Σουλεϊμάν. Το 1411¹²¹ οδήγησε τα στρατεύματά του στην Κωνσταντινούπολη, καίγοντας και ερημώνοντας στο πέρασμά του την περιοχή και πολιορκήσε την Πόλη από ξηρά και θάλασσα.

Ο Μανουήλ, που είχε προβλέψει αυτό το ενδεχόμενο, είχε προετοιμάσει την Κωνσταντινούπολη επαρκώς για πολιορκία. Ο λαός είχε τραβηχτεί πίσω από τα τείχη, όπου

¹¹⁸ Βλ. Ζαχαριάδου (1980) Θ, 195.

¹¹⁹ Βλ. ODB III 1975.

¹²⁰ Βλ. Ζαχαριάδου (1980) Θ, 197.

¹²¹ Βλ. Ostrogorsky (1997)⁵ Γ 259-260.

υπήρχαν άφθονα αποθέματα τροφίμων και εφοδίων, ενώ οι βυζαντινοί είχαν ακόμη τη δυνατότητα να αντεπιτίθενται. Ο Μουσά έπρεπε να κρατηθεί σε απόσταση, και γι' αυτό τα πλοία του εκδιώχθηκαν από τον στόλο που διοικούσε ο αδελφός του βυζαντινού αυτοκράτορα. Στο μεταξύ ο Μανουήλ ήρθε σε επαφή με τον Μεχμέτ, τον μοναδικό επιζώντα γιο του Βαγιαζήτ στην Προύσα, προσφέροντάς του τα μέσα για να μεταφερθεί στην απέναντι πλευρά του Ελλησπόντου, με την προϋπόθεση ότι θα αντιμετώπιζε στρατιωτικά τον αδελφό του. Πράγματι, το βυζαντινό σχέδιο απέδωσε και ο Μεχμέτ, ύστερα από δύο αποτυχημένες προσπάθειες εναντίον του Μουσά, κατάφερε να τον νικήσει. Η τελική αποφασιστική συμπλοκή που τερμάτισε τον τουρκικό εμφύλιο,¹²² έγινε στη Σερβία στις 5 Ιουλίου του 1413, όπου ο Μουσά συνελήφθη και στραγγαλίστηκε.¹²³ Τον ίδιο χρόνο ο Μεχμέτ Α' ανέβηκε στον θρόνο του σουλτανάτου,¹²⁴ τερματίζοντας τις μακροχρόνιες δυναστικές έριδες και επαναφέροντας την αυτοκρατορία σε μια σταθερή πορεία.¹²⁵ Παράλληλα, επιβεβαίωσε τους όρους της συνθήκης με το Βυζάντιο, όπως είχαν συμφωνηθεί στην Καλλίπολη δέκα χρόνια νωρίτερα.

1.6.4. Ο Μεχμέτ Α' και οι καλές σχέσεις με το Βυζάντιο

Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β',¹²⁶ που με τους επιδέξιους διπλωματικούς χειρισμούς του είχε συμβάλει στην άνοδο του Μεχμέτ Α' στον οθωμανικό θρόνο, είχε πλέον τη δυνατότητα να χειρίζεται τις τουρκικές υποθέσεις προς όφελος των βυζαντινών, δηλαδή να ενεργεί ως διαιτητής και διαμεσολαβητής. Η περίοδος αυτή υπήρξε η τελευταία περίοδος ειρήνης για τους βυζαντινούς, λόγω της προσωπικής φιλίας μεταξύ του σουλτάνου Μεχμέτ Α' και του αυτοκράτορα Μανουήλ Β'.¹²⁷ Ο Μεχμέτ Α' επεδίωξε την εσωτερική σταθεροποίηση της αυτοκρατορίας του και την εδραίωση της εξουσίας του στη Μικρά Ασία. Τήρησε τις συμφωνίες που έκανε με τον βυζαντινό αυτοκράτορα και στη διάρκεια της βασιλείας του διατηρήθηκαν αδιατάρακτες οι καλές σχέσεις ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Οθωμανούς. Οι Βυζαντινοί ήταν τόσο σίγουροι για τη φιλία του νέου σουλτάνου, ώστε ο Μανουήλ Β' ύστερα από την άνοδο στον θρόνο του Μεχμέτ Α'

¹²² Βλ. ενδεικτικά Creasy (1878) 52-55 και Kastritsis (2007).

¹²³ Βλ. Nicol (1996) 510-511.

¹²⁴ Βλ. ODB II 1330, EOE 362, Gregory (2005) 323 και Turnbull (2003) 30.

¹²⁵ Βλ. Ostrogorsky (1997)⁵ Γ 259-260.

¹²⁶ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1291-1292 και Norwich (1998) 358-371.

¹²⁷ Βλ. ενδεικτικά Nicol (1996) 510-512.

θεώρησε δυνατό να φύγει για λίγο από την πρωτεύουσα. Έμεινε ένα χρονικό διάστημα στη Θεσσαλονίκη και το 1415 επισκέφθηκε την Πελοπόννησο.

Στις αρχές του 1421 ο Μανουήλ, που ήταν πλέον 71 ετών και με κλονισμένη την υγεία του, αισθάνθηκε ότι ήταν καιρός να αποσυρθεί από το προσκήνιο και να παραδώσει την εξουσία στον γιο του Ιωάννη Η'.¹²⁸ Στο πρόσφατο παρελθόν είχε επιδιώξει να δώσει στον γιο του μία γεύση της εξουσίας ορίζοντάς τον αντιβασιλέα, ενώ ο ίδιος βρισκόταν σε περιοδεία στην Ελλάδα, και το 1416 τον είχε στείλει να αποκτήσει πρακτική εμπειρία της επαρχιακής διοίκησης στον Μοριά, κοντά στον αδελφό του Θεόδωρο¹²⁹ για δύο σχεδόν χρόνια. Τον είχε λοιπόν προετοιμάσει για την εξουσία που επρόκειτο να αναλάβει.

1.6.5. Ο Μουράτ Β' και η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 1422

Δυστυχώς, όμως για τους Βυζαντινούς, ο Μεχμέτ Α' πέθανε ξαφνικά το 1421. Η ανάπαυλα που χάρισε η τύχη στο Βυζάντιο τελείωσε με την άνοδο στον θρόνο του γιου του Μουράτ Β',¹³⁰ τον ίδιο χρόνο που στην Κωνσταντινούπολη ο Ιωάννης Η' Παλαιολόγος ανέλαβε την εξουσία, λόγω προβλημάτων υγείας του πατέρα του Μανουήλ Β'. Ο αυτοκράτορας Μανουήλ αναγνώρισε αμέσως ως νόμιμο κληρονόμο του σουλτανάτου τον Μουράτ Β'. Ο νέος σουλτάνος έμεινε ικανοποιημένος από την εξέλιξη αυτή, όμως σύντομα εφάρμοσε την επιθετική πολιτική του προκατόχου του Βαγιαζήτ, φέρνοντας και πάλι τις σχέσεις με το Βυζάντιο στο σημείο που είχαν φτάσει πριν από τη μάχη της Άγκυρας. Αυτό συνέβη επειδή ο νέος αυτοκράτορας του Βυζαντίου, ο Ιωάννης Η' σκέφτηκε πως θα ήταν ευφυής κίνηση να στρέψει εναντίον του Μουράτ έναν άλλον διεκδικητή του σουλτανάτου, τον Μουσταφά (Mustafa Çelebi). Ο τελευταίος έδωσε δελεαστικές υποσχέσεις στους Βυζαντινούς σε περίπτωση που θα νικούσε. Ισχυριζόταν ότι ήταν γιος του Βαγιαζήτ Α' και υποσχόταν στον Ιωάννη ως αντάλλαγμα εδαφικές παραχωρήσεις στο Βυζάντιο και ιδιαίτερα την Καλλίπολη. Ο Ιωάννης εκτίμησε λάθος τις καταστάσεις, υπολογίζοντας ότι ένας νέος τουρκικός εμφύλιος θα ανέκοπτε την επέκταση των Οθωμανών στα δυτικά. Η κίνησή του αυτή σήμανε το τέλος των καλών βυζαντινοτουρκικών σχέσεων.¹³¹

Ο Μανουήλ Β' απέτυχε να αποτρέψει τον γιο του Ιωάννη από την απόφαση να στηρίξει τον διεκδικητή του οθωμανικού θρόνου Mustafa Çelebi εναντίον του Μουράτ.¹³²

¹²⁸ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1053-1054, Mango (2006) 370-371 και Turnbull (2003) 32, 37.

¹²⁹ Βλ. ενδεικτικά ODB III 2040.

¹³⁰ Βλ. ODB II 1423-1424, EOE 399 και Turnbull (2003) 30-35.

¹³¹ Βλ. ενδεικτικά Mango (2006) 371, Nicol (1996) 519-520.

¹³² Βλ. Treadgold (1997) 791.

Ο Μουσταφά στην αρχή πήρε με το μέρος του πολλούς Τούρκους, κατέλαβε την Αδριανούπολη και την Καλλίπολη, αλλά στη συνέχεια ο στρατός του ηττήθηκε από τον Μουράτ, με αποτέλεσμα ο ίδιος να συλληφθεί και να θανατωθεί. Ο Μουράτ Β΄, εξοργισμένος από τη στάση των Βυζαντινών, απέπεμψε τους πρέσβεις που στάλθηκαν για να τον κατευνάσουν και αποφασισμένος να εκδικηθεί τους Βυζαντινούς που βοήθησαν τον αντίπαλό του, προχώρησε στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης.¹³³ Στις 10 Ιουνίου 1422 άρχισε την πολιορκία της Πόλης, που έφερε τους Βυζαντινούς σε δεινή θέση.

Η εξέλιξη αυτή δεν μετέβαλε τη στάση των Ευρωπαίων απέναντι στην Κωνσταντινούπολη. Μόνο η Βενετία με απόφαση της συγκλήτου της διαβεβαίωσε τον βυζαντινό αυτοκράτορα για τις φιλικές της προθέσεις, αλλά ταυτόχρονα του διεμήνυσε ότι δεν θα μπορούσε να στείλει βοήθεια στην Κωνσταντινούπολη πριν από την ερχόμενη άνοιξη. Θα μπορούσε ωστόσο να μεσολαβήσει για μια νέα συνθήκη ειρήνης ανάμεσα στον Μανουήλ Β΄ και τον Μουράτ Β΄.¹³⁴

Ο πάπας Μαρτίνος Ε΄,¹³⁵ λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη του την πρόθεση του Μανουήλ Β΄ να συγκληθεί σύνοδος με σκοπό την ένωση των Εκκλησιών,¹³⁶ προσπάθησε να βοηθήσει την Κωνσταντινούπολη στέλνοντας μία σειρά επιστολών στους δυτικούς ηγεμόνες.¹³⁷ Παράλληλα, έστειλε και τον Φραγκισκανό Antonio da Massa¹³⁸ ως αντιπρόσωπο στο Βυζάντιο προκειμένου να διαπραγματευτεί τις λεπτομέρειες της Ένωσης. Αυτός όμως έφτασε στην Κωνσταντινούπολη το Σεπτέμβριο του 1422, αφού πλέον τα οθωμανικά στρατεύματα είχαν αποσυρθεί. Έτσι, οι διαπραγματεύσεις ναυάγησαν και οι προσδοκίες του πάπα διαψεύστηκαν. Η Κωνσταντινούπολη έπρεπε να στηριχτεί στις δικές της δυνάμεις.

Την πρωτεύουσα στην πολιορκία του 1422 έσωσαν για μία ακόμη φορά τα τείχη της.¹³⁹ Επιπλέον, ο Μουράτ Β΄ αναγκάστηκε να εγκαταλείψει για λίγο τον στόχο του, καθώς ένας διπλωματικός ελιγμός του Μανουήλ Β΄ του δημιούργησε και πάλι δυναστικά προβλήματα. Αυτή τη φορά ο Μανουήλ προσπάθησε να υπονομεύσει τον Μουράτ, υποστηρίζοντας έναν άλλο αδερφό του και διεκδικητή του οθωμανικού θρόνου στην Ανατολία με το όνομα Küçük Mustafa. Ο Μανουήλ ήρθε σε επαφή με τον Μουσταφά, που

¹³³ Βλ. ενδεικτικά Vasiliev (1995) Β 350-351.

¹³⁴ Βλ. Thiriet (1959) II, 197.

¹³⁵ Βλ. ODP (1996) 239-240.

¹³⁶ Βλ. Gill (2011) 29-34.

¹³⁷ Βλ. Barker (1969) 327 και Gill (2011) 37.

¹³⁸ Βλ. Nicol (1988) 359-360.

¹³⁹ Βλ. Turnbull (2003) 15, 26.

βρισκόταν στην Προύσα και τον ενημέρωσε ότι θα είχε την πλήρη βυζαντινή στήριξη σε περίπτωση που προσπαθούσε να ανατρέψει από τον θρόνο τον αδερφό του.¹⁴⁰ Η πρόταση αυτή ήταν δελεαστική για τον Μουσταφά με δεδομένο ότι διέθετε αρκετούς οπαδούς στη Μικρά Ασία, που θα ήταν πρόθυμοι να τον υποστηρίξουν. Πράγματι, ο Μουσταφά ανακηρύχθηκε σουλτάνος στην Προύσα και το γεγονός αυτό ανάγκασε τον Μουράτ να λύσει εσπευσμένα την πολιορκία. Έτσι, έπειτα από τρεις μήνες¹⁴¹ αποσύρθηκε ολοκληρωτικά από την περιοχή της βυζαντινής πρωτεύουσας χάρη στις διπλωματικές ικανότητες του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου. Ήταν η τελευταία φορά που οι Βυζαντινοί κατόρθωσαν να αναμειχθούν με επιτυχία στις εμφύλιες διαμάχες των Οθωμανών.

1.6.6. Τα γεγονότα μετά την πολιορκία του 1422

Το 1423 ο Μουράτ Β΄, αφού εξουδετέρωσε και αυτόν τον διεκδικητή του θρόνου, προχώρησε σε εκστρατεία στη νότια Ελλάδα καταστρέφοντας το τείχος του Εξαμιλίου,¹⁴² που προστάτευε το πέρασμα του ισθμού της Κορίνθου, και λεηλατώντας την Πελοπόννησο, όπου βρίσκονταν το Δεσποτάτο του Μοριά.

Ο Ιωάννης, αφού δεν κατάφερε να πείσει τις δυτικοευρωπαϊκές χριστιανικές δυνάμεις να αποστείλουν βοήθεια, προχώρησε σε συνθήκη με τους Οθωμανούς το 1424. Βάσει της ειρήνης που υπογράφηκε, ο αυτοκράτορας ήταν υποχρεωμένος να πληρώνει στον σουλτάνο φόρο και να του παραχωρήσει αρκετές πόλεις της Θράκης.¹⁴³ Οι σχέσεις του Μουράτ με το Βυζάντιο σταθεροποιήθηκαν στην περίοδο 1424/46, καθώς ο Ιωάννης τήρησε τη συνθήκη του 1424. Οι συχνές εκκλήσεις του Ιωάννη για βοήθεια στη Δύση και η απουσία του από το 1437 έως το 1440 προκειμένου να παρευρεθεί στη σύνοδο της Φερράρας Φλωρεντίας¹⁴⁴ που κατέληξε σε μια βραχύβια επανένωση των Εκκλησιών στις 6 Ιουλίου 1439, προκάλεσαν τις υποψίες του Μουράτ, αλλά όχι την αντίδρασή του.¹⁴⁵ Ο Ιωάννης Η΄ ήλπιζε να λάβει βοήθεια εναντίον των Τούρκων από τη Δύση με τη συνεργασία του πάπα. Πράγματι, ο πάπας Ευγένιος Δ΄¹⁴⁶ κήρυξε νέα σταυροφορία υπό την ηγεσία του βασιλιά της Πολωνίας και Ουγγαρίας Βλαδισλάβου¹⁴⁷ και του Ούγγρου ήρωα Ιωάννη

¹⁴⁰ Βλ. Χαλκοκονδύλης, Ε 10-12, 12 και Δούκας, XXVIII 6.2-3, 237.

¹⁴¹ Βλ. Ostrogorsky (1997)⁵ Γ 261.

¹⁴² Βλ. ODB II 927-928.

¹⁴³ Βλ. ενδεικτικά Vasiliev (1995) Β 351.

¹⁴⁴ Βλ. ενδεικτικά ODB II 783 και Vasiliev (1995) Β 341-343.

¹⁴⁵ Βλ. ενδεικτικά ODB I 1423.

¹⁴⁶ Βλ. ενδεικτικά ODB II 744.

¹⁴⁷ Βλ. ενδεικτικά ODB III 2185.

Ουνυάδη.¹⁴⁸ Ωστόσο, στη μάχη της Βάρνας¹⁴⁹ το 1444 οι σταυροφόροι συνετρίβησαν από τους Τούρκους και ο Βλαδισλάβος σκοτώθηκε. Η μάχη της Βάρνας ήταν η τελευταία προσπάθεια που έκανε η δυτική Ευρώπη για να βοηθήσει το ετοιμοθάνατο Βυζάντιο· από τότε η Κωνσταντινούπολη εγκαταλείφθηκε στην τύχη της.

Μετά τη νίκη των Τούρκων στη Βάρνα ο Ιωάννης Η΄, που δεν είχε λάβει μέρος στην εκστρατεία αυτή, προσπάθησε να καταπραΰνει με δώρα τον σουλτάνο και πέτυχε να διατηρήσει ειρηνικές σχέσεις μαζί του μέχρι το τέλος της βασιλείας του.¹⁵⁰

Ο Ουνυάδης, το φθινόπωρο του 1448 επιτέθηκε εκ νέου εναντίον των Οθωμανών. Στις αρχές Οκτωβρίου του 1448 συνάντησε τον στρατό του Μουράτ στο Κοσσυφοπέδιο.¹⁵¹ Η σύγκρουση που ακολούθησε έλαβε τέλος όταν οι βλαχικές δυνάμεις που συνόδευαν τον Ουνυάδη αποχώρησαν και πέρασαν στο στρατόπεδο του Μουράτ. Τότε ο Ουνυάδης αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το πεδίο της μάχης.¹⁵² Λίγες μέρες μετά τη μάχη πέθανε ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου, Ιωάννης Η΄ και ο θρόνος της Κωνσταντινούπολης πέρασε στον Κωνσταντίνο ΙΑ΄ στις 6 Ιανουαρίου 1449. Στην αναταραχή που ακολούθησε τον θάνατο του Ιωάννη Η΄, ο Μουράτ υποστήριξε τη διαδοχή του Κωνσταντίνου, συνάπτοντας συμφωνία μαζί του τον Μάρτιο του 1449, η οποία καθόριζε τις μεταξύ τους σχέσεις μέχρι τον θάνατό του.

¹⁴⁸ Βλ. ενδεικτικά ODB II στο *Hunyadi Janos*, 958-959.

¹⁴⁹ Βλ. ενδεικτικά ODB III 2184, Gregory (2005) 229-230 και Turnbull (2003) 31-34.

¹⁵⁰ Βλ. Ζαχαριάδου (1980) Θ, 204.

¹⁵¹ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1153-1154, Babinger (1992) 5 και Gregory (2005) 319.

¹⁵² Ο ιστορικός Δούκας περιγράφει με πολλές λεπτομέρειες τη μάχη του Κοσσυφοπεδίου, γεγονός που καταδεικνύει τη μεγάλη σημασία που απέδιδε σε αυτή. Ενδεικτικά βλ. Αθανασόπουλος, Μ. (2021) 123.

2. Κείμενο¹⁵³ & απόδοση στη νεοελληνική

¹⁵³ Το κείμενο προέρχεται από την κριτική έκδοση του Cuomo, A. M. (2016). *Ioannis Canani de Constantinopolitana obsidione relatio - A Critical Edition, with English Translation, Introduction, and Notes of John Kananos' Account of the Siege of Constantinople in 1422*, Berlin: De Gruyter.

Διήγησις περὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότος πολέμου κατὰ τὸ ,ς' ἔτος, ὅτε ὁ Ἀμουράτ Πεις παρέπεσε ταύτη μετὰ δυνάμεως βαρείας καὶ παρολίγον ταύτην ἐκράτει, εἰ μὴ ἡ ὑπέραγνος Μήτηρ τοῦ Κυρίου ταύτην ἐφύλαξε, συγγραφεῖσα παρὰ κυρίου Ἰωάννου τοῦ Κανανοῦ.

1. Μυστήριον βασιλέως κρύπτειν καλόν, τὰ δὲ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἀνακηρύττειν ἔνδοξον· εἶπε γὰρ ὁ ἄγγελος τῷ Γωβίτ· τοῦτο νῦν καὶ ἐμὲ λίαν ὠθεῖ καὶ θαρρύνει καὶ τολμηρὸν ποιεῖ κήρυκα· ὅπως τὸ πανθαύμαστον θαῦμα τῆς Παναγίας μου διηγήσομαι· ἐκκόπτει δέ με ἡ ἀπειρία τοῦ λόγου· ἀντωθεῖ δέ με πάλιν καὶ ἔλκει, τὸ ἴδιον τῆς ὀρέξεως· τὸ ἀνθρώπινον πάθος· καὶ ἤττημαι καὶ τὴν ἤτταν ὁμολογῶ· καὶ ἀπὸ τούτων τὴν ἱστορίαν ἠρξάμην· καὶ δέομαι τοὺς ἀναγινώσκοντας ταύτην· καὶ τῶν γραμμάτων τὴν πείραν ἔχοντας, μήτε τὸν κόρον τοῦ λόγου ἀκηδιάσωσι, μήτε τὴν σολοικοβάρβαρον καταγνώσονται φράσιν· ἐπεὶ κἀγὼ τῆς ἀπειρίας μου τῶν γραμμάτων ὁμολογῶ τὴν ἀσθένειαν· ἀλλὰ οὐδὲ διὰ σοφοὺς ἢ λογίους ἔγραψα ταῦτα· ἀλλὰ διὰ ἰδιώτας καὶ μόνον· ὡς καὶ ἐγὼ ἰδιώτης· ἵνα οἱ ἰδιῶται ὡς ἰδιῶται ἀπεριέργως καὶ ἀκαταγνώστως ἀναγινώσκουσιν ταύτην· διὰ δὲ δὴ ταῦτα πάντα τολμηρὸς ἐγενόμην γραφεύς τε καὶ κήρυξ· καὶ τὸ πολυθρύλητον θαῦμα τῆς Παναγίας· καὶ τὴν καθ' ἡμῶν τῶν Ἀγαρηνῶν ἐπιδρομὴν· καὶ τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως, ἰστόρησα κατὰ τὴν τοῦ λόγου μου δύναμιν· καὶ ἀπὸ τούτων ἠρξάμην.

2. Ἐν ἔτει τριακοστῷ δευτέρῳ τῆς ἡγεμονίας τῶν βασιλέων Μανουήλ τοῦ Παλαιολόγου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου· ἐν τῷ ἑξακισχιλιοστῷ ἑννακοσιοστῷ τριακοστῷ ἔτει· ἰνδικτιῶνος πεντεκαίδεκάτης· δεκάτῃ μηνὸς Ἰουνίου· ἡμέρᾳ τρίτῃ· τῆς ἡμέρας ὥρα δευτέρα, κατέδραμεν αὐθις ἄφνω στρατιὰ καθ' ἡμῶν Μουσουλμάνων· δις πέντε τὸν ἀριθμὸν χιλιάδες· ἔχοντες καὶ στρατάρχην ἄνδρα μανὸν καὶ αἵματοβόρον· καὶ τὸ ὄνομα τούτου Μιχάλ Πεις ἐκαλεῖτο· καὶ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν τὴν ὑπὸ τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν· ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπή, ὑπὸ τὴν ἑαυτῶν ἐποιήσαντο· καὶ ἡμᾶς ἀπεστέρησαν τῆσδε τῆς πόλεως πάντα τὰ πλησίον καὶ ταύτης ἔφθειραν· ἐλεηλάτησαν· ἠχμαλώτευσαν· καὶ τοὺς μὲν τῶν ἀνδρῶν, κατέσφαζαν· τοὺς δὲ καὶ πόρρω τοῦ Ἰκονίου καὶ Ἀρατζάπητας Κύφας διαβιβάσαντες· τὰς δὲ γυναῖκας ἀσελγῶς αἰσχρουργήσαντες· τὰ δὲ βρέφη εἰς περιτομὴν τῷ Μωάμετ προσέφερον· καὶ πᾶν ζῶον ὑποζυγὸν καὶ ἀζύγον, διέφθειραν καὶ ἠφάνισαν· τὴν δὲ ζημίαν τῶν γεννημάτων καὶ τῶν ἀμπελώνων τὴν λύμην, τίς ἄρα καὶ ποία δυνήσεται γλῶσσα ταύτην ἐξιχνιάσει;

Μια αφήγηση που γράφτηκε από τον Ιωάννη Κανανό για τη μάχη που έλαβε χώρα στην Κωνσταντινούπολη το έτος 6930 (1422), όταν ο σουλτάνος Μουράτ Β΄ τής επιτέθηκε με βαριά οπλισμένες δυνάμεις και θα την κατακτούσε, αν δεν την είχε υπερασπιστεί η πάναγνη Μητέρα του Κυρίου.

1. Είναι καλό να μένουν κρυφά τα μυστικά του βασιλιά, όμως πρέπει να δημοσιοποιούνται τα έργα του Θεού με κάθε επισημότητα, είπε ο άγγελος στον Τωβήτ. Αυτό τώρα και εμένα με παροτρύνει και μου δίνει θάρρος και με κάνει τολμηρό κήρυκα, για να διηγηθώ το υπέροχο θαύμα της Παναγίας μου. Με εμποδίζει όμως η απειρία του λόγου μου, με ωθεί και συγχρόνως πάλι με έλκει η προσωπική μου επιθυμία, το ανθρώπινο πάθος. Και ηττώμαι σ' αυτόν τον αγώνα, και ομολογώ την ήττα μου, και από αυτά αρχίζω την ιστορία. Και παρακαλώ αυτούς που τη διαβάζουν και έχουν εμπειρία στα γράμματα, ούτε να νιώσουν αποστροφή από την αυθάδεια του λόγου (μου), ούτε να κατηγορήσουν τον αδέξιο λόγο μου, επειδή και εγώ ομολογώ την αδυναμία μου λόγω της απειρίας μου στα γράμματα. Αλλά αυτά δεν τα έγραψα για σοφούς ή λογίους, αλλά για απλούς ανθρώπους και μόνο, επειδή και εγώ είμαι απλός άνθρωπος, για να διαβάσουν την ιστορία μου οι απλοί άνθρωποι, χωρίς σχολαστικότητα και χωρίς να την καταδικάσουν. Για όλα αυτά έγινα τολμηρός συγγραφέας και κήρυκας και εξιστόρησα σύμφωνα με την ικανότητα του λόγου μου το πολυθρύλητο θαύμα της Παναγίας και την επιδρομή των Αγαρηνών εναντίον μας και την πολιορκία της Πόλης, και αρχίζω από αυτά.

2. Στο τριακοστό δεύτερο έτος της βασιλείας των αυτοκρατόρων Μανουήλ του Παλαιολόγου και του γιου του Ιωάννη, κατά το έτος έξι χιλιάδες εννιακόσια τριάντα (από κτίσεως κόσμου), κατά τη δέκατη πέμπτη ινδικτιώνα, τη δέκατη ημέρα του μηνός Ιουνίου, την τρίτη ημέρα της εβδομάδας και κατά τη δεύτερη ώρα της ημέρας, όρμησε πάλι ξαφνικά εναντίον μας μια στρατιά Μουσουλμάνων, δέκα χιλιάδες άνδρες στον αριθμό, οι οποίοι είχαν ως στρατάρχη έναν άγριο και αιμοδιψή άνδρα, που ονομαζόταν Μιχάλπαις και έθεσαν ταχύτατα υπό την εξουσία τους κάθε πόλη και ύπαιθρο που βρισκόταν υπό την εξουσία του βασιλιά και μας αφαίρεσαν όλα τα περίχωρα αυτής της Πόλης και τα χωριά της τα κατέστρεψαν, τα λεηλάτησαν και τα αιχμαλώτισαν και από τους άνδρες άλλους τους κατέσφαξαν, και άλλους τους πήγαν πιο πέρα από το Ικόνιο και μετέφεραν Αρατζάπητες Κύφες, και στις γυναίκες ασέλγησαν με αισχρότητα και προσέφεραν τα μωρά στον Μωάμεθ για περιτομή, και όλα τα ζώα, και αυτά που μπαίνουν στον ζυγό και αυτά που δεν μπαίνουν τα σκότωσαν και τα αφάνισαν. Τη ζημιά που υπέστησαν τα γεννήματα και την καταστροφή των αμπελώνων ποιος άραγε και ποια γλώσσα θα μπορέσει να τα περιγράψει;

Καὶ γὰρ ἐν τῷ καιρῷ τῆς συγκλείσεως ἀπαραπροδοκίτως κατέδραμον, καὶ ἡμᾶς ἀπέκλεισαν· καὶ ὑπὸ τὴν δεσποτείαν αὐτῶν πάντα τὰ ἔξω ἐγένοντο· τὸ δὲ τὸ πῶς καὶ πόθεν καὶ δι' ἣντινα ἢ συμφορὰ καὶ φθορὰ καὶ ταῦτα τὰ δεινότατα χαλεπὰ τοῖς δυστυχοῖς καὶ ἀθλίοις ἐπέβην Ῥωμαίοις, σιωπᾶν ἡμῖν ἄμεινον ἔδοξεν· τῆς δὲ πικροτάτης μάχης ἐκείνης καὶ τοῦ φρικτοτάτου πολέμου τὸ πέρασ, χρὴ διηγῆσασθαι.

3. Τὸ μὲν γὰρ πρῶτον στράτευμα τῶν Μουσουλμάνων ἐκείνων, τῇ δεκάτῃ τοῦ Ἰουνίου κατέδραμε καὶ ἡμᾶς ἀπέκλεισεν· ὡς προέφημεν· τῇ δὲ εἰκοστῇ τούτου, ἑτέρα ἐφάνη στρατιὰ Μουσουλμάνων ὡς νέφος χαλάζης πλήρες καὶ τετριγὸς ὀλέθριον· καὶ πᾶσαν καὶ παντοίαν τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἡμαύρωσαν γῆν· καὶ ὡς φλόξ ἀστραπῆς καιομένης πάντα κατέκαυσε καὶ ἐμπύρισε· καὶ πᾶν ξύλον κάρπιμον καὶ δένδρον εὐκαρπον καὶ τὰς κουρβούλας τῶν ἀμπελώνων ἐκ ρίζης ἀπέτεμον· καὶ πᾶν ἄλλο δεινὸν καὶ ὀλέθριον καθ' ἡμῶν ἐποίησαντο· Ὁ δὲ στρατάρχης ὁ μέγας καὶ πάντων ἐκείνων ἀμηρὰς καὶ δεσπότης, ἔφθασεν· ἦλθεν· μανὸς καὶ ἠγγιωμένος· ἀλαζῶν, ἐπηρμένος· ὑπέρογκος, καὶ γαυριωμένος· καὶ τὴν ὄφρυν εἰς οὐρανὸν αἴρων· καὶ ὑψηλὸς πάντας ἐνόμιζεν εἶναι· καὶ ὑπελάμβανεν παρ' αὐτοῦ διοικεῖσθαι τὰ πάντα, καὶ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, ἄγεται ἅπας ὁ κόσμος· ἀλλὰ καὶ πάμπολλα ἄγων μηχανικώτατα καὶ μαχιμώτατα ἔργα· προσδοκῶν δι' αὐτῶν, μέρος τοῦ τοίχου χαλάσει τῆς πόλεως, καὶ ἀπὸ τούτου, ταύτην κατακρατήσει καὶ τοὺς Ῥωμαίους αἰχμαλωτίσει· καὶ τοῦ Χριστοῦ τὸ ὄνομα ἀποσβέσει· ἀλλὰ καὶ στρατιάς στρατιῶν καὶ γενεὰς γενεῶν καὶ πλήθη πληθῶν, πεζῶν καὶ ἵππεων ἔσχε τοσοῦτον, ὥστε ἅπας ὁ κόσμος ἐκεῖνος ἐσκέπετο ὑπ' ἐκείνων.

4. Τότε δὲ αὐτοῦ τῇ κελεύσει τοῦ Μουράτ Πεῖς τε τῇ κλήσει τοῦ δεσπότη τῶν Τούρκων ποιοῦνται παστίαν μίαν· ἀλλ' αὕτη ἢ μία πολλὰς ὑπερέβην μεγίστους· καὶ γὰρ ἀπὸ τὸ ἐν ἄκρον τῆς πόλεως τῆς Χρυσίας ἕως τὸ ἕτερον ἄκρος τῆς Ξυλοπόρτης ἐκράτει· καὶ ἦν δὲ ἡ παστία πλησίον τοῦ κάστρου, ὅσον τόξου βολὴν καὶ οὐ πλεον· καὶ ἦν δὲ πᾶσα στερεὰ καὶ ὄχυρωτάτη ἀπὸ ξύλων μεγίστων καὶ χονδρῶν σανίδων· καὶ πλοκοτὰς ἀπὸ βέργας, ἔθηκαν ἔμπροσθεν τῆς παστίας, ἵνα δέχωνται τὰς σαγίττας τῶν τόξων καὶ τῶν τζαγρῶν τῶν Ῥωμαίων· καὶ τῶν βουμπάρδων τὰς πέτρας· ὀπισθεν δὲ ταύτης ἐθέσπισεν ἵνα ἴστανται στρατιῶται ἐκ πασῶν γενεῶν τοῦ στρατεύματος τούτου τολμηροὶ καὶ ἀνδρεῖοι· τὸ μὲν, ὡς τὸ ἔθος εἰς προσοχὴν τῆς παστίας· τὸ δὲ, ἵνα φυλάσσονται δι' ἐκείνης· οἱ δὲ, ἵνα μάχονται· ἐξ ἐκείνης ὀπισθεν

Γιατί κατά το διάστημα της πολιορκίας εντελώς απροσδόκητα μας επιτέθηκαν και μας απέκλεισαν, και όλα όσα βρίσκονται έξω από την Πόλη περιήλθαν στην εξουσία τους. Φάνηκε σε μας προτιμότερο να παραλείψουμε το πώς και από πού και για ποιον λόγο συνέβησαν η συμφορά και η καταστροφή και αυτά τα φοβερότατα δεινά στους δυστυχείς και άθλιους Βυζαντινούς. Πρέπει όμως να διηγηθούμε το τέλος εκείνης της πικρότατης μάχης και του φρικτότατου πολέμου.

3. Το πρώτο στράτευμα εκείνων των Μουσουλμάνων μάς επιτέθηκε και μας απέκλεισε στις 10 Ιουνίου, όπως προανέφερα, και στις 20 του ίδιου μήνα εμφανίστηκε και μία άλλη στρατιά Μουσουλμάνων σαν σύννεφο γεμάτο χαλάζι που τριζοβολούσε θάνατο και ολόκληρη τη χώρα στο σύνολό της, που ανήκε στους Βυζαντινούς, την κατέστρεψε και όπως η φλόγα της αστραπής που καίει, κατέκαψε και πυρπόλησε τα πάντα, και κάθε καρποφόρο ξύλο και δέντρο που παράγει καρπούς και τους κορμούς των αμπελιών έκοψε σύρριζα, και καθετί φοβερό και καταστροφικό διέπραξε εναντίον μας. Και ο μέγας στρατάρχης και αμηνάς και αρχηγός όλων εκείνων έφτασε. Ήρθε μανιασμένος και εξαγριωμένος, αλαζόνας και επηρμένος, τεράστιος και υπερόπτης, σηκώνοντας το φρύδι του μέχρι τον ουρανό, και θεωρούσε ότι ήταν πάνω από όλους και πίστευε ότι από αυτόν διοικούνται τα πάντα και ότι όλος ο κόσμος βρισκόταν υπό την εξουσία του. Αλλά μετέφερε πάρα πολλές αποτελεσματικές πολεμικές μηχανές, με την προσδοκία ότι με αυτές θα γκρεμίσει ένα μέρος του τείχους της Πόλης και από αυτό θα την καταλάβει και θα αιχμαλωτίσει τους Βυζαντινούς και θα σβήσει το όνομα του Χριστού. Και είχε μαζί του τόσο μεγάλο στράτευμα, και γενεές γενεών, και μεγάλα πλήθη από πεζικό και ιππικό, ώστε ολόκληρος εκείνος ο τόπος καλυπτόταν από εκείνους.

4. Τότε, με διαταγή του ίδιου του σουλτάνου Μουράτ και με εντολή του διοικητή των Τούρκων, κατασκευάζουν ένα πρόχωμα. Αλλά αυτό το ένα (πρόχωμα) ξεπέρασε πολλά, πολύ μεγαλύτερα γιατί έφτανε από το ένα άκρο της πόλεως, από τη Χρυσία (πύλη) μέχρι το άλλο άκρο, την Ξυλόπορτα. Και ήταν το πρόχωμα κοντά στα τείχη, σε απόσταση βολής ενός τόξου, όχι περισσότερο. Και αυτό ήταν εξ ολοκλήρου στερεό και πολύ καλά οχυρωμένο με πολύ μεγάλα ξύλα και χοντρές σανίδες. Και τοποθέτησαν πλέγματα από βέργες μπροστά στο πρόχωμα, για να δέχονται τα βέλη από τα τόξα και τις βαλλίστρες των Βυζαντινών και τις πέτρες από τους βομβαρδισμούς (ή από τις μπομπάρδες). Πίσω από αυτό (ο Μουράτ) όρισε να στέκονται τολμηροί και ανδρείοι στρατιώτες, που προέρχονταν από όλα τα έθνη του στρατού αυτού, με σκοπό αφενός όπως συνηθίζεται να φυλάσσουν το πρόχωμα, αφετέρου για να προφυλάσσονται μέσω αυτού και άλλοι για να μάχονται πίσω

μετὰ τζαγρῶν τε καὶ τόξων καὶ τῶν σκευῶν τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν τῶν ἀπείρων ὧν ἔφερον διὰ τούτου.

5. Τὰς δὲ σκευὰς τὰς μεγίστους ἐκείνας ὁποίας εἶχαν τὰς ἐλπίδας ὅτι δι' ἐκείνας τὰ τοίχη τῆς πόλεως θέλουν χαλάσειν καὶ ἀπὸ τούτου τὴν πόλιν αἰχμαλωτίσαι, ἔστησαν περιέργως εἰς τόπον ἐν ᾧ σοῦδαν οὐκ εἶχεν ὁμοίαν σοῦδῶν τῶν ἐτέρων· ἀλλὰ κεχλασμένη ὑπῆρχεν καὶ ἔκπαλαι γέμουσα χῶμαν· καὶ, ἄντικρυς ταύτης, πύργος εὐρέθην ἐκ συμβάματος λίαν σεσαθρωμένος καὶ ἐσκισμένος ἀπὸ ἄνωθεν, ἕως κάτω· καὶ προσδοκῶντες οἱ Τοῦρκοι ὅτι τῶν μεγίστων βουμπάρδων αἱ πέτραι, τὸν σεσαθρωμένον πύργον ἐκεῖνον θέλουν χαλάσειν· καὶ ἐπεὶ ὁ τόπος σοῦδαν οὐκ ἔχει τοὺς Τούρκους νὰ ἐμποδίση, ἀκωλύτως εἰς τὸ ἔξω κάστρον θέλουσιν φθάσειν· καὶ ἐκ τοῦ χαλάσματος τοὺς Ῥωμαίους θέλουν διώξειν· καὶ τὴν πόλιν θέλουν δουλώσειν· πλὴν εἰς κενὸν ἐκατήνησεν τέλος ἢ τῶν ἀσεβῶν προσδοκία· ἐπεὶ ἐβδομήκοντα βόλια τῆς σκευῆς τῆς μεγίστης ἐκείνης τὸν σεσαθρωμένον ἐκεῖνον ἔκρουσε πύργον, καὶ οὐδεμίαν βλάβην τοῖς Ῥωμαίοις τοῦτο προῦξένησεν, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς Τούρκοις ὠφέλειαν· πλὴν γὰρ ὁ τόπος καὶ σοῦδα καὶ πύργος πλησίον ὑπῆρχεν Κυριακῆς τῆς ἁγίας, μέσον Ῥωμανοῦ τοῦ ἁγίου καὶ τῆς Χαρσῆς τε τὴν πύλην καὶ πλησιέστερον τούτων εἰς τὸν ποταμὸν τὸν ἐπονομαζόμενον Λύκον· καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν βουμπάρδων τὴν ἀπραξίαν.

6. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων τῶν κατασκευῶν τῶν μαχίμων, τῶν παντοίων ἐκείνων τῶν κατὰ τῆς πόλεως εἰργασμένων εἰς πολιορκίαν ἐκείνης καὶ ἀφανισμόν τῶν Ῥωμαίων, τίς διηγήσεται ἄρα; πλὴν ἐκ τῶν πολλῶν ὀλίγας διηγήσομαι ἄρτι· πύργους ξυλίλους μεγίστους μὲ τροχοὺς σιδηροδεσμουμένους πολλοὺς ἐποίησαντο τότε· ὅσον τὸ ὕψος τῶν πύργων τῆς πόλεως· μᾶλλον καὶ ὑπερεῖχον ἐκείνους· ὑπερεῖχον ἐκείνους· καὶ ζεύγη βοῶν καὶ βουβαλίων ἀπείρων εἶχασιν ἐξ ἐτοίμου ἵνα τοὺς πύργους ταυρίσουν μετὰ σχοινίων· καὶ πλησίον τῆς σοῦδας φέρωσιν· καὶ ἐξ ἐκείνων τὸ ἔξω κάστρον πολεμήσωσιν καὶ ἀφανίσουν· Ἀλλὰ καὶ φαλκούνια ἐποίησαντο· καὶ χελώνας· καὶ ἀρκουδάμαξα· καὶ ἄλλα πολλὰ ξύλινα καὶ μηχανικώτατα ἔργα καὶ ἐλεπόλεις ἐκατεσκεύασαν· καὶ μηχανικὰς ἀγκάλας μὲ τροχοὺς μικροὺς· καὶ μεγάλας σκεπαστάς· καὶ μεσέας ὑπὲρ ἀριθμὸν διεπράξαντο· καὶ κατέναντι τῶν πορτῶν τῆς πόλεως τεράστια μεγάλα εἰργάσαντο· κάστρη ξύλινα ὑπερμεγέθη ἐποίησαντο μὲ τροχοὺς σιδηροδεσμουμένους· ὥστε τοὺς θεωροῦντας ἐκεῖνα καὶ ἀγνοοῦντας τῶν κάστρων τοὺς πολέμους, καὶ τὸ ἀχρησίμευτον γὰρ ἐκείνων λίαν ἐξέπληξεν καὶ μέγα ἐθρόησεν.

από αυτό με βαλλίστρες και τόξα και μεγάλα πυροβόλα και αμέτρητα μικρά που μετέφεραν διά μέσου αυτού.

5. Παρέταξαν εκείνα τα μεγάλα κανόνια με τα οποία είχαν την ελπίδα ότι θα μπορέσουν να γκρεμίσουν τα τείχη της Πόλης, και έτσι να αιχμαλωτίσουν την Πόλη. Τα έστησαν κατά περίεργο τρόπο σε έναν τόπο στον οποίο δεν υπήρχε τάφος όμοια με τις άλλες τάφρους, αλλά υπήρχε μία η οποία ήταν κατεστραμμένη και, εδώ και καιρό, ήταν γεμάτη με χώμα, και απέναντι από αυτήν βρισκόταν τυχαία ένας πύργος που είχε φθαρεί πολύ και είχε γεμίσει ρωγμές από πάνω μέχρι κάτω. Οι Τούρκοι προσδοκούσαν ότι οι πέτρες των μεγαλύτερων κανονιών τους θα γκρεμίσουν εκείνον τον ερειπωμένο πύργο και επειδή ο τόπος δεν έχει τάφο για να εμποδίσει τους Τούρκους, ανεμπόδιστα θα φτάσουν στο εξωτερικό μέρος του κάστρου και από το χάλασμα θα διώξουν τους Βυζαντινούς και θα υποδουλώσουν την Πόλη. Όμως, η προσδοκία των ασεβών έπεσε στο κενό, επειδή εβδομήντα βόλια του πολύ μεγάλου εκείνου κανονιού χτύπησαν εκείνον τον ερειπωμένο πύργο και καμιά ζημιά αυτό δεν προξένησε στους Βυζαντινούς, αλλά ούτε και ωφέλησε τους Τούρκους. Και ο τόπος, και η τάφος, και ο πύργος βρίσκονταν όλα κοντά στην Αγία Κυριακή, ανάμεσα στον Άγιο Ρωμανό και στην Πύλη της Χαρσής, και ακόμη πιο κοντά από αυτά, στον ποταμό που λέγεται Λύκος. Αυτά, όσον αφορά την αναποτελεσματικότητα του βομπάρδων.

6. Σχετικά με τις άλλες εκείνες πολεμικές κατασκευές κάθε είδους, που είχαν κατασκευαστεί για εκείνη την πολιορκία της Πόλης και τον αφανισμό των Βυζαντινών ποιος άραγε θα μπορέσει να κάνει λόγο; Ωστόσο, θα περιγράψω τώρα λίγες από τις πολλές. Κατασκεύασαν τότε πολλούς τεράστιους ξύλινους πύργους, με σιδεροκόλλητους τροχούς, όσο το ύψος των πύργων της Πόλης, ή μάλλον ήταν πιο ψηλοί από εκείνους. Και είχαν άπειρα ζεύγη βοδιών και βουβαλιών σε ετοιμότητα για να σύρουν τους πύργους με σχοινιά και να τους μεταφέρουν κοντά στην τάφο και από εκείνους να επιτεθούν στο εξωτερικό τμήμα του κάστρου και να το αφανίσουν. Επίσης έφτιαξαν και φαλκούνια και χελώνες και κατασκεύασαν αρκουδάμαξες και πολλές άλλες ξύλινες και πάρα πολύ καλές μηχανικά πολιορκητικές μηχανές και μηχανικούς βραχίονες με μικρούς τροχούς και αναρίθμητα μεγάλα και μεσαίου μεγέθους στεγασμένα παραπήγματα (καταφύγια). Και απέναντι από τις πύλες της πόλης τεραστίου μεγέθους κάστρα (τείχη) ξύλινα τεράστια κατασκεύασαν, με σιδεροκόλλητους τροχούς, ώστε αυτοί που τα κοιτούσαν και αγνοούσαν τους πολέμους των κάστρων, και τον τρόπο χρήσης εκείνων, έμειναν εντελώς κατάπληκτοι και θορυβήθηκαν πολύ.

7. Ἀλλὰ καὶ τὴν γῆν ἄλλοι ἔσκαπτον ἐκ τῆς παστίης ὄπισθεν καὶ εἰς βάθος πολὺ ἐκατέβησαν, ὡς ἵνα κάτωθεν ἀπὸ τὴν κάτω ὄψιν τῆς σοῦδας περάσωσιν ἀθεωρητὴ τὴν νύκτα ἄνω ἱσταμένων Ῥωμαίων καὶ μαχωμένων· καὶ φθάσωσιν εἰς τὰ τοίχη τοῦ καθολικοῦ καὶ μεγίστου κάστρου τῆς πόλεως· καὶ κόψωσι τοῦτο λαθραίως πάντων· καὶ πουντελείασωσιν κατὰ τὸ ἔθος τῶν πολεμούντων· εἶτα πῦρ εἰς τὰ ξύλα τῶν πουντελείων ἀνάψωσιν, ὅπως τὴν ξυλίνην κατασκευὴν τὴν κρατοῦσαν τὸ κάστρον καταφλέξωσιν· καὶ ἄφνω πεσοῦνται τὰ τοίχη τῆς πόλεως· καὶ ἅμα εὐθὺς τῶν Τούρκων τὰ στρατεύματα θρασέως κατὰ τῶν Ῥωμαίων εἰσβάλλουσιν· καὶ ἐκ τοῦ χαλάσματος ἐκείνου διώξουσιν καὶ τὴν πόλιν κρατήσουσιν· ἄλλοι τοὺς ἀγωγοὺς ἀνεγύρευον τοὺς ἔκπαλαι τὸ νερὸν εἰς τὰς στέρνας τῆς πόλεως ἔφερον· ὅπως τινὰ ἐξ αὐτῶν ἐπιτύχωσιν· καὶ λαθραίως τῶν Ῥωμαίων διὰ τοῦ ἀγωγοῦ ἐντὸς γενέσθαι τῆς πόλεως νυκτὸς καὶ ἀπαραπροσδοκῆτως ταύτην κρατήσουσιν καὶ αἰχμαλωτίσουσιν.

8. Πλὴν καὶ κήρυκας ἐξαπέστειλεν πανταχόθεν ὁ δεσπότης τῶν Τούρκων· καὶ ἐδιελάλησαν οὕτως καὶ εἶπον ἐνόρκως· Ὅτι τῆς πόλεως τε τὸν πλοῦτον καὶ τὸν λαὸν ἅπαντα ὁ ἀμηνῶς, εἰς διαγουμὰν παραδίδη καὶ κοῦρσος τοῖς Μουσουλμάνοις· καὶ φθάσετε εἰς τὸ κέρδος· ταῦτα μὲν εἶπε μετὰ τεχνάσματος δὲ τοιούτου· ὅπως νὰ συναχθῶσιν τὰ στρατεύματα πάντα τῶν Μουσουλμάνων, ὁποῖον καὶ ἐγένετο τότε· ὡς γὰρ ἐξεχύθη ἡ φήμη εἰς τὰ ἔθνη τῶν Μουσουλμάνων πῶς ἐπαραδόθη ἡ πόλις εἰς διαγουμὰν καὶ αἰχμαλωσίαν σχεδὸν ἐκ πάσης γῆς καὶ γενεᾶς Μουσουλμάνων, ἔφθασαν πρὸς τὸ κέρδος· μὴ μόνον οἱ ἐπιστήμονες εἰς τὰ κούρση καὶ τοὺς πολέμους, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀνεπιστήμονες· καὶ σαρλίδες· τουτέστιν, πραγματευταὶ· καταλλάκται· μυροποὶ καὶ τζαγκάροι· ἀλλὰ καὶ Τουρκῶν πολλοὶ καλογέροι ὑπὲρ αἰτίας τοιαύτης ἐσυνήχθησαν πάντες· οἱ μὲν στρατιῶται, διὰ τὸ κοῦρσος· οἱ δὲ σαρλίδες, ἵνα ἀγοράσωσιν τὰ κουρσιμαῖα, ἤγουν τοὺς αἰχμαλώτους· καὶ οἱ μὲν, τὰς γυναῖκας· ἄλλοι, τοὺς ἄνδρας· ἄλλοι, τὰ βρέφη· καὶ ἄλλοι, τὰ ζῶα· καὶ ἄλλοι, τὰ πράγματα· οἱ δὲ Τουρκοκαλογέροι τὰς καλογραίας ἡμῶν κέρδος καὶ κοῦρσος εὐεργεσίαν νὰ ἔχουν παρὰ τοῦ δεσπότη τῶν Τούρκων· διὰ γοῦν τὴν προσδοκίαν ταύτην, ἐσυνάχθη ἕκ πάσης γῆς Μουσουλμάνων ἀναρίθμητα πλήθη· ὥστε, ἐκατεθαύμαζον πάντες οἱ θεωροῦντες τὴν πλησμονὴν τοῦ φωσάτου.

7. Αλλά και άλλοι έσκαβαν τη γη πίσω από το πρόχωμα και κατέβηκαν σε μεγάλο βάθος για να περάσουν από το κάτω μέρος της τάφρου χωρίς να γίνουν αντιληπτοί τη νύχτα, ενώ οι Βυζαντινοί θα βρίσκονταν στο επάνω μέρος και θα μάχονταν, για να φτάσουν στα τείχη του κεντρικού και τεράστιου κάστρου της Πόλης και να το διατρυπήσουν κρυφά από όλους και για να στήσουν ξύλινα υποστηλώματα, όπως συνηθίζουν να κάνουν οι πολιορκητές και έπειτα να βάλουν φωτιά στα ξύλα των υποστηλωμάτων, προκειμένου να πυρπολήσουν την ξύλινη κατασκευή που στηρίζει το κάστρο. Και ξαφνικά θα πέσουν τα τείχη της Πόλης και συγχρόνως, τα στρατεύματα των Τούρκων με αλόγιστο θάρρος θα εισβάλουν εναντίον των Βυζαντινών και θα τους καταδιώξουν από εκείνο το χάλασμα και θα κυριεύσουν την Πόλη. Άλλοι, έψαχναν για τους αγωγούς που έφερναν από παλιά νερό στις δεξαμενές της Πόλης, με την ελπίδα ότι κατά τύχη θα πέσουν πάνω σε κάποιον από αυτούς και, απαραίτητοι από τους Βυζαντινούς, θα εισέλθουν στην Πόλη μέσω ενός αγωγού τη νύχτα και απροσδόκητα θα την κυριεύσουν και θα την υποδουλώσουν.

8. Πέρα από αυτό, ο αφέντης των Τούρκων έστειλε παντού κήρυκες και έτσι διαλάλησαν και είπαν παίρνοντας όρκο ότι: «Ο Αμηνάς παραδίδει τον πλούτο της πόλης και ολόκληρο τον λαό στους Μουσουλμάνους για να τον διαγυμίσουν και να τον λεηλατήσουν και θα αποκτήσετε πλούτη». Αυτά είπε με τέτοιο τέχνασμα για να συγκεντρωθούν όλα τα στρατεύματα των μουσουλμάνων, πράγμα το οποίο έγινε τότε. Και όταν κυκλοφόρησε η φήμη στα έθνη των μουσουλμάνων ότι η πόλη παραδόθηκε στη λεηλασία και την αιχμαλωσία, σχεδόν από όλα τα μέρη του κόσμου και από κάθε γενιά, μουσουλμάνοι έφτασαν για να λαφυραγωγήσουν, όχι μόνο όσοι ασχολούνταν με τις λεηλασίες και τους πολέμους, αλλά και όσοι δεν είχαν καμία σχέση, και οι έμποροι, δηλαδή οιπραματευτές, οι ανταλλάκτες (αργυραμοιβοί), οι αρωματοπώλες και οι υποδηματοποιοί, αλλά και οι πολλοί τουρκοκαλόγεροι. Όλοι συγκεντρώθηκαν για κάποιον λόγο, οι στρατιώτες για τα λάφυρα, οι έμποροι για να αγοράσουν τη λεία, δηλαδή τους αιχμαλώτους και άλλοι τις γυναίκες, άλλοι τους άντρες, άλλοι τα βρέφη, άλλοι τα ζώα, και άλλοι τα πράγματα, ενώ οι τουρκοκαλόγεροι για να πάρουν ως ευεργεσία και λάφυρα τις μοναχές μας από τον αφέντη των Τούρκων. Με αυτή την προσδοκία λοιπόν, αναρίθμητες ορδές Μουσουλμάνων συναθροίστηκαν από παντού, ώστε όλοι όσοι έβλεπαν το πλήθος της στρατιάς έμεναν έκπληκτοι.

9. Τότε δὴ καὶ σαγίττας συνῆξαν τοσοῦτον ἀναρίθμητον πλῆθος· ὥστε ἐδυσπιστοῦμεν τὸ πρῶτον τὴν φήμην τοῦ λόγου ἕως τοῦ πολέμου τὴν ὥραν· Ἡ δὲ συναγωγὴ τούτων, ἐγένετο οὕτως· πᾶσα οἰκία παντὸς ἀνθρώπου τοῦ εὐρισκομένου εἰς τὴν δεσποτείαν τῶν Τούρκων ἀνατολῆς καὶ δύσεως πάσης, δέδωκε τούτων ἐκάστη ἀπὸ δέκα ἕως εἴκοσι σαγίττας τῶν τόξων· ἀλλὰ καὶ πλείονας τούτων ἐτόξευσαν τοῦ πολέμου τὴν ὥραν· ὁποίας τὸ ἄρματοφυλακεῖον εἶχεν τοῦ Τούρκου καὶ τὰ ταρκάσια τοῦ φωσάτου· εἶχεν καὶ μετ' αὐτοῦ τότε σιδηροδεσμουμένους τοὺς ἀποκρισιαρίους τοῦ βασιλέως, ὁποίους αὐτὸς ἠτήσατο μᾶλλον, ἵνα πέμψη περὶ εἰρήνης τε καὶ ἀγάπης· αὐτὸς δὲ ὡς βάρβαρος ὠμὸς καὶ ἀπάνθρωπος, σίδηρα καὶ φυλακὰς αὐτοὺς κατεδίκασεν· καὶ τοὺς ἀναιτίους ὡς ὑπαιτίους ἠπέιλει εἰς θάνατον· προσβαλλόμενος δὲ τάχα καὶ αἰτίαν ἀλλὰ ψυχρὰν, ἔλεγε γὰρ· Διότι με οἱ Ῥωμαῖοι ἀναισχύντως συνέτυχον, διὰ τοῦτο αὐτοὺς φυλακὴν κατεδίκασα.

10. Ἀλλὰ καὶ τότε τις τῶν Μουσουλμάνων ὑψηλὸς τε καὶ μέγας καὶ φοβερὸς παρ' ἐκείνοις· ὡς ὅτι ἐκ σειρᾶς τε καὶ γένους τοῦ Μαχουμέτη κατήγετο· τοῦτον καὶ ὡς πατριάρχην αὐτὸν ἐτιμοῦσαν· καὶ ὡς προφήτην αὐτὸν προσεκύνουν· καὶ ἐσέβοντο τοῦτον ὡς αὐτὸν τὸν Μωάμετ· τοσοῦτον καὶ τοιοῦτος μέγιστος ἦν ἐν ἐκείνοις, ὅτι τὴν θυγατέραν τοῦ ἀμηνρὰ καὶ δεσπότη τῶν Μουσουλμάνων παρθένον οὖσαν, ἤρπαξεν παρὰ γνώμην ἐκείνου· καὶ ἔφθειρεν καὶ ἐκράτησεν καὶ ἔσχεν ἐκείνην ἐν τῷ κοιτῶνι καὶ τῷ κλινιδίῳ ἐκείνου· καὶ οὐδεὶς ἐτόλμησεν αὐτὸν σκῶψαι ἢ τι εἰπεῖν πρὸς ἐκείνον· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ὁ ἀμηνρὰς καὶ ἀδελφὸς ὁ τῆς κόρης εἶπεν· Ἠγίασεν ταύτην ἢ συνουσία τοῦ πατριάρχου τοῦ συγγενοῦς τοῦ Μωάμετ· καὶ τὸ γεννηθὲν ἐξ ἐκείνης, ἅγιον ἔστω ὡς ἐξ αἵματος τοῦ Μωάμετ· κατὰ τὸν νόμον καὶ ἀγιασμόν τοῦ Ρασοῦλ Μαχουμέτη· Αὐτὸς δὲ ὁ μέγιστος καὶ πολὺς παρ' ἐκείνοις ὁ εὐγενὴς πατριάρχης· ὃν εἶχον προορατικὸν καὶ προφήτην τοῦνομα Μηρσαϊτῆς τῆ Περσικῆ διαλέκτῳ, ἀπέστειλεν ἀποκρισιαρίους ἀπὸ τῆς Προύσης ἧς ἑκατοῖκει πρὸς τὸν δεσπότην τῶν Τούρκων· καὶ εἶπεν· Ὅρα μήπως συνάψης πόλεμον μετὰ τῶν Ῥωμαίων καὶ τὸν στρατὸν ἀπολέσης καὶ τὰ γένη τῶν Μουσουλμάνων, ἕως ὅτε ἐγὼ νὰ φθάσω καὶ δηλώσω τὴν ὥραν τῆς συμπλοκῆς τοῦ πολέμου· ὡς ὁ μέγας ἡμῖν διδάσκει Ρασοῦλ ὁ προφήτης· καὶ γινώσκω δὲ τοῦτο ὡς προορατικὸς καὶ προφήτης· Ταῦτα δὲ ἀκούσας τῶν Τούρκων ὁ δεσπότης, ἔπραξεν ὡς ὀρίσθη· καὶ ἀνέμενε τὸν ψευδοπροφήτην·

9. Μάζεψαν τότε και βέλη σε τόσο μεγάλο πλήθος, που αρχικά δεν εμπιστευόμασταν τη φήμη που κυκλοφορούσε, μέχρι την ώρα της μάχης. Η συλλογή των βελών έγινε με τον ακόλουθο τρόπο. Κάθε σπίτι κάθε ανθρώπου που βρισκόταν υπό την κατοχή των Τούρκων σε ολόκληρη την ανατολή και τη δύση, έδωσε από δέκα έως είκοσι βέλη τόξων. Ωστόσο, την ώρα του πολέμου έριξαν περισσότερα από αυτά, όσα είχε το οπλοστάσιο των Τούρκων και οι φαρέτρες του στρατού. Ο αφέντης των Τούρκων είχε μαζί του τότε σιροδέσμους τους απεσταλμένους του βασιλιά, τους οποίους ο ίδιος είχε ζητήσει, με σκοπό να τους αποστείλει να διαπραγματευτούν για ειρήνη και αγάπη. Αλλά αυτός, όντας βάνουσος απάνθρωπος και βάρβαρος, τους καταδίκασε στα σίδερα και στη φυλακή και απειλούσε με θάνατο αυτούς τους αθώους άντρες σαν να ήταν ένοχοι, προβάλλοντας μάλιστα δήθεν και μία κατηγορία, ωστόσο ανόητη. Έλεγε δηλαδή: «Γι' αυτόν τον λόγο καταδίκασα αυτούς τους άνδρες σε φυλάκιση: επειδή οι Βυζαντινοί συμπεριφέρθηκαν με τρόπο αναίσχυντο απέναντί μου».

10. Αλλά τότε ήταν ανάμεσα σ' εκείνους και κάποιος Μουσουλμάνος, ψηλός και μεγαλόσωμος, που προκαλούσε δέος, γιατί τάχα καταγόταν από τη γενιά και τη φυλή του Μωάμεθ. Αυτόν τον τιμούσαν ως πατριάρχη, τον προσκυνούσαν ως προφήτη και τον σέβονταν, όπως τον ίδιο τον Μωάμεθ. Τόσο πολύ ήταν λοιπόν σημαντικός εκείνος, που απήγαγε την κόρη του αμηνρά και αφέντη των Μουσουλμάνων που ήταν αγνό κορίτσι, παρά τη θέλησή του (= παρά τη θέληση του πατέρα της), και την αποπλάνησε και την κράτησε και την είχε στην κρεβατοκάμαρά του και στο κρεβάτι του, και κανείς δεν τόλμησε να τον κατηγορήσει ή να πει κάτι εναντίον του. Και μάλιστα ο αμηνράς και ο αδερφός της κοπέλας είπαν: «Η ερωτική συνεύρεσή της με τον πατριάρχη, που ανήκει στην ίδια γενιά με τον Μωάμεθ την έκανε ιερή, και το παιδί που θα γεννηθεί από αυτήν να είναι ιερό, καθώς προέρχεται από το αίμα του Μωάμεθ, σύμφωνα με τον νόμο και τον αγιασμό του προφήτη Μωάμεθ». Ο ίδιος όμως, ο μέγιστος και διάσημος σ' εκείνους, ο ευγενικής καταγωγής πατριάρχης, που τον θεωρούσαν ικανό να προβλέπει και προφήτη, με το όνομα Μηρσαίτης στην περσική διάλεκτο, έστειλε απεσταλμένους από την Προύσα, όπου έμενε, προς τον αφέντη των Τούρκων και είπε: «Πρόσεξε να μην κάνεις πόλεμο εναντίον των Βυζαντινών και θέσεις σε κίνδυνο τον στρατό και τις φυλές των Μουσουλμάνων, μέχρι τη στιγμή που θα έρθω και θα υποδείξω την ώρα που θα αρχίσει η διεξαγωγή του πολέμου, όπως μας διδάσκει ο Ρασούλ, ο μεγάλος προφήτης. Και το γνωρίζω αυτό, γιατί έχω το χάρισμα να προβλέπω και είμαι προφήτης». Αφού άκουσε αυτά τα λόγια, ο αφέντης των Τούρκων, έπραξε όπως του είχε δοθεί εντολή και περίμενε τον ψευδοπροφήτη.

καὶ μεθ' ἡμέρας ὀλίγας ἔφθασεν.

11. Ἦλθεν ὁ Μηρσαΐτης, καὶ πατριάρχης τῶν Τούρκων μετὰ πεντακοσίους τουρκοκαλογέρους ἐπὶ ἡμιόνου καθήμενος· καὶ τῷ σχήματι, σοβαρώτατος· καὶ τὸ μεγαλεῖον, δεινότατος· τὰ δὲ πλήθη τῶν Μουσουλμάνων εἰς ἀπαντὴν ἐξέδραμον τὴν ἐκείνου· καὶ ὡς ἄγγελον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάντα τὰ μωροθαύμαστα γένη τῶν Μουσουλμάνων ὑπεδέξαντο τοῦτον· καὶ μὴ μόνον τοὺς πόδας ἐκείνου ἠσπάζοντο καὶ τὰς χεῖρας, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἡμιόνου τοὺς χαλινοὺς καὶ τοὺς πόδας οὗ ἔποχεῖτο· ὁμοίως καὶ ὁ δεσπότης τῶν Τούρκων, δουλοπρεπῶς ὑπεδέξατο τοῦτον· αὐτὸς δὲ σοβαρὸς καὶ μεγαλοῦπέροχος ἐωρᾶτο τοῖς πᾶσιν· πλὴν δὲ ἐπηρμένος καὶ γεγυριμένος ὡς ὑψηλὸς τε καὶ μέγας· καὶ ὡς ἀπόγονος τοῦ Μωάμετ, ἐκατεδέξατο μόλις· καὶ ἐφθέγγετο ταῦτα· Γινώσκετε Μουσουλμάνοι· καὶ σὺ αὐτὸς ὁ πάντων τούτων δεσπότης· ἐγὼ μὲν ἀπεστάλην παρὰ τοῦ μεγάλου προφήτου Ρασούλ Μαχουμέτη· ἵνα ὑμῖν εἶπω τοῦ πολέμου τὴν ὥραν ὡς προορατικὸς καὶ προφήτης· ὅπως δουλώσωμεν τοὺς Ῥωμαίους· καὶ αἰχμαλωτίσωμεν καὶ τὴν πόλιν· ἐτοιμάζεσθε δὲ πρὸς τοῦτο ἕως ὅτου νὰ φθάσει ἡ ὥρα ὁποῖαν ἐγὼ γινώσκω· καὶ ταῦτα εἰπόντος, ἀπέβην τοῦ ἡμιόνου οὗ ἔποχεῖτο· καὶ εἰσῆλθεν εἰς τένταν τὴν ἰσταμένην ἀπὸ κεντούκλου· καὶ ἤρξατο ἀναγινώσκειν τὰς βίβλους τοῦ Μωάμετ καὶ τὰ Ῥάμπλια πράττειν· μετὰ ὑποκρίσεως δὲ ταῦτα ἐποίει, ὡς ἵνα ἀπατῶνται οἱ Τοῦρκοι καὶ προσκυνοῦν καὶ δοξάζουν ὡς προφήτην ἐκείνον· καθὰ καὶ ὁ δεσπότης τῶν Τούρκων· καὶ πάντες οἱ Μουσουλμάνοι ἀληθῆ καὶ βέβαια ἐκρατοῦσαν πάντα τὰ λαληθέντα ἐκ τούτου· καὶ πάντες τὴν κέλευσιν ἀνέμενον τὴν ἐκείνου, ἵνα προστάξει τοῦ πολέμου τὴν ὥραν· καὶ δράμωσιν πάντες καὶ κρατήσουν τὴν πόλιν καὶ τοὺς Ῥωμαίους αἰχμαλωτίσουσιν πάντας.

12. Ταύτη δὴ ἡ κενὴ καὶ ματαία ἐλπίς, μέγα θράσος καὶ τόλμην καὶ εὐφροσύνην τοῖς Τούρκοις ἐνέπλησε τότε· καὶ ἀπὸ τούτου ἔχαιρον καὶ ἐσπατάλουν· ἀλλὰ καὶ καθ' ἡμέραν καὶ νύκτα τὰς παλάμας ἐκρότουν· καὶ τοῦ Μηρσαΐτη τὴν φωνὴν ἀνέμενον ὡς ἀγγέλου ἀληθεστάτου, ὡς ἵνα αἰχμαλωτίσουσι τοὺς Ῥωμαίους· ἀλλὰ καὶ καθ' ἡμέραν καὶ νύκταν καὶ ὥραν, τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καθ' ἡμῶν ὡς δίστομον ζίφος ἠκόνισαν· καὶ φωνὰς ἀγρίους καὶ ἀνημέρους ἔλεγον ἀναιδῶς καὶ ὑβριστικῶς· μὴ μόνον κατὰ πατριαρχῶν τε καὶ βασιλέως αἰσχροτάτας φωνὰς ἀνέπεμπον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς πίστεως ἡμῶν· τολμηρῶς ὀνειδίζοντες καὶ ἀναιδῶς βλασφημοῦντες, ἔλεγον· Ποῦ ὁ Θεὸς σας ὃ σκοτεινοὶ Ῥωμαῖοι; ποῦ ὁ Χριστὸς σας;

Και αυτός έφτασε μετά από λίγες μέρες.

11. Ήρθε ο Μηρσαΐτης και πατριάρχης των Τούρκων μαζί με πεντακόσιους Τουρκοκαλόγερους, καθισμένος σε ένα μουλάρι, σοβαρότατος στη μορφή και εξαιρετικά τρομερός ως προς το μεγαλείο. Τα πλήθη των Μουσουλμάνων έσπευσαν να τον προϋπαντήσουν και τα γένη των Τούρκων, που εκπλήσσονται με ανόητα πράγματα, τον υποδέχτηκαν σαν άγγελο που κατέβηκε από τον ουρανό και του φιλούσαν όχι μόνο τα πόδια και τα χέρια, αλλά και τα ηνία και τα πόδια του μουλαριού στο οποίο επέβαινε. Ομοίως και ο αφέντης των Τούρκων τον υποδέχτηκε δουλικά. Ο ίδιος (ο Μηρσαΐτης), σοβαρός και μεγαλοπρεπής στεκόταν απέναντι στα βλέμματα όλων. Έπειτα, αλαζόνας και φαντασμένος, γιατί ήταν ψηλός και μεγαλόσωμος, επειδή ήταν απόγονος του Μωάμεθ, μετά βίας καταδέχτηκε (το πλήθος) και είπε τα εξής: «Ακούστε, Μουσουλμάνοι, κι εσύ ο ίδιος, ο αφέντης όλων αυτών. Με έστειλε ο μεγάλος προφήτης Ρασούλ Μωάμεθ για να σας αποκαλύψω την κατάλληλη στιγμή για (να αρχίσετε) τον πόλεμο, επειδή είμαι μάντης και προφήτης, για να υποδουλώσουμε τους Βυζαντινούς και να αιχμαλωτίσουμε την Πόλη. Ετοιμαστείτε λοιπόν γι' αυτό μέχρι να έρθει η κατάλληλη στιγμή, την οποία εγώ γνωρίζω». Και αφού είπε αυτά, κατέβηκε από το μουλάρι στο οποίο επέβαινε και εισήλθε στη σκηνή που ήταν φτιαγμένη από τσόχα, και άρχισε να διαβάζει τα βιβλία του Μωάμεθ και να μελετά την κίνητητων αστεριών. Αυτά όμως τα έκανε υποκριτικά για να εξαπατώνται οι Τούρκοι και να τον προσκυνούν και να τον δοξάζουν ως προφήτη, εφόσον μάλιστα και ο αφέντης των Τούρκων και όλοι οι Μουσουλμάνοι θεωρούσαν αληθινά και βέβαια όλα όσα ειπώθηκαν από αυτόν και όλοι περίμεναν την εντολή του, δηλαδή να διατάξει την ώρα της έναρξης του πολέμου, και να σπεύσουν όλοι να κατακτήσουν την Πόλη και να αιχμαλωτίσουν όλους τους Βυζαντινούς.

12. Αυτή η άκαρπη και μάταιη ελπίδα γέμισε τους Τούρκους με μεγάλο θάρρος και τόλμη και ευφροσύνη και από τη στιγμή εκείνη ήταν χαρούμενοι και ζούσαν μέσα στη σπατάλη. Κι ακόμη, μέρα και νύχτα χτυπούσαν τα χέρια τους, και περίμεναν τη φωνή του Μηρσαΐτη, όπως (τη φωνή) του πιο αληθινού αγγέλου, προκειμένου να αιχμαλωτίσουν τους Βυζαντινούς. Επιπλέον, κάθε μέρα, νύχτα και ώρα, ακόνιζαν τη γλώσσα τους εναντίον μας σαν δίκικο μαχαίρι, και λόγους άγριους και ανήμερους έλεγαν αδιάντροπα και κατά τρόπο αναιδή και προσβλητικό. Απηύθυναν τις πιο αισχρές κουβέντες όχι μόνο ενάντια στους πατριάρχες και στον βασιλιά, αλλά και εναντίον της πίστης μας με τόλμη χλευάζοντας και ξεδιάντροπα βλασφημώντας έλεγαν: «Πού είναι ο Θεός σας, άθλιοι Βυζαντινοί; Πού είναι ο Χριστός σας;

ποῦ εἶναι οἱ ἅγιοί σας νὰ σᾶς βοηθήσουν; αὔριον τὴν πόλιν ἐπαίρνομεν· καὶ ἐσᾶς αἰχμαλώτους καὶ σκλάβους ἔχομεν· καὶ τὰς γυναῖκας σας· καὶ τὰ παιδιά σας ἔμπροσθεν ὑμῶν ἀτιμάσομεν· καὶ τὰς καλογραίας σας μὲ τοὺς Τουρκοκαλογέρους μας νὰ παντρέψομεν· μὰ τὴν πίστην μας ἀλήθεια, ὁ προφήτης μας ἔτζη λέγει· Ταῦτα δὲ ὡς βέβαια καὶ ὁμολογούμενα οἱ ἀσεβεῖς εἶχασιν· καὶ διὰ τοῦτο τὸν Θεὸν ἡμῶν ὀνειδίζον ἀσεβῶς ταῦτα.

13. Ὡς δὴ ἔφθασεν ἡ τελεία ἡμέρα τοῦ πολέμου τῶν Τούρκων· ὅποιαν παρ' ἐκείνοις ὁ μέγας προεθέσπισεν Μηρσαϊτης ὁ προφήτης ἐκείνων, εἶπεν πρὸς τὸν στρατάρχην καὶ δεσπότην τῶν Μουσουλμάνων· Μὴ βράδυνε ἐπὶ πλέον· ἀλλὰ ταχέως τὰς τάξεις τάξον καθοπλισθῆναι· καὶ πᾶν μηχανικώτατον καὶ πολεμικώτατον ἔργον ἔχοντες ἐξ ἐτοίμου· καὶ σὺν τούτοις γενέσθω τῆς πόλεως τε πλησίον ὅσον τόξου βολὴν εἰς τὸ κάστρον· καὶ σύνθημα εἶπεν· Προστάσσω τοιόνδε· ὅταν ἐφ' ἵππου ὑψηλοῦ με καθήμενον θεωρήσητε καὶ ἐν δεξιᾷ τῆ χειρὶ μου σπάθην γεγυμνωμένην θεάσητε· καὶ τρὶς τῆς φωνῆς μου ἀκούσητε, μετὰ ὀρμῆς καὶ βοῆς καὶ κραυγῆς καὶ κρότων καὶ ὀργάνων κατὰ τῶν Ῥωμαίων εἰσβάλετε· καὶ αὐτομάτως πεσοῦνται τὰ τοίχη τῆς πόλεως· καὶ ἀκωλύτως γενέσθαι ἐντὸς καὶ ταύτην αἰχμαλωτίσατε· καὶ ταύτας μὲν τὰς ληρολογίας ὁ Μηρσαϊτης ὡς βεβαίας ὁμολογῶν τοῖς Μουσουλμάνοις δημηγορῶν ἔλεγεν· ὡς ἔχων τὰς προφητείας ἐκ τοῦ Μωάμετ καὶ Ρασούλ Μαχουμέτη τὰς βίβλους.

14. Καὶ αὐτὸς μὲν εἶπε ταῦτα ὁ δὲ στρατάρχης καὶ δεσπότης τῶν Τούρκων τὸ κελευσθὲν ἐκπληρώσας· καὶ προστάζας τὰς τάξεις ἀπάσας καθοπλισθῆναι· καὶ πᾶσαν τὴν παρασκευὴν τοῦ πολέμου φέροντες ἀναχειρας· εὐθύς τὰ πλήθη τῶν Μουσουλμάνων καὶ τὰ στρατεύματα πάντα τὸ προσταχθὲν ἐκπληροῦσιν· καὶ μὲ ὄπλα παντοῖα καὶ παρασκευὰς τὰς μεγίστας καὶ τὰ μηχανικώτατα ἔργα ἐσπάραζαν κατὰ τάξιν· καὶ οἱ μὲν, σκάλας ἔφερον· καὶ σκάλας παντοίας μικρὰς καὶ μεγάλας· ἄλλοι δὲ, τζόκους· καὶ ἕτεροι σείστας· καὶ ἄλλοι πῦρ μετὰ μαζαλάδων· ἕτεροι δὲ, σκλώπους· ἄλλοι δὲ, σιδηρᾶ μάχιμα· ὄπλα δερπανηφόρα μετὰ κονταρίων μακρέων· τὰ ἐπονομαζόμενα, φάλκας· ἕτεροι δὲ, σκουτάρια στερεὰ καὶ μεγάλα· καὶ τὰ πάντα μετὰ σιδηρῶν· καὶ πλοκοτὰς δὲ ἄλλοι, καὶ παβέζια ἄλλοι· ἄλλοι δὲ, ἀγκύρας σιδηρέας· καὶ ἄλλο πᾶν πολεμικὸν ἔργον ἔφερον ἀναχειρας· καὶ κατάφρακτοι πάντες μετὰ ἰσχυρᾶς καὶ σιδηρᾶς πανοπλίας καὶ περικεφαλαίας μεγίστους· Καὶ τοσοῦτον ὑπῆρχεν τῆς στρατείας ἐκείνης τὸ πλήθος, ὅτι ἀπὸ τὸ ἐν ἄκρον τῆς πόλεως τῆς Χρυσίας ἄχρι καὶ τὸ ἕτερον τὸ ἄκρον τῆς Ξυλοπόρτης ἐκράτει.

Πού είναι οι άγιοί σας να σας βοηθήσουν; Αύριο θα πάρουμε την Πόλη και εσάς θα σας έχουμε σκλάβους και αιχμαλώτους και τις γυναίκες σας και τα παιδιά σας μπροστά σας θα ατιμάσουμε, και τις μοναχές σας με τους Τούρκους μοναχούς μας θα παντρέψουμε. Μα την πίστη μας αλήθεια, έτσι λέει ο προφήτης μας!». Αυτά οι ασεβείς τα θεωρούσαν ως βέβαια και παραδεδεγμένα και γι' αυτόν τον λόγο έλεγαν με ασέβεια τέτοιες ύβρεις στον Θεό μας.

13. Όταν έφτασε η καταλληλότερη μέρα για τον πόλεμο των Τούρκων, την οποία τους προανήγγειλε ο μέγας Μηρσαίτης, ο προφήτης τους, είπε στον στρατηγό και αφέντη των Μουσουλμάνων: «Μην καθυστερείς περισσότερο, αλλά δώσε εντολή στα αγήματα να εξοπλιστούν γρήγορα και να έχουν έτοιμες όλες τις μηχανικές και πολεμικές κατασκευές και μαζί με αυτές να πλησιάσουν την Πόλη σε απόσταση ίση με τη βολή ενός τόξου από το κάστρο». «Και ως σύνθημα» είπε «διατάζω το εξής: Όταν θα με δείτε να κάθομαι σε ένα ψηλό άλογο και θα παρατηρήσετε στο δεξί μου χέρι ένα γυμνωμένο ξίφος και ακούσετε τη φωνή μου τρεις φορές, να επιτεθείτε εναντίον των Βυζαντινών με βοή και κραυγές και ορμή και κρότους και όργανα και αυτόματα θα πέσουν τα τείχη της Πόλης και εσείς ανεμπόδιστα θα βρεθείτε μέσα σ' αυτή και θα την αιχμαλωτίσετε!». Αυτές τις ανοησίες έλεγε ο Μηρσαίτης στην ομιλία του προς τους Μουσουλμάνους παρουσιάζοντάς τες ως βέβαιες, επειδή δήθεν πήρε τις προφητείες από τον προφήτη Μωάμεθ και τα βιβλία του.

14. Αυτός λοιπόν αυτά είπε. Ο στρατηγός και αφέντης των Τούρκων, υπάκουσε στο πρόσταγμα και πρόσταξε όλα τα αγήματα να οπλιστούν πλήρως και να κρατούν στα χέρια όλα τα όπλα που είχαν ετοιμάσει για τον πόλεμο. Αμέσως, τα πλήθη των Μουσουλμάνων και όλα τα στρατεύματα εκτελούν όσα τους πρόσταξε και με κάθε είδους όπλα, και με τον μεγαλύτερο πολεμικό εξοπλισμό και με τις πιο προηγμένες μηχανές επιτέθηκαν παρατεταγμένα. Άλλοι έφερναν σκάλες όλων των ειδών, μικρές και μεγάλες, άλλοι έφερναν βαριά σφυριά (τζόκους) και άλλοι δοκάρια, και άλλοι φωτιά με πυρσούς, άλλοι μικρά πυροβόλα όπλα, άλλοι σιδερένια όπλα μάχης με γάντζους τοποθετημένους στην κορυφή από μακριά κοντάρια που ονομάζονται φάλκες, άλλοι στιβαρές και μεγάλες ασπίδες, και όλα αυτά ήταν σιδερένια, άλλοι (έφεραν) αμυντικές κατασκευές από ξύλο (=πλοκοτές) και άλλοι μικρές ασπίδες, άλλοι είχαν στα χέρια τους σιδερένιες άγκυρες και κάθε άλλο πολεμικό μέσο. Όλοι τους προστατεύονταν από στιβαρές σιδερένιες πανοπλίες και τεράστια κράνη. Τόσο μεγάλο ήταν το πλήθος της στρατιάς εκείνης που έφτανε από τη μια άκρη της Πόλης από τη Χρυσή Πύλη μέχρι το άλλο άκρο, της Ξυλόπορτας.

15. Οἱ δὲ στρατηγοὶ τοῦ φωσάτου τὰς συντάξεις τῶν Τούρκων ἔστησαν κατὰ τάξιν πλησίον τοῦ κάστρου· ὡς ἐθέσπισεν ὁ ψευδοπροφήτης· τοὺς δὲ τοξότας ἐκείνους τοὺς ἀναριθμήτους τῶν Τούρκων, ἐκέλευσαν πάντας ὁμοῦ τοξεύειν ἐπάνω τοῦ κάστρου καὶ τῶν προμαχιονίων· ὡς ἵνα λαβώσουν καὶ φονεύσουν τινὰς τῶν Ῥωμαίων· καὶ φοβηθῶσιν οἱ ἄλλοι καὶ φύγωσιν ἐκ τοῦ τοίχους· καὶ ἀπὸ τούτου ἄδειαν, εὗρουν καὶ ἀναβῶσιν οἱ Μουσουλμάνοι ἐπάνω ἀνεμποδίστως καὶ κρατήσουν τὴν πόλιν· ὁ δὲ λαὸς τῶν Ῥωμαίων ὀρῶν τὰ πολεμικὰ καὶ μάχιμα ἔργα τῶν Τούρκων καὶ τὴν πλησμονὴν τοῦ φωσάτου γενεῶν τῶν ἀπείρων· καὶ τὴν ὀρμὴν τῶν Τατάρων καὶ τῶν Μουσουλμάνων τὴν τόλμην καὶ τὰ πρὸ ὀλίγουπραχθέντα· ὅτι ἐντὸς εἰς τὰς σούδας ἀπέκτειναν οἱ Τοῦρκοι Ῥωμαίους καὶ ἄλλους ἔμπροσθεν εἰς τὰς πόρτας, ἐδειλίασαν μέγα· καὶ σχεδὸν πρὸς φυγὴν οἱ πλείονες ἐθεώρουν· ὦ ὥρας τῆς πικροτάτης ἐκείνης· ὦ λύπης τῆς ἀφορήτου· ὦ ἀελπισίας μεγίστης.

16. Τίς οὐκ ἔφριξε τὴν ἡμέραν ἐκείνην; τίς οὐκ ἐτρόμαξεν τὴν ὥραν ταύτην, ὀρῶν τοὺς Ῥωμαίους εἰς τοσαύτην δειλίαν καὶ τοὺς Μουσουλμάνους εἰς θράσος τοσοῦτον; καὶ τίς τῶν ἀκαταπλήκτων τότε οὐ κατεπλήγην· καὶ τῶν ἀνδρείων οὐκ ἐφοβήθη; οὐχὶ τὸν θάνατον λέγω· φυσικὸς γὰρ ὑπάρχει· ἀλλὰ τῆς μεγαλοπόλεως ταύτης τὴν ἄλωσιν καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ γένους· τῶν γυναικῶν ἀτιμίας· τῶν σωφρόνων τὰς αἰσχουργίας· τὴν περιτομὴν τῶν βρεφῶν· τῶν ναῶν τὴν ἀπώλειαν· τῶν ἀγίων εἰκόνων τοὺς ἐμπαιγμούς· τοῦ μεγίστου θεοῦ τὴν Σοφίαν ὑμνητήριον τοῦ Μωάμετ καὶ κατοικητήριον τῶν δαιμόνων· καὶ μασιγίδιον ἀποκαταστήσαι τοῦ Ῥασούλ καὶ Μωάμετ· τὸ δὲ χεῖρον καὶ βλαβερόν καὶ μυριοπλάσιον τοῦ κακίστου θανάτου κάκιστον, τῇ μεταθέσει καὶ ἀπωλείᾳ τῆς εὐσεβοῦς πίστεως τῶν Χριστιανῶν πρὸς τῶν Μουσουλμάνων τὸ σέβας· καὶ τὴν περιτομὴν τοῦ Μωάμετ· ὦ θρήνου μεγίστου ἄξιος ἡ ὥρα ἐκείνη· ὦ τρικυμίας ἀκατασχέτου· τίς ἡμῶν τὰς οἰμωγὰς οὐ συνεπένησε τότε; τίς ἀκοὴ φέρει τὸ ἄκουσμα· ποία ὄψις τὸ θέαμα; καὶ γὰρ εἰς τὰς τοσαύτας καὶ τοιαύτας καὶ τηλικαύτας ἀνάγκας, οὐδένα βοηθοῦντα ἢ διεγεῖραι ἢ παροτρῦναι ἡμεῖς εἶχομεν· ἐπεὶ ὁ μὲν εἷς βασιλεὺς κατατρυχόμενος ὑπῆρχεν, ἐκ νόσου καὶ γήρους καὶ οὐκ ἠδύνατο ὀπλισθῆναι, ἢ ἀναβῆναι ἐφ' ἵππου· ἀλλὰ ἐντὸς τοῦ παλατίου εὐρίσκετον καὶ τὸ κατὰ δύναμιν ἔπραττεν· ὁ δ' ἄλλος, ἀνέβην ἐφ' ἵππου καθωπλισμένος ὡς ἔδει· καὶ τὴν πύλην ἐξῆλθεν Ῥωμανοῦ τοῦ ἀγίου· καὶ ἔστη ἐκεῖσε πλησίον τῆς πόρτης.

15. Οι στρατηγοί του στρατεύματος τοποθέτησαν τις φάλαγγες των Τούρκων σε σειρά κοντά στο κάστρο, όπως είχε ορίσει ο ψευδοπροφήτης. Διέταξαν τους αναρίθμητους εκείνους τοξότες των Τούρκων να ρίξουν όλοι ταυτόχρονα τα βέλη τους πάνω από το κάστρο και τους μικρότερους προμαχώνες, για να πληγώσουν και να σκοτώσουν κάποιους από τους Βυζαντινούς και για να φοβηθούν οι άλλοι και να φύγουν από το τείχος και με αυτόν τον τρόπο, οι Μουσουλμάνοι να βρουν τρόπο να σκαρφαλώσουν ανεμπόδιστα πάνω (στα τείχη) και να κυριεύσουν την Πόλη. Ο λαός των Βυζαντινών φοβήθηκε πάρα πολύ και οι περισσότεροι ίσως σκέφτονταν ακόμη και τη φυγή, βλέποντας τις πολεμικές και μάχιμες κατασκευές των Τούρκων και την αφθονία του στρατού (που αποτελούνταν) από αναρίθμητα γένη, καθώς και την ορμή των Τατάρων και την τόλμη των Μουσουλμάνων και αυτά που συνέβησαν λίγο πριν, δηλ. ότι οι Τούρκοι σκότωσαν Βυζαντινούς μέσα στις τάφρους και άλλους μπροστά στις πύλες. Ω, τι ώρα πικρότατη εκείνη! Ω, τι αβάσταχτη θλίψη! Ω, τι απόγνωση υπέρμετρη!

16. Ποιος δεν έφριξε τη μέρα εκείνη; Ποιος δεν τρόμαξε αυτή την ώρα, βλέποντας τους Βυζαντινούς να επιδεικνύουν τόσο μεγάλη δειλία και τους Μουσουλμάνους τόσο μεγάλο θάρρος; Και ποιος από τους ατρόμητους τότε δεν τρομοκρατήθηκε και από τους γενναίους δεν φοβήθηκε, όχι τον θάνατο λέω, γιατί ο θάνατος είναι κάτι φυσικό, αλλά την άλωση αυτής της μεγάλης πόλης και την αιχμαλωσία του Γένους, την ατίμωση των γυναικών, τις αισχροτήτες κατά των σωφρόνων, την περιτομή των βρεφών, τον αφανισμό των ναών, τον χλευασμό των αγίων εικόνων, το να μετατραπεί ο ναός της μεγίστης Σοφίας του Θεού σε μέρος για να υμνούν τον Μωάμεθ και σε τόπο όπου κατοικούν δαίμονες και σε τζαμί του προφήτη Μωάμεθ; Και αυτό που είναι το χειρότερο και πιο επιζήμιο και μύριες φορές χειρότερο από τον χειρότερο θάνατο, (θα συντελούνταν) με την απώλεια της ιερής πίστης των Χριστιανών και τη μεταστροφή τους στη λατρεία των Μουσουλμάνων και την περιτομή του Μωάμεθ. Ω, πόσο μεγάλου θρήνου άξια θα ήταν η ώρα εκείνη! Ω, τι τρικυμία ασταμάτητη! Ποιος από εμάς τότε δεν συμμετείχε στους θρήνους; Ποιο αφτί αντέχει το άκουσμα και ποιο μάτι το θέαμα; Σε τόσο πολλές δηλαδή και τόσο μεγάλες ανάγκες δεν είχαμε κανέναν να μας βοηθήσει, είτε να μας τονώσει είτε να μας παροτρύνει, γιατί ο μεν ένας βασιλιάς ήταν εξαντλημένος λόγω ασθένειας και ηλικίας και δεν μπορούσε να πάρει τα όπλα του ούτε να καβαλήσει άλογο, αλλά βρισκόταν μέσα στο παλάτι και βοηθούσε όσο του επέτρεπαν οι δυνάμεις του. Ο άλλος όμως, πάνοπλος, ανέβηκε στο άλογό του, όπως έπρεπε, και βγήκε από την πύλη του Αγίου Ρωμανού, και στάθηκε εκεί κοντά στην πόρτα.

17. Ὡς δὲ ἔφθασεν ἡ ὥρα ὅποια ἦν ὁ ἄθεος ἀνέμενε Μηρσαϊτης ἤγουν ἡ μία ἐκάζοθεν ἐκ τὸ μέσον ἡμέρας, ἀνέβην ἐφ' ἵππου ὑψηλοῦ καὶ μεγάλου· καὶ οἱ περὶ ἐκεῖνον πεντακόσιοι ἄνδρες τοὺς ἔφερον Τουρκοκαλογέρους· ὡς ἵνα ἔχωσιν οὗτοι κέρδος καὶ κοῦρσος τὰς καλογραίας τῆς πόλεως, ἀνεβόησαν ὕμνον τῇ Περσικῇ διαλέκτῳ πρὸς τὸν Μωάμετ καὶ εὐφημίας πρὸς Μηρσαϊτην· καὶ τρὶς ἐποίησαντο τοῦτο, ἕως ὅτε αὐτὸς ἔλθῃ πρὸς τὴν μάχην· πλὴν καὶ σκουτάριον ἐβάσταζαν ἔμπροσθεν τούτου μέγιστον παρὰ φύσιν· ὡς ἵνα θαυμάζουσιν ἀπὸ τούτου τὰ μωροθαύμαστα ἔθνη τῶν Μουσουλμάνων τὸν Μηρσαϊτην ἐκεῖνον· αὐτὸς δὲ ὅταν πλησίον ἦλθεν πρὸς τὰς συντάξεις τῶν Μουσουλμάνων, ἀνεβόησεν μέγα· Ρασοῦλ, Ρασοῦλ Μαχουμέτη· καὶ γυμνώσας τὸ ζῖφος καὶ ὠθήσας τὸν ἵππον· καὶ κραυγᾶς(ας) πρὸς τὰς συντάξεις τὸ· Ἀλλάχ Ταγκρὺ Ρασοῦλ Μαχουμέτη· συνανεβόησαν ἅμα καὶ τῶν Μουσουλμάνων τὰ πλήθη· καὶ μετὰ ὀρμῆς καὶ κραυγῆς καὶ κρότων καὶ ὀργάνων καὶ μυρίων ἄλλων ἀλαλαγμάτων τε καὶ σαλπύγων, ἔφθασαν εἰς τὰ τοίχη τοῦ κάστρου· ἀπὸ τῆς Ξυλοπόρτης ἕως καὶ τῆς Χρυσίας· τὴν αὐτὴν λέγω καὶ μίαν ὥραν τῆς ἡμέρας ἐκείνης· καὶ πᾶν πολεμικὸν ὄργανον ἔφερον ἀναχεῖρας· καὶ ἠκούμβησαν εἰς τὰ τοίχη· ἔθηκαν σκάλας, ἀνέβαιναν εἰς τὸ κάστρον· ἐτρυποῦσαν τοὺς πύργους· καὶ οὐδεὶς εὐρέθη ὁ ἐμποδίσας ἐκεῖνους· ἐκ τοῦ μεγίστου φόβου, καὶ δειλίας ὅποιας ἔλαβον οἱ Ῥωμαῖοι.

18. Τίς γὰρ οὐκ ἐτρόμαξε τὴν ὥραν ἐκείνην; τίς οὐκ ἔφριξε ταύτης τὴν θέαν; τίς ἀκοὴ φέρει τὸ ἄκουσμα· ποία ὄψις τὸ θέαμα; καὶ γὰρ ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ, μυριάδας βελῶν· τουτέστιν σαγιττάς· ἐτόξευσαν ἐπάνω τῶν Ῥωμαίων· καὶ ἔπεσον εἰς τὰ τοίχη τῆς πόλεως· καὶ ἐντὸς, ὥστε καὶ τὸν αἰθέρα ἐκάλυψαν· καὶ αὐτὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἐσκέπασαν· καὶ ἡμᾶς φόβος ἐκράτησεν καὶ δειλία ἐξέπληξεν, καὶ μικρὸν ἀπεκρύβημεν· ἀλλ' οὐ μακράν· ἀλλ' ὄπισθεν τῶν προμαχιονίων ἐστάθημεν· ὡς δὲ οἱ Τοῦρκοι γυμνὸν τὸ κάστρον ἀπὸ ἀνθρώπους ἰδόντες, ὑπέλαβον ἀφυλάκτως εἶναι· καὶ μετὰ θράσους μεγίστου καθ' ἡμῶν εἰσβάλλουσι πάντες· καὶ οἱ μὲν, μετὰ σκαλῶν ἀνέβαινον ἄνω εἰς τὸ κάστρον· οἱ δὲ, καὶ μὲ τὰς ἀγκύρας· καὶ τὰς φάλκας ἐκείνας· ἄλλοι δὲ, ἐτρυποῦσαν μὲ σείστας τοὺς πύργους· ἄλλοι ἐχαλοῦσαν μὲ τζόκους τὸ κάστρον· ἄλλοι ἔκαψαν τὰς πόρτας τοῦ ἔξω κάστρου· καὶ πᾶν τολμηρὸν καὶ ἀνδρεῖον οἱ ἀσεβεῖς ἐποιοῦντο πρὸς κατάπληξιν τὴν ἡμετέραν· ταῦτα ὀρῶντες οἱ δυστυχεῖς καὶ ἀπελπισμένοι Ῥωμαῖοι εἰς ἑαυτοὺς ἐπανῆλθον· καὶ περιεργασθέντες πῶς πόθεν ἀλλαχόθεν χεῖραν· οὐκ ἔχοντες βοήθειας· οὔτε τινὰ πρὸς τὸ διεγεῖραι καὶ παροτρῦναι τὸν λαὸν πρὸς τῶν Τούρκων τὴν μάχην

17. Όταν έφτασε η ώρα την οποία περίμενε ο άθεος Μηρσαΐτης, δηλαδή η μια μετά το μεσημέρι, ανέβηκε σε ένα ψηλό και μεγάλο άλογο και οι πεντακόσιοι άντρες γύρω του, οι Τούρκοι μοναχοί που είχε φέρει για να λάβουν ως κέρδος και λεία τις μοναχές της Πόλης, έψαλαν δυνατά έναν ύμνο στην περσική γλώσσα προς τον Μωάμεθ και επευφημίες προς τον Μηρσαΐτη. Και το έκαναν τρεις φορές αυτό, μέχρι που ο ίδιος πήγε στη μάχη. Επιπλέον, κρατούσαν μπροστά του μια υπερφυσικά μεγάλη ασπίδα, για να θαυμάζουν γι' αυτό εκείνον τὸν Μηρσαΐτη τα έθνη των Μουσουλμάνων, που συνήθιζαν να θαυμάζουν ανόητα πράγματα. Όταν αυτός έφτασε κοντά στις φάλαγγες των Μουσουλμάνων, φώναξε δυνατά «Προφήτη, προφήτη, Μωάμεθ». Και αφού γύμνωσε το σπαθί και παρότρυνε το άλογό του και φώναξε δυνατά προς τις φάλαγγες (των στρατιωτών) «Αλάχ Ταγκρú, Προφήτη Μωάμεθ», κραύγασαν μαζί του και τα πλήθη των μουσουλμάνων και με ορμή, και κραυγές και κρότους και όργανα και μύριους άλλους αλαλαγμούς και σάλπιγγες, έφτασαν στα τείχη του κάστρου από την Ξυλόπορτα μέχρι τη Χρυσή Πύλη την ίδια ώρα εκείνης της ημέρας. Και κάθε πολεμική μηχανή μετέφεραν στα χέρια και τις ακούμπησαν στα τείχη, έβαλαν σκάλες, ανέβαιναν στο κάστρο, τρυπούσαν τους πύργους. Και δεν βρέθηκε κανείς να τους εμποδίσει, λόγω του πολύ μεγάλου φόβου και της δειλίας, που κατέλαβαν τους Βυζαντινούς.

18. Γιατί, ποιος δεν τρόμαξε εκείνη την ώρα; Ποιος δεν έφριξε στη θέα αυτού του πράγματος; Ποιο αφτί άντεχε το άκουσμα, ποιο μάτι το θέαμα; Και πράγματι, σε μια και μόνο στιγμή εκτόξευσαν χιλιάδες βέλη, δηλαδή σαΐτες προς τους Βυζαντινούς και (αυτές) έπεσαν στα τείχη της Πόλης και μέσα, έτσι ώστε κάλυψαν τον ουρανό και σκέπασαν το φως του ήλιου και φόβος μάς κατέλαβε όλους εμάς και δειλία μάς κυρίευσε και για λίγο κρυφτήκαμε. Σταθήκαμε όμως όχι μακριά, αλλά πίσω από τους προμαχώνες. Όταν οι Τούρκοι είδαν το κάστρο άδειο από ανθρώπους, υπέθεσαν ότι ήταν αφύλακτο και με πολύ μεγάλο θάρρος εισβάλλουν όλοι εναντίον μας. Και μερικοί από αυτούς ανέβαιναν με σκάλες στο κάστρο και άλλοι με γάντζους και με εκείνες τις φάλκες (που ανέφερα προηγουμένως). Άλλοι τρυπούσαν τους πύργους με κορμούς που είχαν σιδερένια αιχμή, άλλοι γκρέμιζαν το κάστρο με τζόκους, άλλοι έκαψαν τις πύλες του εξωτερικού κάστρου και οι άπιστοι έκαναν οτιδήποτε τολμηρό και γενναίο για να μας καταπλήξουν. Βλέποντας αυτά, οι δυστυχείς και απελπισμένοι Βυζαντινοί συνήλθαν, και προσπαθώντας να βρουν πώς και από πού (θα μπορούσαν να λάβουν βοήθεια), μη έχοντας από αλλού χέρι βοήθειας, ούτε κάποιον να ξεσηκώσει και να παροτρύνει τον λαό για μάχη εναντίον των Τούρκων

τὴν φρικτοτάτην ὥραν ἐκείνην · καὶ ἐξενεγκόντες οὗτοι, ἑαυτοὺς διεγείρονται, πρὸς ἀνδρείαν καὶ τόλμην· καὶ γὰρ οἱ δειλοὶ τὸ πρότερον καὶ φυγοὶ, καὶ κατατρυπούμενοι, ἄφνω τολμηροὶ εὐρέθησαν καὶ γενναῖοι πολεμισταὶ καὶ ἀνδρεῖοι· καὶ περιφρονηταὶ τῶν πληγῶν καὶ δεινῶν λαβωμάτων· καὶ τῶν παντοίων θανάτων.

19. Καὶ τῆς Παναγίας τῇ βοηθείᾳ τῇ τόλμῃ ῥωσθέντες, ὀρμῶσι ξιφήρεις κατὰ τῶν ἀσεβῶν· καὶ μὲ λίθους· καὶ ὡς καπνοῦ κινήσαντος σμῆνος ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ διεγείρεται· καὶ ἀνίσταται γένος ἅπαν καὶ ἡλικία πᾶσα· καὶ ἕκαστος μεθ' ὧν ἠδύνατο ὄπλων· ἕτεροι δὲ, καὶ ἄνευ τῶν ὄπλων· ἄλλοι, μετὰ ξίφων τε καὶ κονταρίων· ἕτεροι δὲ, οὐδὲ ἐξ αὐτῶν εὐποροῦσαν· ἀλλὰ τὰς ταύλας ὅπου ἐτρώγαν καὶ τὰ τυμπάνια τῶν βουτζίων ἔδησαν μὲ σχοινία, καὶ ἐβάσταζαν ἀντὶ σκουταρίων· τινὲς δὲ, οὐδὲ μετ' αὐτῶν εἰς τὸν πόλεμον ἦλθον· ἀλλὰ μὲ λίθους καὶ μόνον· ἐμάχοντο τολμηρῶς καὶ ἀνδρείως· ὡς κατάφρακτοι μετὰ παντοίων τῶν ὄπλων· καὶ ἕτερος ἕτερον· καὶ ἄλλος ἄλλον· καὶ πρὸς ἀλλήλων ἀλλήλοις, ἀνδρείως καὶ θαρσαλέως ἠγωνίζοντο καὶ ἐπαροτρύναντο, πρὸς τὴν σφοδροτάτην μάχην ἐκείνην, λέγων· Ναὶ ὦ φίλοι· ὦ ἀδελφοὶ· ὦ συμπατριῶται, ἀγωνισώμεθα σήμερον· σπουδάσωμεν· προκινδυνεύσωμεν ἑαυτοὺς ὑπὲρ ἑμαυτῶν καὶ γυναικῶν καὶ τέκνων· καὶ ὑπὲρ ἐλευθερίας τοῦ γένους καὶ τῆς πατρίδος ἡμῶν καὶ τῆς μεγαλοπόλεως ταύτης· καὶ τὸ μείζον, τῆς ἀληθοῦς πίστεως τῶν Χριστιανῶν· τί οὖν; ἐὰν μὴ νῦν ἀποθάνομεν, οὐ τεθνηξόμεθα πλέον; ποιήσωμεν τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν· δράμωμεν πρὸς τὸν κίνδυνον τοῦ πολέμου· ὡς οἱ μάρτυρες πρὸς τὸ στάδιον τῶν τυράννων· ταῦτα διαλεγομένων καὶ παροτρυνομένων πρὸς ἀλλήλους, ἔσπευδον πάντες καὶ ἠγωνίζοντο ὡς κεκραιπαληκοὶ καὶ βεβαπτισμένοι ἐξ οἴνου· καὶ ὡς ἐκ συνθήματος ἅμα ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄκρου τῆς πόλεως, ἄχρι καὶ τοῦ ἐτέρου· ἐν μιᾷ φωνῇ καὶ ὀρμῇ καὶ κραυγῇ κατὰ τῶν πολεμίων εἰσβάλλουσιν· καὶ σφοδροτάτου συρραγέντος πολέμου· καὶ καρτερωτάτης τῆς μάχης ἐφ' ἱκανῆς τε τῆς ὥρας, πολλοὶ ἐκ τῶν δύο μερῶν ἐλαβώθησαν καὶ ἀπέθανον.

20. Τὸ δὲ ἀκατάπληκτον τῶν ἀνδρικοτάτων καὶ γενναιοτάτων Ῥωμαίων, δειλοὺς καὶ τρεπτοὺς τοὺς Μουσουλμάνους ἀπέδειξεν· καὶ τοὺς μὲν ἀναβαίνοντας μετὰ τῆς φάλκας ἐπάνω τοῦ ἔξω κάστρου, τὰς κεφαλὰς ἀπέτεμον τούτων καὶ πρὸς βασιλέα ἔφερον· τοὺς δὲ Μουσουλμάνους τοὺς ἄλλους τοὺς ἐτρυποῦσαν τὸ κάστρον καὶ τοὺς πύργους, ἀπέκτειναν ἐντὸς εἰς τὰς τρύπας· τὰ δὲ πλήθη τὰ ἄλλα

την πολύ φρικτή εκείνη ώρα. Και ξεπερνώντας τους εαυτούς τους εμψυχώνονται με ανδρεία και τόλμη. Δηλαδή οι ίδιοι άνθρωποι, που ήταν δειλοί και φυγάδες προηγουμένως και έτρεχαν να τρυπώσουν κάπου, ξαφνικά αποδείχθηκαν τολμηροί και γενναίοι πολεμιστές και ανδρείοι που περιφρονούσαν τα χτυπήματα, τις τρομερές πληγές και τον θάνατο σε κάθε μορφή.

19. Και αφού, με τη βοήθεια της Παναγίας ενισχύθηκε η τόλμη τους, οπλισμένοι με ξίφη και πέτρες, ορμούν εναντίον των ασεβών και σαν ένα σμήνος μελισσών που το διώχνει ο καπνός (από την κυψέλη), παρακινείται ο ένας από τον άλλο και ξεσηκώνεται ολόκληρο το γένος, από κάθε ηλικιακή ομάδα και ο καθένας με όσα όπλα μπορούσε, μερικοί μάλιστα και χωρίς όπλα, και άλλοι με ξίφη και κοντάρια. Άλλοι όμως δεν είχαν ούτε αυτά, αλλά έδεσαν με σχοινιά τα τραπέζια όπου έτρωγαν, και τα καπάκια των βαρελιών και τα κρατούσαν αντί για ασπίδες. Μάλιστα, μερικοί ήρθαν στη μάχη χωρίς να έχουν τίποτε από αυτά, αλλά με πέτρες και μόνο πολεμούσαν με τόλμη και γενναιότητα σαν να ήταν πάνοπλοι με κάθε είδους όπλα. Αγωνίζονταν με ανδρεία και θάρρος και παρότρυναν σε εκείνη την εξαιρετικά βίαιη μάχη ο ένας τον άλλον και ο άλλος τον επόμενο και μεταξύ τους όλοι λέγοντας: «Ναι, ω φίλοι! Ω αδέρφια! Ω συμπατριώτες! Ας αγωνιστούμε σήμερα, ας σπεύσουμε, ας ριχτούμε μπροστά στους κινδύνους για χάρη δική μας, των γυναικών και των παιδιών μας, για την ελευθερία του γένους και της πατρίδας μας και αυτής της μεγάλης πόλης και –το πιο σημαντικό– για την αληθινή πίστη των Χριστιανών! Τι θα συμβεί λοιπόν, αν δεν πεθάνουμε τώρα; Δεν θα πεθάνουμε αργότερα; Ας κάνουμε την ανάγκη φιλοτιμία, ας σπεύσουμε στον κίνδυνο της μάχης, όπως οι μάρτυρες στο στάδιο των τυράννων». Αυτά λέγοντας μεταξύ τους και προτρέποντας ο ένας τον άλλον, έσπευδαν όλοι και αγωνίζονταν σαν άνθρωποι που βρίσκονταν σε κραιπάλη και ήταν βουτηγμένοι στο κρασί και σαν να ενεργοποιήθηκαν από ένα σύνθημα ταυτόχρονα από τη μια άκρη της πόλης μέχρι την άλλη, με μια φωνή και ορμή και κραυγή επιτίθενται ενάντια στους εχθρούς. Και καθώς ξέσπασε εξαιρετικά βίαιος πόλεμος και η μάχη κράτησε για αρκετή ώρα, πολλοί από τους μαχητές και από τις δύο πλευρές τραυματίστηκαν και πέθαναν.

20. Η αφοβία των ανδρειότατων και γενναιότατων Βυζαντινών έκανε τους Μουσουλμάνους δειλούς και έτοιμους να στρέψουν τα νώτα. Και οι Βυζαντινοί έκοβαν τα κεφάλια όσων ανέβαιναν με τα αγκίστρια τους (φάλκαι) μέχρι την κορυφή της εξωτερικής οχύρωσης και τα έφερναν στον βασιλιά, ενώ άλλους Μουσουλμάνους που άνοιγαν τρύπες στο κάστρο και τους πύργους τους σκότωναν μέσα στις τρύπες. Άλλους πάλι από τα πλήθη

τὰ γεγαυριωμένα καὶ ἐπηρμένα τῶν Τούρκων ἐλάβωσαν· ἐφόνευσαν, ἐδίωξαν· καὶ τὰ πολεμικὰ καὶ μάχιμα τούτων ἔργα ἀπήρασιν· καὶ μὴ μόνον οἱ στρατιῶται καὶ οἱ ἐπιστήμονες τοῦ πολέμου ἠργάζοντο ταῦτα, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτείας οἱ ἄρχοντες· καὶ τῆς χώρας οἱ ἐπιστήμονες καὶ τὸ κοινὸν ἅπαν καὶ τῶν ἱερέων καὶ τῶν μοναχῶν τὰ συστήματα· καὶ τῶν ἀρχιερέων οἱ κρείττονες· καὶ πνευματικῶν τῶν ὁσίων οἱ ὁσιώτατοι· καὶ τῶν ἔξω χωρῶν οἱ ἄνθρωποι, τολμηροὶ καὶ γενναῖοι καὶ περιφρονηταὶ τῶν πληγῶν καὶ τραυμάτων καὶ τῶν θανάτων ἐφάνησαν.

21. Ἀλλὰ καὶ γυναῖκες πολλαὶ εἰς ἀνδρὸς θάρσος μεταλλαττόμεναι ἐπὶ τοῦ πολέμου τὴν ὥραν τὴν φρικτοτάτην ἐκείνην οὐκ ἀπεκρύβησαν· οὐδὲ ὡς γυναῖκες ἐδειλίασαν· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον τοῦ πολέμου, τὴν ὥραν εἰς τὸ ἔξω κάστρον ἔφθασαν· καὶ αἱ μὲν, πέτρας εἰς τὸ τοῖχος ἀνέβαζον, πρὸς τοὺς πολεμιστὰς τῶν Ῥωμαίων· καὶ ἠνδρείωναν αὐτοὺς· καὶ ὠθοῦσαν αὐτοὺς πρὸς τὴν μάχην καὶ τὸν πόλεμον· ἄλλαι δὲ, ἐκρατοῦσαν ὡὰ καὶ στουπτιά· καὶ τοὺς λαβωμένους ἰάτρευον· ἄλλαι ὕδατα καὶ οἴνους ἐπότιζαν αὐτοὺς φλεγομένους τῇ δίψῃ ἐκ τοῦ πολέμου· ἄλλαι δὲ, τοὺς γνησίους αὐτῶν ἀδελφοὺς καὶ τέκνα καὶ τοὺς ὁμοζύγους κατεμπόδιζον μὴ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ τοίχους τοῦ κάστρου· καὶ τοῦ πολέμου σχολάσαι· ἀλλὰ ἀφόβως καὶ ἀκλονήτως καὶ θαρσαλέως πολεμίζειν τοῖς Τούρκοις ἔλεγον· ἀλλὰ καὶ μετὰ προσοχῆς καὶ στρατιᾶς ἐκεῖναι περιεπάτουں ἐκεῖσαι· ἐστρατεύοντο δὲ καὶ πρὸς ἀλλήλας μία τὴν ἄλλην ἐνουθέτει, καὶ ἔλεγεν· Βλέπε μὴ πλησιάσης τὸ κάστρον τὸ μέγα· ὅτι τῶν Τούρκων αἱ σαγίτται κρούουν ἐκεῖσαι καὶ εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο· ἀλλὰ περιπατεῖτε πλησίον εἰς τὸ μέρος τοῦ ἔξω κάστρου, ἵνα σκέπεσθε ὑπὸ τούτου· πλὴν ἐλαβώθησαν καὶ τινες, μὲ σαγίττας· καὶ οὐδὲ αὐτὸ τὰς ἄλλας ἐθρόησεν ἵνα εἰσέλθουσιν ἐντὸς τοῦ κάστρου τῆς πόλεως· ἀλλὰ ἐσπούδαζαν καὶ ἐκεῖναι τὸ δυνατὸν αὐτῶν εἰς τὴν μάχην, μέχρι τὸ πέρασ ἴδωσιν τοῦ πολέμου.

22. Ἐπεὶ δὲ καὶ πρὸς δυσμὰς ἐξέκλινε τὸ φῶς τοῦ ἡλίου καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἀκλονήτως ἴσαντο πρὸς τὴν μάχην τὴν φρικτοτάτην τῶν Τούρκων· καὶ ἠγωνίζοντο καὶ ἀνδρείως· οἱ ἀσεβεῖς ἀπὸ τούτων καὶ ἄπρακτοι εὐρεθέντες καὶ ἡσχυμμένοι καὶ ἠττημένοι ἀναιδῶς, στραφέντες ἔφευγον· καὶ δῆλον, ὅτι τὰ πολεμικὰ καὶ μάχιμα τούτων ὄπλα· τὰ μὲν, πλησίον τοῦ κάστρου τοῖς Ῥωμαίοις ἄκοντες καταλείψαντες· τὰ δὲ, μακρότερα ἐκόντες τῷ πυρὶ παρέδωκαν· καὶ τέρας ἔδοξεν τοῦτο καὶ ἐξαίσιον ἔργον, πῶς οἱ ἐπηρμένοι καὶ γαυριωμένοι τὸ πρότερον ἄφνω κατηφεῖς εὐρέθησαν καὶ ἀχρεῖοι· καὶ πῶς οἱ πρότερον ἐπεθύμουν τὸν πόλεμον τῶν Ῥωμαίων, ἀπαραπροδοκίτως τὸ λοιπὸν ἔφυγον ἀπὸ τούτων·

τα περήφανα και επηρμένα των Τούρκων τους τραυμάτισαν, τους σκότωσαν, τους κατεδίωξαν και τους πήραν τις πολεμικές και καταλληλότες για μάχη μηχανές. Και δεν ήταν μόνο οι στρατιώτες και οι ειδικοί στον πόλεμο που τα έκαναν αυτά, αλλά και οι άρχοντες του κράτους, και οι γνώστες των ζητημάτων της χώρας, και όλος ο κόσμος, και τα τάγματα των ιερέων και των μοναχών, και οι σπουδαιότεροι ιεράρχες, και από τους ευσεβείς πνευματικούς οι ευσεβέστεροι. Και άνθρωποι από άλλες χώρες αποδείχθηκαν τολμηροί και γενναίοι και περιφρονητές των χτυπημάτων, των πληγών και του θανάτου.

21. Αλλά και πολλές γυναίκες αλλάζοντας τη γυναικεία τους φύση και αποκτώντας θάρρος που αρμόζει στους άνδρες, τη φρικτότατη εκείνη ώρα του πολέμου δεν κρύφτηκαν, ούτε δείλιασαν σαν γυναίκες, αλλά στο αποκορύφωμα της μάχης έφτασαν στο εξωτερικό τμήμα της οχύρωσης του κάστρου και άλλες απ' αυτές ανέβαζαν πέτρες στο τείχος για τους Βυζαντινούς πολεμιστές και τους εμψύχωναν, και τους ωθούσαν προς τη μάχη και τον πόλεμο· άλλες πάλι κρατούσαν αυγά και στουπιά και γιάτρευαν τους τραυματισμένους· άλλες πρόσφεραν νερό και κρασί σε όσους φλέγονταν από τη δίψα λόγω του πολέμου· άλλες εμπόδιζαν τα αδέλφια τους, τα παιδιά και τους συζύγους τους να κατεβούν από το τείχος του κάστρου και να σταματήσουν τον πόλεμο, αλλά τους παρότρυναν να συνεχίσουν να πολεμούν τους Τούρκους χωρίς φόβο, ακλόνητα γεμάτοι με θάρρος. Αλλά εκείνες περπατούσαν προς τα εκεί με προσοχή και τάξη. Και συμμετείχαν στο στράτευμα και συμβούλευε η μια την άλλη και έλεγε: «Πρόσεχε μην πλησιάσεις το μεγάλο κάστρο, επειδή τα βέλη των Τούρκων πέφτουν προς τα εκεί και εξωστρακίζονται σε εκείνο το σημείο, αλλά να περπατάτε κοντά στο εξωτερείο, για να καλύπτεστε απ' αυτό». Όμως κάποιες πληγώθηκαν από τα βέλη. Και ούτε αυτό δεν αποθάρρυνε τις άλλες για να μουν μέσα στο κάστρο της πόλης, αλλά και εκείνες έσπευσαν όσο μπορούσαν στη μάχη μέχρις ότου δουν το τέλος του πολέμου.

22. Όταν έγειρε το φως του ήλιου προς τη δύση και οι Βυζαντινοί στέκονταν ακλόνητοι στην πιο φρικτή μάχη κατά των Τούρκων και πολεμούσαν με ανδρεία, αφού μετά απ' αυτά, οι άπιστοι δεν πέτυχαν τον σκοπό τους, ντροπιασμένοι και ηττημένοι έστρεψαν τα νώτα και τράπηκαν σε φυγή. Και είναι φανερό ότι τα πολεμικά και μάχιμα όπλα τους, άλλα τα άφησαν κοντά στο τείχος της Πόλης άθελά τους στους Βυζαντινούς, ενώ αυτά που έβρισκαν πιο μακριά τα παρέδωσαν στην πυρά. Έμοιαζε να είναι ένα θαύμα, ένα εξαιρετικό γεγονός, πώς εκείνοι που προηγουμένως ήταν αλαζονικοί και αγέρωχοι βρέθηκαν ξαφνικά κατηφείς και ανίσχυροι, και πώς εκείνοι που προηγουμένως ήταν γεμάτοι ανυπομονησία για τη μάχη ενάντια στους Βυζαντινούς, απροσδόκητα στη συνέχεια τράπηκαν σε φυγή από αυτούς.

αὶ γὰρ ἀληθῶς τοῦτο τὸ ἔργον ἀοράτως ἐπέμφθη ἐκ δυνάμεως θείας· καὶ οἱ Ῥωμαῖοι τοῦτο ἰδόντες, ἐξεπλήττοντο μὲν τὸ θαῦμα· ἔχαιρον δὲ τὴν φυγὴν τε τῶν πολεμίων ἐκείνων· καὶ χαίροντες, ἔλεγον· Ὡ γλυκύτητα ἡμέρας ταύτης καὶ ὥρας· ὦ μεταλλαγῆς θαυμασίας· καὶ ἐναλλαγῆς ἀνεπίστου· ὦ ἀπαραπροσδοκίτου ἐλευθερίας καὶ εὐφροσύνης· ὦ εὐθυμίας ἀνεκλαλήτου καὶ ἡδονῆς ἀνεκφράστου.

23. Καὶ γὰρ ταῦτα τῶν πολυάθλων Ῥωμαίων λεγόντων, ἔχαιρον ἅμα καὶ σκιρτῶντες εὐθύμουν· τὰς παλάμας ἐκρότουν καὶ τρανῶς τὸν Θεὸν εὐχαρίστουν, καὶ τὴν Παναγίαν ἀνέπεμπον ὕμνους· καὶ ἐκ ψυχῆς δοξάζοντες, ἔλεγον· Τοῦτο τὸ πολυῦμνητον καὶ πολυθρύλητον καὶ ἐξαισίον καὶ ἐξαιρετον καὶ θαυμάσιον καὶ θαύματος ἄξιον θαῦμα τῆς Παναγίας ἀληθῶς καὶ ἀναμφιβόλως ὑπῆρχεν· ὡς καὶ τὰς μαρτυρίας ἔχομεν παρὰ μαρτύρων ἀπαραγράπτων κατὰ τοὺς φιλευσεβεῖς νόμους· φάσκοντες γὰρ αἱ παρὰ τῶν ἐχθρῶν μαρτυρία ἀξιοπιστότεραί εἰσιν· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐχθροὶ καὶ πολέμιοι ἡμῶν δέδωκαν μαρτυρίαν τοιαύτην, πάνυ ἐστὶν ἀληθέστατον τὸ θαῦμα τῆς Παναγίας· ἔλεγεν γὰρ ὁ Μηρσαΐτης καὶ πατριάρχης τῶν Τούρκων· ὅτι ἡ πόλις ἐπρόκειτο παρ' ἡμῶν αἰχμαλωτισθῆναι, ὡς οἱ σοφοὶ τῆς Περσίας εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Μωάμετ ἐψηφοφόρησαν περὶ τούτου· καὶ εὔρον, ὅτι εἰς τὸ ἔτος καὶ τὸν μῆνα καὶ τὴν ἡμέραν ταύτης τῆς ὥρας ἡ πόλις παρ' ἡμῶν πρόκειται κρατηθῆναι· καὶ ἔμελλεν τοῦτο γενέσθαι κατὰ τὴν δύναμιν τῶν ἀστέρων καὶ τὴν τέχνην τῶν ἀστρονόμων.

24. Ἀμὴ ἡ γυναῖκα ἐκείνη ἡ ὀξέα φοροῦσα καὶ περιπατοῦσα τοῦ κάστρου καὶ τῶν προμαχιονίων ἐπάνω ἀφόβως τοῦ πολέμου τὴν ὥραν, ἐκείνη ἀντέπραξεν τὰς δυνάμεις τῶν ἄστρον καὶ τὴν τέχνην τῶν ἀστρολόγων· πλὴν οὐκ ἀπογῆς, οὐδὲ ἐξ ἀνθρώπων τὴν δύναμιν εἶχεν· ἀλλ' ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἀοράτου δυνάμεως· Ὁμοίως καὶ τὰ στρατεύματα πάντα τῶν Τούρκων ἐσυνεμαρτύρουν ἐνόρκως τὸν Μηρσαΐτην ἐκεῖνον, καὶ ἐδιηγοῦντο πρὸς πάντας, ὅτι τοῦ πολέμου τὴν ὥραν ὅταν μὲ θράσους καὶ ὀρμῆς ἀκρατήτου ἔφθασαν εἰς τὰ τοίχη τοῦ κάστρου ἵνα ἀναβῶσιν ἐπάνω· καὶ διώξωσιν τοὺς Ῥωμαίους καὶ τὴν πόλιν αἰχμαλωτίσουν, τότε εἶδον γυναῖκαν ὀξέα ῥοῦχα φοροῦσαν· καὶ περιπατοῦσαν ἐπάνω τῶν προμαχιονίων τοῦ ἔξω κάστρου· καὶ ταύτην ἰδόντες, σκότος καὶ ζάλη καὶ τρόμος καὶ φόβος ἄφνω εἰς τὰς ψυχὰς εἰσῆλθε τῶν πάντων· καὶ πρὸς φυγὴν ἔβλεψαν, καὶ εἰς πόλεμον οὐδὲ ὄλωσ· καὶ ἀπὸ δυνάμεώς τε καὶ τέχνης τῆς γυναικὸς γὰρ ἐκείνης, ἔλαβον τὴν δειλίαν καὶ ἠλευθερώθη ἡ πόλις.

Και πραγματικά αυτό το έργο στάλθηκε αόρατα από τη θεία δύναμη. Όταν είδαν αυτό οι Βυζαντινοί, έμειναν κατάπληκτοι με το θαύμα και χαίρονταν για τη φυγή των εχθρών εκείνων, και έλεγαν με χαρά: «Ω, γλυκύτητα αυτής της ημέρας και της ώρας! Ω, θαυμαστή μεταστροφή και ανέλπιστα εναλλαγή! Ω, απροσδόκητη ελευθερία και ευτυχία! Ω, άφατη χαρά και ανείπωτη ηδονή!».

23. Και λέγοντας αυτά οι Βυζαντινοί που διακρίθηκαν στις μάχες, χαίρονταν και ταυτόχρονα σκιρτώντας πλημμύριζαν από ευθυμία, χτυπούσαν τις παλάμες τους και ευχαριστούσαν ζωηρά τον Θεό και ανέπεμπαν ύμνους στην Παναγία και δοξάζοντας από την ψυχή τους έλεγαν: «Αυτό ήταν στ' αλήθεια και χωρίς αμφιβολία το πολυμνημένο και πολυθρύλητο και εξάισιο και εξάιρετο και θαυμάσιο και αξιοθαύμαστο θαύμα της Παναγίας, γιατί έχουμε και τις μαρτυρίες από αδιάψευστους μάρτυρες, σύμφωνα με τους θεοσεβείς νόμους. Πράγματι λένε ότι οι μαρτυρίες που προέρχονται από τους εχθρούς είναι περισσότερο αξιόπιστες. Εφόσον οι εχθροί και οι αντίπαλοί μας έδωσαν αυτή τη μαρτυρία, είναι πραγματικά το πιο αληθινό θαύμα της Παναγίας. Γιατί ο πατριάρχης των Τούρκων ο Μηρσαΐτης έλεγε ότι η Πόλη επρόκειτο να αιχμαλωτιστεί από εμάς, γιατί αποφάνθηκαν οι σοφοί της Περσίας κατά την εποχή του Μωάμεθ και βρήκαν ότι η Πόλη πρόκειται να κυριευθεί αυτό το έτος, αυτόν τον μήνα, αυτήν την ημέρα και αυτήν την ώρα. Και αυτό πράγματι επρόκειτο να συμβεί σύμφωνα με τη δύναμη των άστρων και την τέχνη των αστρονόμων».

24. Αλλά εκείνη η γυναίκα που φορούσε λαμπρά ρούχα και περπατούσε πάνω στο οχυρό και στους προμαχώνες άφοβα την ώρα του πολέμου, εκείνη αντιτάχθηκε στις δυνάμεις των άστρων και στην τέχνη των αστρολόγων. Επιπλέον, δεν πήρε τη δύναμή της ούτε από τη γη, ούτε από τους ανθρώπους, αλλά από μια ουράνια (θεϊκή) και αόρατη δύναμη. Με τον ίδιο τρόπο και όλα τα στρατεύματα των Τούρκων επιβεβαίωσαν με όρκο αυτό που μαρτυρούσε ο Μηρσαΐτης εκείνος και διηγούνταν σε όλους ότι την ώρα του πολέμου, όταν έφθασαν στα τείχη του κάστρου με θάρρος και ορμή ασυγκράτητη, για να ανεβούν επάνω και να καταδιώξουν τους Βυζαντινούς και να αιχμαλωτίσουν την Πόλη, τότε είδαν μια γυναίκα που φορούσε λαμπρά ρούχα και περπατούσε πάνω στους προμαχώνες του εξωτερικού κάστρου. Αυτή μόλις την αντίκρυσαν, σκοτάδι και ζαλάδα και τρέμουλο και φόβος μπήκε ξαφνικά στις ψυχές όλων και σκέφτηκαν τη φυγή και καθόλου τον πόλεμο, γιατί χάρη στη δύναμη και την τέχνη εκείνης της γυναίκας, (οι Τούρκοι) δείλιασαν και η Πόλη ελευθερώθηκε.

25. Ἐγένοντο δὲ ταῦτα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ἐννακοσιοστοῦ τριακοστοῦ ἔτους· μηνὸς Αὐγούστου κδ´· ἡμέρα δευτέρα· ὥρα τῆς ἡμέρας ἐβδόμη· καὶ παρὰ μὲν τῶν Τούρκων, ἐλαβώθησαν καὶ ἀπέθανον ἐπέκεινα μιᾶς χιλιάδος· ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων μετὰ ἀληθείας, ἐλαβώθησαν μὲν ἐλάττονες ἀπὸ ἑκατὸν· ἀπέθανον δὲ οὐ πλείονες τῶν τριάκοντα· καὶ χαίrete ὧ φίλοι χαίrete· τὸ μὲν τὴν ἐλευθερίαν τῆς πόλεως, τὸ δὲ τῶν Ῥωμαίων τὸ γενναῖον καὶ ἀκατάπληκτον· τὸ δὲ τὸ πανθαύμαστον θαῦμα τῆς Παναγίας· καὶ ταύτην ὑμνήσατε· δοξολογήσατε· καὶ ὕμνους εὐχαριστηρίους ἀναπέμψατε εἰς τὸ μέγιστον ἔργον τῆς ἐλευθερίας ἧς εὐεργετήθημεν παρὰ τῆς ἐνδόξου καὶ ἀειπαρθένου Μητρὸς τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· Ἀμήν.

25. Όλα αυτά συνέβησαν το έτος 6930, στις 24 Αυγούστου, τη Δευτέρα την έβδομη ώρα της ημέρας. Και από τους Τούρκους τραυματίστηκαν και πέθαναν πάνω από χίλιοι, ενώ από τους δικούς μας αληθινά τραυματίστηκαν λιγότεροι από εκατό, πέθαναν δε όχι περισσότεροι από τριάντα. Χαρείτε φίλοι, χαρείτε αφενός για την απελευθέρωση της Πόλης, αφετέρου για τη γενναιότητα και την ατρόμητη στάση των Βυζαντινών και για το πιο θαυμαστό θαύμα της Παναγίας. Υμνήστε Την, δοξολογήστε Την και αναπέμψατε ευχαριστήριους ύμνους για το μεγαλύτερο γεγονός της απελευθέρωσης που μας έδωσε ως ευεργεσία η ένδοξη και αειπάρθενη Μητέρα του Κυρίου και Θεού και Σωτήρα μας Ιησού Χριστού. Σε Αυτόν ας είναι η δόξα αιώνια. Αμήν.

**3. Ανάλυση
&
σχολιασμός του έργου**

Ο τίτλος του έργου

Διήγησις περι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότος πολέμου κατὰ τὸ ,ς' ἄλ'ον ἔτος, ὅτε ὁ Ἄμουράτ¹⁵⁴ Πείς παρέπεσε ταύτη μετὰ δυνάμεως βαρείας καὶ παρολίγον ταύτην ἐκράτει, εἰ μὴ ἡ ὑπέραγνος Μήτηρ τοῦ Κυρίου ταύτην ἐφύλαξε, συγγραφεῖσα παρὰ κυρίου Ἰωάννου τοῦ Κανανοῦ.

Ο τίτλος

Ο τίτλος εμφανίζεται με τη συγκεκριμένη μορφή στους δύο από τους τρεις κώδικες που παραδίδουν το κείμενο του Κανανού (κώδικας *Vaticanus* 15ος αι. και κώδικας *Neapolitanus* 16ος αι.). Ο τρίτος κώδικας που διασώζει το κείμενο (κώδικας *Vallicellianus* 17ος αι.) τοποθετεί το όνομα του Κανανού στην αρχή του τίτλου, ενώ παραλείπει το *συγγραφεῖσα παρὰ* καθώς και την τιμητική προσφώνηση *κυρίου*.¹⁵⁵

Ειδολογική κατάταξη

Ο τίτλος του έργου ξεκινά με τη λέξη *Διήγησις*, που ορίζει τη φύση της αφήγησης του Κανανού. Το έργο του ωστόσο δεν μπορεί εύκολα να ενταχθεί σε κάποιο από τα γνωστά λογοτεχνικά είδη. Θα μπορούσε πιθανόν να ανήκει σε κάποιον από τους λόγους της ρητορικής πρακτικής που ο Hunger ονομάζει *ευκαιριακούς* και στους οποίους εντάσσει μια πολυσύνθετη ομάδα ρητορικών κειμένων.¹⁵⁶ Ο ίδιος χρησιμοποιεί ως κριτήριο κατάταξης αυτών των κειμένων τους τύπους που περιγράφονται στον Ψευδο-Μένανδρο. Κάποιοι ωστόσο από τους συγγραφείς που εντάσσει στην κατηγορία αυτή, όπως ο Αλέξιος Μακρεμβολίτης,¹⁵⁷ χρησιμοποιούν τον όρο *Λόγος ιστορικός*,¹⁵⁸ ενώ κάποιοι άλλοι - ανάμεσά τους και ο Κανανός- χρησιμοποιούν τον όρο *Διήγησις*, προκειμένου να προσδιορίσουν ειδολογικά το έργο τους. Θα μπορούσαμε να υιοθετήσουμε τον όρο *Λόγος ιστορικός*, τον οποίο προτείνει και ο P. Schreiner στην κριτική έκδοση των *Βραχέων Χρονικών*.¹⁵⁹ Πρόκειται πράγματι για ιστορικούς λόγους που εμφανίζουν κοινά γνωρίσματα, όπως ότι συντάσσονται με αφορμή κάποιο σημαντικό ιστορικό γεγονός,

¹⁵⁴ Είναι χαρακτηριστικό πως εκτός από τον τίτλο ο Κανανός δεν κατονομάζει πουθενά αλλού στο έργο του τον Μουράτ.

¹⁵⁵ Ο πλήρης τίτλος είναι: «*Ἰωάννου τοῦ Κανανοῦ Διήγησις περι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότος πολέμου κατὰ τὸ ,ς' ἄλ'ον ἔτος, ὅτε ὁ Ἄμουράτ Πείς παρέπεσε ταύτη μετὰ δυνάμεως βαρείας καὶ παρολίγον ταύτην ἐκράτει, εἰ μὴ ἡ ὑπέραγνος Μήτηρ τοῦ Κυρίου ταύτην ἐφύλαξε*».

¹⁵⁶ Βλ. Hunger (2009) B 229-245.

¹⁵⁷ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1272-1273.

¹⁵⁸ Βλ. Πολάτωφ (1989) 93.

¹⁵⁹ Βλ. Schreiner (1975-1977) 109.

δηλώνουν ρητά (συνήθως στον τίτλο τους) την αφορμή της συγγραφής τους και σε μεγάλο βαθμό προορίζονται για δημόσια ανάγνωση.

Ο Κανανός βέβαια αποτελεί μία ιδιαίτερη περίπτωση, καθώς εμφανίζεται για μία και μοναδική φορά στο συγγραφικό προσκήνιο, καταγράφοντας το γεγονός της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης το 1422,¹⁶⁰ το οποίο έζησε ως αυτόπτης μάρτυρας. Τα μόνα στοιχεία που μπορούμε να επισημάνουμε γι' αυτόν και τα αντλούμε αποκλειστικά από τον λόγο του, είναι πως δεν ήταν έμπειρος συγγραφέας ούτε ιδιαίτερα μορφωμένος: «έκκόπτει δ' ἐμὲ ἢ ἀπειρία τοῦ λόγου» και παρακάτω: «*κἀγὼ τῆς ἀπειρίας μου τῶν γραμμάτων ὁμολογῶ τὴν ἀσθένειαν*».

Το έργο του Κανανού διαθέτει αρκετά στοιχεία που το συνδέουν με την ιστοριογραφία:

1. Η ακρίβεια στην καταγραφή της χρονολογίας, οι λεπτομερέστατες περιγραφές του τουρκικού και του βυζαντινού οπλισμού, οι τοπογραφικές λεπτομέρειες.
2. Ο Κανανός φαίνεται να ενδιαφέρεται για την ψυχολογία των χαρακτήρων του, όταν για παράδειγμα παρουσιάζει τους Τούρκους να παραδίδονται άνευ όρων στον μαγνητισμό και τη γοητεία του Μηρσαΐτη ή τους Βυζαντινούς να σκέφτονται ακόμη και τη φυγή, όταν έρχονται αντιμέτωποι με τη δύναμη των Οθωμανών («*καὶ σχεδὸν πρὸς φυγὴν οἱ πλείονες ἐθεώρουν*»). Ακόμη, φαίνεται πιθανό να έχει κάνει κάποια έρευνα, συγκρίνοντας ίσως διαφορετικές (μπορεί και τουρκικές) πηγές.¹⁶¹
3. Στο προοίμιο ο συγγραφέας αναφέρεται στον εαυτό του, χρησιμοποιώντας τους όρους «*γραφεύς*» («*τε καὶ κήρυξ*»). Επιπλέον, ο Κανανός χρησιμοποιεί τα ρήματα «*ἱστορέω*» και «*διηγέομαι*» (ως συνώνυμα) για να περιγράψει τη δραστηριότητά του. Ορίζει με άλλα λόγια το έργο του ως «*ἱστορία*», και επισημαίνει την αφορμή της αφήγησής του,

¹⁶⁰ Βλ. Turnbull (2003) 30, 74.

¹⁶¹ Ο Κανανός ενδεχομένως ήταν αυτόπτης μάρτυρας κάποιων περιστατικών στο τουρκικό στρατόπεδο, καθώς παρακολουθούσε την πολιορκία από τα τείχη της Πόλης. Ωστόσο, ορισμένες λεπτομέρειες δείχνουν ότι γνώριζε γεγονότα που δεν ήταν εύκολο να τα γνωρίζει κάποιος, αν δεν βρισκόταν έξω από τα τείχη και μέσα στο τουρκικό στρατόπεδο. Πώς αλλιώς ήξερε ότι ορισμένοι από τους Οθωμανούς μηχανικούς έψαχναν για τους αγωγούς του νερού μέσω των οποίων θα μπορούσαν να κάνουν έφοδο στην Πόλη; Άλλες πάλι πληροφορίες, όπως η συμβολική ανάγνωση των ιερών βιβλίων από τον Μηρσαΐτη, η εκτέλεση του τελετουργικού της Ράμπλιας, η επιμονή του στον καθορισμό της ώρας και της ημέρας της τελικής επίθεσης, η λεία που υποσχέθηκε στους Τούρκους ιερείς, υποδηλώνουν έναν πληροφοριοδότη προερχόμενο από το τουρκικό στρατόπεδο. Αυτός (ή αυτοί), πρέπει επίσης να μίλησε στον Κανανό για το σύνθημα με το υψωμένο ξίφος που θα έδινε ο Μηρσαΐτης προκειμένου να ξεκινήσει τη μάχη. Ο πληροφοριοδότης του Κανανού θα μπορούσε να ήταν και κάποιος χριστιανός που πολέμησε στον στρατό του Μουράτ. Ο ίδιος αναφέρει έμμεσα ότι είχε επαφές με Οθωμανούς, οι οποίοι τον πληροφορήσαν ότι είδαν την Παναγία να τους πολεμά από τα τείχη της Πόλης.

που είναι: «Τὸ πολυθρύλητον θαῦμα τῆς Παναγίας, τὴν καθ' ἡμῶν τῶν Ἀγαρηνῶν ἐπιδρομὴν καὶ τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως» ἀπὸ τον Μουράτ Β΄ το ἔτος 1422.

4. Ο ιστορικός λόγος του Κανανού δεν προορίζεται για εκφώνηση. Ο ίδιος στο προοίμιό του αναφέρει ὅτι ο λόγος του προοριζόταν για ἀνάγνωση. («δέομαι τοὺς ἀναγινωσκόντας ταύτην... καὶ ἀκαταγνώστως ἀναγινώσκουσι ταύτην...»).

Παράλληλα, υπάρχουν στοιχεῖα που συνδέουν το ἔργο του Κανανού με την αγιογραφική και ευρύτερα την εκκλησιαστική γραμματεία. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν:

1. Η *Διήγηση* του Κανανού ξεκινά με ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ το βιβλίο του Τωβίτ (12,7), παραπέμποντας στον κοινὸ τύπο των προοιμίων των αγιολογικῶν κειμένων των οποίων η ἐναρκτήρια φράση προέρχεται ἀπὸ την Παλαιὰ Διαθήκη.¹⁶²
2. Η διάσωση της Πόλης ἀποδίδεται στη Θεοτόκο, γεγονός που ἀποτελεῖ κοινὸ μοτίβο σε πολλὰ αγιολογικά κείμενα (βλ. παρακάτω).
3. Εκφράσεις ὅπως «ξύλον κάρπιμον»¹⁶³ καὶ «δένδρον εὐκαρπον»¹⁶⁴ εἶναι βιβλικές.
4. Η εικόνα του Μηρσαΐτη, ὅταν ἐξηγεί το προκαθορισμένο σῆμα για την τελικὴ ἐπίθεση, ἀπηχεί την πτώση της Ιεριχούς, ὅπως περιγράφεται στην Παλαιὰ Διαθήκη.¹⁶⁵
5. Η μαντικὴ τέχνη καὶ η ἰσχύς των Τούρκων ἐρχονται σε ἀντίθεση με την ἀδυναμία των Βυζαντινῶν, που ὅμως κέρδισαν τον πόλεμο χάρι στη βοήθεια του Θεοῦ. Ἀυτὴ ἡ ἀντίθεση μεταξύ καλῶν καὶ κακῶν χαρακτήρων εἶναι συνηθισμένη στα αγιολογικά κείμενα.¹⁶⁶

Ὄργανώνοντας την ἀφήγησή του, ο Κανανός ἀκολουθεῖ μια συγκεκριμένη ιστοριογραφικὴ παράδοση, ὅπως ἔκαναν αρκετοὶ συγγραφεῖς πρὶν ἀπὸ αὐτόν. Ὡστόσο, τα αγιογραφικά καὶ τα ιστοριογραφικά στοιχεῖα συνδυάζονται στο κείμενό του σε μια μορφή που παραπέμπει περισσότερο σε δημόσια ομιλία ἢ σε εορταστικὸ κήρυγμα καὶ λιγότερο σε κείμενο προορισμένο για ἀνάγνωση, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τις δηλώσεις του ἰδίου του ιστορικού («ἀναγινωσκόντας», «ἀναγινώσκουσι»). Πιθανολογεῖται ὅτι ἡ *Διήγηση* σχεδιάστηκε ἀρχικά για να ἐκφωνηθεῖ σε μια ἐπέτειο της ἀπελευθέρωσης της Κωνσταντινούπολης ἢ σε κάποιον ἀναμνηστικὸ εορτασμό.¹⁶⁷

¹⁶² Βλ. Μητάκη (2005) 28-30.

¹⁶³ Βλ. Γένεσις 1.12.

¹⁶⁴ Βλ. ἐνδεικτικά Ἰωάννης, *Ἀποκάλυψις* 22.2.

¹⁶⁵ Βλ. Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, 6,1-21.

¹⁶⁶ Βλ. Παῦλος, *Ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους Α΄*, 3-5.

¹⁶⁷ Βλ. Cuomo (2016) LIX.

Ο (Αμουράτ) Μουράτ μπέης¹⁶⁸

Πρόκειται για τον Μουράτ Β΄ μεγαλύτερο γιο του Μεχμέτ Α΄ (Mehmed Çelebi), και έκτο ηγεμόνα της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Γεννήθηκε στην Αμάσεια το 1404 και πέθανε στην Αδριανούπολη στις 3 Φεβρουαρίου 1451. Ανέβηκε στον θρόνο τον Μάιο του 1421, σε ηλικία μόλις δεκαεννέα ετών, λίγες μέρες μετά τον θάνατο του πατέρα του. Η βασιλεία του Μουράτ συνέπεσε με αυτή των βυζαντινών αυτοκρατόρων Μανουήλ Β΄, Ιωάννη Η΄¹⁶⁹ και Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου.¹⁷⁰ (Βλ. σ. 43-46).

Η ιστοριογραφική παράδοση της συμβολής της Παναγίας στη σωτηρία της Πόλης

Ο Κανανός ακολουθώντας την παλιά βυζαντινή παράδοση, αποδίδει τη σωτηρία της πόλης στη Θεοτόκο.¹⁷¹ Όπως σημειώνει ο Krumbacher, ήδη από το 626, όταν η Κωνσταντινούπολη δέχτηκε επίθεση από έναν τεράστιο στρατό συνασπισμένων Περσών, Αβάρων και Σλάβων, ο πατριάρχης Σέργιος¹⁷² είχε αποδώσει τη σωτηρία της Πόλεως «εις την αντίληψιν τῆς θεομήτορος».¹⁷³ Ο ίδιος ο πατριάρχης ανέλαβε ατύπως την πολιτική ηγεσία και κινητοποίησε τον λαό, καθώς ο αυτοκράτορας Ηράκλειος¹⁷⁴ βρισκόταν στη Μικρά Ασία σε εκστρατεία εναντίον των Περσών. Σύμφωνα με τον βυζαντινό ιστορικό και εκκλησιαστικό αξιωματούχο Θεόδωρο Σύγκελλο,¹⁷⁵ ο Σέργιος διέταξε να ζωγραφιστεί στις δυτικές πύλες της πόλεως¹⁷⁶ η εικόνα της Θεοτόκου με τον Ιησού στην αγκαλιά της, προσβλέποντας κατ' αυτόν τον τρόπο στη βοήθεια του Θεού.¹⁷⁷ Μετά την αποσόβηση του κινδύνου και την άρση της πολιορκίας, οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης απέδωσαν τη σωτηρία τους στη Θεοτόκο. Με το γεγονός αυτό συνδέεται και το περίφημο τροπάριο του *Ακάθιστου Ύμνου*,¹⁷⁸ που συνετέθη εκείνη ακριβώς την περίοδο, για να υμνήσει την παρέμβαση της Θεοτόκου για τη σωτηρία της Κωνσταντινούπολης. Το *Πασχάλιον Χρονικόν*, μια εκτενής χρονογραφία¹⁷⁹ που καταγράφει τα γεγονότα από κτίσεως κόσμου μέχρι το 628-630 μ.Χ. και αποτελεί μία από τις βασικές πηγές για την αβαροπερσική

¹⁶⁸ Για τον Μουράτ βλ. ODB II 1423-1424, EOI 7 594-595, Diehl (2002) 99-100 και για το αξίωμα του μπέη βλ. Turnbull (2003) 17.

¹⁶⁹ Βλ. ODB II 1053-1054 και EOEOC 255, 256, 495-6.

¹⁷⁰ Βλ. ενδεικτικά ODB I 505.

¹⁷¹ Βλ. Hunger (2009) B 336.

¹⁷² Βλ. ενδεικτικά ODB III 1878 και ODCC 1485-1486.

¹⁷³ Βλ. Krumbacher (1987) A 300-301.

¹⁷⁴ Βλ. ODB II 916-917, EOEOC 177, 379, 402, 538, EOEC 249 και ODCC 756.

¹⁷⁵ Βλ. ODB III 2048.

¹⁷⁶ Βλ. ενδεικτικά Turnbull (2004) 13-16.

¹⁷⁷ Βλ. Sternbach (1900), Σύγκελλος, *Homilia de obsidione Avarica*, 8.

¹⁷⁸ Βλ. ενδεικτικά ODB I 44.

¹⁷⁹ Βλ. *Πασχάλιον Χρονικόν*, PG 92, 69A-1027C.

πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 626 μ.Χ., αναφέρει ότι ο χαγάνος των Περσών σε μια κρίσιμη στιγμή της πολιορκίας είδε μια γυναικεία φιγούρα, η οποία περιδιάβαινε τα τείχη της Πόλεως.¹⁸⁰ Το περιστατικό αυτό εμφανίζει αξιοσημείωτη ομοιότητα με το γεγονός που ιστορεί ο Κανανός, δηλαδή την εμφάνιση στις επάλξεις μιας μυστηριώδους γυναίκας, ντυμένης με λαμπρό ένδυμα.¹⁸¹ Η εμφάνισή της σύμφωνα με τον Κανανό, προκάλεσε φόβο και τρόμο στους εχθρούς και τους έκανε να τραπούν σε φυγή από το πεδίο της μάχης. Δεν κατονομάζει τη γυναίκα ως την Παναγία, αλλά οι αναγνώστες (ή οι ακροατές) του θα ήταν εύκολο να εξάγουν αυτό το συμπέρασμα.

Ο Θεόδωρος Σύγκελλος στον ρητορικό λόγο του *«Περὶ τῆς παραδρομῆς τῶν ἀθέων Βαρβάρων καὶ Περσῶν κατὰ τῆς θεοφυλάκτου ταύτης πόλεως μανιώδους κινήσεως καὶ τῆς φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Θεοτόκου μετ' αἰσχύνης ἐκείνων ἀναχωρήσεως»*, τον οποίο μάλλον εκφώνησε στην πρώτη επέτειο της πολιορκίας της Βασιλεύουσας από τους Αβαροπέρες, καταγράφει αναλυτικά τα γεγονότα της πολιορκίας και εμφανίζει σε ένα αξιοσημείωτα μεγάλο πλήθος χωρίων τη Θεοτόκο να μάχεται στην πρώτη γραμμή, υπερασπιζόμενη τα τείχη της Πόλης. Έχει μάλιστα επισημανθεί ότι η εμφάνιση της Θεοτόκου και ο ενεργός ρόλος της στην υπεράσπιση της Πόλης παραπέμπει στην εμφάνιση της πολιούχου θεάς Αθηνάς στα τείχη της Αθήνας, όταν την πολιορκήσαν το 396 μ.Χ. οι Γότθοι του Αλάρικου.¹⁸² Το γεγονός κατέγραψε ο ιστορικός Ζώσιμος¹⁸³ στο έργο *«Ἱστορία Νέα»*, όπου παραδίδει ότι ο Αλάρικος είδε τη θεά Αθηνά και τον μυθικό ήρωα Αχιλλέα να περιφέρονται στα τείχη της πόλης.¹⁸⁴

Οι αγιολογικές πηγές που καταγράφουν τα συγκεκριμένα γεγονότα, συχνά σε πολύ μεταγενέστερο χρόνο, αναφέρονται σε λιτανεία εικόνων της Θεοτόκου, της Εσθήτας της και του Τιμίου Ξύλου. Είναι προφανές ότι ο χαρακτήρας των κειμένων αυτών προσαρμόζεται στις νέες συνθήκες που επικράτησαν μετά από την αναστήλωση των εικόνων. Οι συγγραφείς προσεγγίζουν πλέον το παρελθόν, αντικαθιστώντας την παρουσία της Θεοτόκου με άλλα ιερά αντικείμενα και αναδεικνύοντας τη δύναμη των ιερών κειμηλίων.¹⁸⁵ Χρειάστηκε να περάσουν αρκετοί αιώνες μέχρι να εμφανιστεί ξανά η γυναικεία μορφή με το λαμπρό ιμάτιο που περπατούσε πάνω στα τείχη, στην αφήγηση του Ιωάννη Κανανού.

¹⁸⁰ Βλ. *Πασχάλιον Χρονικόν*, PG 92, 1016B.

¹⁸¹ Βλ. Κανανός, PG 156, 80D.

¹⁸² Βλ. Τσιαπλές (2014) 85.

¹⁸³ Βλ. ενδεικτικά ODB III 2231 και EOEC 1190.

¹⁸⁴ Βλ. Ζώσιμος 5.6 (1-9) 252-253.

¹⁸⁵ Βλ. Pentcheva (2006) 55.

Η συμβολή της Θεοτόκου παρουσιάζεται με πιο εκτενή αναφορά στο κείμενο της *Ωφέλιμης Διήγησης*, το οποίο εκτός από τα γεγονότα του 626, περιέχει αναφορές στις πολιορκίες της Κωνσταντινούπολης από τους Άραβες το 674-678 και το 717-718, επί Κωνσταντίνου Δ'¹⁸⁶ και Λέοντα Γ' του Ισαύρου¹⁸⁷ αντίστοιχα.¹⁸⁸ Στο κείμενο αυτό αναφέρεται ότι κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του 626, ο πατριάρχης Σέργιος μαζί με τον λαό λιτάνευσε στα τείχη της Πόλης το μαφόριο της Θεοτόκου, τις εικόνες της και το Τίμιο Ξύλο, προκαλώντας όλεθρο στις τάξεις των επιδρομέων και τρέποντάς τους σε φυγή.¹⁸⁹ Η Πόλη τελικά διασώθηκε χάρι σε μία καταγίδα, που αποδόθηκε σε θεϊκή παρέμβαση και επέφερε μεγάλες καταστροφές στον εχθρικό στόλο. Η *Ωφέλιμη Διήγηση* αποδίδει την καταγίδα αυτή στη Θεοτόκο.¹⁹⁰

Η συμβολή της Θεοτόκου στη σωτηρία της Κωνσταντινούπολης αναδεικνύεται και σε γεγονότα μεταγενέστερα της Αραβοπερσικής επιδρομής του 626, καθώς σε σύντομο χρονικό διάστημα οι κάτοικοι της Πόλης βρέθηκαν ξανά αντιμέτωποι με τους Άραβες που επιτέθηκαν δύο φορές εναντίον της. Την πρώτη φορά εμφανίστηκαν μπροστά στα τείχη της Βασιλεύουσας το 654. Βυζαντινές πηγές μεταγενέστερες του γεγονότος (8ος και 9ος αι.), όπως ο Θεοφάνης, απέδωσαν τότε τη σωτηρία της πόλης στη παρέμβαση του Θεού και της Θεοτόκου.¹⁹¹ Το έτος 717, οι Άραβες εμφανίστηκαν για δεύτερη φορά, μπροστά στα τείχη της Πόλης. Κύριες πηγές της δεύτερης αραβικής πολιορκίας είναι και πάλι η *Χρονογραφία* του Θεοφάνη και η *Ιστορία Σύντομος* του πατριάρχη Νικηφόρου.¹⁹² Ο Θεοφάνης αποδίδει τη σωτηρία της πόλης στη φιλευσπλαχνία του Θεού και στη μεσολάβηση της Θεοτόκου.¹⁹³ Στο κείμενό του επανέρχεται πολλές φορές στο θέμα αυτό.¹⁹⁴

Τα αγιολογικά κείμενα που αναφέρονται στην αραβική πολιορκία, εστιάζουν περισσότερο στη θαυμαστή διάσωση της Κωνσταντινούπολης από τη Θεοτόκο και στον ρόλο της εικόνας της στην ταπείνωση του αρχηγού των Αγαρηνών. Το σπουδαιότερο από αυτά, το *Συναξάριο Κωνσταντινούπολης*, αναφέρει ότι οι πολιορκητές, πιεζόμενοι από το κρύο και την έλλειψη τροφίμων, συνειδητοποίησαν ότι η πολιορκία δεν θα είχε κανένα

¹⁸⁶ Βλ. ενδεικτικά ODB I 500-501.

¹⁸⁷ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1208-1209.

¹⁸⁸ Βλ. Τσιαπλές (2014) 96-97.

¹⁸⁹ Βλ. ενδεικτικά BHG III 134,9 και *Διήγησις ώφέλιμος*, PG 92, 1356D.

¹⁹⁰ Βλ. ενδεικτικά BHG III 134,9 και *Διήγησις ώφέλιμος*, PG 92, 1361A.

¹⁹¹ Βλ. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, PG 108, 720B: «τῆ τοῦ θεοῦ βοηθεία καὶ τῆς θεομήτορος».

¹⁹² Βλ. Νικηφόρος, *Ιστορία Σύντομος*, PG 100, 1016CD-1017A, Καρπόζηλος (2002) B 61-71 και Rosenqvist (2008) 84-85.

¹⁹³ Βλ. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, PG 108, 801B και 804A

¹⁹⁴ Βλ. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, PG 108, 660A-B, 661A και 656C-D.

αποτέλεσμα και ετοιμάστηκαν να την εγκαταλείψουν. Ο Άραβας ηγέτης Σουλεϊμάν ζήτησε τότε την άδεια να μπει στη Βασιλεύουσα για να δει τα αξιοθέατά της αλλά λίγο πριν φτάσει μπροστά στις πύλες της Πόλης, το άλογό του αρνήθηκε να προχωρήσει. Κοίταξε τότε ψηλά στην πύλη και είδε ένα ψηφιδωτό που απεικόνιζε τη Θεοτόκο καθισμένη σε θρόνο να κρατά στην αγκαλιά της τον Ιησού Χριστό. Κατάλαβε αμέσως ότι αυτό συνέβη, επειδή προηγουμένως είχε εκστομίσει βαριές βλασφημίες εναντίον των βυζαντινών και του αυτοκράτορα. Κατέβηκε από το άλογο και εισήλθε πεζός στην Πόλη.¹⁹⁵

Μία ακόμη αναφορά στην αραβική πολιορκία του 717-718 και στο επεισόδιο με τον Σουλεϊμάν περιέχεται στο *Μηνολόγιον του Βασιλείου Β΄*. Το επεισόδιο εδώ αποδίδεται με μικρές διαφορές: ο ηγέτης των Αράβων επρόκειτο να συνθηκολογήσει με τον βυζαντινό αυτοκράτορα Λέοντα Γ', αλλά τη στιγμή που θα περνούσε την πύλη του Βοσπόρου, το άλογό του σηκώθηκε στα δύο του πόδια και αρνήθηκε να προχωρήσει. Ο Άραβας ηγέτης έστρεψε το βλέμμα του προς τα πάνω, είδε την εικόνα της Θεοτόκου και κατάλαβε αμέσως ότι αυτό συνέβη εξαιτίας της προηγούμενης βλασφημίας του. Αμέσως, οι Άραβες έλυσαν την πολιορκία, ενώ λίγο αργότερα, μια καταιγίδα κατέστρεψε ολοκληρωτικά τον στόλο τους στο Αιγαίο.¹⁹⁶ Άλλα αγιολογικά κείμενα, όπως η *Ωφέλιμη διήγηση*¹⁹⁷ και η *Oratio historica in festum Acathisti*¹⁹⁸ αποδίδουν τη σωτηρία της Πόλης στη λιτάνευση του Τιμίου Σταυρού και της εικόνας της Θεοτόκου Οδηγήτριας. Όπως είναι φανερό, τα παραπάνω αγιολογικά κείμενα υπογραμμίζουν τον ρόλο της Θεοτόκου στην απομάκρυνση του εχθρικού κινδύνου.

Παραμένοντας στο ίδιο ιστορικό γεγονός, ο πατριάρχης Γερμανός (715-730), με αφορμή την αποχώρηση των Αράβων πολιορκητών από την Κωνσταντινούπολη, συνέταξε τον *Λόγον έγκωμιαστικόν ἅμα καὶ εὐχαριστήριον εἰς τὴν ὑπεραγίαν δέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον*.¹⁹⁹ Ο λόγος του ξεκινά ως εγκώμιο της Θεοτόκου, αλλά στη συνέχεια εστιάζει στη συμβολή της στη λύση της πολιορκίας: η Θεοτόκος έδειξε έμπρακτα την αγάπη της για την Κωνσταντινούπολη, συντρίβοντας τη μανία των Αράβων.²⁰⁰ Ο συγγραφέας τονίζει ότι

¹⁹⁵ Βλ. Synax. CP. 903.24-904.2.

¹⁹⁶ Βλ. *De Menologio Basilii Imperatoris*, PG 117, 585D.

¹⁹⁷ Βλ. *Διήγησις ὠφέλιμος*, PG 92, 1353D-1372D. Στο κείμενο της *Διήγησις* δεν γίνεται αναφορά στον τύπο της εικόνας: βλ. PG 92, 1365B-C

¹⁹⁸ Περισσότερα βλ. *Oratio historica in festum Acathisti*, PG 92, 1347A-1354B, ενώ για τον τύπο της εικόνας PG 92, 1352D.

¹⁹⁹ Βλ. Γερμανός Α', «Λόγος εὐχαριστήριος εἰς Θεοτόκον, Λόγος έγκωμιαστικὸς ἅμα καὶ εὐχαριστήριος εἰς τὴν ὑπεραγίαν Δέσποιναν ἡμῶν Θεοτόκον ὑπὲρ τῆς συμμαχίας αὐτῆς καὶ προστασίας δι' ὧν τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων διεσώσατο, τοὺς δὲ κατ' αὐτῆς ἐχθροὺς ἡμίνατο», *REB* 16 (1968) 183-205.

²⁰⁰ Βλ. Γερμανός Α', *Λόγος εὐχαριστήριος εἰς Θεοτόκον*, 194.10.

η πολιορκία αυτή απείλησε ολόκληρη τη Χριστιανοσύνη, αλλά η Θεοτόκος προστάτευσε την Πόλη ως τείχος, αχρηστεύοντας τις πολεμικές μηχανές των Αγαρηνών.²⁰¹ Ο πατριάρχης Γερμανός υπενθυμίζει ότι και πριν από μερικά χρόνια, όταν οι Αβαροπέρσες προσπάθησαν να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη, η Παναγία πάλι διέσωσε τους κατοίκους και την Πόλη.²⁰² Κύριος στόχος του ρητορικού λόγου του Γερμανού είναι η ανάδειξη της συνδρομής της Θεοτόκου σε κάθε περίπτωση που η Κωνσταντινούπολη βρίσκεται σε δύσκολη θέση.

Μία ακόμη πολιορκία αντιμετώπισε η Κωνσταντινούπολη στα χρόνια της βασιλείας του Μιχαήλ Β', όταν το κράτος συγκλονίστηκε από το κίνημα του Θωμά του Σλάβου (821-823).²⁰³ Ο Θωμάς πολιορκήσε την Κωνσταντινούπολη χωρίς ωστόσο να την κυριεύσει. Καθοριστικός παράγοντας της αποτυχίας του στάθηκαν τα τείχη της Βασιλεύουσας, οι λιποταξίες των πληρωμάτων του, η ήττα του στόλου του μπροστά στην Κωνσταντινούπολη το φθινόπωρο του 822 και η επίθεση που δέχθηκε από τους Βουλγάρους με τους οποίους είχε στο μεταξύ συμμαχήσει ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Β'. Ο Ιωσήφ Γενέσιος στο έργο του *Περὶ Βασιλειῶν* παραδίδει τη δραματική έκκληση του αυτοκράτορα Μιχαήλ Β' προς τον γιο του να λιτανεύσει τον Τίμιο Σταυρό και την εσθήτα της Θεοτόκου στα τείχη της Πόλης, ψάλλοντας με τον κλήρο και τον λαό και ικετεύοντας για θεία βοήθεια.²⁰⁴

Το προηγούμενο της λιτάνευσης του ιματίου της Παναγίας γύρω από τα τείχη της πόλης ακολούθησε και ο πατριάρχης Φώτιος²⁰⁵ το 860, όταν η πόλη κατακλύστηκε από έναν μεγάλο στρατό υπό την ηγεσία των Ρώσων που στρατοπέδευσε έξω από τα τείχη της Πόλης. Ο Πατριάρχης Φώτιος συνέταξε τότε δύο ομιλίες που φέρουν τον τίτλο *Εἰς τὴν ἔφοδον τῶν Ρώσων*²⁰⁶ όπου αναφέρει ότι οι Βυζαντινοί λιτάνευσαν στα τείχη το ωμοφόριο της Θεοτόκου.²⁰⁷ Ο Γεώργιος Μοναχός αναφέρει ότι άγγιξαν με αυτό την επιφάνεια της θάλασσας («τῆ θαλάσση ἄκρω καὶ προσέβαψαν»)²⁰⁸ Στη δεύτερη ομιλία του για την επιδρομή των Ρώσων²⁰⁹ ο Φώτιος υπογραμμίζει ότι η Θεοτόκος όχι μόνο μεσολάβησε στον

²⁰¹ Βλ. Γερμανός Α', *Λόγος εὐχαριστήριος εἰς Θεοτόκον*, 194.11.

²⁰² Βλ. Γερμανός Α', *Λόγος εὐχαριστήριος εἰς Θεοτόκον*, 195.16.

²⁰³ Βλ. ενδεικτικά ODB III 2079 και Gregory (2005) 206.

²⁰⁴ Βλ. Ἰ. Γενέσιος, *Περὶ Βασιλειῶν II*, PG 109, 1037B και Purdie (2009) Introduction lxxxiii.

²⁰⁵ Βλ. ενδεικτικά ODB III 1669-1670 και Gregory (2005) 213, 221-225.

²⁰⁶ Βλ. Λαούρδας (1959) 29-39 και 40-52.

²⁰⁷ Βλ. Turnbull (2004) 49.

²⁰⁸ Βλ. Γεώργιος Μοναχός, *Βίοι των νέων βασιλέων, Βασιλεία Λέοντος του Αρμενίου*, PG 109, 838B-D.

²⁰⁹ Βλ. Turnbull (2004) 48-49.

Υιό της, αλλά παρενέβη και η ίδια προστατεύοντας την Κωνσταντινούπολη από τους επιδρομείς όταν οι κάτοικοί της βρέθηκαν σε αδιέξοδο και ζήτησαν τη βοήθειά της.²¹⁰

Τέλος, μπορούμε να αναζητήσουμε αναφορές στην προστασία που παρείχε η Θεοτόκος στην Κωνσταντινούπολη σε κείμενα που αναφέρονται στην πρώτη οθωμανική πολιορκία της από τον σουλτάνο Βαγιαζήτ Α΄. Η πολιορκία αυτή διήρκεσε οκτώ χρόνια (1394-1402) και έμοιαζε περισσότερο με αποκλεισμό της Κωνσταντινούπολης από τον υπόλοιπο κόσμο, τουλάχιστον από τη στεριά. Η πολιορκία αυτή λύθηκε όταν ο Μογγόλος στρατηλάτης Τιμούρ – Λεγκ ή Ταμερλάνος, ξεκίνησε τις κατακτήσεις στην Ασία και ο σουλτάνος Βαγιαζήτ Α΄ βλέποντάς τον να επεκτείνεται στα εδάφη που είχαν προηγουμένως κατακτήσει οι Οθωμανοί, έσπευσε να τον αντιμετωπίσει σε μάχη που πραγματοποιήθηκε στην Άγκυρα το 1402 και έληξε με συντριπτική ήττα των Τούρκων. Η ήττα των Οθωμανών και η ταπείνωση του σουλτάνου ήταν τόσο απροσδόκητες, ώστε οι Βυζαντινοί τις απέδωσαν στη μεσολάβηση του Θεού και της Παναγίας.²¹¹

Δύο ρητορικά κείμενα, του Δημητρίου Χρυσολωρά²¹² και η *Διήγησις* ενός ανώνυμου συγγραφέα που συντάχθηκε στις αρχές του 15ου αι. και αποδόθηκε από τον H. Hunger στον Ιωάννη Χορτασμένο (περ. 1370 - περ. 1439), επίσκοπο Σηλυβρίας,²¹³ αναφέρονται στη λύση της πολιορκίας και στη λυτρωτική παρέμβαση της Παναγίας. Ο Μανουήλ Χρυσολωράς αναφέρει ότι η παρέμβαση της Θεοτόκου απέτρεψε την παράδοση της πόλης στον Βαγιαζήτ, που έως εκείνη τη στιγμή φάνταζε αναπόφευκτη, και υποστηρίζει ότι η διάσωση της πόλης εντάσσεται σε κάποιο θεϊκό σχέδιο.²¹⁴ Ο ανώνυμος συγγραφέας της *Διήγησις* καταγράφει την κατάσταση που επικρατούσε μέσα και έξω από τα τείχη της πόλης. Οι κάτοικοι της πρωτεύουσας με επικεφαλής τον αυτοκράτορα, εκλιπαρούν τον Θεό και τη Θεοτόκο να τους λυπηθούν και να τους βοηθήσουν.²¹⁵ Η ανταπόκριση στις ικεσίες τους και η σωτηρία έρχεται με την ήττα και την αιχμαλωσία του Βαγιαζήτ Α΄ στην Άγκυρα, που αποδόθηκε σε θαυματουργική παρέμβαση της Θεοτόκου. Ο συγγραφέας μάλιστα θεωρεί ότι το συγκεκριμένο θαύμα αποτελεί τη σπουδαιότερη βοήθεια που παρείχε ποτέ η Παναγία στην Πόλη, καθώς τις προηγούμενες φορές που απειλήθηκε από τους Αβάρους και τους Άραβες, η αυτοκρατορία ήταν ισχυρή, ενώ τώρα οι κάτοικοί της ήταν οικονομικά

²¹⁰ Βλ. Λαούρδας (1959) Φώτιος, *Όμιλίες*, 45.

²¹¹ Βλ. Αθανασόπουλος, Μ. (2021) 33.

²¹² Βλ. Δημ. Χρυσολωράς, «Προσφώνημα εις την ύπεραγίαν Θεοτόκον», *REB* 19 (1961) 340-356.

²¹³ Βλ. Hunger (2009) Β 335.

²¹⁴ Βλ. Δημ. Χρυσολωράς, «Προσφώνημα εις την ύπεραγίαν Θεοτόκον», *REB* 19 (1961) 350.27-34.

²¹⁵ Βλ. Ανώνυμος, *Διήγησις περι τοῦ θαύματος τῆς Θεοτόκου*, 110.11-14.

εξαθλιωμένοι και ταπεινωμένοι, καθώς ο βυζαντινός αυτοκράτορας ήταν υποχρεωμένος να εκστρατεύει στο πλευρό του σουλτάνου.²¹⁶

Επομένως, φτάνοντας πλέον στην πολιορκία του 1422 και στο κείμενο του Ιωάννη Κανανού, έχει ήδη διαμορφωθεί μια παράδοση επέμβασης του θείου παράγοντα και κυρίως της Θεοτόκου στο πλευρό των Βυζαντινών. Το κείμενο του Ιωάννη Κανανού αποτελεί συνέχεια αυτής της παράδοσης που έχει την αρχή της στους πρώτους αιώνες ίδρυσης της Κωνσταντινούπολης. Σε ό,τι αφορά την πολιορκία του 1422, η σύνδεση της σωτηρίας της Πόλης με την Παναγία εμφανίζεται μόνο στο κείμενο του Κανανού. Οι υπόλοιποι ιστορικοί που παραδίδουν τα γεγονότα της συγκεκριμένης πολιορκίας αποδίδουν τη σωτηρία της πόλης, ο μιν Δούκας σε δυναστικές διαμάχες,²¹⁷ ενώ ο Σφραντζής αφήνει κάποια υπόνοια στο έργο του για θεϊκή παρέμβαση, χωρίς όμως να υπεισέρχεται σε περισσότερες λεπτομέρειες.²¹⁸

Δεν είναι δυνατό να αποδειχθεί σε ποιον βαθμό ο Κανανός είχε πρόσβαση και γνώριζε όλα τα έργα που αναφέρθηκαν πιο πάνω. Είναι ωστόσο γεγονός ότι διακρίνονται στη *Διήγησή* του πολυάριθμες απηχήσεις έργων της προγενέστερης γραμματείας, που υποδεικνύουν έναν άνδρα με κάποια παιδεία. Η πιο εντυπωσιακή ομοιότητα ως προς το θέμα της Παναγίας προστάτιδας της Πόλης είναι η σύμπτωση της αφήγησής του με το *Πασχάλιον Χρονικόν*. Το βέβαιο είναι πως ο Κανανός, όπως και ο συγγραφέας του *Πασχάλιου Χρονικού*, ήθελε να υπογραμμίσει τον ρόλο της Παναγίας στη σωτηρία της Πόλης. Στο έργο του η Παναγία γίνεται η προσωποποίηση της χριστιανικής πίστης που έρχεται αντιμέτωπη με τους άπιστους, τον προφήτη τους και τους Πέρσες σοφούς. Είναι αυτή που νικά τη δύναμη, τα όπλα και τον τεράστιο αριθμό ανδρών του μουσουλμανικού στρατού. Έτσι πιθανόν εξηγείται το έμμοιο ενδιαφέρον που δείχνει ο Κανανός στη συνέχεια για τον Μηρσαΐτη, την υψηλή του θέση, την ευλάβεια που του έδειχναν όλοι οι Τούρκοι, ακόμη και ο εμίρης τους, όπως και η εμφάνιση της μυστηριώδους γυναίκας στις επάλξεις. Για τον Κανανό, συμβολίζει την επικράτηση του Χριστιανισμού έναντι του Ισλάμ.

²¹⁶ Βλ. Άνωνμος, *Διήγησις περι τοῦ θαύματος τῆς Θεοτόκου*, 114.22-33.

²¹⁷ Βλ. Δούκας, XXVIII 6.31-32, 235 και XXVIII 6.1-6, 237

²¹⁸ Βλ. Σφραντζής, *Μεγάλο Χρονικό*, I, XXX, 1-3, 256

3.1. Το προοίμιο της Διηγήσεως

1. *Μυστήριον βασιλέως κρύπτειν καλόν, τὰ δὲ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἀνακηρύττειν ἔνδοξον· εἶπε γὰρ ὁ ἄγγελος τῷ Τωβίτ· τοῦτο νῦν καὶ ἐμὲ λίαν ὠθεῖ καὶ θαρρύνει καὶ τολμηρὸν ποιεῖ κήρυκα· ὅπως τὸ πανθαύμαστον θαῦμα²¹⁹ τῆς Παναγίας μου διηγῆσομαι· ἐκκόπτει δέ με ἡ ἀπειρία τοῦ λόγου· ἀντρωθεῖ δέ με πάλιν καὶ ἔλκει, τὸ ἴδιον τῆς ὀρέξεως· τὸ ἀνθρώπινον πάθος· καὶ ἤττημαι καὶ τὴν ἤτταν ὁμολογῶ,²²⁰ καὶ ἀπὸ τούτων τὴν ἱστορίαν ἠρξάμην· καὶ δέομαι τοὺς ἀναγινώσκοντας ταύτην· καὶ τῶν γραμμάτων τὴν πείραν ἔχοντας, μήτε τὸν κόρον τοῦ λόγου ἀκηδιάσωσι, μήτε τὴν σολοικοβάρβαρον καταγνώσονται φράσιν· ἐπεὶ κἀγὼ τῆς ἀπειρίας μου τῶν γραμμάτων ὁμολογῶ τὴν ἀσθένειαν· ἀλλὰ οὐδὲ διὰ σοφοὺς ἢ λογίους ἔγραψα ταῦτα· ἀλλὰ διὰ ἰδιώτας καὶ μόνον· ὡς καὶ ἐγὼ ἰδιώτης· ἵνα οἱ ἰδιῶται ὡς ἰδιῶται ἀπεριέργως καὶ ἀκαταγνώστως ἀναγινώσκουσιν ταύτην· διὰ δὲ δὴ ταῦτα πάντα τολμηρὸς ἐγενόμην γραφεύς τε καὶ κήρυξ· καὶ τὸ πολυθρύλητον θαῦμα τῆς Παναγίας· καὶ τὴν καθ' ἡμῶν τῶν Ἀγαρηνῶν ἐπιδρομὴν· καὶ τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως, ἰστόρησα κατὰ τὴν τοῦ λόγου μου δύναμιν· καὶ ἀπὸ τούτων ἠρξάμην.*

Ἡ αποσιώπηση των αιτίων της πολιορκίας

Ἡ *Διήγησις* του Ιωάννη Κανανού ξεκινά με μία φράση αντλημένη από το *Σύντομον Χρονικόν* του Γεωργίου Μοναχού,^{221,222} βυζαντινὸν μοναχὸν καὶ ἱστορικὸν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολην που ἐζήσῃε τὸν 9ο αἰ.: «*Τὸ μυστικὸ ἐνὸς βασιλιά εἶναι συνετὸ νὰ φυλάσσεται, ἀλλὰ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ δηλώνονται καὶ νὰ γίνονται γνωστά*». Ἀντίστοιχη φράση συναντάται καὶ στὸν «*Βίος τῆς οσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας*», που συνέγραψε ὁ ἅγιος Σωφρόνιος πατριάρχης Ἱεροσολύμων.²²³ Ἡ εἰσαγωγή τοῦ συγκεκριμένου κειμένου ἐμφανίζει ἀξιοσημεῖωτες ομοιότητες με τὴν εἰσαγωγή τῆς *Διηγήσεως* του Κανανού. Μάλιστα, ξεκινά με τὸν ἴδιον στίχο ἀπὸ τὸν Τωβίτ (12.7),²²⁴ με τὸν ὁποῖο ξεκινά καὶ ἡ *Διήγησις*. Ὁ Κανανός εἶναι πιθανόν νὰ τὸν δανείστηκε ἀπὸ τὸν

²¹⁹ Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐντοπίζεται ὑπερβολὴ καὶ παρήχησι τοῦ θ.

²²⁰ Πρβλ. ἐνδεικτικὰ: Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Ἀπολογητικά* (2), PG 35, 408A καὶ Θεοδώρητος, *Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, PG 80, 1936B.

²²¹ Βλ. Γεώργιος Μοναχός, *Σύντομον Χρονικόν*, PG 110,276C.

²²² Πρβλ. ἐνδεικτικὰ: Τωβίτ 12.7.1, 12.11.2, 12.11.3, 12.71, Μ. Ἀθανάσιος, *Apologia contra Arianos sive Apologia secunda*, PG 25, 268A, Ὀριγένης, *Κατὰ Κέλσου*, PG 11, 1208D-1209A καὶ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, *De cerimoniis aulae Byzantinae*, PG 112, 1161B.

²²³ Βλ. Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων, *Βίος Μαρίας Αἰγυπτίας*, PG 87, 697A καὶ ODB III 1928-1929.

²²⁴ Ἡ φράση προέρχεται ἀπὸ τὸν Τωβίτ, 12.7. Ὁ Τωβίτ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ κανόνα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης που ἀποδέχονται ἡ Ὀρθόδοξη καὶ ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία (ἐξαιρεῖται ἀπὸ τὸν κανόνα τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μεταρρύθμισης). Γράφτηκε τὸ 200 π.Χ. περίπου καὶ περιέχει 14 κεφάλαια. Πρόκειται γιὰ τὴν ρομαντικὴν ἱστορίαν ἐνὸς πλούσιου νεαροῦ Ἰσραηλίτη, τοῦ Τωβία, καὶ οφείλει τὴν ὀνομασίαν τοῦ στὸ ὄνομα τοῦ πατέρα τοῦ (Τωβίτ). Περισσότερα βλ. Χαστούπης (1986) 451.

πρόλογο του «*Βίου της οσίας Μαρίας της Αιγυπτίας*»: «*Μυστήριον βασιλέως κρύπτειν καλόν, τὰ δὲ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἀνακηρύττειν ἔνδοξον· οὕτω γὰρ εἶπεν ὁ ἄγγελος τῷ Τωβίτ, μετὰ τὴν παράδοξον τὴν ἐκ τυφλώσεως τῶν ὀμμάτων ἀνάβλεψιν, καὶ μετ' ἐκείνους τοὺς κινδύνους, οὓς διῆλθε, καὶ ὧν ἐρρύσθη, δι' ἣν εἶχεν εὐσέβειαν. Καὶ γὰρ τὸ βασιλέως μὴ φυλάττειν μυστήριον, ἐπισφαλές καὶ ἐπόλεθρον. Καὶ τὸ σιγᾶν Θεοῦ ἔργα παράδοξα, ψυχῆς φέρει τὸν κίνδυνον*».

Αυτή η φράση γεννά ερωτηματικά σχετικά με τους λόγους που οδήγησαν τον Κανανό να αποσιωπήσει τα αίτια των γεγονότων που καταγράφει, συνδυαζόμενη μάλιστα και με τη δήλωση του ίδιου που ακολουθεί: «*Μου φαίνεται προτιμότερο να παραλείψω τα πάντα σχετικά με το πώς και για ποιον λόγο συνέβη αυτή η συμφορά και η καταστροφή και τα χειρότερα δεινά, που ἐπληξαν ποτέ τους δυστυχεῖς και ἀθλίους Βυζαντινούς*» («*Τὸ δὲ καὶ πῶς καὶ πόθεν καὶ δι' ἣντινα ἢ συμφορὰ καὶ φθορὰ καὶ ταῦτα τὰ δεινότατα χαλεπὰ τοῖς δυστυχοῖς καὶ ἀθλίοις ἐπέβη Ῥωμαίοις σιωπᾶν ἡμῖν ἄμεινον ἔδοξεν.*»). Πράγματι, ο Κανανός αποφεύγει οποιαδήποτε αναφορά στις αιτίες της σύγκρουσης μεταξύ των Βυζαντινῶν και των Οθωμανῶν, ὅπως και στην αιτία της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τον Μουράτ Β'.²²⁵

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἡ πολιτικὴ ἡγεσία τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπουσιάζει ἐντελῶς ἀπὸ τὴ *Διήγηση* τοῦ Κανανού. Ἡ μόνη ἀναφορὰ που γίνεται στὸν αυτοκράτορα Μανουήλ Β' και στὸν γιο τοῦ Ἰωάννη Η', εἶναι ὅτι ὁ ἕνας ἀντιμετώπιζε σοβαρὰ προβλήματα υγείας που τὸν ἐμπόδιζαν νὰ ἀναλάβει ἐνεργὸ δράση, ἐνῶ ὁ ἄλλος πῆρε θέση κοντὰ στὴν Πύλη τοῦ Ῥωμανοῦ γιὰ νὰ ἐπιτελέσει τὸ χρέος τοῦ στὴν πατρίδα. Ἀκόμα και τότε δὲν τοὺς ἀποκαλεῖ με τὰ ονόματά τοὺς, λέει ἀπλῶς *ὁ ἕνας αυτοκράτορας και ὁ ἄλλος*.²²⁶ Ἄραγε αὐτὸ εἶναι τὸ μόνο που ἔχει νὰ ἀναφέρει ὁ Κανανός γιὰ τὶς ἐνέργειες τῶν δύο αυτοκρατόρων κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς πολιορκίας που κράτησε σχεδόν τρεῖς μῆνες; Δύσκολα μπορεῖ νὰ δεχτεῖ κανεὶς ὅτι ἀγνοεῖ τὴν πολιτικὴ κατάσταση, τοὺς διπλωματικούς ἐλιγμούς και τὶς πολιτικὲς ἀποφάσεις που οδήγησαν στὴν πολιορκία τῆς Πόλης.

Ἐνα σημεῖο τῆς *Διήγησης* στὸ ὁποῖο ὁ Κανανός φαίνεται νὰ ἔχει γνώση τῶν διπλωματικῶν ἐνεργειῶν που ἐγίναν στὴν προσπάθεια ἀποτροπῆς τοῦ κινδύνου τῆς πολιορκίας εἶναι ὅταν ἀναφέρεται στὸν ἀπεσταλμένον που εἶχαν σταλεῖ ἀπὸ τὸν Μανουήλ Β' στὸν Μουράτ γιὰ νὰ διαπραγματευτοῦν τὴν εἰρήνη. Καταγράφει τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Μουράτ ὅτι τοὺς αἰχμαλώτισε δένοντάς τοὺς με σιδερένια δεσμὰ, ἐπειδὴ οἱ

²²⁵ Γιὰ τὶς αἰτίες τῆς σύγκρουσης και τῆς πολιορκίας βλ. στὴν παρούσα ἐργασία 1.6.5, σ. 38-40.

²²⁶ Βλ. Κανανός, PG 156, 73C.

Βυζαντινοί τού είχαν μιλήσει με ασέβεια.²²⁷ Ο Κανανός χρησιμοποιεί αυτό το περιστατικό για να αποτυπώσει την απανθρωπιά και τη βαρβαρότητα του Τούρκου ηγεμόνα, προδίδοντας ταυτόχρονα και την επίγνωσή του -έστω εν μέρει- για την πολιτική κατάσταση. Παράλληλα, επαναλαμβάνει ότι οι Βυζαντινοί δεν είχαν κανέναν για να τους παροτρύνει και να τους εμπνεύσει με ενθουσιασμό, προκειμένου να αντισταθούν σθεναρά στην τουρκική επίθεση.²²⁸

Την ίδια στιγμή παραλείπει οποιαδήποτε αναφορά στον Μουσταφά και στις εσφαλμένες πολιτικές εκτιμήσεις του Ιωάννη Η'. Προφανώς ο Κανανός γνωρίζει ότι ο Ιωάννης δεν υποστήριξε ως διάδοχο του Μεχμέτ Α', τον Μουράτ, αλλά τον επίδοξο διεκδικητή του θρόνου και αντίπαλό του, Μουσταφά. Το «μυστικό του βασιλιά» θα μπορούσε να είναι η αυτοκρατορική υποστήριξη στον Μουσταφά Τσελεμπή κατά τη διάρκεια του πολέμου της διαδοχής εναντίον του Μουράτ Β'. Η άρνηση του Κανανού να μιλήσει, ίσως απηχεί την αντίθεσή του προς τις επιλογές των ανωτέρων του. Διαφωνεί με τον αυτοκράτορα και τον γιο του, εκφράζοντας με τη σιωπή του έμμεση μομφή, από τη μια για τον Μανουήλ, που δεν κατάφερε να χαλιναγωγήσει τον γιο του και από την άλλη για τον Ιωάννη, γιατί με την άφρονα στάση του οδήγησε την πόλη σε αδιέξοδο. Γνωρίζει ότι η πιθανή επισήμανση των πραγματικών αιτιών αυτής της σύγκρουσης θα μπορούσε να επισύρει δυσμένεια εναντίον του από τους εκπροσώπους της εξουσίας.

Είναι ενδιαφέρον ότι σε επιστολή που απευθύνει ο Μανουήλ Β' Παλαιολόγος προς τον αδερφό του Θεόδωρο Α', δεσπότη του Μυστρά, μιλά για τον Κανανό, χωρίς όμως να αναφέρει το μικρό του όνομα. Ωστόσο, η πιθανότητα να πρόκειται για τον συγκεκριμένο ιστορικό και ο αυτοκράτορας να διατηρούσε προσωπική σχέση μαζί του φαίνεται μάλλον περιορισμένη. Άλλωστε, το μορφωτικό επίπεδο του Ιωάννη Κανανού δεν δικαιολογεί εύκολα τη συναναστροφή του με τον λόγιο αυτοκράτορα.²²⁹

Επιστρέφοντας στη στάση του Κανανού απέναντι στους υπαίτιους της πολιορκίας, κανείς δεν θα μπορούσε να είναι απόλυτα βέβαιος για τις προθέσεις του. Είναι πιθανό η σκόπιμη αποσιώπηση των αιτιών της πολιορκίας να μην έχει σχέση με τις παραπάνω εικασίες. Ο Κανανός ηθελημένα εστιάζει το ενδιαφέρον του πιο πολύ στον τεχνικό εξοπλισμό των δύο εχθρών και στον Μηρσαΐτη, λιγότερο στον σουλτάνο Μουράτ και καθόλου στους δύο αυτοκράτορες. Όλα αυτά θα μπορούσαν να αποδοθούν σε έναν σκοπό:

²²⁷ Βλ. Κανανός, PG 156, 68C.

²²⁸ Βλ. Κανανός, PG 156, 76C.

²²⁹ Βλ. Μανουήλ Β' 13, 35-36.

ο Κανανός ήθελε να αποδώσει τη σωτηρία της πόλης στη Θεοτόκο, που απέδειξε έμπρακτα το ενδιαφέρον της, όταν εμφανίστηκε να περπατά στις επάλξεις του τείχους, προκαλώντας πανικό στους εχθρούς. Στο ίδιο πλαίσιο φαίνεται να λειτουργεί και η παράθεση του αποσπάσματος από τον Τωβίτ «*Είναι καλό να κρύβεις το μυστικό ενός βασιλιά, αλλά είναι ένδοξο να αποκαλύπτεις και να κηρύττεις τα έργα του Θεού*». Για τον Κανανό η διακήρυξη των έργων του Θεού σήμαινε τη διακήρυξη της ευεργεσίας της Παναγίας, προβάλλοντας με τη *Διήγησή* του το νέο θαύμα που έκανε για την Πόλη της.

Η συντριπτική πλειοψηφία των βυζαντινών συγγραφέων που περιγράφουν τις θαυματουργικές παρεμβάσεις της Θεοτόκου για τη διάσωση της Κωνσταντινούπολης, θεωρούν ως βασική αιτία των συμφορών της τις αμαρτίες των κατοίκων της που επιφέρουν τη θεϊκή οργή. Ο Κανανός, διαφοροποιούμενος από τους υπόλοιπους συγγραφείς που καταγράφουν τις πολιορκίες της Πόλης, δεν αποδίδει τις συμφορές στις αμαρτίες των πολιορκημένων.²³⁰ Στην περίπτωση της πολιορκίας του 1422 οι αμαρτίες αφορούν μάλλον την ηγεσία, ενώ έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ίσως να σχετίζονται με τον φιλοδυτικό προσανατολισμό της πολιτικής του Μανουήλ Β΄. Οι επικριτές της πολιτικής των Παλαιολόγων μπορεί να υπαινίσσονται την προσπάθεια ενοποίησης της Ορθόδοξης Εκκλησίας με τη Δυτική. Η επίθεση του Μουράτ Β' στην Κωνσταντινούπολη, αν εξεταστεί από τη σκοπιά των ανθενωτικών, ίσως να αποτελεί ένα είδος τιμωρίας που έστειλε ο Θεός.²³¹ Ο Κανανός όμως μάλλον δεν θέλει να αναφερθεί στις (όποιες) αμαρτίες της ηγεσίας της πόλεως, καθώς αυτό που τον ενδιαφέρει είναι η προβολή του θαύματος της Θεοτόκου σε έναν πόλεμο κατά τον οποίο αναμετρήθηκε η Ορθοδοξία με τον ψευδοπροφήτη του Μωάμεθ και αναδείχθηκε νικήτρια. Μία τέτοια ερμηνεία θα ικανοποιούσε περισσότερο τους κατοίκους της Βασιλεύουσας, οι οποίοι προφανώς γνώριζαν τους λόγους για τους οποίους εξεστράτευσε εναντίον τους ο Τούρκος σουλτάνος.²³²

Η παιδεία του Κανανού

Ο Κανανός δεν είναι επαγγελματίας ιστορικός, γι' αυτό και ο τρόπος που γράφει δεν έχει σχέση με τον τρόπο γραφής κανενός άλλου ιστορικού. Γράφει από μία εσωτερική ανάγκη, επειδή θέλει να προβάλει αυτό που θεωρεί θαυμαστό γεγονός. Δεν χρησιμοποιεί μεγάλα

²³⁰ Βλ. Αθανασόπουλος, Μ. (2021) 30.

²³¹ Βλ. Cuomo (2016) LVI.

²³² Για τις παραπάνω απόψεις βλ. περισσότερα Purdie (2009) lxvi-lxxxvi και Καρπόζηλος (2015) Δ 237-238.

λόγια, δεν δημιουργεί προοίμια με σκοπό τον εντυπωσιασμό. Δεν ακολουθεί τους κανόνες συγγραφής της ιστορίας, όπως κάνουν οι υπόλοιποι ιστορικοί, με σκοπό να μοιάζει το κείμενό τους με τα κείμενα σημαντικών ιστορικών του παρελθόντος, όπως ο Θουκυδίδης, ο Ηρόδοτος ή ο Πολύβιος. Οι ιστορικοί του Βυζαντίου προσπαθούσαν να γράψουν σε έναν πιο επίσημο λόγο, σε μία γλώσσα που θύμιζε έντονα το παρελθόν. Ο Κανανός είναι ο μοναδικός που χρησιμοποιεί καθημερινή γλώσσα. Μάλιστα δηλώνει εξαρχής ότι δεν είναι ικανός να γράφει και ζητάει συγγνώμη από τους αναγνώστες του, γιατί θα συναντήσουν μέσα στο έργο του διάφορους σολοικισμούς και βαρβαρισμούς, επειδή δεν χρησιμοποιεί σωστά τον λόγο. Στη συνέχεια προσδιορίζει το αναγνωστικό κοινό του, επισημαίνοντας πως δεν απευθύνεται σε λόγιους ή σε ειδικούς, αλλά σε απλούς ανθρώπους, σε *ιδιώτες*, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγει και τον εαυτό του. Μάλιστα επαναλαμβάνει τη λέξη *ιδιώτης* τέσσερις φορές σε δύο σειρές, κάτι που δεν θα το έκανε άλλος.

Ωστόσο, παρά τις δηλώσεις του συγγραφέα, γίνεται αντιληπτό ότι μάλλον έχει διδαχθεί τις βασικές αρχές της ρητορικής, γιατί χρησιμοποιεί με άνεση τεχνικούς όρους, όπως «*ὁ κόρος τοῦ λόγου*»²³³ και «*ἡ σολοικοβάρβαρος φράσις*».²³⁴ Επίσης είναι εξοικειωμένος με τις τεχνικές της αφήγησης, καθώς δηλώνει ότι σκόπιμα χρησιμοποιεί απλά ελληνικά, επειδή αυτά ανταποκρίνονται στο συγκεκριμένο κοινό που στοχεύει. Γνωρίζει επίσης τους κοινούς τόπους των ιστοριογραφικών προλόγων: για παράδειγμα αρχίζει με μία *captatio benevolentiae* για την αδέξια γλώσσα του, την «*σολοικοβάρβαρον φράσιν*» και την ελλιπή του μόρφωση, ενώ προσπαθεί με απόλυτη ακρίβεια να ορίσει τον χρόνο διεξαγωγής των γεγονότων, θυμίζοντας έντονα τη μέθοδο χρονολόγησης του Θουκυδίδα, ο οποίος αντιμετωπίζει βέβαια περισσότερα προβλήματα από τον Κανανό, αφού ως γνωστόν οι ελληνικές πόλεις - κράτη δεν είχαν ενιαίο σύστημα χρονολόγησης, ούτε τις ίδιες ονομασίες για τους μήνες.²³⁵

²³³ Σύμφωνα με τον Γρηγόριο Ναζιανζηνό, τα γραπτά του οποίου χρησιμοποιήθηκαν για τη διδασκαλία της ρητορικής, η πολυλογία είναι ελάττωμα. Βλ. *Λόγος Μ', Εἰς τὸ Ἅγιον Βάπτισμα*, PG 36, 360B.

²³⁴ Η έκφραση *σολοικοβάρβαρος φράσις* περιγράφει ένα κείμενο που περιέχει ξένες λέξεις και σολοικισμούς. Εδώ ο Κανανός συμπυκνώνει σε μία λέξη τις έννοιες *σολοικισμός* και *βαρβαρισμός*. Ο Γεώργιος Μοναχός χρησιμοποιεί επίσης τις έννοιες του σολοικισμού και της βαρβαρότητας για να περιγράψει ένα συγκεκριμένο είδος πρόζας. Βλ. Γεώργιος Μοναχός, *Σύντομον Χρονικόν*, PG 110, 44BC.

²³⁵ Πρβλ. Θουκυδίδης, *Ιστορία* 2.2.1.

Αγαρηνοί

«Διὰ δὲ δὴ ταῦτα ... καὶ τὴν καθ' ἡμῶν τῶν *Αγαρηνῶν* ἐπιδρομὴν καὶ τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως ἰστόρησα κατὰ τὴν τοῦ λόγου μου δύναμιν, καὶ ἀπὸ τούτων ἠρξάμην». Αυτή είναι η μοναδική περίπτωση που ο Κανανός χρησιμοποιεί στο έργο του το επίθετο *Αγαρηνοί* αναφερόμενος στους Τούρκους. Πρόκειται για έναν χαρακτηρισμό που είναι πολύ πιο έντονος από τους χαρακτηρισμούς *Μουσουλμάνοι*, *Τούρκοι* ή ακόμα και *άπιστοι*. Όλοι αυτοί είναι όροι, που χρησιμοποιήθηκαν από τους βυζαντινούς συγγραφείς όταν ήθελαν να αναφερθούν στους μουσουλμάνους.²³⁶ Πολύ πριν από την εμφάνιση του Ισλάμ οι Βυζαντινοί γνώριζαν τους Άραβες και ως Αγαρηνούς, Σαρακηνούς²³⁷ ή Ισμαηλίτες. Όλες αυτές οι ονομασίες ανάγονται στην Παλαιά Διαθήκη. Όταν εμφανίστηκε το Ισλάμ πολλοί χρησιμοποίησαν τα ονόματα αυτά για να χαρακτηρίσουν τους μουσουλμάνους ως νόθους απογόνους του Αβραάμ, καθώς προέρχονται από τη δούλη Άγαρ (Αγαρηνοί) και επομένως ήταν αμέτοχοι της χάριτος της Σάρας, της νόμιμης συζύγου του Αβραάμ (Σαρακηνοί). Τέλος, τους χαρακτήρισαν Ισμαηλίτες ως απογόνους του νόθου Ισμαήλ.²³⁸

Στο παρελθόν οι βυζαντινοί συγγραφείς χρησιμοποιούσαν τον όρο *Αγαρηνοί* αποκλειστικά για να προσδιορίσουν τους Άραβες. Σε αυτή την περίοδο τον χρησιμοποιούν για να προσδιορίσουν τους επιδρομείς που πολιορκήσαν την Κωνσταντινούπολη στο τέλος του 14ου και στις αρχές 15ου αι. Η βυζαντινή αυτοκρατορία έχει πλέον συμπληρώσει αρκετούς αιώνες αντιπαράθεσης με τους Άραβες σε πολιτικό, στρατιωτικό και θρησκευτικό επίπεδο. Έτσι, όταν εμφανίζονται τα πρώτα τουρκικά φύλα στα ανατολικά σύνορα της Αυτοκρατορίας, έχει ήδη διαμορφωθεί μία συλλογική μνήμη από τις αραβοβυζαντινές συγκρούσεις του 8ου-10ου αι., με αποτέλεσμα τα χαρακτηριστικά που είχαν αποδοθεί τότε στους μουσουλμάνους Άραβες, να αποδίδονται τώρα εκ νέου στους μουσουλμάνους Τούρκους.

²³⁶ Η λέξη *Αγαρηνός* προέρχεται από την Άγαρ, την παλλακίδα του Εβραίου πατριάρχη Αβραάμ και μητέρα του Ισμαήλ. Σημαίνει «παιδιά της Άγαρ και κατ' επέκταση γιοι της πορνείας». Όταν η Σάρα, η σύζυγος του Αβραάμ, απομάκρυνε την Άγαρ και το παιδί της, εκείνη κατέφυγε στην περιοχή της Μέκκας, εξ ου και η σύνδεση με τους Άραβες. Λέγεται ότι όταν ο Αβραάμ επισκέφτηκε την Άγαρ εκεί, οι εβραϊκές διδασκαλίες πέρασαν στις παραδόσεις εκείνης της περιοχής και απορροφήθηκαν από τους προσήλυτους στο Ισλάμ. Αυτή η σύνδεση αναγνωρίζεται και στην ισλαμική διδασκαλία, αν και όχι με την υποτιμητική χροιά που επιδιώκει εδώ ο Κανανός. Βλ. και Purdie (2009) Notes 27.

²³⁷ Βλ. ODCC 1454.

²³⁸ Βλ. Sahas (2021) 16-17.

Ιστοριογραφία / Χρονογραφία

Ο Κανανός αναφέρει στο προοίμιο της *Διηγήσεώς* του ότι θα ξεκινήσει την ιστορική του αφήγηση από τα γεγονότα της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης (των οποίων υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας). Ίσως με αυτή την αναφορά θέλει να διευκρινίσει ότι δεν θα προλογίσει, όπως ορισμένοι άλλοι ιστορικοί, την αφήγησή του με μια σύντομη ιστορία του κόσμου.

3.2. Η άφιξη του πρώτου στρατεύματος

2. Ἐν ἔτει τριακοστῷ δευτέρῳ τῆς ἡγεμονίας τῶν βασιλέων Μανουήλ τοῦ Παλαιολόγου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου· ἐν τῷ ἑξακισχιλιοστῷ ἑννακοσιοστῷ τριακοστῷ ἔτει· Ἰνδικτιῶνος πεντεκαίδεκάτης· δεκάτῃ μηνὸς Ἰουνίου· ἡμέρᾳ τρίτῃ· τῆς ἡμέρας ὥρα δευτέρα, κατέδραμεν αὐθις ἄφνω στρατιὰ καθ' ἡμῶν Μουσουλμάνων· δις πέντε τὸν ἀριθμὸν χιλιάδες· ἔχοντες καὶ στρατάρχην ἄνδρα μανὸν καὶ αἵματοβόρον· καὶ τὸ ὄνομα τούτου Μιχάλ Πεις ἐκαλεῖτο· καὶ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν τὴν ὑπὸ τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν· ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ, ὑπὸ τὴν ἑαυτῶν ἐποίησαντο· καὶ ἡμᾶς ἀπεστέρησαν τῆσδε τῆς πόλεως πάντα τὰ πλησίον καὶ ταύτης ἔφθειραν· ἐλεηλάτησαν· ἠγμάλωτευσαν²³⁹ καὶ τοὺς μὲν τῶν ἀνδρῶν, κατέσφαζαν· τοὺς δὲ καὶ πόρρω τοῦ Ἰκονίου²⁴⁰ καὶ Αρατζάπητας Κύφας²⁴¹ διαβιβάσαντες· τὰς δὲ γυναῖκας ἀσελγῶς αἰσχρουργήσαντες· τὰ δὲ βρέφη εἰς περιτομὴν τῷ Μωάμετ προσέφερον· καὶ πᾶν ζῶον ὑποζυγὸν καὶ ἀζύγων, διέφθειραν καὶ ἠφάνισαν· τὴν δὲ ζημίαν τῶν γεννημάτων καὶ τῶν ἀμπελώνων τὴν λύμην, τίς ἄρα καὶ ποία δυνήσεται γλῶσσα ταύτην ἐξιχνιάσει; Καὶ γὰρ ἐν τῷ καιρῷ τῆς συγκλείσεως ἀπαραπροδοκῆτως κατέδραμον, καὶ ἡμᾶς ἀπέκλεισαν· καὶ ὑπὸ τὴν δεσποτείαν αὐτῶν πάντα τὰ ἔξω ἐγένοντο· τὸ δὲ τὸ πῶς καὶ πόθεν καὶ δι' ἣντινα ἢ συμφορὰ καὶ φθορὰ καὶ ταῦτα τὰ δεινότατα χαλεπὰ τοῖς δυστυχοῖς καὶ ἀθλίους ἐπέβην Ῥωμαῖοις, σιωπᾶν ἡμῖν ἄμεινον ἔδοξεν· τῆς δὲ πικροτάτης μάχης ἐκείνης καὶ τοῦ φρικτοτάτου πολέμου τὸ πέρας, χρὴ διηγῆσασθαι.

Η χρονολόγηση των γεγονότων

Ο Κανανός αρχίζει την αφήγησή του οριοθετώντας χρονικά τα γεγονότα και τοποθετώντας τα στο τριακοστό δεύτερο έτος της βασιλείας των αυτοκρατόρων Μανουήλ Παλαιολόγου και του γιου του Ιωάννη. Επρόκειτο πράγματι για το τριακοστό δεύτερο έτος της βασιλείας του Μανουήλ Β' Παλαιολόγου, ο οποίος ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας της βυζαντινής αυτοκρατορίας το έτος 1391. Ο μεγαλύτερος γιος του, Ιωάννης Η' Παλαιολόγος, είχε

²³⁹ Ο ρηματικός τύπος προέρχεται από την Παλαιά Διαθήκη, συναντάται όμως σε εκκλησιαστικά, αλλά και ιστορικά κείμενα της βυζαντινής περιόδου· βλ. ενδεικτικά Γένεσις 34.29.3, Ψαλμὸς 1.15.1, De Matons (1965), *Ῥωμανὸς Μελωδὸς* V, 51.17.11, Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν*, PG 113, 273AC και Γεώργιος Μοναχός, *Σύντομον Χρονικόν*, PG 110, 828D-829A.

²⁴⁰ Το Ικόνιο ήταν Μητρόπολη της Λυκαονίας με πρώτο Μητροπολίτη τον Αμφιλόχιο, φίλο του Μ. Βασιλείου. Το 1084 την κατέλαβαν οι Σελτζούκοι και την έκαναν πρωτεύουσά τους. Για λίγο την κατέλαβαν οι Σταυροφόροι (1097) και τα προάστια της καταστράφηκαν το 1146 από τον Μανουήλ Α' Κομνηνό. (Βλ. ODB II 1290-1291).

²⁴¹ Με το όνομα *Αρατζάπητες* υπονοούνται οι *Αζάπηδες*, που ήταν σώμα ατάκτων του τουρκικού στρατού. Τους χρησιμοποιούσαν στις πολεμικές επιχειρήσεις του τακτικού στρατού και στο ναυτικό ως κωπηλάτες. Βλ. ενδεικτικά EOI 1 στο *Azab* 807 και Turnbull (2003) 48.

στεφθεί συναυτοκράτορας μόλις το 1421 και παρέμεινε σε αυτή τη θέση μέχρι τον θάνατο του πατέρα του το 1425. Στη συνέχεια έγινε ο ίδιος αυτοκράτορας μέχρι τον θάνατό του το 1448.

Ο Κανανός συνεχίζει με τον ακριβή προσδιορισμό του χρόνου: επρόκειτο για το έτος έξι χιλιάδες εννιακόσια τριάντα (6930) από τη δημιουργία του κόσμου. Αυτός ο τρόπος χρονολόγησης προήλθε από ένα περίτεχνο σύστημα υπολογισμών που καθόρισε ως πρώτο έτος της δημιουργίας του κόσμου το έτος που ξεκινά από την 1η Σεπτεμβρίου 5509 π.Χ. έως την 31η Αυγούστου 5508 π.Χ., δηλαδή 5509 χρόνια πριν από τη γέννηση του Ιησού Χριστού. Η δημιουργία του κόσμου υπολογίστηκε αρχικά από τους Βυζαντινούς στην 25η Μαρτίου του έτους 5508 π.Χ., με αποτέλεσμα κάθε χρονιά να ξεκινά με τη γιορτή του Ευαγγελισμού. Για πρακτικούς ωστόσο λόγους μετέθεσαν την αρχή του έτους από την 25η Μαρτίου του 5508 π.Χ. στην 1η Σεπτεμβρίου του έτους 5509 επειδή το βυζαντινό χρονολογικό σύστημα προσαρμόστηκε προς έναν διαφορετικό τρόπο μέτρησης του χρόνου, την Ινδικτιώνα.²⁴²

Το σύστημα της *Ινδικτιώνας*²⁴³ υπολογίζει τα έτη βάσει μιας κυκλικά εναλλασσόμενης αφετηρίας αντίθετα με τα κοσμολογικά χρονολογικά συστήματα, που μετρούν τον χρόνο γραμμικά από μία σταθερή αφετηρία (για τους βυζαντινούς αφετηρία ήταν η δημιουργία του κόσμου). Η λέξη *Ινδικτιών* ή *Ινδικτος* προέρχεται από το λατινικό ουσιαστικό *indictio*, που σημαίνει «ανακοίνωση» και πιο συγκεκριμένα «αυτοκρατορικό διάταγμα». Η *Ινδικτιώνα*, που είχε διάρκεια 15 ετών και καθιερώθηκε για φορολογικούς λόγους από τον Μ. Κωνσταντίνο την 1η Σεπτεμβρίου του έτους 312, ήταν η επικρατέστερη μορφή *Ινδικτιώνας* στο Βυζάντιο²⁴⁴. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Α²⁴⁵ έκανε υποχρεωτική την αναφορά της *Ινδικτιώνας* στα κρατικά έγγραφα το έτος 537. Αυτός ο τρόπος χρονολόγησης χρησιμοποιήθηκε επίσημα από το βυζαντινό Οικουμενικό Πατριαρχείο από το 691 περίπου έως το 1728 μ.Χ.²⁴⁶

Με την εύρεση του έτους της δημιουργίας του κόσμου ασχολήθηκε πληθώρα συγγραφέων όπως ο άγιος Κλήμης ο Αλεξανδρεύς,²⁴⁷ ο Ευσέβιος Καισαρείας και πολλοί άλλοι. Ως βάση για τον υπολογισμό του χρησιμοποιήθηκε η Παλαιά Διαθήκη στη

²⁴² Βλ. ενδεικτικά ODB II 993 και Grumel (1958) 319, 324-325.

²⁴³ Βλ. Mioni (2009) 101

²⁴⁴ Βλ. Αθανασόπουλος, Μ. (2020) 465

²⁴⁵ Βλ. DECBL 985-998, EOEC 650-653 και Gregory (2005) 121-146.

²⁴⁶ Βλ. Grumel (1958) 257, 319, 324-325, 457-476.

²⁴⁷ Βλ. ενδεικτικά ODB I 470-471, DECBL 294-304 και 262-264.

μετάφραση των Εβδομήκοντα που αποτελεί την πρώτη σωζόμενη ελληνική μετάφραση (3ος π.Χ. αι.) και ιδιαίτερα το βιβλίο της Γένεσης.

τη δέκατη ημέρα του μήνα Ιουνίου την τρίτη ημέρα, τη δεύτερη ώρα της ημέρας: δηλαδή στις 10 Ιουνίου του (6930-5508) = 1422, ημέρα Τρίτη γύρω στις 7:30 π.μ. Πρόκειται ωστόσο για λάθος, γιατί η 10/6/1422 ήταν ημέρα Τετάρτη και όχι Τρίτη. Υπάρχουν διαφορετικές εκδοχές στους συγγραφείς του 15ου αι. σχετικά με τις ημερομηνίες άφιξης του πρώτου από τους οθωμανικούς στρατούς. Από τους δύο Κωνσταντινουπολίτες αφηγητές, ο Κανανός δίνει τη 10η Ιουνίου ως ημερομηνία άφιξης του Μιχάλ Μπέη, ενώ ο Σφραντζής δίνει την 8η του ίδιου μήνα.²⁴⁸ Από την άλλη, ο συγγραφέας ενός από τα *Βραχέα Χρονικά* συμφωνεί με τον Κανανό ως προς το έτος, τον μήνα και τη χρονολογία, αλλά διαφωνεί ως προς την ημέρα της εβδομάδας.²⁴⁹ Σύμφωνα με τον Κανανό, ο προπορευόμενος τουρκικός στρατός εμφανίστηκε στην Κωνσταντινούπολη την τρίτη ημέρα της εβδομάδας, ενώ ο συγγραφέας του *Χρονικού* τον τοποθετεί την τέταρτη ημέρα της εβδομάδας, καθώς στο Ιουλιανό ημερολόγιο η δέκατη ημέρα του Ιουνίου του 1422 έπεφτε ημέρα Τετάρτη. Ο χρονικογράφος δίνει επίσης την τέταρτη ώρα της ημέρας, ενώ ο Κανανός τη δεύτερη. Δεδομένου ότι ένας στρατός τέτοιου μεγέθους δεν θα μπορούσε να φτάσει σε διάστημα δύο ωρών, ίσως ούτε σε μία ημέρα, οι διαφορετικές ώρες που δίνονται μπορεί να είναι όλες σωστές.²⁵⁰

Οι ιστορικοί που δεν ήταν παρόντες στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης είναι λιγότερο ακριβείς. Ο Δούκας τοποθετεί την πορεία του Μουράτ προς την Κωνσταντινούπολη στις αρχές της άνοιξης,²⁵¹ ενώ ο Χαλκοκονδύλης, αφού είχε αποκτήσει τον έλεγχο και στις δύο ηπείρους, αφού δηλαδή είχε καταπνίξει την απόπειρα πραξικοπήματος που είχε οργανώσει ο Μουσταφά.

Οι δύο προηγούμενες πολιορκίες

«αὐθις (= για άλλη μία φορά) κατέδραμεν καθ' ἡμῶν στρατιὰ Μουσουλμάνων». Στο σημείο αυτό ο Κανανός ίσως αναφέρεται στις δύο προηγούμενες αποτυχημένες απόπειρες

²⁴⁸ Βλ. Σφραντζής, *Μικρό Χρονικό*, X, 1, 10-11, 14: «καὶ τῆ ζ' ἡμέρῃ τοῦ ἰουνίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους (ενν. 1422) ἔστειλε καὶ ἀπέκλεισε τὴν Πόλιν διὰ τοῦ Μιχάλμπεϊ».

²⁴⁹ Βλ. *Βραχὺ Χρονικόν*, 116: «Ἐτους, ζ' ἡμέρῃ, ἰνδικτιῶνος ιε', μηνὶ Ἰουνίῳ ι', ἡμέρα Τετάρτη μετὰ τὸ μεσημέρι, ἐπιλάλησεν ὁ Μιχάλμπεϊ τὴν Κωνσταντινούπολιν».

²⁵⁰ Βλ. Purdie (2009) 29.

²⁵¹ Βλ. Δούκας, XXVIII, 8.12-13, 237, όπου ο ιστορικός αναφέρει ότι η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης διήρκησε τρεις μήνες: «ἐποίησε γοῦν ὁ Μουράτ σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ ἐπάνω τῆς Πόλεως μῆνας τρεῖς».

κατάληψης της Κωνσταντινούπολης: Η πρώτη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, που κράτησε οκτώ χρόνια έγινε στο διάστημα 1394-1402, ενώ η δεύτερη το 1411.²⁵²

Η λεηλασία της υπαίθρου

Σύμφωνα με τον Κανανό, τον Ιούνιο του 1422, τα περίχωρα της πρωτεύουσας λεηλατήθηκαν με μεγάλη σφοδρότητα από 10.000 Οθωμανούς, οι οποίοι αποτελούσαν την εμπροσθοφυλακή του τουρκικού στρατεύματος. Μια τέτοια εισβολή από έναν προπορευόμενο στρατό ήταν παραδοσιακή τακτική για τους Οθωμανούς στον πόλεμο κατά τον 15ο αι. και πραγματοποιούνταν από τα στρατιωτικά σώματα των *akinci*.²⁵³ Οι άνθρωποι αυτοί θυμίζουν πολύ την αντίστοιχη τακτική που ακολούθησαν οι Τούρκοι το 1922 με τους τσέτες. Ο όρος αυτός αναφέρεται στο παράτυπο ελαφρύ ιππικό που υπηρετούσε τους Οθωμανούς τουλάχιστον από την εποχή του Οσμάν (Οθμάν),²⁵⁴ του θρυλικού ιδρυτή της οθωμανικής δυναστείας και συνιστούσε το προπορευόμενο σώμα του αυτοκρατορικού στρατού στις εκστρατείες. Όταν οι προϋπάρχοντες Τούρκοι *γαζήδες*²⁵⁵ ενσωματώθηκαν στον στρατό της οθωμανικής αυτοκρατορίας, έγιναν γνωστοί ως *akinci*. Δεν πληρώνονταν για τις υπηρεσίες τους, αλλά ζούσαν ως επιδρομείς στα σύνορα της οθωμανικής αυτοκρατορίας, συντηρούμενοι από τη λεηλασία. Ο ίδιος ο Οσμάν μάλιστα ανήκε στην τάξη των *γαζήδων*.²⁵⁶ Στις τάξεις τους περιελάμβαναν και τμήματα ανιχνευτών που ονομάζονταν *deli*²⁵⁷ (η τουρκική λέξη *deli* υποδηλώνει τον παράφρονα ή τον παράτολμο, εκείνον που προβαίνει σε ανήκουστη ανδρεία αφηφώντας τον θάνατο σε μάχες ή συμπλοκές). Είναι ενδιαφέρον ότι στο β' μισό του 15ου αι. τα στρατεύματα των ατάκτων ακιντζήδων αποτελούνταν σε μεγάλο βαθμό από χριστιανούς.²⁵⁸

Στον πόλεμο ο κύριος ρόλος τους ήταν να ενεργούν ως προπορευόμενα στρατεύματα στην πρώτη γραμμή, να κάμπτουν το ηθικό του αντίπαλου στρατού χρησιμοποιώντας αντάρτικες τακτικές και να τον κάνουν να περιέρχεται σε κατάσταση σύγχυσης. Μπορούσαν εύκολα να ξεπεράσουν το βαρύ ιππικό, επειδή ήταν ελαφρά οπλισμένοι και τα άλογά τους είχαν εκτραφεί για να έχουν ταχύτητα. Οι δυνάμεις των

²⁵² Βλ. στην παρούσα εργασία 1.6.3 σ. 35-37.

²⁵³ Βλ. ενδεικτικά EOI 1 340-341, Turnbull (2003) 15-17 και Nicolle / McBride (1983) 17.

²⁵⁴ Βλ. ενδεικτικά EOE 444, EOI 8 180-182 και Turnbull (2003) 7-9.

²⁵⁵ Βλ. ενδεικτικά EOI 2 1043-1045 και Turnbull (2003) 10 και 14-15.

²⁵⁶ Βλ. Turnbull (2003) 7 και Nicolle / McBride (1983) 9.

²⁵⁷ Βλ. ενδεικτικά EOI 2 201-202.

²⁵⁸ Βλ. Lowry (2004) 132-33.

akinci έφεραν ξίφη, λόγχες, ασπίδες και τσεκούρια, έτσι ώστε στο πεδίο της μάχης να αντιμετωπίσουν πρώτοι τον εχθρό και να πολεμούν σώμα με σώμα.²⁵⁹

Λόγω της κινητικότητάς τους οι akinci χρησιμοποιήθηκαν επίσης για να τρομοκρατήσουν τον τοπικό πληθυσμό πριν από την προέλαση των κύριων οθωμανικών δυνάμεων, δεδομένου ότι ήταν παράτυπες πολιτοφυλακές και δεν δεσμεύονταν από συνθήκες ειρήνης. Έτσι μπορούσαν να επιτίθενται σε συνοριακά χωριά και σε εχθρικές φρουρές, σε φρούρια και μεθοριακούς σταθμούς σε καιρό ειρήνης, παρενοχλώντας συνεχώς τον εχθρό και ελέγχοντας τα αδύναμα σημεία στην άμυνα της αντίπαλης χώρας. Έκαναν επιθέσεις επίσης σε εμπορικούς δρόμους για να παρακωλύουν τον ανεφοδιασμό του εχθρού.²⁶⁰

Οι δυνάμεις των akinci αποτελούνταν από γνωστές οικογένειες. Γνωστή οικογένεια akinci ήταν και οι Mihaloğlu,²⁶¹ από τους οποίους κατάγεται ο Μιχάλλαις που αναφέρει ο Κανανός. Το 1393, ο παππούς του Μουράτ, ο Βαγιαζήτ είχε καταστρέψει όλη την ύπαιθρο έξω από την Πόλη και είχε καταστήσει την περιοχή ακατοίκητη. Ο στρατός του εγγονού του ακολούθησε την ίδια παράδοση. Αυτή η τακτική είχε ως αποτέλεσμα όχι μόνο να στερήσει την αποκλεισμένη Πόλη από τρόφιμα προερχόμενα από τις γύρω περιοχές, αλλά και να αυξήσει τον αριθμό των ανθρώπων που έπρεπε να τραφούν μέσα σε αυτή, καθώς πολλοί κάτοικοι των γύρω περιοχών κατέφευγαν μέσα στα τείχη όταν πλησίαζε ένας στρατός εισβολής.²⁶² Ευτυχώς για τους Βυζαντινούς, η Κωνσταντινούπολη διέθετε επάρκεια νερού γιατί υπήρχαν πολλές δεξαμενές νερού μέσα στα τείχη της.²⁶³ Οι πολυάριθμες πολιορκίες της Πόλης τα προηγούμενα χρόνια τις είχαν καταστήσει αναγκαίες. Σε καιρό πολέμου οι προνοητικοί άρχοντες οργάνωναν την εισαγωγή και την αποθήκευση τροφίμων εντός της Πόλης εν αναμονή ενός αποκλεισμού.

Ο Μιχάλλαις ή Μιχαήλ Πέης

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παραστατική περιγραφή του Μιχάλλαις, του διοικητή των Οθωμανών. Η σειρά των επιθέτων που αποδίδονται σε αυτόν αποτυπώνουν την αγριότητα του χαρακτήρα του («*άνδρα μανόν και αίματοβόρον*»). Πίσω από αυτούς τους χαρακτηρισμούς κρύβεται η ειρωνεία του συγγραφέα: ο αλαζόνας στρατιωτικός που

²⁵⁹ Βλ. Kunt (2001) 57.

²⁶⁰ Βλ. Nafziger / Walton (2008) 95.

²⁶¹ Βλ. ενδεικτικά EOI 7 34-35.

²⁶² Βλ. Purdie (2009) Notes 33.

²⁶³ Βλ. ενδεικτικά Mango (2006) 100.

θεωρούσε ότι όλος ο κόσμος βρίσκεται κάτω από την εξουσία του, στο τέλος θα φύγει από το πεδίο της μάχης ταπεινωμένος.

Ο Μιχαήλ Πέης ανήκε στην παλιά ευγενή οικογένεια των Mīkhāl-oghlu και ήταν εγγονός του Köse Mīkhāl, που θεωρείται ο προπάτορας αυτής της δυναστείας. Ο Köse Mīkhāl, που ήταν αρχικά Έλληνας, εμφανίζεται κατά τη βασιλεία του Οσμάν Α΄ ως άρχοντας της Chirmenkia (στην περιοχή İnhisar της επαρχίας Bilecik στην Τουρκία). Εξισλαμισμένος πλέον, ο Köse Mīkhāl εμφανίζεται ξανά στη βασιλεία του πρωτότοκου γιου του Οσμάν, Ορχάν.²⁶⁴ Μέχρι την κατάκτηση της Προύσας το 1326, ο Köse Mīkhāl δραστηριοποιήθηκε ως διπλωματικός σύμβουλος και απεσταλμένος του Ορχάν. Ήταν ο πρώτος σημαντικός χριστιανός αποστάτης που έγινε οθωμανός υπήκοος και έπαιξε ενεργό ρόλο στη δημιουργία του οθωμανικού κράτους. Οι απόγονοί του, γνωστοί ως Mihaloğlu, ήταν διάσημοι, ιδιαίτερα τον 15ο και 16ο αι. Επρόκειτο δηλαδή για μια επιτυχημένη πολιτικά και στρατιωτικά οικογένεια οθωμανών αξιωματούχων στη Ρωμυλία. Ο βαθμός του διοικητή των akinci (βλ. παραπάνω) έγινε κληρονομικός στην οικογένειά τους. Ο Μιχαήλ Πέης διακρίθηκε στους πολέμους της βασιλείας του Μουράτ Β΄,²⁶⁵ πέθανε το 870/1465 και θάφτηκε στην Αδριανούπολη δίπλα στον πρόγονό του Köse Mīkhāl.

Παιδομάζωμα

Η πρώτη στρατιά του Μουράτ απέκλεισε την Κωνσταντινούπολη αποκόπτοντας τους πολιορκημένους από τις πηγές τροφοδοσίας. Ο Κανανός καταγράφει τη λεηλασία της υπαίθρου, τους φόνους, τις ασελγείς πράξεις εναντίον των γυναικών και την αρπαγή αρσενικών βρεφών προκειμένου να τους γίνει περιτομή. Στο σημείο αυτό γίνεται αναφορά στο παιδομάζωμα. Το σύστημα του εξισλαμισμού ανηλίκων χριστιανών για την επάνδρωση της σουλτανικής διοίκησης και κυρίως του τακτικού στρατού συνδέεται με τον θεσμό των δούλων της Πύλης. Σύμφωνα με τον ιερό νόμο, το 1/5 της πολεμικής λείας στην οποία περιλαμβάνονταν και αιχμάλωτοι, περιερχόταν στην απόλυτη δικαιοδοσία του σουλτάνου.

Μεγάλο μέρος των αλλόθρησκων αυτών χρησιμοποιήθηκε για τη συγκρότηση στρατιωτικών σωμάτων, κύριο χαρακτηριστικό των οποίων ήταν η τυφλή υποταγή και η απόλυτη εξάρτηση από την κεντρική εξουσία.²⁶⁶ Την ίδια εποχή άρχισε να μειώνεται ο

²⁶⁴ Βλ. ενδεικτικά ΕΟΕ 442-444 και ΕΟΙ 8 174-177.

²⁶⁵ Βλ. ενδεικτικά ΕΟΙ 7 594-595.

²⁶⁶ Βλ. Βακαλόπουλος (1974) I 51-65.

αριθμός των ελεύθερων μουσουλμάνων που προσφέρονταν να υπηρετήσουν στο πεζικό. Έγινε λοιπόν αντιληπτό από το οθωμανικό κράτος ότι δεν θα μπορούσε να στηριχθεί μόνο στον πληθυσμό των τουρκομάνων μουσουλμάνων, οι οποίοι ήταν και ολιγάριθμοι και απείθαρχοι. Ο στρατός από εξισλαμισμένους χριστιανούς που δημιουργήθηκε, αποσκοπούσε στην τήρηση της πειθαρχίας, αλλά και στην προσέλκυση περισσότερων χριστιανών στο Ισλάμ μέσω των πλεονεκτημάτων που προσφέρονταν στους εξισλαμισθέντες.²⁶⁷

Η πρώτη αναφορά σε ελληνική πηγή για το παιδομάζωμα ανάγεται στο 1395.²⁶⁸ Πρόκειται για έναν λόγο που εκφώνησε ο Ισίδωρος Γλαβάς, αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, την Κυριακή των Νηστειών στις 28 Φεβρουαρίου 1395, όταν διατάχθηκε στρατολόγηση παιδιών από τον Βαγιαζήτ Α΄ για τη δημιουργία τάγματος γενιτσάρων.²⁶⁹ Είναι μια παρηγορητική ομιλία προς τους γονείς των παιδιών με τον τίτλο «*Όμιλία περι τῆς ἀρπαγῆς τῶν παιδῶν κατὰ τοῦ ἀμῆρᾶ ἐπίταγμα καὶ περι τῆς μελλούσης κρίσεως*».²⁷⁰ Στην ομιλία αυτή γίνεται λόγος για τη σκληρή εκπαίδευση των παιδιών αυτών, καθώς τα ανάγκαζαν να αλλάξουν τα ήθη, τα έθιμα, τη γλώσσα τους, την ενδυμασία τους και κυρίως να απαρνηθούν τη θρησκεία τους. Ο ιστορικός (Μιχαήλ) Δούκας εκτιμά ότι η τακτική αυτή που αποσκοπούσε στη διαμόρφωση πολεμιστών αφοσιωμένων στον Σουλτάνο μέσω της παροχής δώρων και υψηλών αξιωμάτων, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην επέκταση των Τούρκων στην Ανατολή.²⁷¹

Το παιδομάζωμα θα πρέπει να άρχισε είτε επί Ορχάν (1326-1362), είτε επί Μουράτ Α΄ (1362-1389). Ωστόσο, την εποχή εκείνη δεν διεξαγόταν συστηματικά. Κατά το δεύτερο μισό του 14ου αι., πιθανότατα επί Μουράτ Α΄, καθιερώθηκε η περιοδική στρατολογία και ο εξισλαμισμός χριστιανοπαίδων, από τα οποία επανδρώνονταν αποκλειστικά το πεζικό και ειδικότερα το νεοσύστατο σώμα των γενιτσάρων. Ο θεσμός του παιδομαζώματος καθιερώθηκε οριστικά επί σουλτάνου Μουράτ Β΄ και είναι γνωστός ως σύστημα *devşirme*.²⁷²

Ο Κανανός επέλεξε να χρησιμοποιήσει εδώ τη λέξη *βρέφη*, που παραπέμπει σε νεογέννητα παιδιά. Δεν ήταν όμως αυτή η ηλικία, στην οποία οι Τούρκοι έπαιρναν τα

²⁶⁷ Βλ. Δημαράς (1970) 171.

²⁶⁸ Βλ. Nicol (1996) 503-504.

²⁶⁹ Βλ. ενδεικτικά ΕΟΕ 183, ΕΟΙ 2 στο *devshirme* 210-213, ΕΟΙ 11 στο *yeniceri* 322-331 και Turnbull (2003) 18.

²⁷⁰ Βλ. Λαούρδας (1953) 390-392.

²⁷¹ Βλ. Αθανασόπουλος, Μ. (2020) 664.

²⁷² Βλ. Βακαλόπουλος (1976)² Α 51-65.

αγόρια από τις χριστιανικές οικογένειες. Τα όρια ηλικίας των αγοριών εμφανίζουν αποκλίσεις, ενώ αναφέρεται ως κατώτατη ηλικία αυτή των οκτώ ετών και ως ανώτατη των είκοσι. Οθωμανικά έγγραφα, του 17ου αι., συγκεκριμενοποιούν τα όρια μεταξύ 15-20 ετών για τη στρατολογία νέων οι οποίοι προορίζονταν για το σώμα των γενιτσάρων. Από τις τάξεις των δούλων της Πύλης που είχαν στρατολογηθεί με βίαιο τρόπο, ορισμένοι, και συγκεκριμένα τα νεαρότερα χριστιανόπαιδα ηλικίας 6 έως 10 ετών, προορίζονταν να καταλάβουν θέσεις της αυλικής ή της διοικητικής ιεραρχίας, αφού πρώτα επιλέγονταν με αυστηρά κριτήρια και περνούσαν από πολυετή εκπαίδευση.²⁷³

Κατά την εκπαίδευσή τους, που διαρκούσε πολλές φορές περισσότερο από δεκατέσσερα συνολικά χρόνια, παρακολουθούσαν ποικίλα μαθήματα σε τρία διαφορετικά στάδια. Τα παιδιά λάμβαναν ευρεία μόρφωση, αφού διδάσκονταν την τουρκική, την αραβική και την περσική γλώσσα και παράλληλα μάθαιναν καλές τέχνες, γράμματα και μουσική, καθώς και τρόπους συμπεριφοράς σύμφωνα με τις απαιτήσεις του αυλικού πρωτοκόλλου. Η μόρφωσή τους ολοκληρωνόταν με εντατική μελέτη του κορανίου και του ιερού νόμου. Τελικά, ύστερα από πολυετή μαθητεία και σκληρές δοκιμασίες οι ικανότεροι γίνονταν δεκτοί στο άμεσο περιβάλλον του σουλτάνου, όπου είχαν την ευκαιρία να συναναστρέφονται τους ισχυρούς της Αυλής και να μούνται προοδευτικά στα μυστικά της διοικητικής και της στρατιωτικής ηγεσίας.²⁷⁴

Η αφομοιωτική δύναμη του περιβάλλοντος και η συστηματική, μακροχρόνια και εξαιρετικά πιεστική διαπαιδαγώγηση επετύγχανε κατά κανόνα την πλήρη αλλοτρίωση των παιδιών αυτών, τα οποία μεταβάλλονταν συχνά σε φανατικούς μουσουλμάνους και πιστά όργανα της τουρκικής πολιτικής.

Ο αποκλεισμός της Πόλης

Ο Κανανός, αναφερόμενος στον αποκλεισμό της Πόλεως λέει: «*Καὶ γὰρ ἐν τῷ καιρῷ τῆς συγκλείσεως ἀπαραπροσδοκῆτως κατέδραμον καὶ ἡμᾶς ἀπέκλεισαν*». Από αυτό το απόσπασμα προκύπτει το ερώτημα κατά πόσο ολοκληρωμένος ήταν ο αποκλεισμός της Πόλης. Ο Κανανός, αλλά και οι άλλες πηγές για το ίδιο γεγονός, αναφέρουν μόνο την επίθεση του τουρκικού στρατού στα θεοδοσιανά τείχη²⁷⁵ χωρίς να κάνουν λόγο για θαλάσσιο αποκλεισμό. Δεν υπάρχουν στοιχεία για πλοία που πιθανόν να έκλεισαν τον

²⁷³ Βλ. Βακαλόπουλος (1974) I 64.

²⁷⁴ Βλ. Βακαλόπουλος (1974) I 65.

²⁷⁵ Βλ. ενδεικτικά Turnbull (2004) 7-8.

Κεράτιο κόλπο το 1422. Φαίνεται πολύ πιθανό ότι οι Τούρκοι δεν είχαν στην κατοχή τους σημαντικό στόλο για να επιβάλουν πλήρη αποκλεισμό.²⁷⁶ Στη ναυμαχία της Καλλίπολης (29 Μαΐου 1416)²⁷⁷ ο βενετικός στόλος είχε καταστρέψει τον τουρκικό στα ανοικτά των ακτών της Καλλίπολης. Σε ποιο βαθμό ο τουρκικός στόλος είχε αντικατασταθεί μέχρι το 1422 είναι δύσκολο να εξακριβωθεί. Είναι γνωστό επίσης ότι το 1421 ο Μουράτ Β', καταδιώκοντας τον θείο του Μουσταφά, είχε πληρώσει τον *podestà* (=Γενουάτη διοικητή) της Νέας Φώκαιας για να του εξασφαλίσει αρκετά πλοία για τη μεταφορά του στρατού του από την Ασία στην Καλλίπολη.²⁷⁸ Επομένως οι Τούρκοι δεν διέθεταν επαρκή στόλο για να επιβάλουν πλήρη αποκλεισμό της Κωνσταντινούπολης το 1422. Το γεγονός αυτό υποδηλώνεται από την απουσία οποιασδήποτε νύξης για τουρκικά πλοία στην περιοχή της Πόλης από όλους τους ιστορικούς της επίθεσης του 1422, σε έντονη αντίθεση με τις αφηγήσεις της πολιορκίας του 1453²⁷⁹.

Οι Ρωμαίοι

Καθ' όλη τη διάρκεια της αφήγησης οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης αποκαλούνται από τον Κανανό *Ρωμαίοι* και όχι *Έλληνες*. Το Βυζάντιο, που ήταν αρχικά ελληνική πόλη, ενσωματώθηκε τον καιρό της ρωμαϊκής επέκτασης στην ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Το 212 μ.Χ. οι κάτοικοί του πήραν το όνομα *Ρωμαίοι* με την *Constitutio Antoniniana* αποκτώντας παράλληλα το δικαίωμα του ρωμαίου πολίτη²⁸⁰. Επομένως, οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης είχαν γίνει ρωμαίοι πολίτες πολύ πριν ο Κωνσταντίνος μεταφέρει την πρωτεύουσά του στο Βυζάντιο.²⁸¹ Η βυζαντινή ιστορία ξεκινά με τη μεταφορά του πολιτικού κέντρου της αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη,²⁸² η οποία αποκαλείται πλέον *Νέα Ρώμη*. Με τον τρόπο αυτό δηλώνεται η συνέχιση της οικογενειακής ιδεολογίας της αρχαίας Ρώμης, η οποία διεκδικούσε ηγετική θέση στον πολιτισμένο κόσμο²⁸³ αντιπαραβάλλοντας τον εαυτό της με τους βάρβαρους λαούς που κατοικούσαν πέρα από τα σύνορά της. Με τον ίδιο τρόπο η χριστιανική ρωμαϊκή αυτοκρατορία διεκδικούσε την αποκλειστικότητα στην ηγετική θέση ανάμεσα στους χριστιανικούς

²⁷⁶ Βλ. Purdie (2009) Notes 35.

²⁷⁷ Βλ. Setton (1976) 3, 7-8.

²⁷⁸ Βλ. Purdie (2009) 36-37, Σφραντζής, *Μικρό Χρονικό*, IX, 4, 7-9, 14 και Δούκας, XXVII, 2.3-23, 225.

²⁷⁹ Βλ. ενδεικτικά: Χαλκοκονδύλης, Η 18-23, 148 και 1-2, 149

²⁸⁰ Βλ. Chrysos (1996) 7-16.

²⁸¹ Βλ. Gregory (2005) 56-60 και Gibon (1946) 1 460.

²⁸² Βλ. Ostrogorsky (1997)⁵ Α 84-85 και Turnbull (2004) 4-5.

²⁸³ Βλ. Καραγιαννόπουλος (1995) Α' 32.

λαούς. Με τον όρο *Ρωμαίοι* χαρακτηρίζονταν από πολιτική άποψη οι υπήκοοι της Κωνσταντινούπολης την εποχή του μεγάλου Κωνσταντίνου και του Θεοδοσίου Α΄. Από θρησκευτική άποψη ο ίδιος όρος σήμαινε τους ορθόδοξους υπηκόους του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους, οι οποίοι συμμετείχαν στην πολιτισμική κοινότητα που είχε κυρίως ορθόδοξο και ελληνικό χαρακτήρα.²⁸⁴ Επρόκειτο δηλαδή για έναν όρο που κάλυπτε όχι μόνο την πολιτική, αλλά και τον πολιτισμό και τη θρησκεία και συνδεόταν στενά με τον όρο *Ρωμανία*. Έτσι, ο όρος *Ρωμανία* δεν σήμαινε απλώς την ανατολική ρωμαϊκή επικράτεια αλλά και μία πολιτισμική κοινότητα, στην οποία το ελληνικό στοιχείο επικρατούσε τόσο πολύ ώστε τελικά λησμονήθηκε όχι μόνο η λατινική καταγωγή του όρου, αλλά και το γεγονός ότι η γλώσσα του κράτους ήταν αρχικά η λατινική έως ότου ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Α' καθιέρωσε την ελληνική με τα *Novellae Constitutiones*.²⁸⁵ Παρά τον εξελληνισμό της γλώσσας, ο λαός της Κωνσταντινούπολης προσκολλήθηκε με υπερηφάνεια στον αρχαϊκό όρο *Ρωμαίος*. Οι αυτοκράτορες, ως και τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο έφεραν τον τίτλο *πιστός βασιλεύς και αυτοκράτωρ Ρωμαίων*. Ακόμα και οι Τούρκοι αποκαλούσαν την οθωμανική Ευρώπη, *Ρωμυλία*, χώρα των Ρωμιών, δηλαδή των Ρωμαίων.

Ο όρος *βυζαντινή αυτοκρατορία* δεν χρησιμοποιήθηκε από τους Βυζαντινούς αλλά δημιουργήθηκε τον 16ο αιώνα από τους μελετητές αυτής της περιόδου. Τον εισήγαγε ο Hieronymus Wolf το 1562, όταν χρησιμοποίησε τον τίτλο *Corpus Byzantinae Historiae*. Μετά το 1562, τα ονόματα *Βυζάντιο(ν)* και *Βυζαντινός* άρχισαν να διαδίδονται και να παγιώνονται με την έκδοση βυζαντινών πηγών (*Βυζαντίς Λούβρον* 1648-1711), ενώ λίγο αργότερα τον όρο καθιέρωσε ο Ιησουίτης Philippe Labbé (1607-1667). Τον ίδιο όρο χρησιμοποίησε το 1680 και ο Du Cange στο βιβλίο του *Historia Byzantina*, όπου πραγματεύεται την ιστορία του κράτους της Κωνσταντινούπολης.²⁸⁶

²⁸⁴ Βλ. Μαντούβαλου (1985) 169-198.

²⁸⁵ Πρόκειται για τα διατάγματα που εκδόθηκαν μεταξύ 535-564, ως μέρος του προγράμματος κωδικοποίησης του νομικού συστήματος. Περισσότερα βλ. ODB III 1497-1498.

²⁸⁶ Βλ. Ζακυθηνός (1989)10-11.

3.3. Η άφιξη του δεύτερου στρατεύματος με επικεφαλής τον Μουράτ Β΄

3. Τὸ μὲν γὰρ πρῶτον στράτευμα τῶν Μουσουλμάνων ἐκείνων, τῇ δεκάτῃ τοῦ Ἰουνίου κατέδραμε καὶ ἡμᾶς ἀπέκλεισεν· ὡς προέφημεν·²⁸⁷ τῇ δὲ εἰκοστῇ τούτου, ἑτέρα ἐφάνη στρατιὰ Μουσουλμάνων ὡς νέφος χαλάζης πλήρες καὶ τετριγὸς²⁸⁸ ὀλέθριον·²⁸⁹ καὶ πᾶσαν καὶ παντοίαν τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἠμαύρωσαν γῆν· καὶ ὡς φλόξ ἀστραπῆς καιομένης πάντα κατέκαυσε καὶ ἐμπύρισε· καὶ πᾶν ξύλον κάρπιμον καὶ δένδρον εὐκαρπον καὶ τὰς κουρβούλας²⁹⁰ τῶν ἀμπελώνων ἐκ ρίζης ἀπέτεμον· καὶ πᾶν ἄλλο δεινὸν καὶ ὀλέθριον καθ' ἡμῶν ἐποίησαντο· Ὁ δὲ στρατάρχης ὁ μέγας καὶ πάντων ἐκείνων ἀμηράς καὶ δεσπότης, ἔφθασεν· ἦλθεν· μανὸς καὶ ἠγριωμένος· ἀλαζῶν, ἐπηρμένος· ὑπέρογκος, καὶ γαυρισμένος· καὶ τὴν ὄφρυν εἰς οὐρανὸν αἴρων· καὶ ὑψηλὸς πάντας ἐνόμιζεν εἶναι· καὶ ὑπελάμβανεν παρ' αὐτοῦ διοικεῖσθαι τὰ πάντα, καὶ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, ἄγεται ἅπας ὁ κόσμος· ἀλλὰ καὶ πάμπολλα ἄγων μηχανικώτατα καὶ μαχιμώτατα ἔργα· προσδοκῶν δι' αὐτῶν, μέρος τοῦ τοίχου²⁹¹ χαλάσει τῆς πόλεως, καὶ ἀπὸ τούτου, ταύτην κατακρατήσει καὶ τοὺς Ῥωμαίους αἰχμαλωτίσει· καὶ τοῦ Χριστοῦ τὸ ὄνομα ἀποσβέσει· ἀλλὰ καὶ στρατιὰς στρατιῶν καὶ γενεὰς γενεῶν²⁹² καὶ πλήθη πληθῶν, πεζῶν καὶ ἰπέων ἔσχε τοσοῦτον, ὥστε ἅπας ὁ κόσμος ἐκεῖνος ἐσκέπετο ὑπ' ἐκείνων.

Η άφιξη του δεύτερου στρατεύματος

Μετά την άφιξη του πρώτου στρατού υπό τις διαταγές του Μιχάλογλου, ακολούθησε ο κύριος όγκος του οθωμανικού στρατεύματος υπό τον σουλτάνο Μουράτ Β΄ στις 20 Ιουνίου 1422. Ο Σφραντζής τοποθετεί την άφιξη του δεύτερου στρατού στις 15 Ιουνίου 1422.²⁹³ Ο συγγραφέας ενός από τα *Σύντομα Χρονικά* συμφωνεί με τον Κανανό ότι ο Μουράτ έφτασε έξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης το Σάββατο στις 20 Ιουνίου.²⁹⁴

²⁸⁷ προέφημεν αντί του ορθού προέφαμεν

²⁸⁸ Μτχ. του ρ. τρίζω με πρκμ. τέτριγα. Το ρήμα χρησιμοποιείται με την έννοια του τσιρίζω για μικρά πτηνά ή νεοσσούς, για νυχτερίδες και ακρίδες, για τα δόντια και τις χορδές μουσικών οργάνων και για την πόρτα με την έννοια του τρίζω και την κοιλιά με την έννοια του γουργουρίζω.

²⁸⁹ Είναι βέβαιο ότι ο Κανανός ήταν εξοικειωμένος με το έργο του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού, ιδιαίτερα με τον Λόγο ΜΓ΄. Η φράση ὡς νέφος χαλάζης πλήρες καὶ τετριγὸς ὀλέθριον παραπέμπει στον Λόγο ΜΓ, (Εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον, ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας, ἐπιτάφιος), PG 36, 536C. Εδώ ο Κανανός δανείζεται τις λέξεις που χρησιμοποίησε ο Γρηγόριος για να περιγράψει την άφιξη του αυτοκράτορα Ουάλη (Flavius Iulius Valens, 328–378), οπαδού της αίρεσης του αρειανισμού.

²⁹⁰ κούρβουλο > μεσαιωνική ελληνική κούρβουλον / κουρβούλα / κουρβούλι < κοῦρβος, από τη λατινική λέξη *curbus* = κάμπτω λυγίζω γυρίζω. Η λέξη αφορά κορμό κλήματος ή κούτσουρου προς καύση στο τζάκι.

²⁹¹ τοίχου αντί του ορθού τείχους

²⁹² Η φράση παραπέμπει στην Παλαιά Διαθήκη. Βλ. ενδεικτικά Δανιὴλ 6.27.4, Δευτερονόμιον 32.7.2, Ήσαϊας 58.11.5, Ἰουδῆθ 8.32.2 και Ψαλμοὶ, 71.5.2.

²⁹³ Βλ. Σφραντζής, *Μικρό Χρονικό*, ΙΙΙ, Χ, 1-2, 10-17, 14.

²⁹⁴ Βλ. *Βραχύ Χρονικό* 13.2,116.

Με την άφιξη του στρατού η ερήμωση ολοκληρώθηκε. Οι Οθωμανοί πυρπόλησαν ό,τι είχε απομείνει και ξερίζωσαν δέντρα και αμπελώνες. Σύμφωνα με τον Δούκα 200.000 άντρες συγκεντρώθηκαν για την πολιορκία.²⁹⁵ Ο Ιωάννης Κανανός αναφέρει ότι οι φήμες που διαδόθηκαν για την πολιορκία και για τη λεηλασία που θα ακολουθούσε την άλωση, αποτέλεσαν αιτία για να συγκεντρωθεί, εκτός από τον τακτικό στρατό, πλήθος μουσουλμάνων, εμπόρων, τεχνιτών και δερβίσηδων. Ήταν πάγια τακτική να συγκεντρώνονται πλήθη ατάκτων σε πολιορκίες πόλεων εν αναμονή της άλωσής τους, με σκοπό τη λεία, όπως συνέβη και στην άλωση της Τριπολιτσάς το 1821.

Ο Κανανός παρουσιάζει τον στρατό του Μουράτ να αποτελείται εξ ολοκλήρου από μουσουλμάνους στρατιώτες. Πολλοί από αυτούς, ωστόσο, πρέπει να ήταν χριστιανοί ή να κατάγονταν από χριστιανικές οικογένειες. Οι Οθωμανοί είχαν πλέον καταλάβει σταδιακά τις περισσότερες από τις βυζαντινές χριστιανικές πόλεις της Μ. Ασίας, όπως τη Νικομήδεια (1337), την Προύσα (1326), τη Νίκαια (1331) κ.ά. Συχνά οι χριστιανοί πολίτες παρέδιδαν τις πόλεις τους στους Τούρκους προκειμένου να μην υποβληθούν σε έναν πολιορκητικό πόλεμο που θα είχε ως αποτέλεσμα τη λεηλασία των πόλεών τους και την επακόλουθη υποδούλωσή τους. Οι χριστιανοί δεν ήταν υποχρεωμένοι να ασπαστούν το Ισλάμ αν και πολλοί παντρεύονταν αλλόθρησκους και άλλαζαν θρησκεία, επιδιώκοντας την απαλλαγή τους από τη φορολογία. Φτωχοί πολίτες από τις πόλεις και την ύπαιθρο, Χριστιανοί καθώς και Μουσουλμάνοι, προσελκύνονταν να υπηρετήσουν τη στρατιωτική θητεία τους στους οθωμανούς ηγεμόνες, ως μέσο βιοπορισμού και με την ελπίδα της λεηλασίας που συνδεόταν με κάθε επιτυχημένη εκστρατεία.²⁹⁶ Υπήρχαν ακόμη και Έλληνες στρατιωτικοί αξιωματούχοι στα οθωμανικά στρατεύματα.

Στον στρατιωτικό και διοικητικό τομέα οι χριστιανοί αφομοιώθηκαν εύκολα εξαιτίας του θεσμού των *gulam*,²⁹⁷ θεσμού ο οποίος συνέχισε να υφίσταται και κατά τους οθωμανικούς χρόνους μέσω της στρατολογίας γνωστής ως *devşirme*.²⁹⁸ Ο όρος *gulam* χρησιμοποιήθηκε στην οθωμανική αυτοκρατορία για να περιγράψει τους νεαρούς δούλους (*kul*),²⁹⁹ οι οποίοι υποβάλλονταν σε μια ειδική εκπαίδευση, με σκοπό να εφοδιαστούν

²⁹⁵ Υπάρχει διαφωνία με τον Δούκα ως προς τον αριθμό των τουρκικών στρατευμάτων που έλαβαν μέρος στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 1422. Ο Δούκας δίνει πολλαπλάσιο αριθμό στρατευμάτων και συγκεκριμένα αναφέρει ότι συνολικά έλαβαν μέρος στην πολιορκία περίπου διακόσιες χιλιάδες στρατιώτες. Βλ. Δούκας, XXVIII, 2.14-15, 231.

²⁹⁶ Βλ. Βρυώνης (1978) Θ 316.

²⁹⁷ Βλ. *devşirme* στην παρούσα εργασία σ. 96, υποσ. 269.

²⁹⁸ Βλ. την αμέσως προηγούμενη υποσημείωση.

²⁹⁹ Βλ. ενδεικτικά ΕΟΙ 5 359.

κατάλληλα, ώστε να υπηρετήσουν σε διάφορα αξιώματα υπό την εξουσία του εκάστοτε οθωμανού σουλτάνου. Επιπλέον, ο όρος *gulam* χρησιμοποιούνταν για να δηλώσει ότι κάποιος αποτελούσε μέλος της στρατιωτικής τάξης.³⁰⁰ Η χρησιμοποίηση των *gulam* από τους οθωμανούς, ήταν αποτέλεσμα του γεγονότος ότι υπήρχαν πολυάριθμοι χριστιανοί νέοι στη Μικρά Ασία και στα γειτονικά ελληνικά και αρμενικά εδάφη. Κύρια πηγή για την ανεύρεση τέτοιων νέων ήταν αναμφίβολα οι πόλεμοι, γιατί οι Τούρκοι βρίσκονταν σχεδόν ασταμάτητα σε πόλεμο με τους Έλληνες, τους Αρμένιους, τους Γεωργιανούς και τους πληθυσμούς της Κριμαίας. Οι *gulam* μπορούσαν να αποκτηθούν είτε ως λάφυρα πολέμου, είτε πιθανόν και με αγορά. Συχνά προσέρχονταν στους Τούρκους έπειτα από εκούσια αποστασία ή λαμβάνονταν από αυτούς ως όμηροι από άλλα κράτη. Οι νέοι αυτοί, καθώς αποκόπτονταν από το γνώριμο οικογενειακό και πολιτιστικό τους περιβάλλον προσυλητίζονταν στο Ισλάμ. Συχνά διαπαιδαγωγούνταν σε ειδικά ιδρύματα και στη συνέχεια κατατάσσονταν σε ιδιαίτερα στρατιωτικά σώματα ή χρησιμοποιούνταν στην αυλή και στην κρατική διοίκηση. Οι *gulam* αφομοιώθηκαν τελείως στην κατεχόμενη από τους μουσουλμάνους Μικρά Ασία, όπως αποδεικνύεται από την τεράστια συμβολή τους στον στρατιωτικό, διοικητικό, θρησκευτικό και πολιτιστικό τομέα. Μάλιστα, ο ιστορικός (Μιχαήλ) Δούκας θεωρεί ως καθοριστικό παράγοντα της εξάπλωσης των Τούρκων σε Ανατολή και Δύση το γεγονός ότι δέχθηκαν και άλλους λαούς στους κόλπους τους ως ισότιμους με αυτούς.³⁰¹

Αναφερόμενοι από την άλλη πλευρά στους χριστιανούς αριστοκράτες, η παρουσία πολλών μελών αριστοκρατικών οικογενειών της Μικράς Ασίας στις αυλές των Τούρκων, φανερώνει ότι σημαντικό τμήμα της ελληνικής αριστοκρατίας ανέπτυξε καλές σχέσεις με τους Τούρκους. Από τους αριστοκράτες που παρέμειναν στη Μικρά Ασία πολλοί διατήρησαν τη χριστιανική πίστη τους για μεγάλο χρονικό διάστημα, ενώ άλλοι ασπάστηκαν νωρίς το Ισλάμ. Σε καιρό πολέμου ωστόσο, οι Οθωμανοί αντιμετώπιζαν τους αριστοκράτες και τους ηγεμόνες των «αιχμαλωτισμένων» χωρών ως υποτελείς και απαιτούσαν από αυτούς στρατιωτικές υπηρεσίες. Ο ίδιος ο Μανουήλ κάποια περίοδο υπήρξε ένας τέτοιος υποτελής και ήταν υποχρεωμένος να εκστρατεύει με τον στρατό του Βαγιαζήτ στη Μικρά Ασία τον χειμώνα του 1391.³⁰²

³⁰⁰ Βλ. İnalçik (1973) 76-88.

³⁰¹ Βλ. Αθανασόπουλος, Μ. (2020) 662.

³⁰² Βλ. Βρυώνης Θ (1978) 317-318 & 322-323.

Μουράτ Β΄: «μέγας στρατάρχης, άμηράς και δεσπότης»

Η εμφάνιση του Μουράτ Β΄ στο προσκήνιο, συνοδεύεται από τον Κανανό με τους προσδιορισμούς «στρατάρχης μέγας και πάντων εκείνων άμηράς και δεσπότης». Παρουσιάζει ενδιαφέρον το περιεχόμενο των παραπάνω χαρακτηρισμών:

Στρατάρχης: ήταν όρος που στο *Κλητορολόγιον του Φιλοθέου*³⁰³ (ένα κείμενο που γράφτηκε το 899, επί βασιλείας Λέοντος ΣΤ΄³⁰⁴ και δίνει πολύτιμες πληροφορίες για την οργάνωση του βυζαντινού κράτους προς το τέλος του 9ου αι. με αρχές 10ου) όριζε στο Βυζάντιο ειδική κατηγορία ανώτατων αξιωματούχων (*Κόμης της Εταιρείας, Δρουγγάριος του Πλοΐμου, Λογοθέτης των Αγγελών, Πρωτοσπαθάριος και Κόμης του Σταύλου*). Οι περισσότεροι από αυτούς τους αξιωματούχους κατείχαν μια ενδιάμεση θέση μεταξύ στρατιωτικών αξιωμάτων και πολιτικών λειτουργιών. Ωστόσο, η συμβατική έννοια του όρου χάθηκε και από τα τέλη του 11ου αι. οι στρατάρχες έγιναν τιμητικά επίθετα υψηλόβαθμων στρατηγών.³⁰⁵ Ωστόσο, στο σημείο αυτό ο τίτλος αποδίδεται στον Μουράτ με τη σημερινή του σημασία, καθώς ήταν ο ανώτατος στρατιωτικός διοικητής του οσμανικού κράτους.

Άμηράς:³⁰⁶ ο τίτλος *άμυράς* ή *άμηράς* ή *έμύρης* προέρχεται από το αραβικό أمير (‘amīr) που σημαίνει γενικά *διοικητής* και χρησιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό από τους ισλαμικούς λαούς. Στην πρώιμη ισλαμική εποχή μόνο οι διοικητές των στρατευμάτων χρησιμοποιούσαν τον τίτλο, αλλά αργότερα τον υιοθέτησαν άτομα που ασκούσαν διοικητική και οικονομική εξουσία. Οι Σελτζούκοι τον απέδιδαν στους πρίγκιπες και τους στρατιωτικούς διοικητές, και οι Τούρκοι στους διάφορους ηγεμόνες τους και τέλος στον σουλτάνο. Ο τίτλος απαντά στη *Χρονογραφία* του Θεοφάνη, στο *Έπος του Διγενή Ακρίτα* και σε άλλες βυζαντινές πηγές. Τα ονόματα κάποιων βυζαντινών οικογενειών όπως (π.χ. Αμοιροπουλαίοι, Αμιρούτζες κ.λπ.) προέρχονται από αυτόν τον τίτλο.³⁰⁷

Δεσπότης:³⁰⁸ πρόκειται για επίθετο που αποδίδεται στον Θεό, στον πατριάρχη, στους επισκόπους, αλλά κυρίως στον αυτοκράτορα. Ο τίτλος του δεσπότη δημιουργήθηκε τον 12ο αι. και αντιστοιχούσε στο υψηλότερο σκαλί της ιεραρχικής κλίμακας, δεύτερος μόνο μετά τον αυτοκράτορα και τον συναυτοκράτορα. Από τον 13ο αι. οι αυτοκράτορες απένειμαν τον τίτλο αυτό σε πολλά άτομα ταυτόχρονα (κυρίως στους γιους τους), χωρίς

³⁰³ Βλ. ODB III 1661-1662 και Bury (1911).

³⁰⁴ Βλ. ενδεικτικά ODB II 1205-1206.

³⁰⁵ Βλ. ODB III 1962.

³⁰⁶ Βλ. ενδεικτικά EOI 2 438-439.

³⁰⁷ Βλ. ODB I 690.

³⁰⁸ Βλ. ODB I 614.

αυτό να σημαίνει δικαίωμα διαδοχής. Στην εποχή των Παλαιολόγων, οι δεσπότες δραστηριοποιούνταν στην Κωνσταντινούπολη αλλά και ως επικεφαλής κρατιδίων - της Θεσσαλονίκης, της Ηπείρου και του Μοριά.³⁰⁹ Στο κείμενο του Κανανού ο τίτλος αποδίδεται στον Μουράτ Β΄ με την έννοια του αφέντη των Τούρκων.

Από τους ευρωπαίους συγγραφείς, ο Κανανός δίνει στον Μουράτ τους τίτλους του *εμίρη*³¹⁰ ή του *δεσπότη* και όχι του *σουλτάνου*. Η λέξη *σουλτάνος*³¹¹ εμφανίζεται για πρώτη φορά στα νομίσματα που εξέδωσε ο Orkhan, αλλά οι πρώτοι Οθωμανοί πρίγκιπες θεωρούνταν γενικά *εμίρηδες* ή *αμηράδες*. Ο Μουράτ Α΄ ήταν αυτός που έλαβε για πρώτη φορά τον τίτλο του σουλτάνου. Ο Κανανός μερικές φορές χρησιμοποιεί πολλούς τίτλους αναφερόμενος στον Μουράτ ή στον Μηρσαΐτη. Όταν ο Μουράτ φτάνει στην Κωνσταντινούπολη, είναι *στρατηγός, εμίρης και δεσπότης*. Όταν ο Κανανός αναφέρει την απαγωγή της πριγκίπισσας από τον Μηρσαΐτη, τον αποκαλεί *εμίρη και δεσπότη*, αλλά μετά από το γεγονός αυτό, αποκαλείται συγκαταβατικά *εμίρης*. Ομοίως, ο Μηρσαΐτης αποκαλείται περισσότερο με τον ελληνικό εκκλησιαστικό τίτλο του *πατριάρχη*, παρά με το τουρκικό *μουφτής*, ενώ ο Κανανός μερικές φορές προσθέτει και τον προσδιορισμό *προφήτης*.³¹²

Η περιγραφή του Μουράτ Β΄

«Ἦλθε μανὸς καὶ ἡγριωμένος, ἀλαζῶν ἐπηρμένος, ὑπέρογκος καὶ γαυριώμενος καὶ τὴν ὄφρὸν εἰς οὐρανὸν αἴρων, καὶ ὑψηλὸς παρὰ πάντας ἐνόμιζεν εἶναι, καὶ ὑπελάμβανε παρ' αὐτοῦ διοικεῖσθαι τὰ πάντα, καὶ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἄγεται ἅπας ὁ κόσμος».

Το απόσπασμα αυτό έχει μία μουσικότητα, καθώς θυμίζει την υμνογραφία των πρώτων χριστιανικών αιώνων. Πρόκειται για το λεγόμενο *«κατὰ λογάδην γράφειν»*. Η συγκεκριμένη χρονική περίοδος σηματοδοτεί το πέρασμα από τον αρχαίο τρόπο εκφοράς της ποίησης στον νεότερο. Ορισμένα σημεία του αποσπάσματος απηχούν εκκλησιαστικά αλλά και αρχαία ελληνικά κείμενα. Η φράση: *«τὴν ὄφρὸν εἰς οὐρανὸν αἴρων»* θυμίζει τις *Καταβασίες* και συγκεκριμένα την ωδή γ΄ που ψάλλεται τα Χριστούγεννα: *«ἐχθροῦ ταπεινῶν, τὴν ἐπηρμένην ὄφρὸν»*.³¹³ Ταυτόχρονα θυμίζει ένα ποίημα του Αρχίλοχου που μιλάει για έναν στρατηγό που καυχέται για την εμφάνισή του.

³⁰⁹ Βλ. ODB I 614.

³¹⁰ Βλ. ενδεικτικά Turnbull (2003) 17.

³¹¹ Βλ. ενδεικτικά EOI 9 849-854.

³¹² Βλ. Purdie (2009) Notes 40-41.

³¹³ Βλ. *Μηναῖον Δεκεμβρίου* (1889) 199.

οὐ φιλέω μέγαν στρατηγὸν οὐδὲ
διαπεπλιγμένον
οὐδὲ βοστρύχοισι γαῦρον οὐδ' ὑπέξυρημένον,
ἀλλὰ μοι σμικρὸς τις εἶη καὶ περὶ κνήμας ἰδεῖν
ῥοϊκός, ἀσφαλῆως βεβηκὼς ποσσὶ, καρδίας
πλέως. (Αρχίλοχος 60D=114W)

Δεν θέλω εγώ το στρατηγὸ ψηλὸ, κορδάτο
με μπούκλες μυρωμένες, καλοζυρισμένο·
κοντὸς ας εἶναι, με στραβά κανιά,
μονάχα στέρια στο χῶμα να πατά, καρδιά
γεμάτος. (μτφρ. Ι. Θ. Κακριδῆς)

Τον Αρχίλοχο δεν τον ενδιαφέρει η εξωτερική παρουσία και η εμφάνιση, αλλά η ουσία, δεν τον ενδιαφέρει το φαίνεσθαι αλλά το εἶναι.³¹⁴ Το πιο σημαντικό είναι ο στρατηγὸς να είναι αποτελεσματικὸς και ὄχι εμφανίσιμος. Αντίστοιχοι παραλληλισμοὶ μπορούν να γίνουν και με ἄλλα κείμενα.³¹⁵ Μπορεῖ ο ἴδιος ο Κανανὸς να ομολογεί ὅτι δεν εἶναι μορφωμένος, ἀλλὰ το συγκεκριμένο ἀπόσπασμα ἀπηχεῖ τη γενικότερη παιδεία των ἀνθρώπων ἐκείνης της εποχῆς που δεν ἦταν τόσο ταπεινὴ ὅσο συχνὰ λέγεται. Εἶχαν ὑπόψη τους ὄχι μόνο την υμνογραφία, ἀλλὰ και τα ἀρχαῖα ἐλληνικά κείμενα. Εἶναι πιθανόν ο Κανανὸς να εἶχε διαβάσει τον Αρχίλοχο και γι' αὐτὸ ἐρχονται στο μυαλὸ του τέτοιου εἶδους σκηνές. Το συγκεκριμένο χωρίο θυμίζει ἐπίσης την περιγραφὴ κωμικῶν ἡρώων του Ἀριστοφάνη,³¹⁶ ἀλλὰ και τον Γρηγόριο Νανζιανζηνό.³¹⁷

Οι πολεμικὲς μηχανές του Μουράτ Β' και το πλῆθος του στρατοῦ του

Ο Μουράτ εἶχε φέρει μαζί του ἕναν τεράστιο ἀριθμὸ ἀπὸ τις πιο ἐξυπνα σχεδιασμένες και τις πιο καταστροφικὲς πολεμικὲς μηχανές, με τις οποίες εὐελπιστοῦσε ὅτι θα γκρεμίσει ἕνα τμήμα του τείχους της Πόλης. Ο Κανανὸς ἐδῶ εἰσάγει το ἐπαναλαμβανόμενο στην ιστοριογραφία θέμα της ἀφθονίας και της τεράστιας ποικιλίας των ὀπλων του τουρκικοῦ στρατοῦ και της ἀντίστοιχης ἔλλειψης ὀπλων που εἶχαν στη διάθεσή τους οι υπερασπιστές.

Στις ἀρχές του 14ου αἰ. τα οθωμανικά στρατεύματα διατηροῦσαν ἀκόμη νομαδικὸ χαρακτήρα και δεν διέθεταν οὔτε την ἐμπειρία, οὔτε τον κατάλληλο ἐξοπλισμὸ για την πολιορκία των πόλεων. Για τον λόγο αὐτὸ οι Οθωμανοὶ στηρίζονταν περισσότερο στον μακροχρόνιο ἀποκλεισμὸ των πόλεων για την κάμψη των ἀντιπάλων τους. Ἀργότερα, βελτίωσαν τις δυνατότητές τους, με ἀποκορύφωμα την κατασκευὴ πυροβόλων ὀπλων.

³¹⁴ Βλ. Σκιαδάς (2000) I 97. Το ἐπίθετο γαῦρον ἐμφανίζεται για πρώτη φορά στον Αρχίλοχο με τη σημασία καυχόμενος, υπερήφανος για κάτι. Πρβλ. στο κείμενο του Κανανού γαυριωμένος.

³¹⁵ Βλ. ἐπίσης Λεξικόν Σούδας, λ. ὄφρῦς, σ. 809: «Ὅφρῦς ἀνασπῶντες και γνάθους φουσῶντες, ἐπὶ τῶν ἀλαζόνων και ὑπεροπτικῶν».

³¹⁶ Βλ. Ἀριστοφάνης, Ἀχαρνῆς 1069.

³¹⁷ Βλ. Γρηγόριος Νανζιανζηνός, Λόγος 32, PG 36, 196D.

Σημαντικό ρόλο στις πολιορκίες των πόλεων διαδραμάτιζε το πεζικό. Οι άτακτοι, που υπερτερούσαν αριθμητικά, προέβαιναν αρχικά σε αλληπάλληλες επιθέσεις προκαλώντας κόπωση στους αμυνόμενους. Στη συνέχεια οι γενίτσαροι με τη μαχητική τους ικανότητα επέφεραν το τελικό χτύπημα.

Από την πλευρά των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης τα τείχη αποτελούσαν για μια χιλιετία σχεδόν το κυριότερο αμυντικό όπλο απέναντι στους εξωτερικούς εχθρούς. Μέχρι τα μέσα του 14ου αι. τόσο οι γνωστές πολιορκητικές μηχανές, όσο και τα λίθινα βλήματα των καταπελών και οι πολιορκητικοί κριοί, δεν μπορούσαν να απειλήσουν ουσιαστικά τα τείχη της Βασιλεύουσας. Αυτό άλλαξε με την εμφάνιση του πυροβολικού. Δεν είναι ξεκάθαρο το πότε οι Οθωμανοί άρχισαν να χρησιμοποιούν πυροβόλα όπλα. Είναι όμως βέβαιο ότι τα πυροβόλα όπλα που χρησιμοποίησαν το 1422 στην Κωνσταντινούπολη ήταν μικρά, και γι' αυτό δεν προκάλεσαν ουσιαστική ζημιά στα θεοδοσιανά τείχη.³¹⁸

Ο Κανανός, αναφερόμενος στο πλήθος του τουρκικού στρατού γράφει ότι ο Μουράτ είχε μαζί του ένα μεγάλο στράτευμα, αποτελούμενο από γενεές γενεών και τεράστια πλήθη πεζικού και ιππικού, τόσο μεγάλο ώστε όλος εκείνος ο τόπος καλυπτόταν από αυτό. Πράγματι, οι δυνάμεις του Μουράτ περιελάμβαναν ένα πλήθος στρατιωτών: τους τακτικούς Τουρκομάνους στρατιώτες, το πεζικό που ονομαζόταν *yayas*,³¹⁹ το ιππικό που ήταν γνωστό ως *müsellems*³²⁰ και *sipâhi*,³²¹ τους παράτυπους *akinci* (βλ. παραπάνω) και το σώμα των γενιτσάρων (*yeniceri*, βλ. παραπάνω), που ήταν το επίλεκτο σώμα του σουλτάνου. Κοντά σε αυτούς ίσως υπήρχε ένας αριθμός μηχανικών, ξυλουργών, χειρουργών κ.λπ. που αποτελούσαν το γενικό επιτελείο υποστήριξης του στρατού. Όλο αυτό το πλήθος προφανώς θα προκαλούσε δέος στους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι παρατηρούσαν τον οθωμανικό στρατό από τα τείχη. Ο Χαλκοκονδύλης δεν κάνει

³¹⁸ Βλ. Bartusis (1992) 334-335. Για την εισαγωγή των πυροβόλων όπλων στον οθωμανικό στρατό βλ. Imber (2002) 268-270.

³¹⁹ Οι *Yaya* αποτελούσαν νομαδικό εθελοντικό ελαφρύ πεζικό. Ήταν αποτελεσματικοί ενάντια στους τοπικούς βυζαντινούς φεουδάρχες, αλλά δεν μπορούσαν να καταλάβουν οχυρά κάστρα με άμεση επίθεση. Ιδρύθηκαν από τον σουλτάνο Ορχάν στα μέσα της δεκαετίας του 1320. Οι *Yaya* (όπως και οι *Müsellems*) με τον καιρό έχασαν τις αρχικές πολεμικές τους ιδιότητες και ασχολούνταν μόνο σε εργασίες όπως η μεταφορά και η κατασκευή οβίδων. Καταργήθηκαν πλήρως το 1582. Βλ. ενδεικτικά EOI 11 301.

³²⁰ Βλ. ενδεικτικά EOI 7 665.

³²¹ Ο όρος αναφέρεται σε όλα τα ελεύθερα οθωμανικά τουρκικά έφιππα στρατεύματα εκτός από τους *akinci*. Η λέξη χρησιμοποιήθηκε σχεδόν ως συνώνυμη του τουρκικού ιππικού. Σύμφωνα με το σύστημα των τιμαρίων που επικρατούσε εκείνη την εποχή, ο σουλτάνος κατείχε όλη τη γη και την παραχωρούσε σε υπηκόους του, ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες τους. Οι *sipâhi*, που αποτελούσαν ένα είδος στρατιωτικής αριστοκρατίας, λάμβαναν τιμάρια και εισέπρατταν από τους αγρότες φορολογικά έσοδα, συνήθως σε είδος, προκειμένου να επιδοτήσουν τα έξοδα εκπαίδευσης και εξοπλισμού ενός μικρού στρατού, αφιερωμένου στην υπηρεσία του σουλτάνου. Το σύστημα αυτό αποτελεί μετεξέλιξη του βυζαντινού συστήματος των προνοιών. Βλ. ενδεικτικά EOI 9 656-657, Dávid / Pál (2005) 4:2,15 και Turnbull (2003) 18.

καμία εκτίμηση αριθμών, αλλά αναφέρει ότι το στρατόπεδο του Μουράτ εκτεινόταν από θάλασσα σε θάλασσα και ότι ο εμίρης είχε πάντα μαζί του έξι χιλιάδες πεζούς και μερικές φορές δέκα.³²² Ο Δούκας γράφει για *περισσότερους από διακόσιες χιλιάδες άνδρες*.³²³ Με τη γενναιοδωρία των εκτιμήσεών τους για τον αριθμό των εχθρών, αυτοί οι ιστορικοί ακολουθούν την κλασική παράδοση να εμφανίζεται διογκωμένο το πλήθος του στρατού του εχθρού, είτε για να αποκτήσει μεγαλύτερη αξία η νίκη των αμυνομένων, είτε για να τονιστούν οι μηδαμινές πιθανότητες νίκης σε περίπτωση που ηττηθούν. Προφανώς έτσι ερμηνεύεται η φράση του Κανανού: *«τζαγρῶν τε καὶ τόζων καὶ τῶν σκευῶν τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν τῶν ἀπείρων στρατοὶ ἐπὶ στρατῶν καὶ λαοὶ ἐπὶ λαῶν»*.

³²² Βλ. Χαλκοκονδύλης, Ε 20-25, 7 και 9-10, 10.

³²³ Βλ. στην παρούσα εργασία σ. 101, υποσ. 295.

3.4. Η παστία

4. Τότε δὲ αὐτοῦ τῆ κελεύσει τοῦ Μουράτ Πεῖς τε τῆ κλήσει τοῦ δεσπότη τοῦ Τούρκων ποιοῦνται παστίαν μίαν· ἀλλ' αὐτὴ ἢ μία πολλὰς ὑπερέβην³²⁴ μεγίστους· καὶ γὰρ ἀπὸ τὸ ἐν ἄκρον τῆς πόλεως τῆς Χρυσίας ἕως τὸ ἕτερον ἄκρος τῆς Ξυλοπόρτης ἐκράτει· καὶ ἦν δὲ ἡ παστία πλησίον τοῦ κάστρου, ὅσον τόξου βολὴν καὶ οὐ πλέον· καὶ ἦν δὲ πᾶσα στερεὰ καὶ ὀχυρωτάτη ἀπὸ ξύλων μεγίστων καὶ χονδρῶν σανίδων· καὶ πλοκοτὰς ἀπὸ βέργας, ἔθηκαν ἔμπροσθεν τῆς παστίας, ἵνα δέχωνται τὰς σαγίττας τῶν τόξων καὶ τῶν τζαγρῶν τῶν Ῥωμαίων· καὶ τῶν βουμπάρδων τὰς πέτρας· ὀπισθεν δὲ ταύτης ἐθέσπισεν ἵνα ἴστανται στρατιῶται ἐκ πασῶν γενεῶν τοῦ στρατεύματος τούτου τολμηροὶ καὶ ἀνδρεῖοι· τὸ μὲν, ὡς τὸ ἔθος εἰς προσοχὴν τῆς παστίας· τὸ δὲ, ἵνα φυλάσσονται δι' ἐκείνης· οἱ δὲ, ἵνα μάχονται.³²⁵ Ἐξ ἐκείνης ὀπισθεν μετὰ τζαγρῶν τε καὶ τόξων καὶ τῶν σκευῶν τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν τῶν ἀπείρων ὧν ἔφερον διὰ τούτου.

Η κατασκευή του προχώματος

Οι Οθωμανοὶ κατασκεύασαν γύρω ἀπὸ τα χερσαία τείχη καὶ σε ἀπόσταση βολῆς τόξου³²⁶ ἀπὸ αὐτὰ ἓνα πρόχωμα (παστία).³²⁷ Μπροστὰ τοῦ τοποθέτησαν πλέγματα ἀπὸ βέργες, γιὰ νὰ προφυλάσσονται ἀπὸ τὰ βέλη τῶν τόξων καὶ τὶς πέτρες τῶν βομπάρδων τῶν ἀμυνομένων. Πίσω ἀπὸ τὸ πρόχωμα αὐτὸ πήραν θέσεις οἱ Τούρκοι τοξότες καὶ οἱ χειριστὲς τῶν πυροβόλων ὀπλῶν. Ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς εποχῆς αὐτῆς ὁ Κανανὸς εἶναι ὁ μόνος ποὺ ἔχει συμπεριλάβει στὴν ἀφήγησή του αὐτὴ τὴν κατασκευὴ. Τὸ μῆκος τοῦ προχώματος, ἀν ἦταν συνεχές, θὰ ἦταν πάνω ἀπὸ ἐπτὰ χιλιόμετρα, ἀλλὰ φαίνεται πιθανὸ νὰ υπήρχαν κενὰ στὸ μῆκος τοῦ γιὰ νὰ διευκολύνεται ἡ κίνηση τῶν μηχανῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν πιο κοντὰ στὰ τείχη. Τὸ πρόχωμα αὐτὸ εἶχε διπλὴ λειτουργία, ἀπὸ τὴν μίαν παρείχε προστασία ἀπὸ τοὺς βομβαρδισμοὺς τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀποτελοῦσε ἓνα καλὸ μέρος γιὰ τὴν τοποθέτηση τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν.

Ὁ Κανανὸς ἀναφέρει ὅτι τὸ πρόχωμα αὐτὸ ἐκτεινόταν ἀπὸ τὴ Χρυσὴ Πύλη ἕως τὴν Ξυλόπορτα, δηλαδὴ σχεδὸν σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῶν χερσαίων τειχῶν μῆκους 6,5

³²⁴ Χρησιμοποιεῖ πρῶτο ἐνικὸ πρόσωπο ὑπερέβην, ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ὑπερέβη.

³²⁵ Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐντοπίζεται σχῆμα κατὰ τὸ νοούμενο ἢ κατὰ σύνεση στὶς δύο πρῶτες ἀπὸ τὶς τρεῖς τελικὲς προτάσεις τοῦ χωρίου, ὅπου τὰ υποκείμενα τῶν προτάσεων εἶναι τὸ μὲν καὶ τὸ δὲ ἀντίστοιχα, ἐνῶ τὰ ρήματα βρίσκονται σὲ πληθυντικὸ ἀριθμὸ. Στὴν τρίτη τελικὴ πρόταση τὸ υποκείμενο βρίσκεται κανονικὰ σὲ πληθυντικὸ ἀριθμὸ (οἱ δέ). Ὁ Cuomo στὸ σημεῖο αὐτὸ προτίμησε τοὺς τύπους τῆς ὀριστικῆς ἐνεστώτα (φυλάσσονται, μάχονται), ἀντὶ τῶν ὀρθῶν τύπων σὲ υποτακτικὴ ἐγκλιση,

³²⁶ Βλ. Λέων Βασιλεὺς, *Τὰ εὑρισκόμενα πάντα*, PG 107, 1113-4D.

³²⁷ Βλ. ἐνδεικτικὰ Κριαρὰς (2006) 15, 238.

χιλιομέτρων που εκτείνονταν από τη θάλασσα του Μαρμαρά μέχρι τον Κεράτιο κόλπο. Η Χρυσή Πύλη είναι η πύλη στο τμήμα των χερσαίων τειχών πλησιέστερα στη Θάλασσα του Μαρμαρά. Χτίστηκε το 390 περίπου από τον Θεοδοσίο Α΄ ως θριαμβευτική αφίδα έξω από την πόλη, σε μια εποχή που τα μόνα τείχη της Πόλης ήταν αυτά που είχε χτίσει ο Μέγας Κωνσταντίνος και περιελάμβαναν μια πολύ μικρότερη περιοχή.³²⁸ Το φύλλο χρυσού που κάλυπτε τις πόρτες, έδωσε σε αυτή την πύλη το όνομά της. Ενσωματώθηκε στα θεοδοσιανά τείχη όταν κατασκευάστηκαν μερικά χρόνια αργότερα,³²⁹ αλλά συνέχισε να είναι θριαμβευτική πύλη για τους βυζαντινούς αυτοκράτορες με πιο πρόσφατο από αυτούς έναν από τους προπάτορες του Μανουήλ, τον Μιχαήλ Παλαιολόγο, που το 1261 διέσχισε την πύλη ανακτώντας την Κωνσταντινούπολη από τους Λατίνους. Θα πρέπει να ήταν ο τελευταίος αυτοκράτορας που μπήκε από την πύλη αυτή θριαμβευτικά.³³⁰ Η Ξυλόπορτα βρισκόταν στο άκρο των επεκτάσεων προς τα χερσαία τείχη και έβλεπε στον Κεράτιο κόλπο κοντά στη συμβολή με τα θαλάσσια τείχη.³³¹

Η κατασκευή ενός προχώματος σε τόσο μεγάλη κλίμακα και με ξύλινη ενίσχυση υποδηλώνει ότι ο Μουράτ υπολόγιζε σε μια μακροχρόνια πολιορκία και έκανε τον ανάλογο προγραμματισμό για το ενδεχόμενο αυτό. Προφανώς είχε υπόψη του την αποτυχία του παππού του, Βαγιαζήτ Α' να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη, παρά το γεγονός ότι την είχε υποβάλει σε αποκλεισμό οκτώ ετών και την παρόμοια αποτυχία του θείου του Μουσά λίγα χρόνια αργότερα.

Σκοπός αυτής της κατασκευής, όπως ειπώθηκε, ήταν η προστασία των Τούρκων από *τὰς σαγίττας τῶν τόξων καὶ τῶν τζαγρῶν τῶν Ρωμαίων, καὶ τῶν βουμπάρδων τὰς πέτρας*. Οι βυζαντινοί τοξότες, καλυπτόμενοι πίσω από τις επάλξεις, μπορούσαν από απόσταση να βάλουν εναντίον των αντιπάλων τους και των πολιορκητικών τους μηχανών που ήταν εκτεθειμένες. Τα όπλα που χρησιμοποιούσαν οι Βυζαντινοί για να χτυπούν τον

³²⁸ Η ημερομηνία κατασκευής της πύλης είναι αβέβαιη και οι μελετητές διχάζονται μεταξύ του Θεοδοσίου Α' [βλ. ODB III 2050-2051 και Gregory (2005) 82-89] και του Θεοδοσίου Β' [βλ. ODB III 2051-2052 και Gregory (2005) 97-104]. Οι παλαιότεροι μελετητές έκλιναν προς τον πρώτο, αλλά η πλειοψηφία σήμερα τείνει προς τον δεύτερο, που σημαίνει ότι η πύλη κατασκευάστηκε ως αναπόσπαστο μέρος των θεοδοσιανών τειχών. Βλ. Mango (2000) 54, 179.

³²⁹ Η πύλη, χτισμένη με μεγάλους τετράγωνους ογκόλιθους λευκού μαρμάρου, έχει τη μορφή θριαμβευτικής αφίδας με τρεις τοξωτές πύλες, η μεσαία είναι μεγαλύτερη από τις άλλες δύο. Η πύλη πλαισιώνεται από μεγάλους τετράγωνους πύργους, οι οποίοι σχηματίζουν τον 9ο και 10ο πύργο του εσωτερικού θεοδοσιανού τείχους. Ήταν πλούσια διακοσμημένη με πολυάριθμα αγάλματα, συμπεριλαμβανομένου ενός χάλκινου αγάλματος του αυτοκράτορα Θεοδοσίου, που επέβαινε σε άρμα που το έσερναν ελέφαντες. Άλλα γλυπτά ήταν ένας μεγάλος σταυρός, που έπεσε σε σεισμό το 561 ή το 562, μια Νίκη, η οποία καταρρίφθηκε κατά τη βασιλεία του Μιχαήλ Γ' και μια εστεμμένη Τύχη της πόλης. Βλ. Mango (2000) 54, 181 και 186.

³³⁰ Βλ. ενδεικτικά ODB II 858-859.

³³¹ Βλ. ενδεικτικά Turnbull (2004) 15-16.

εχθρό από μεγάλη απόσταση ονομάζονταν *εκηβόλα*. Το τόξο ήταν το σπουδαιότερο εκηβόλο όπλο. Κατά τη διάρκεια των πολιορκιών δεν ήταν σπάνια και η χρήση πυρφόρων βελών.³³²

Η *τζάγρα*³³³ ήταν ένα είδος ιδιαίτερα φονικού βαρέος τόξου, που ο βυζαντινός στρατός άρχισε να χρησιμοποιεί από τον 12ο αι. Στη μέση του τόξου υπήρχε σωλήνας μέσα στον οποίο έμπαινε ένα παχύ και κοντό βέλος με ισχυρότατη σιδερένια αιχμή. Σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή για να οπλίσει κάποιος ξάπλωνε σε ύπτια θέση και, βάζοντας τα πόδια να κρατούν αντίσταση στα «ημικύκλια» του τόξου, τραβούσε με τα δύο του χέρια και *μάλα γενναίως* (με πάρα πολύ δύναμη) τη χορδή προς το κεφάλι του. Ήταν τέτοια η *σφοδρότητα* και η *ρύμη* του βέλους που ήταν *ακατάσχετο*, διαπερνώντας ακόμη και ασπίδα και βαρυσίδηρο θώρακα. Όταν το βέλος χτυπούσε πάνω στο τείχος της πόλεως εξαφανιζόταν διεισδύοντας ολόκληρο μέσα σε αυτό. Εξαιτίας του όγκου του, το όπλο αυτό χρησιμοποιούνταν για την άμυνα των κάστρων.

Οι *βουμπάρδες* ή *μπομπάρδες*³³⁴ ήταν αρχέγονα πυροβόλα του 15ου αι. Έριχναν πέτρινες ή σιδερένιες σφαίρες βάρους 200-250 χιλιογράμμων. Αυτά τα φορητά πυροβόλα όπλα αναπτύχθηκαν στη δυτική Ευρώπη κατά τον 14ο αι. και μάλιστα χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά εναντίον των Βυζαντινών από τους Τούρκους στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης το 1422. Αλλά ενώ οι Τούρκοι συνέχισαν να επενδύουν σε βελτιωμένα πολιορκητικά όπλα, οι Βυζαντινοί δεν είχαν ούτε τα υλικά ούτε τα χρήματα για να αναπτύξουν τα δικά τους κανόνια.³³⁵ Καθοριστικό ρόλο σε αυτό έπαιξε το γεγονός ότι το πυροβολικό ήταν κυρίως αποτελεσματικό σε επιθετικές επιχειρήσεις εναντίον οχυρώσεων. Οι Βυζαντινοί όμως βρίσκονταν σχεδόν μόνιμα σε άμυνα, επομένως δεν είχαν ισχυρό κίνητρο για να αναπτύξουν πυροβολικό.

Οι Οθωμανοί στρατιώτες, που παρατάχθηκαν μπροστά από τα τείχη της Πόλης, ήταν εφοδιασμένοι «*μετὰ τζαγρῶν τε καὶ τόξων καὶ τῶν σκευῶν τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν τῶν ἀπείρων ὧν ἔφερον διὰ τούτου*». Από την παραπάνω φράση εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι πολιορκητές ήταν εφοδιασμένοι με κανόνια διαφόρων μεγεθών.

³³² Περισσότερα για τα όπλα των Βυζαντινών βλ. Dennis (1998) 99-115, Haldon (2004) 75-79, Heath / McBride (1995) και Turnbull (2004) 37-41, ενώ για τα όπλα των Οθωμανών ΕΟΕ 591-595 και Nicolle / McBride (1995).

³³³ Βλ. Άννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, PG 131,748C-749A, Μιχαηλίδης (1966-1967) 136-140 και Nicol (1993) 58-59.

³³⁴ Βλ. ενδεικτικά Κριαράς (1990) 11, 124.

³³⁵ Βλ. ODB II 786-787.

Σκευή³³⁶ ονομαζόταν το αρχέγονο πυροβόλο, το οποίο στις βυζαντινές πηγές αναφέρεται ως *χώνη, χωνεία, τηλεβόλον, έλέβολος, βομβάρδα, μηχανή, έφετήριον, έλέπολις* κ.ά.

³³⁶ Βλ. ενδεικτικά Κριαράς (2016) 20, 215-216.

3.5. Η αναποτελεσματικότητα των κανονιών

5. Τὰς δὲ σκευὰς τὰς μεγίστους ἐκείνας ὅποιας εἶχαν τὰς ἐλπίδας ὅτι δι' ἐκείνας τὰ τοίχη τῆς πόλεως θέλουν³³⁷ χαλάσειν καὶ ἀπὸ τούτου τὴν πόλιν αἰχμαλωτίσαι, ἔστησαν περιέργως εἰς τόπον ἐν ᾧ σοῦδαν οὐκ εἶχεν ὁμοίαν σοῦδῶν τῶν ἐτέρων· ἀλλὰ κεχλασμένη ὑπῆρχεν καὶ ἔκπαλαι γέμουσα χῶμαν,³³⁸ καὶ ἄντικρυς ταύτης πύργος εὐρέθην³³⁹ ἐκ συμβάματος λίαν σεσαθρωμένος καὶ ἐσκισμένος ἀπὸ ἄνωθεν³⁴⁰, ἕως κάτω· καὶ προσδοκῶντες οἱ Τοῦρκοι ὅτι τῶν μεγίστων βουμπάρδων αἱ πέτραι, τὸν σεσαθρωμένον πῦργον ἐκεῖνον θέλουν χαλάσειν· καὶ ἐπεὶ ὁ τόπος σοῦδαν οὐκ ἔχει τοὺς Τούρκους νὰ ἐμποδίση, ἀκωλύτως εἰς τὸ ἔξω κάστρον θέλουσιν φθάσειν· καὶ ἐκ τοῦ χαλάσματος τοὺς Ῥωμαίους θέλουν³⁴¹ διώξειν· καὶ τὴν πόλιν θέλουν δουλώσειν· πλὴν εἰς κενὸν ἐκατήνησε³⁴² τέλος ἢ τῶν ἀσεβῶν προσδοκία· ἐπεὶ ἑβδομήκοντα βόλια τῆς σκευῆς τῆς μεγίστης ἐκείνης τὸν σεσαθρωμένον ἐκεῖνον ἔκρουσε³⁴³ πῦργον, καὶ οὐδεμίαν βλάβην τοῖς Ῥωμαίοις τοῦτο προὔξενησεν, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς Τούρκοις ὠφέλειαν· πλὴν γὰρ ὁ τόπος καὶ σοῦδα καὶ πῦργος πλησίον ὑπῆρχεν Κυριακῆς τῆς ἀγίας, μέσον Ῥωμανοῦ τοῦ ἀγίου καὶ τῆς Χαρισῆς τε τὴν πύλην καὶ πλησιέστερον τούτων εἰς τὸν ποταμὸν τὸν ἐπονομαζόμενον Λύκον· καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν βουμπάρδων τὴν ἀπραξίαν.

Ο βομβαρδισμός των τειχών

Οι Οθωμανοὶ στρατιῶτες, που παρατάχθηκαν μπροστὰ ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Πόλης, ἦταν εφοδιασμένοι με κανόνια διαφόρων μεγεθῶν. Γνώριζαν ὅτι τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινούπολης δεν ἐπρόκειτο νὰ ἐπηρεαστοῦν σημαντικά ἀπὸ τὴν χρῆση συμβατικῶν πετροβόλων μηχανῶν καὶ ἠλπιζαν ὅτι με τὰ πυροβόλα ὅπλα θα ἐπετύγγαναν εὐκόλα τὴν κατάρρευση ἐνὸς τμήματός τους. Τα μεγαλύτερα κανόνια ἐπέλεξαν νὰ τα τοποθετήσουν ἀπέναντι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ τείχους που βρισκόταν ἀνάμεσα στὴν πύλη τοῦ ἀγίου Ῥωμανοῦ καὶ τῆς Χαρισῆς πύλη,³⁴⁴ καθὼς ἐκεῖ τὸ ἔδαφος ἦταν πιο σαθρὸ. Ἐνόπισαν μάλιστα ἓνα σημεῖο τῆς τάφρου που εἶχε υποστεί ἐπιχωματώσεις καὶ ἀρα ἡ πρόσβαση ἦταν ευκολότερη. Στὸ σημεῖο αὐτὸ βρισκόταν ἓνας ετοιμόρροπος πύργος,

³³⁷ θέλουν ἀντὶ θέλουσι (συναντάται σε πολλὰ σημεία).

³³⁸ χῶμαν ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ χῶμα

³³⁹ Χρησιμοποιεῖ λανθασμένα ρηματικὸ τύπο ἀ' ἐνικῶν προσώπου ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ γ' (εὐρέθη ἢ ἠύρέθη).

³⁴⁰ Ἡ κατάληξη -θεν στα ἐπιρρήματα ἔχει τὴ σημασία τοῦ ἀπὸ καὶ ἀρα κρίνεται περιττὴ ἕως λανθασμένη ἡ χρῆση τῆς πρόθεσης ἀπὸ στο σημεῖο αὐτό. Συναντάται ὅμως καὶ σε ἄλλους συγγραφείς. Ἐνδεικτικὰ βλ. Κατὰ Μάρκον 15.38.2: «Καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπ' ἄνωθεν ἕως κάτω».

³⁴¹ θέλουν ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ θέλουσι που χρησιμοποιεῖ ἀρκετές φορές πιο πάνω.

³⁴² Στον ρηματικὸ τύπο χρησιμοποιεῖ δύο ἀυξήσεις (ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ), ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ κατήνησε.

³⁴³ αττικὴ σύνταξη

³⁴⁴ Βλ. ἐνδεικτικὰ Turnbull (2004) 27-28.

ευάλωτος σε επιθέσεις από το οθωμανικό πυροβολικό και από τους πολιορκητικούς πύργους. Το μεν πυροβολικό θα μπορούσε ευκολότερα να βάλλει εναντίον των αμυνομένων από κοντινή απόσταση, ενώ από τους πολιορκητικούς πύργους οι Οθωμανοί θα μπορούσαν πολύ εύκολα να ρίξουν γέφυρες προς τα εξωτερικά τείχη της Πόλης, κάτω από τις οποίες δεν θα υπήρχε βαθύ χαντάκι.³⁴⁵

Τα τείχη της Κωνσταντινούπολης³⁴⁶ συνιστούσαν μία τριπλή γραμμή οχύρωσης που αποτελούνταν από την τάφρο, το εξωτερικό τείχος³⁴⁷ και το υψηλότερο εσωτερικό τείχος.³⁴⁸ Ο τρόπος κατασκευής της τάφρου διέπεται από προνοητικότητα. Είχε πλάτος 21 μ. και απείχε από το έξω τείχος 15 με 17 μ. Το βάθος της ήταν παντού διαφορετικό ανάλογα με την ιδιομορφία του εδάφους και κυμαινόταν από 3 έως 10 μ. Κατασκευάστηκε το 1000 μ.Χ και διέθετε διαταφρίσματα που λειτουργούσαν σαν υδραγωγεία, ώστε αυτά να πλημμυρίζουν με νερό, αυτόνομα αν χρειαστεί, και να μην κινδυνεύουν τα υπόλοιπα μέρη της. Ανά διαστήματα υπήρχαν λίθινοι υδατοφράκτες για να εμποδίζουν το νερό να κυλάει προς τον Κεράτιο λόγω της υψομετρικής διαφοράς. Τα τοιχώματά της ήταν χτισμένα, ενώ στο εσωτερικό χείλος της υψωνόταν ένα χαμηλό τείχος ύψους περίπου 2 μ.³⁴⁹

Τα διαταφρίσματα διέθεταν σύνδεση με φρεάτια και σωλήνες, τα οποία με τη σειρά τους ήταν συνδεδεμένα με το γενικότερο υδραυλικό σύστημα της Πόλης. Σε καιρό ειρήνης τα νερά που κυλούσαν από τα γύρω βουνά, τους χειμάρρους και τα ποτάμια, διοχετεύονταν μέσω του υδραυλικού συστήματος μέσα στην Πόλη, στις κιστέρες. Σε καιρό πολιορκίας οι σωλήνες σφραγίζονταν και τα νερά διοχετεύονταν μέσω των φρεατίων μόνο στην τάφρο. Η τάφρος μπορούσε να γεμίσει μέσα σε 24 ώρες και δημιουργούσε την αίσθηση πως η Πόλη περικλειόταν από έναν τεράστιο ποταμό χιλιομέτρων. Δεν είναι καθορισμένο αν τη γέμιζαν με νερό κατά τις πολιορκίες.³⁵⁰ Πάντως και χωρίς νερό οι διαστάσεις της ήταν αρκετές για να αποτελέσουν μία πρώτη αμυντική γραμμή, καθώς εμπόδιζε τις προσπάθειες ενός στρατού εισβολής να πλησιάσει στο τείχος με κριούς ή πολιορκητικούς πύργους.³⁵¹ Ακόμη όμως και στην περίπτωση που το κατάφερναν, θα είχαν να αντιμετωπίσουν τους βυζαντινούς ακροβολιστές από τους

³⁴⁵ Βλ. Purdie (2009) Notes 54.

³⁴⁶ Περισσότερα βλ. Turnbull (2004).

³⁴⁷ Βλ. ενδεικτικά Turnbull (2004) 13.

³⁴⁸ Βλ. Turnbull (2004) 12-13.

³⁴⁹ Βλ. Tsangadas (1980) 13.

³⁵⁰ Βλ. Foss / Winfield (1986) 43.

³⁵¹ Βλ. Πασαδαίος (1981) 26.

πύργους του εξωτερικού τείχους, αλλά και αυτούς που βρίσκονταν σχεδόν 15 μέτρα πιο πίσω, στους πύργους του εσωτερικού τείχους, που έφταναν τα 20 μ. σε ύψος.³⁵² Το 1422 η τάφος δεν περιείχε νερό και η κατεδάφιση των πλευρών ενός τμήματός της ενθάρρυνε τον εχθρό να πλησιάσει. Η δυνατότητα ανέγερσης πολιορκητικού πύργου σε αυτό το σημείο, όπου το χαντάκι ήταν πιο ρηχό, έφερε τους επιτιθέμενους σε απόσταση περίπου δεκαοκτώ μέτρων από τα εξωτερικά τείχη.

Το απόσπασμα «... ἐν ᾧ σοῦδαν οὐκ εἶχεν ὁμοίαν σοῦδων τῶν ἐτέρων, ἀλλὰ κεχαλασμένη ὑπῆρχεν, καὶ ἔκπαλαι γέμουσαν χῶμαν, καὶ ἄντικρυς ταύτης πύργος εὐρέθην ἐκ συμβάσματος λίαν σεσαθρωμένος καὶ ἐσκισμένος ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω» μαρτυρεί την κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει τα τείχη της Κωνσταντινούπολης την εποχή κατά την οποία γίνεται η πολιορκία. Η φθορά των τειχών δεν είναι ένα καινούργιο πρόβλημα. Την Άνοιξη του 1416, λίγα χρόνια ύστερα από την άρση του οθωμανικού αποκλεισμού της Κωνσταντινούπολης που κράτησε σχεδόν οκτώ χρόνια (1393-1402), ο Ιωσήφ Βρυέννιος,³⁵³ εκφωνεί προς τους Κωνσταντινοπολίτες έναν λόγο³⁵⁴ στον οποίο αναφέρεται στην επιτακτική ανάγκη της επιδιόρθωσης των τειχών, που είχαν περιέλθει σε άσχημη κατάσταση λόγω παλαιότητας: «Ἄλλ' ἢ οὕτω καὶ μεγάλη καὶ καλὴ καὶ ἐξάιρετος πόλις, τείχει καὶ πύργοις κυκλουμένη σαθροῖς, δεῖται τῆς παρ' ἡμῶν ἀνακτίσεως, οἷά τις μήτηρ δι' ἕξωρον ἡλικίαν τῆς ἐκ τῶν οἰκείων τέκνων γηροκομίας αὐτῆς· ... ποιησώμεθα ἔρανον, ὑποστηρίζωμεν ἤδη γεγηρακυῖαν ... καὶ δῶμεν αὐτῇ χεῖρα, πιπτούση διὰ τὸν χρόνον, ἀποδῶμεν αὐτῇ τὰ θρεπτήρια ἐν τῷ γῆρα». Εκείνη την περίοδο είχε επιστρέψει στην πρωτεύουσα ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β΄ ύστερα από το ταξίδι του στην Πελοπόννησο, όπου τον προηγούμενο χρόνο είχε οικοδομήσει το περίφημο *Εξαμίλιον*, ένα τείχος κατά μήκος του ισθμού της Κορίνθου επιβάλλοντας επιπλέον φορολογία στους κατοίκους της Πελοποννήσου για τη χρηματοδότηση του έργου.³⁵⁵ Στην παρούσα φάση όμως, τα αυτοκρατορικά ταμεία στην Κωνσταντινούπολη ήταν σχεδόν άδεια και οι κάτοικοί της οικονομικά εξασθλιωμένοι. Επομένως, δεν ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί μια τόσο πολυδάπανη επισκευή. Για τους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης όμως, η ανθεκτικότητα των τειχών ήταν ζωτικής σημασίας, καθώς αποτελούσαν το ισχυρότερο αμυντικό μέσο της πόλης. Έτσι δικαιολογείται απόλυτα ο Ιωσήφ Βρυέννιος, ο οποίος

³⁵² Βλ. ενδεικτικά Turnbull (2004) 13-14.

³⁵³ Βλ. ενδεικτικά ODB I 330.

³⁵⁴ Βλ. Τομαδάκης (1968) 1-15.

³⁵⁵ Βλ. Nicol (1996) 514 και Gregory (2005) 101.

ζητούσε τη συνδρομή των οικονομικά ισχυρών πολιτών προκειμένου να συγκεντρωθούν τα χρήματα που χρειάζονταν για τις απαραίτητες επιδιορθώσεις.

Το 1422, η κατάσταση στα συγκεκριμένα τμήματα του χερσαίου τείχους δεν είχε διαφοροποιηθεί σε σχέση με αυτό που περιέγραφε λίγα χρόνια νωρίτερα ο Βρυέννιος. Ο Ιωάννης Κανανός, περιγράφει με τα μελανότερα χρώματα το σημείο του χερσαίου τείχους ανάμεσα στην πύλη του Αγ. Ρωμανού και την Πύλη της Αδριανούπολης.³⁵⁶ Πράγματι, η πύλη του Αγίου Ρωμανού ήταν το ασθενέστερο και το πλέον επίφοβο σημείο του τείχους για να δεχθεί επίθεση από τον εχθρό.

Οι Τούρκοι επέλεξαν αυτό το εξαιρετικά ευάλωτο σημείο του τείχους για να στήσουν τα κανόνια τους. Με τις βολές των κανονιών επεδίωκαν την κατάρρευση του εξωτερικού τείχους διευκολύνοντας έτσι την προώθηση του στρατού τους μέσα στον περίβολο.³⁵⁷ Ωστόσο, παρά τις εβδομήντα βολές που πραγματοποίησαν, τα κανόνια δεν κατάφεραν να προξενήσουν σοβαρή ζημιά ακόμη και σε αυτό το σαθρό τμήμα του τείχους, όπως παραδίδει και ο Χαλκοκονδύλης.³⁵⁸ Διαπιστώνεται λοιπόν ότι ακόμη και στο πρώτο τέταρτο του 15ου αι. η αποτελεσματικότητα των λίθινων βλημάτων που εκτοξεύονταν με πυρίτιδα από τα πυροβόλα της εποχής ήταν περιορισμένη απέναντι σε τείχη όπως αυτά της Κωνσταντινούπολης. Οι επιπτώσεις των κανονιοβολισμών περιοριζόνταν περισσότερο σε ψυχολογικό επίπεδο, αφού η θέα των μεγάλων κανονιών προκαλούσε τον τρόμο και επηρέαζε αρνητικά το ηθικό των αμυνομένων.

Ο Κανανός στη συνέχεια καταγράφει ακριβέστερα την τοποθεσία στην οποία συνέβησαν όλα αυτά: η τάφος και ο πύργος βρίσκονταν κοντά στην Αγία Κυριακή, ανάμεσα στον Άγιο Ρωμανό και στην Πύλη της Χαρσής και ακόμη, κοντά στον ποταμό Λύκο. Ίσως εδώ να επιδιώκει τη συσχέτιση μεταξύ των ανεκπλήρωτων προσδοκιών των Τούρκων για την κατάληψη των τειχών, με την εγγύτητα που είχε η συγκεκριμένη τοποθεσία με τις εκκλησίες του Αγίου Ρωμανού και της Αγίας Κυριακής.³⁵⁹ Τονίζει δηλαδή ότι το μεγαλύτερο από τα κανόνια των Οθωμανών αποδείχθηκε ανίσχυρο μέσα σε αυτό το περιβάλλον που απέπνεε ιερότητα.³⁶⁰

Το τμήμα των τειχών μεταξύ των πυλών του Αγίου Ρωμανού και του Χαρισίου, ήταν γνωστό ως *Μεσοτείχιον*. Αυτό ακολουθούσε το περίγραμμα της κοιλάδας του

³⁵⁶ Βλ. Αθανασόπουλος, Α. (2010) 120.

³⁵⁷ Βλ. ενδεικτικά Turnbull (2004) 13.

³⁵⁸ Βλ. Χαλκοκονδύλης, Ε 11-14, 10.

³⁵⁹ Για την εκκλησία της Αγίας Κυριακής βλ. Janin (1964) 292.

³⁶⁰ Βλ. Purdie (2009) Notes 55.

ποταμού Λύκου, που κυλούσε κάτω από τα τείχη, περίπου στα μισά του δρόμου μεταξύ των δύο πυλών. Ο ποταμός Λύκος διέσχισε την Πόλη και χυνόταν στην Προποντίδα. Αυτή ήταν και η μοναδική υπόγεια δίοδος που οδηγούσε μέσα στην Πόλη και γι' αυτό τη φρουρούσαν αδιάκοπα.

Η πύλη του Αγίου Ρωμανού ονομάστηκε έτσι στη βυζαντινή εποχή λόγω της εκκλησίας του Αγίου Ρωμανού που βρισκόταν εκεί κοντά. Η Χαρισιανή πύλη ή πύλη του Χαρισίου ονομάζεται τώρα *Αδριανούπολη Καπί* και βρίσκεται ψηλά στον έκτο λόφο. Από τον ποταμό Λύκο δεν υπάρχει σήμερα κανένα ίχνος, αν και είναι ξεκάθαρο το βύθισμα κατά μήκος του οποίου έτρεχε ο ποταμός. Η κοιλάδα του Λύκου ήταν σε χρήση μέχρι τη δεκαετία του 1950 ως γεωργική έκταση. Την περίοδο 1956-1957 αποφασίστηκε η κατασκευή νέας λεωφόρου πάνω από την κοίτη, με αποτέλεσμα ο ποταμός να βρίσκεται σήμερα κάτω από το επίπεδο του δρόμου.³⁶¹

³⁶¹ Βλ. Janin (1964) 229-230, 266-267 και 299-300.

3.6. Οι πολεμικές μηχανές των Οθωμανών

6. *Περὶ δὲ τῶν ἄλλων τῶν κατασκευῶν τῶν μαχίμων, τῶν παντοίων ἐκείνων τῶν κατὰ τῆς πόλεως εἰργασμένων εἰς πολιορκίαν ἐκείνης καὶ ἀφανισμόν τῶν Ῥωμαίων, τίς διηγήσεται ἄρα; πλὴν ἐκ τῶν πολλῶν ὀλίγας διηγήσομαι ἄρτι· πύργους ξυλίλους μεγίστους μὲ τροχοὺς σιδηροδεσμομένους πολλοὺς ἐποίησαντο τότε· ὅσον τὸ ὕψος τῶν πύργων τῆς πόλεως· μᾶλλον καὶ ὑπερεῖχον ἐκείνους· ὑπερεῖχον ἐκείνους· καὶ ζεύγη βοῶν καὶ βουβαλίων ἀπείρων εἶχασιν³⁶² ἐξ ἐτοιμῶν ἵνα τοὺς πύργους ταυρίσουν μετὰ σχοινίων· καὶ πλησίον τῆς σούδας φέρωσιν· καὶ ἐξ ἐκείνων τὸ ἔξω κάστρον πολεμήσωσιν καὶ ἀφανίσουν· Ἀλλὰ καὶ φαλκούνια ἐποίησαντο· καὶ χελώνας· καὶ ἀρκουδάμαζα· καὶ ἄλλα πολλὰ ξύλινα καὶ μηχανικώτατα ἔργα καὶ ἐλεπόλεις ἐκατεσκεύασαν³⁶³· καὶ μηχανικὰς ἀγκάλας μὲ τροχοὺς μικροῦς· καὶ μεγάλας σκεπαστὰς· καὶ μεσέας ὑπὲρ ἀριθμὸν διεπράξαντο· καὶ κατέναντι τῶν πορτῶν τῆς πόλεως τεράστια μεγάλα εἰργάσαντο· κάστρη³⁶⁴ ξύλινα ὑπερμεγέθη ἐποίησαντο μὲ τροχοὺς σιδηροδεσμομένους· ὥστε τοὺς θεωροῦντας ἐκεῖνα καὶ ἀγνοοῦντας τῶν κάστρον τοὺς πολέμους, καὶ τὸ ἀχρησίμευτον γὰρ ἐκείνων λίαν ἐξέπληξεν καὶ μέγα ἐθρόησεν.*

Το πλήθος και η ποικιλία των όπλων των Οθωμανών

Ο Κανανός απαριθμεί τις πολεμικές μηχανές του εχθρού, λέγοντας ότι είναι κατασκευασμένες από ξύλο και ἐξυπνα σχεδιασμένες. Στο οπλοστάσιο των Οθωμανών περιλαμβάνονταν όλα τα απαραίτητα μηχανήματα: ξύλινοι πύργοι που διέθεταν τροχούς με επικάλυψη σιδήρου και κινούνταν ελκόμενοι από βόδια και βουβάλια («πύργους ξυλίλους μεγίστους μὲ τροχοὺς σιδηροδεσμομένους»), φαλκούνια, χελώνες, αρκουδάμαξες, ἐλεπόλεις, μηχανικὰς ἀγκάλας και στεγασμένα παραπήγματα. Ὅσοι τα ἐβλεπαν για πρώτη φορά και αγνοούσαν τον τρόπο χρήσης τους θορυβήθηκαν («λίαν ἐξέπληξε καὶ μέγα ἐθρόησεν»).

Ο Κανανός αναφέρει ότι οι οθωμανικοί πολιορκητικοί πύργοι είχαν ξεπεράσει σε ὕψος τους πύργους της Πόλης. Ὡστόσο δεν είναι βέβαιο τι ακριβῶς εννοεῖ με αυτό. Τα χερσαία τείχη της Κωνσταντινούπολης είχαν χτιστεῖ ως μια διπλή οχυρωματική γραμμὴ, δηλαδή οι εισβολεῖς συναντούσαν πρώτα μια αμυντική τάφρο και ὕστερα το ἔξω τείχος,

³⁶² εἶχασιν ἀντί πρτ. εἶχον ἢ ἀόρ. ἔσχον

³⁶³ Στον ρηματικό τύπο χρησιμοποιεῖ δύο αυξήσεις (ἐξωτερική και ἐσωτερική), ἀντί του ὀρθοῦ κατεσκεύασε.

³⁶⁴ κάστρη ἀντί κάστρα

γνωστό και ως μικρόν τείχος. Εάν κατάφερναν να περάσουν το πρώτο τείχος, συναντούσαν το μεγαλύτερο έσω τείχος, γνωστό και ως μέγα τείχος ή κυρίως τείχος.

Το εσωτερικό τείχος είχε πάχος 5 μ., ύψος 10 μ. και επάλξεις ύψους 2 μ., ενώ στο μήκος του ανά 60-70 μ. περίπου υψώνονταν πύργοι. Αυτοί είχαν ύψος γύρω στα 15-16 μ., προεξείχαν περίπου 10 μ. από το τείχος και είχαν δύο επίπεδα, τα οποία για λόγους ασφαλείας δεν επικοινωνούσαν μεταξύ τους. Το ισόγειο χρησίμευε ως αποθήκη ή φυλάκιο, ενώ κάποιες φορές το παραχωρούσαν και σε πολίτες. Στον επάνω όροφο η πρόσβαση ήταν δυνατή μόνο από τον περιόδρομο του τείχους. Από το σημείο αυτό πιθανότατα εκτόξευαν προς τους πολιορκητές λίθινες σφαίρες και βέλη από τις βλητικές μηχανές που βρίσκονταν εκεί. Η οροφή των πύργων διέθετε επάλξεις.

Σε απόσταση 13,5 μ. από το έσω τείχος (που μειωνόταν σε λιγότερο από 4 μ. στα σημεία όπου βρίσκονταν οι πύργοι) υψωνόταν το εξωτερικό τείχος ή προτείχισμα. Αυτό είχε ύψος 4 μ. από το επίπεδο του «περιβόλου» (του χώρου μεταξύ των δύο τειχών), αλλά, επειδή το έδαφος μπροστά από το προτείχισμα ήταν επικλινές, το ύψος του στην εξωτερική πλευρά ήταν διπλάσιο. Οι πύργοι του προτειχίσματος ήταν μόλις 0,5 μ. υψηλότεροι από το προτείχισμα και προεξείχαν γύρω στα 5 μ. από αυτό.³⁶⁵ Επομένως, η σταθερότητα που θα είχε ένας κινητός πολιορκητικός πύργος που θα έφτανε ψηλότερα από το τείχος είναι αμφισβητήσιμη, όπως και η δυνατότητα να κινείται εύκολα σε ανώμαλο έδαφος. Ο Κανανός αναφέρει ότι οι επιτιθέμενοι χρησιμοποιούσαν αμέτρητα ζευγάρια βόδια και βουβάλια για να σύρουν τους πύργους προς τα τείχη της Κωνσταντινούπολης.

Οι μεγάλοι μεσαιωνικοί πολιορκητικοί πύργοι ήταν συχνά τριώροφοι όπως απεικονίζονται σε διάφορα μεσαιωνικά σχέδια -δυστυχώς όμως δεν υπάρχουν στοιχεία για το ύψος κάθε ορόφου ενός τέτοιου πύργου- και ήταν καλυμμένοι με δέρματα για να μη φλέγονται από τα έμπυρα βέλη που εκτόξευαν οι αμυνόμενοι. Το γεγονός ότι οι πύργοι αυτοί ήταν σε παρόμοιο επίπεδο με τα εξωτερικά τείχη της Κωνσταντινούπολης, κατά τα λεγόμενα του Κανανού, θα επέτρεπε σίγουρα στους Τούρκους τοξότες να εκτοξεύουν τα βέλη τους με μεγαλύτερη ακρίβεια. Υπό ορισμένες συνθήκες, εάν ο πολιορκητικός πύργος πλησίαζε αρκετά τα τείχη, θα μπορούσε στη συνέχεια να τοποθετηθεί μια κινητή γέφυρα από τον πολιορκητικό πύργο προς τα τείχη της Πόλης, παρέχοντας πρόσβαση σε αυτά. Ωστόσο, δεν υπάρχουν στοιχεία ότι κάτι τέτοιο συνέβη στην Κωνσταντινούπολη.³⁶⁶

³⁶⁵ Βλ. Janin (1964) 250.

³⁶⁶ Βλ. Purdie (2009) Notes 60.

Ο Κανανός συνεχίζει παραθέτοντας έναν κατάλογο από πολεμικές μηχανές:

Το *φαλκόνι* ή *φαλκόνιον* ήταν ένα πολιορκητικό μηχανήμα που προοριζόταν να παραβιάσει τα τείχη της Πόλης. Πρόκειται για ένα κοντό, χοντρό κανόνι. Η λέξη δεν είναι ελληνικής προέλευσης και μάλλον έχει προέλθει από το ιταλικό *falco* (γεράκι).³⁶⁷

Η *χελώνα* ήταν φορητό υπόστεγο αποτελούμενο από ένα ξύλινο πλαίσιο καλυμμένο με δέρματα, κάτω από τα οποία καλύπτονταν οι στρατιώτες όταν πλησίαζαν τα τείχη πολιορκούμενης πόλης για να τα γκρεμίσουν ή για να ανοίξουν υπονόμους (λαγούμια) κάτω από τα τείχη ή για να προστατευτούν οι στρατιώτες που χειρίζονταν τους κριούς.³⁶⁸

Η *αρκουδάμαξα*³⁶⁹ είναι δύσκολο να ταυτιστεί με κάποια γνωστή πολεμική μηχανή. Ο Du Cange αποδίδει τον όρο ως εξής: «*machina belli currui insistens ac sagittas emittens*»,³⁷⁰ δηλαδή, μια επιθετική τροχοφόρα πολεμική μηχανή που εκπέμπει βέλη, συνδυάζοντας την ελληνική λέξη *ἄμαξα* και τη λατινική λέξη *arcus* που σημαίνει τόξο.

Η *ελέπολη*³⁷¹ ήταν πολιορκητική μηχανή που πρώτος κατασκεύασε το 360 π.Χ. ο Δημήτριος ο Πολιορκητής.³⁷² Ήταν ξύλινος πύργος κινούμενος με τροχούς. Από το μηχανήμα αυτό, που είχε ορόφους και ήταν πιο ψηλό από τα τείχη της πολιορκημένης πόλης, οι στρατιώτες που ήταν μέσα πηδούσαν στα τείχη. Οι Βυζαντινοί κατασκεύαζαν ελεπόλεις ή πυργοκαστέλλους που είχαν μέχρι 15 ορόφους και πλατφόρμα, απ' όπου με σίφωνες εκσφενδόνιζαν το υγρό πυρ.³⁷³ Με την εμφάνιση των πυροβόλων όπλων τον 16ο αι. έπαψε η χρήση των ελεπόλεων. Εκτός από τις ελεπόλεις άλλα βασικά πολιορκητικά όπλα (*μαγγανικά* ή *μάγγανα*)³⁷⁴ για την προσβολή των τειχών μιας πόλης ήταν *οι κριοί, οι πετροβόλες μηχανές, οι βαλλίστρες, οι καταπέλτες και οι χελώνες* που ήδη αναφέρθηκαν.³⁷⁵

Η *αγκάλη*³⁷⁶ είναι ένα άλλο είδος όπλου που έχει αποδειχθεί αδύνατο να αναγνωριστεί. Ίσως να ήταν κάποιο είδος μηχανικού καταπέλτη ή βραχίονα ρίψης.

Ο Κανανός κλείνει τον κατάλογο των πολεμικών μηχανών, αναφέροντας ότι οι Τούρκοι έφτιαζαν τεράστια ξύλινα φρούρια με σιδερένιες ρόδες, τόσο μεγάλα, ώστε όσοι δεν γνώριζαν τη χρήση τους τα κοίταζαν τρομοκρατημένοι. Εκτός από το γεγονός ότι η

³⁶⁷ Βλ. Du Cange (1883-1887) *φαλκόνιον* 1662.

³⁶⁸ Βλ. Μακρυπούλιας (2011) 311.

³⁶⁹ Βλ. ενδεικτικά Κριαράς (1973) 3, 193.

³⁷⁰ Βλ. Du Cange (1883-1887) 120.

³⁷¹ Βλ. ενδεικτικά (1977) 5, 412.

³⁷² Για τον Δημήτριο βλ. Πλούταρχος, *Παράλληλοι Βίοι, Δημήτριος Πολιορκητής*, Διόδωρος Σικελιώτης *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 19-21, Wheatley / Dunn (2020) και Errington (2008) 33-58.

³⁷³ Βλ. ενδεικτικά Turnbull (2004) 41-43.

³⁷⁴ Βλ. ενδεικτικά (1985) 9, 264-265.

³⁷⁵ Βλ. Στράτου (1986) 2, 906-907.

³⁷⁶ Βλ. ενδεικτικά Κριαράς (1968) 1, 41.

μία ομάδα αυτών των κατασκευών έχει τροχούς και η άλλη όχι, είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς τη διαφορά μεταξύ των κατασκευών που προκαλούν δέος και των φρουρίων που αναφέρονται αμέσως μετά. Η ελλιπής περιγραφή του Κανανού δεν βοηθά τον αναγνώστη να κατανοήσει το είδος του φρουρίου στο οποίο αναφέρεται. Στην πολιορκία του 1453, ο Λεονάρδος της Χίου,³⁷⁷ περιγράφει ότι οι Τούρκοι έχτιζαν ξύλινους πύργους κοντά στις επάλξεις, καλυμμένους με δέρματα βοδιού, από τους οποίους έριχναν χώμα και απορρίμματα στην τάφρο για να κάνουν τη διάβασή τους ευκολότερη. Αυτό μπορεί να προσφέρει μια πιθανή εξήγηση για τον σκοπό αυτών των μυστηριωδών πύργων.³⁷⁸

³⁷⁷ Βλ. ODB II 1212.

³⁷⁸ Βλ. Purdie (2009) 64.

3.7. Αναζήτηση υπόγειων περασμάτων

7. Ἀλλὰ καὶ τὴν γῆν ἄλλοι ἔσκαπτον ἐκ τῆς παστίας ὀπισθεν καὶ εἰς βάθος πολὺ ἐκατέβησαν,³⁷⁹ ὡς ἴνα³⁸⁰ κάτωθεν ἀπὸ³⁸¹ τὴν κάτω ὄψιν τῆς σοῦδας περάσωσιν ἀθεωρητὴ τὴν νύκτα ἄνω ἴσταμένων Ῥωμαίων καὶ μαχομένων· καὶ φθάσωσιν εἰς τὰ τοίχη τοῦ καθολικοῦ καὶ μεγίστου κάστρου τῆς πόλεως· καὶ κόψωσι τοῦτο λαθραίως πάντων· καὶ πουντελείωσιν κατὰ τὸ ἔθος τῶν πολεμούντων· εἶτα πῦρ εἰς τὰ ξύλα τῶν πουντελείων ἀνάψωσιν, ὅπως τὴν ξυλίνην κατασκευὴν τὴν κρατοῦσαν τὸ κάστρον καταφλέξωσιν· καὶ ἄφνω πεσοῦνται τὰ τοίχη τῆς πόλεως· καὶ ἅμα εὐθὺς τῶν Τούρκων τὰ στρατεύματα θρασέως κατὰ τῶν Ῥωμαίων εἰσβάλλουσιν· καὶ ἐκ τοῦ χαλάσματος ἐκείνου διώξουσιν καὶ τὴν πόλιν κρατήσουσιν· ἄλλοι τοὺς ἀγωγοὺς ἀνεγύρευον τοὺς ἔκπαλαι τὸ νερὸν εἰς τὰς στέρνας τῆς πόλεως ἔφερον· ὅπως τινὰ ἐξ αὐτῶν ἐπιτύχωσιν· καὶ λαθραίως τῶν Ῥωμαίων διὰ τοῦ ἀγωγοῦ ἐντὸς γενέσθαι τῆς πόλεως νυκτὸς καὶ ἀπαραπροδοκῆτως ταύτην κρατήσουσιν καὶ αἰχμαλωτίσουσιν.

Ἀπόπειρα εισβολῆς στην πόλη μέσω της διάνοιξης σήραγγων

Οι Τούρκοι σχεδίαζαν να σκάψουν υπόγειες σήραγγες που θα περνούσαν κάτω από τα τείχη της Πόλης, υπονομεύοντας με αυτόν τον τρόπο τα θεμέλια των τειχών. Η απόπειρα εισβολῆς στην πόλη μέσω της διάνοιξης υπόγειων περασμάτων ήταν ένα από τα γνωστά τεχνάσματα της μεσαιωνικής πολιορκητικής τακτικής. Εξειδικευμένοι εργάτες ξεκινούσαν να σκάβουν από αρκετά μακριά υπόγεια περάσματα. Αυτά ἔδιναν τη δυνατότητα στους επιτιθέμενους στρατιώτες να περάσουν κάτω από τα τείχη χωρίς να γίνουν αντιληπτοί και να βρεθούν στα νώτα των αμυνομένων. Αφαιρούσαν σταδιακά το χώμα κάτω από τα τείχη και τοποθετούσαν ξύλινα δοκάρια για να στηρίζουν τις υπόγειες σήραγγες. Στη συνέχεια τις γκρέμιζαν βάζοντάς τους φωτιά, αφού πρώτα τις γέμιζαν με θαμνόξυλα, άχυρα και άλλα εύφλεκτα υλικά. Τα τοιχώματα κατέρρεαν μόλις καιγόταν η ξυλεία, και με αυτόν τον τρόπο εξασθενούσε και καταστρεφόταν το τμήμα του τείχους που βρισκόταν από πάνω τους. Η καλύτερη άμυνα έναντι μιας τέτοιας επίθεσης ήταν να σκάψουν οι πολιορκημένοι μια αντισήραγγα προκειμένου να φτάσουν στους εχθρούς και

³⁷⁹ Στον ρηματικό τύπο χρησιμοποιεί δύο αυξήσεις (εξωτερική και εσωτερική), αντί του ορθού *κατέβησαν*.

³⁸⁰ Στο σημείο αυτό χρησιμοποιεί δύο τελικούς συνδέσμους (ὡς και ἴνα), ενώ μέχρι το τέλος του κεφαλαίου εντοπίζονται πολλές τελικές προτάσεις, οι οποίες συνδέονται μεν παρατακτικά, εκφέρονται δε ἄλλοτε με υποτακτική αορίστου (οι περισσότερες από αυτές) και ἄλλες με οριστική μέλλοντα, ενώ η χρήση οριστικής ενεστώτα *εἰσβάλλουσιν* δεν ἔχει χρονική και νοηματική συνάφεια με τη χρήση των προηγουμένων χρόνων και εγκλίσεων και κρίνεται λανθασμένη.

³⁸¹ Το *ἀπὸ* πλεονάζει στο σημείο αυτό μετά από το επίρρημα *κάτωθεν*.

να τους σκοτώσουν, πιθανόν προκαλώντας τους ασφυξία με καπνό. Στη συνέχεια θα μπορούσαν να καταστρέψουν το έργο τους.³⁸² Ο Κανανός φαίνεται εδώ να περιγράφει ένα σύστημα πολιορκητικού πολέμου που ήταν γνωστό για πολλούς αιώνες αλλά είχε χρησιμοποιηθεί αρκετά σπάνια πριν από τον 12ο αι. Έφτασε στο αποκορύφωμα της επιτυχίας του στα τέλη του 12ου και τον 13ο αι. και χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερα από τους μουσουλμάνους.

Κάποιοι από το στρατόπεδο των Οθωμανών προσπαθούσαν να εντοπίσουν τους αγωγούς του νερού, ώστε να εισέλθουν διαμέσου αυτών στην Πόλη. Στην Κωνσταντινούπολη, που ήταν εκτεθειμένη συχνά στον κίνδυνο πολιορκίας, ήταν επιτακτική η ανάγκη να λυθεί το πρόβλημα της προμήθειας νερού στους κατοίκους της. Γι' αυτό είχε δημιουργηθεί ένα αξιοθαύμαστο σύστημα μεταφοράς νερού, που αποθηκευόταν σε δημόσιες στέρνες. Τρεις μεγάλες ανοιχτές κιστέρνες σκαμμένες σε κορυφές λόφων, του Αετίου, του Άσπαρος και του Μωκίου, δέχονταν τα νερά που έρχονταν από τις πηγές με σκοπό να απαλλαγούν μέσω της καθίζησης από ό,τι ξένο περιείχαν προτού διοχετευθούν στις πολλές κλειστές κιστέρνες.³⁸³ Οι κιστέρνες αποτελούν μνημεία της Πόλης που προκαλούν μεγάλη εντύπωση με τις πολλές κολώνες, οι οποίες δημιουργούν μια επιβλητική προοπτική καθώς υψώνονται βαθμιδωτά μέσα στο σκοτεινό βάθος. Οι διάμετροι ορισμένων σωλήνων ή αγωγών νερού που οδηγούσαν στις κιστέρνες πρέπει να ήταν αρκετά μεγάλες για να επιτρέπουν τη διέλευση ανθρώπων, γεγονός που φαίνεται ότι γνώριζαν οι Τούρκοι.³⁸⁴

Ωστόσο, καμία από τις προσπάθειες των Οθωμανών να ανοίξουν υπόγεια περάσματα προς την πόλη δεν έφερε αποτελέσματα. Οι Βυζαντινοί μάλιστα κατόρθωσαν να εντοπίσουν τα περάσματα και τις υπόγειες στοές, σκοτώνοντας μέσα σε αυτές τους εχθρούς που προσπαθούσαν να διεισδύσουν κάτω από το τείχος, όπως αναφέρει ο Κανανός στη συνέχεια: «...τοὺς δὲ Μουσουλμάνους τοὺς ἄλλους τοὺς ἐτρυποῦσαν τὸ κάστρον καὶ τοὺς πύργους, ἀπέκτειναν ἐντὸς εἰς τὰς τρύπας».

³⁸² Βλ. Bradbury (1992) 271-274.

³⁸³ Βλ. ενδεικτικά Turnbull (2004) 36-37.

³⁸⁴ Βλ. Πασαδαίος (1981) 36-37.

3.8. Η σύνθεση του οθωμανικού στρατού

8. Πλήν και κήρυκας ἐξαπέστειλεν πανταχόθεν ὁ δεσπότης τῶν Τούρκων· καὶ ἐδιελάλησαν³⁸⁵ οὕτως καὶ εἶπον ἐνόρκως· Ὅτι τῆς πόλεως τε τὸν πλοῦτον καὶ τὸν λαὸν ἅπαντα ὁ ἀμηρὰς, εἰς διαγουμὰν παραδίδη³⁸⁶ καὶ κοῦρσος τοῖς Μουσουλμάνοις· καὶ φθάσετε³⁸⁷ εἰς τὸ κέρδος· ταῦτα μὲν εἶπε μετὰ τεχνάσματος δὲ τοιούτου· ὅπως νὰ³⁸⁸ συναχθῶσιν τὰ στρατεύματα πάντα τῶν Μουσουλμάνων, ὁποῖον καὶ ἐγένετο τότε· ὡς γὰρ ἐξεχύθη ἡ φήμη εἰς τὰ ἔθνη τῶν Μουσουλμάνων πῶς ἐπαραδόθη³⁸⁹ ἡ πόλις εἰς διαγουμὰν καὶ αἰχμαλωσίαν σχεδὸν ἐκ πάσης γῆς καὶ γενεᾶς Μουσουλμάνων, ἔφθασαν πρὸς τὸ κέρδος· μὴ μόνον οἱ ἐπιστήμονες εἰς τὰ κούρση καὶ τοὺς πολέμους, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀνεπιστήμονες· καὶ σαρλίδες· τουτέστιν, πραγματευταὶ· καταλλάκται· μυροποὶ καὶ τζαγκάροι· ἀλλὰ καὶ Τουρκῶν πολλοὶ καλογέροι ὑπὲρ αἰτίας τοιαύτης ἐσυνήχθησαν³⁹⁰ πάντες· οἱ μὲν στρατιῶται, διὰ τὸ κοῦρσος· οἱ δὲ σαρλίδες, ἵνα ἀγοράσουν³⁹¹ τὰ κουρσιμαῖα, ἤγουν τοὺς αἰχμαλώτους· καὶ οἱ μὲν, τὰς γυναῖκας· ἄλλοι, τοὺς ἀνδρας· ἄλλοι, τὰ βρέφη· καὶ ἄλλοι, τὰ ζῶα· καὶ ἄλλοι, τὰ πράγματα· οἱ δὲ Τουρκοκαλογέροι τὰς καλογραίας ἡμῶν κέρδος καὶ κοῦρσος εὐεργεσίαν νὰ ἔχουν παρὰ τοῦ δεσπότη τῶν Τούρκων· διὰ γοῦν τὴν προσδοκίαν ταύτην, ἐσυνάχθησαν³⁹² ἐκ πάσης γῆς Μουσουλμάνων ἀναρίθμητα πλήθη· ὥστε, ἐκατεθαύμαζον³⁹³ πάντες οἱ θεωροῦντες τὴν πλησμονὴν τοῦ φωσάτου.

Η προέλευση και τα κίνητρα των Οθωμανών στρατιωτών

Ο δεσπότης των Τούρκων έστειλε παντού κήρυκες, για να διαλαλήσουν ότι ο εμίρης παραδίδει τον πλούτο και τον λαό της Πόλης στους Μουσουλμάνους για λεηλασία. Οι κήρυκες ήταν ένα παραδοσιακό μέσο κινητοποίησης εθελοντών σε περιπτώσεις όπως αυτή, σε μία αυτοκρατορία που σταδιακά απλωνόταν γεωγραφικά και έφτανε στην ακμή της. Το γεγονός καταγράφει και ο Δούκας:³⁹⁴ «Ὁ γὰρ τύραννος ἀπ' ἀρχῆς Μαρτίου μηνὸς ἔπεμψε μηνυτὰς καὶ κήρυκας εἰς πάσας τὰς ἐπαρχίας τοῦ ἐξέρχεσθαι ἕκαστος ἐν τῇ στρατείᾳ

³⁸⁵ Στον ρηματικό τύπο ο Κανανός χρησιμοποιεῖ δύο αυξήσεις (εξωτερική και εσωτερική), ἀντί του ορθοῦ διελάλησε.

³⁸⁶ παραδίδη ἀντί για παραδίδωσι

³⁸⁷ Ἀτεχνη εναλλαγή ευθέος και πλαγίου λόγου, χωρίς να υπάρχει λόγος.

³⁸⁸ Διπλή χρήση τελικοῦ συνδέσμου.

³⁸⁹ Χρησιμοποιεῖ λανθασμένα ρηματικό τύπο α' ενικοῦ προσώπου με εσωτερική και εξωτερική αύξηση (ἐπαραδόθη) ἀντί του ορθοῦ γ' (παρεδόθη).

³⁹⁰ Στον ρηματικό τύπο χρησιμοποιεῖ δύο αυξήσεις (εξωτερική και εσωτερική), ἀντί του ορθοῦ συνήχθησαν.

³⁹¹ Χρησιμοποιεῖ οριστική μέλλοντα ἀντί της υποτακτικῆς αορίστου.

³⁹² Στον ρηματικό τύπο χρησιμοποιεῖ δύο αυξήσεις (εξωτερική και εσωτερική), ἀντί του ορθοῦ συνήχθησαν.

³⁹³ Στον ρηματικό τύπο χρησιμοποιεῖ δύο αυξήσεις (εξωτερική και εσωτερική), ἀντί του ορθοῦ κατευθαύμαζον.

³⁹⁴ Βλ. Δούκας, XXXVII, 8.27-29 325.

κατὰ τῆς Πόλεως». Ο εμίρης λοιπόν απηύθυνε ανοιχτή πρόσκληση προς όλους τους πολίτες υποσχόμενος ότι, εάν επιτύγχανε την κατάληψη της βυζαντινής πρωτεύουσας, θα επέτρεπε τη λεηλασία και την αιχμαλωσία των κατοίκων της. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υπακούσουν πολλοί στο κάλεσμά του. Επρόκειτο για ένα ετερόκλητο πλήθος αποτελούμενο από κάθε λογής ανθρώπους, άλλους με εμπειρία στους πολέμους και στη λαφυραγώγηση και άλλους χωρίς καμία πείρα σε αυτό.

Άντρες από κάθε γωνιά της αυτοκρατορίας και από κάθε μουσουλμανική φυλή εξέλαβαν το κάλεσμα ως μια ευκαιρία για εύκολο πλουτισμό, αν τους ευνοούσε η τύχη. Κατέφθασαν στρατιώτες και *σαρλήδες*,³⁹⁵ όπως τους ονόμαζαν οι Τούρκοι, ή αλλιώς σωματέμποροι, οι οποίοι αγόραζαν αιχμαλώτους και τους μεταπωλούσαν με κέρδος. Κατέφθασαν ακόμα αργυραμοιβοί και αρωματοπώλες ή *μυροψοί*³⁹⁶ που πωλούσαν αρωματικά είδη, υποδηματοποιοί που ήταν γνωστοί ως *καλιγάριοι* ή *καλιγᾶδες* ή *τζαγγάροι*³⁹⁷ (έτσι αποκαλούνταν αυτοί που κατασκεύαζαν τα βασιλικά υποδήματα, τα λεγόμενα *σαγγία*). Τέλος, ήρθαν και Τουρκοκαλόγεροι: πρόκειται για τους δερβίσηδες (από το περσικό *darvīsh* = πλανόδιος επαίτης), φανατικούς μουσουλμάνους, που ζούσαν ομαδικά σε ιδρύματα, τους τεκέδες. Μέχρι την κατάργησή τους στην Τουρκία το 1826, ήταν οργανωμένοι σε τάγματα, που συνεργάζονταν με τους γενίτσαρους. Ήταν μυστικιστές και με βίαιες χορευτικές κινήσεις έφθαναν σε υστερική έκσταση. Τα πιο γνωστά από τα 30 τάγματά τους είναι των *Alwaija* και *Bektaschi* (οι λεγόμενοι από τον λαό *Μπεκτασήδες*³⁹⁸). Όλοι αυτοί συγκεντρώθηκαν για διαφορετικό λόγο ο καθένας: οι στρατιώτες για τα λάφυρα, οι έμποροι για τους αιχμαλώτους, άλλοι για τις γυναίκες, άλλοι για τους άντρες, άλλοι για τα αρσενικά παιδιά, άλλοι για τα ζώα, άλλοι για τα κάθε λογής αντικείμενα. Οι Τουρκοκαλόγεροι κατέφθασαν για να αρπάξουν τις μοναχές των χριστιανών.

Στο απόσπασμα εντοπίζεται μια ενδιαφέρουσα μικρογραφία των παραλειπόμενων μιας πολιορκίας, που δεν καταγράφονται στην επίσημη πολιτική και στρατιωτική ιστορία. Πρόκειται για ένα πολύχρωμο πλήθος ανθρώπων που κινείται στο περιθώριο της επίσημης ιστορίας, άνθρωποι που συρρέουν από κάθε γωνιά της αυτοκρατορίας, βοηθητικοί του στρατεύματος ή απλοί τυχοδιώκτες με την ελπίδα του γρήγορου κέρδους. Ο Κανανός στο

³⁹⁵ Βλ. Κουκουλές (1952) Β 157.

³⁹⁶ Βλ. Κουκουλές (1952) Β 205.

³⁹⁷ Βλ. Κουκουλές (1952) Β 214.

³⁹⁸ Για τα δερβισικά τάγματα στην οθωμανική αυτοκρατορία βλ. Μιρμίρογλου (1940). Το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου αναφέρεται στο τάγμα των μπεκτασήδων.

σημείο αυτό φωτίζει απροσδόκητες λεπτομέρειες. Δίνει την πληροφορία για παράδειγμα ότι κάποιοι δουλέμποροι αναζητούσαν συγκεκριμένες κατηγορίες εμπορευμάτων. Παράλληλα, θα μπορούσε να υποτεθεί ότι οι στρατιώτες χρειάζονταν τις υπηρεσίες όχι μόνο των αργυραμοιβών, αλλά και των αρωματοπωλών ή των υποδηματοποιών που αναφέρονται στο κείμενο. Εντελώς απροσδόκητα για τον αναγνώστη έρχεται στο τέλος και η αναφορά στις προσδοκίες των Τούρκων καλογέρων.

Στο σημείο αυτό επιστρατεύεται από τον σουλτάνο το κίνητρο της λεηλασίας, προκειμένου να ωθήσει τους Τούρκους να συμμετάσχουν στον πόλεμο. Η προοπτική της άφθονης λείας καταδεικνύει σε μεγάλο βαθμό ένα από τα βασικά στερεότυπα που κυριαρχούν για το τουρκικό έθνος, που δεν είναι άλλο από τη φιλοχρηματία τους. Αυτό το κίνητρο των επιτιθέμενων Τούρκων έρχεται σε αντιπαράθεση με τη γενναιότητα που επιδεικνύουν οι πολιορκούμενοι, προκειμένου να διατηρήσουν την ελευθερία τους και την πίστη τους.

3.9. Η προμήθεια στρατιωτικού υλικού και η τύχη των βυζαντινών απεσταλμένων

9. Τότε δὴ καὶ σαγίττας συνῆξαν τοσοῦτον ἀναρίθμητον πλῆθος· ὥστε ἐδυσπιστοῦμεν τὸ πρῶτον τὴν φήμην τοῦ λόγου ἕως τοῦ πολέμου τὴν ὥραν· Ἡ δὲ συναγωγή τούτων, ἐγένετο οὕτως· πᾶσα οἰκία παντὸς ἀνθρώπου τοῦ εὕρισκομένου εἰς τὴν δεσποτείαν τῶν Τούρκων ἀνατολῆς καὶ δύσεως πάσης, δέδωκε τούτων ἐκάστη ἀπὸ δέκα ἕως εἴκοσι σαγίττας τῶν τόξων· ἀλλὰ καὶ πλείονας τούτων ἐτόξευσαν τοῦ πολέμου τὴν ὥραν· ὁποίας τὸ ἄρματοφυλακεῖον εἶχεν τοῦ Τούρκου καὶ τὰ ταρκάσια τοῦ φωσάτου· εἶχεν καὶ μετ' αὐτοῦ τότε σιδηροδεσμουμένους τοὺς ἀποκρισιarioύς τοῦ βασιλέως, ὁποίους αὐτὸς ἠτήσατο μᾶλλον, ἵνα πέμψη περὶ εἰρήνης τε καὶ ἀγάπης· αὐτὸς δὲ ὡς βάρβαρος ὠμὸς καὶ ἀπάνθρωπος, σίδηρα καὶ φυλακὰς αὐτοὺς κατεδίκασεν· καὶ τοὺς ἀναιτίους ὡς ὑπαιτίους ἠπέιλει εἰς θάνατον· προσβαλλόμενος δὲ τάχα καὶ αἰτίαν ἀλλὰ ψυχρὰν, ἔλεγε γὰρ· Διότι με οἱ Ῥωμαῖοι ἀναισχύντως συνέτυχον, διὰ τοῦτο αὐτοὺς φυλακὴν κατεδίκασα.

Η συλλογή βελῶν από τους Οθωμανούς και οι βυζαντινοί αιχμάλωτοι

Στην ενότητα αυτή εντοπίζεται μία ακόμα χαρακτηριστική πληροφορία για το μέγεθος της κινητοποίησης και τη μέθοδο προετοιμασίας των Οθωμανών. Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο συγκεντρώθηκε ένας τεράστιος αριθμός από βέλη: κάθε νοικοκυριό στην οθωμανική επικράτεια υποχρεώθηκε να κατασκευάσει και να διαθέσει στον τουρκικό στρατό δέκα έως είκοσι βέλη. Αν βέβαια αληθεύει αυτό το γεγονός, θέτει οπωσδήποτε σε αμφιβολία την ποιότητα του συγκεκριμένου εξοπλισμού.³⁹⁹

Στη συνέχεια ο Κανανός παραδίδει την πληροφορία ότι ο εμίρης είχε φέρει μαζί του κρατούμενους με σιδερένια δεσμά. Πρόκειται για τους απεσταλμένους τους οποίους είχε στείλει ο βυζαντινός αυτοκράτορας για να συζητήσουν για ειρήνη και φιλία. Ὦντας βάνουσος και ἀπάνθρωπος, τους καταδίκασε σε φυλάκιση και τους απείλησε με θάνατο σαν να ήταν ἔνοχοι, προβάλλοντας μια κατηγορία που δεν ήταν πειστική: *Γι' αὐτὸν τον λόγο καταδίκασα αὐτοὺς τους ἄνδρες σε φυλάκιση: ἐπειδὴ οἱ Βυζαντινοὶ συμπεριφέρθηκαν με τρόπο ἀναίσχυντο ἀπέναντί μου.*

Για ποιους ἄραγε απεσταλμένους του αυτοκράτορα μιλάει στο απόσπασμα αὐτό ο Κανανός; Από τις δύο σύγχρονες με τα γεγονότα πηγές, η αφήγηση του Σφραντζή σχετικά με τους πρεσβευτές συμφωνεῖ περισσότερο με αὐτή του Κανανού. Ὑπάρχει μια ἀπόκλιση

³⁹⁹ Βλ. Κανελλόπουλος (2010) 227.

στον αριθμό των αντιπροσωπειών και των πρεσβευτών που απεστάλησαν από την Κωνσταντινούπολη στον Μουράτ.

Ο Δούκας παραδίδει ότι απεστάλησαν δύο αντιπροσωπείες. Η πρώτη είχε σταλεί λίγο μετά τον θάνατο του Μεχμέτ το 1421. Τον Ιανουάριο του 1421, ο μεγαλύτερος γιος του Μανουήλ, Ιωάννης, είχε μόλις στεφθεί συναυτοκράτορας. Ο Ιωάννης είχε διαφορετική άποψη από τον πατέρα του ως προς τη στάση που θα έπρεπε να κρατήσουν οι Βυζαντινοί έναντι των Οθωμανών. Πριν αναλάβει ενεργό δράση ο Ιωάννης, ο πατέρας του έστειλε δύο απεσταλμένους στον Μουράτ που βρισκόταν στην Προύσα. Αυτοί ήταν ο Λαχανάς Παλαιολόγος και ο Θεολόγος Κόρακας, στους οποίους είχε αναθέσει να διαβιβάσουν δύο μηνύματα. Πρώτον, θα έπρεπε να μεταφέρουν τα συλλυπητήρια του αυτοκράτορα για τον θάνατο του Μωάμεθ και τα συγχαρητήριά του για την ορκωμοσία του Μουράτ και δεύτερον, θα έπρεπε να δηλώσουν ότι εάν ο Μουράτ ήθελε να συνεχίσει να έχει καλές σχέσεις με το Βυζάντιο, όπως έκανε ο πατέρας του, έπρεπε να υπακούσει στη θέληση του πατέρα του και να εμπιστευθεί τους δύο νεότερους αδερφούς του, τον Γιουσούφ και τον Μαχμούτ, στον βυζαντινό αυτοκράτορα. Διαφορετικά, ο αυτοκράτορας θα είχε το δικαίωμα να απελευθερώσει τον κυριότερο αντίπαλό του στη διαδοχή, τον Μουσταφά, και να τον τοποθετήσει ως ηγεμόνα στη Ρουμελία.^{400, 401} Οι απεσταλμένοι συναντήθηκαν με τον βεζίρη Βαγιαζήτ πασά, ο οποίος αρνήθηκε να παραδώσει τους γιους του Μεχμέτ στον αυτοκράτορα, με το σκεπτικό ότι δεν ήταν πρόπον αγόρια μουσουλμάνων να διαπαιδαγωγηθούν από απίστευτους.⁴⁰² Υποστήριξε όμως ότι θα σεβαστούν τις συνθήκες και ότι δεν θα προχωρήσουν σε καμία ενέργεια εχθρική στα κοινά τους σύνορα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο σουλτάνος ήταν έτοιμος ακόμη και να κάνει κάποιες παραχωρήσεις προκειμένου να αποφύγει έναν εμφύλιο πόλεμο.⁴⁰³

Ο αυτοκράτορας Ιωάννης ωστόσο, θεώρησε ότι με δύο αντίπαλους σουλτάνους, τον έναν στη Ρούμελη και τον άλλο στην Ανατολία, θα μπορούσε να ελέγχει καλύτερα τα πράγματα στο οθωμανικό στρατόπεδο. Έτσι, με δική του πρωτοβουλία, οι Βυζαντινοί άρχισαν να διαπραγματεύονται με τον Μουσταφά. Σύμφωνα με τον Δούκα, ο Μουσταφά συμφώνησε να εμπιστευτεί τον γιο του στην κηδεμονία του βυζαντινού αυτοκράτορα και να παραδώσει στους Βυζαντινούς διάφορα εδάφη στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, τη

⁴⁰⁰ Βλ. Δούκας, XXIII 4.1-9, 173 και Καλλιγιάς (1894) 633.

⁴⁰¹ Βλ. Elâm (2010) 199 και ODB III 1818.

⁴⁰² Βλ. Nicol (1996) 520.

⁴⁰³ Βλ. Δούκας, XXIII 4.9-20, 173 και Barker (1969) 356.

Χαλκιδική και την Καλλίπολη.⁴⁰⁴ Ο Μουσταφά υποσχέθηκε επίσης να παραδώσει τον στόλο του στους Βυζαντινούς και να μην περάσει στην Ανατολία, αλλά να εγκατασταθεί στη Ρούμελη και να πολεμήσει τον Μουράτ από εκεί.⁴⁰⁵ Ο αυτοκράτορας Μανουήλ ωστόσο, ήθελε να ενεργήσει πιο προσεκτικά. Είχε σοβαρές αντιρρήσεις για τη φερεγγυότητα του Μουσταφά και εκτίμησε τις διαπραγματεύσεις μαζί του ως επικίνδυνες. Εξάλλου, προτιμούσε τον Μουράτ επειδή είχε υπό τον έλεγχό του το κρατικό ταμείο και τους γενίτσαρους. Στο τέλος, ο Μανουήλ υποχώρησε, δηλώνοντας ότι ο γιος του ήταν πλέον ο αυτοκράτορας και επομένως εκείνος ήταν αρμόδιος προκειμένου να χειριστεί αυτή την υπόθεση.⁴⁰⁶

Χωρίς καθυστέρηση ο Ιωάννης έκανε κάποιες διευθετήσεις. Διόρισε αρχηγό του βυζαντινού στόλου τον Δημήτριο Λεοντάρη και τον έστειλε στο νησί της Λήμνου με την εντολή να απελευθερώσει τον Μουσταφά. Ο Μουσταφά παίρνοντας με το μέρος του ένα τμήμα του τουρκικού πληθυσμού, κατέλαβε την Καλλίπολη και την Αδριανούπολη και κινήθηκε προς την παλιά πρωτεύουσα, την Προύσα. Κοντά στη Νίκαια συγκρούστηκε με τον Μουράτ και ηττήθηκε. Λίγο αργότερα ο Μουράτ τον αιχμαλώτισε και τον θανάτωσε.⁴⁰⁷

Μετά την εξάλειψη του Μουσταφά, ο Μουράτ έγινε ο μοναδικός σουλτάνος όλου του οθωμανικού κράτους. Πέρασε τον χειμώνα στην Αδριανούπολη, περιμένοντας την άνοιξη για να επιτεθεί στην Κωνσταντινούπολη. Ο αυτοκράτορας Μανουήλ ανέλαβε και πάλι πρωτοβουλία προκειμένου να προλάβει την αναμενόμενη αντίδραση του Μουράτ. Έστειλε δύο πρεσβείες - τον Θεολόγο Κόρακα⁴⁰⁸ τον Απρίλιο και τον Λαχανά Παλαιολόγο με τον Μάρκο Ιάγαρη⁴⁰⁹ λίγο αργότερα- προκειμένου να διαπραγματευτεί μία συμφωνία με τον Μουράτ. Όμως όλες οι προσπάθειες απέβησαν άκαρπες: ο σουλτάνος είχε ήδη πάρει την απόφασή του και υιοθέτησε επιθετική πολιτική κατά των Βυζαντινών που είχαν απελευθερώσει έναν αντίπαλο υποψήφιο σουλτάνο. Ο Μουράτ δεν άκουσε καν τους απεσταλμένους και τους φέρθηκε άσχημα.⁴¹⁰

Την αποστολή πρέσβων στον Μουράτ παραδίδουν οι ιστορικοί Δούκας και Σφραντζής. Υπάρχει ωστόσο μία διαφορά μεταξύ των δύο ιστορικών στον αριθμό των

⁴⁰⁴ Βλ. Δούκας, XXIV 1.13-21, 181, Σφραντζής, *Μεγάλο Χρονικό*, I, XXIX, 25, 252 & Barker (1969) 356.

⁴⁰⁵ Βλ. Zachariadou (1983) VII 685.

⁴⁰⁶ Βλ. Σφραντζής, *Μεγάλο Χρονικό*, I, XXIX, 26-29, 252 & Barker (1969) 355-356.

⁴⁰⁷ Βλ. Ζαχαριάδου (1980) Θ 200.

⁴⁰⁸ Βλ. Δούκας, XXVIII 1.14-17, 229.

⁴⁰⁹ Βλ. Δούκας, XXVIII 2.1-8, 231.

⁴¹⁰ Βλ. Δούκας, XXVIII 2.8-14, 231, Σφραντζής *Μεγάλο Χρονικό*, I, XXIX, 26-31, 254 και Barker (1969) 360.

πρεσβευτών αλλά και των πρεσβειών. Ο ιστορικός Δούκας παραδίδει ότι εστάλησαν οι δύο πρεσβείες που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Ο Σφραντζής ωστόσο, μιλά μόνο για μία πρεσβεία και κατονομάζει τρεις πρεσβευτές, τον Δημήτριο Καντακουζηνό, τον Ματθαίο Λάσκαρη και τον Άγγελο Φιλομάτη και συμπληρώνει ότι ο Μουράτ τους έφερε μαζί του αλυσοδεμένους στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης.⁴¹¹ Ο Δούκας, από την άλλη λέει ότι ο Μουράτ έμεινε ασυγκίνητος από την παρουσία των πρεσβευτών, κράτησε τους πρέσβεις για λίγες μέρες, και στη συνέχεια, όταν ήταν έτοιμος να εκστρατεύσει εναντίον της Κωνσταντινούπολης, τους άφησε ελεύθερους.

Στο κείμενο του Κανανού η βαριά προσβολή για την οποία κάνει λόγο ο Μουράτ ήταν μάλλον η απειλή που του μετέφεραν οι πρώτοι βυζαντινοί πρεσβευτές Λαχανάς Παλαιολόγος και Θεολόγος Κόρακας, ότι δηλαδή εάν δεν παραδώσει στον Μανουήλ τα μικρότερα αδέρφια του σύμφωνα με τις διατάξεις της διαθήκης του πατέρα του, τότε ο βυζαντινός αυτοκράτορας θα ακολουθούσε τους όρους μιας συμφωνίας που είχε κάνει με τον Μεχμέτ: θα απελευθέρωνε από τον βυζαντινό περιορισμό τον θείο του, τον Μουσταφά, και θα τον καθιέρωνε ως κυρίαρχο των οθωμανικών εδαφών στη Μακεδονία και τη Θράκη. Αυτή η υποστήριξη προς τον Μουσταφά θα είχε ουσιαστικά στερήσει από τον Μουράτ τη Ρουμελία και την οθωμανική Ευρώπη. Έτσι εξηγείται η φράση που αναφέρει ο Κανανός: *Οι Βυζαντινοί μου έχουν μιλήσει με ασέβεια.*

⁴¹¹ Βλ. Σφραντζής, *Μεγάλο Χρονικό*, I, XXX, 26-36, 254

3.10. Ο Μηρσαΐτης

10. Ἀλλὰ καὶ τότε τις τῶν Μουσουλμάνων ὑψηλὸς τε καὶ μέγας καὶ φοβερὸς παρ' ἐκείνοις· ὡς ὅτι ἐκ σειρᾶς τε καὶ γένους τοῦ Μαχουμέτη κατήγετο· τοῦτον καὶ ὡς πατριάρχην αὐτὸν ἐτιμοῦσαν,⁴¹² καὶ ὡς προφήτην αὐτὸν προσεκύνουν· καὶ ἐσέβοντο τοῦτον ὡς αὐτὸν τὸν Μωάμετ· τοσοῦτον καὶ τοιοῦτος μέγιστος ἦν ἐν ἐκείνοις, ὅτι τὴν θυγατέραν τοῦ ἀμηρὰ καὶ δεσπότη τῶν Μουσουλμάνων παρθένον οὕσαν, ἤρπαζεν παρὰ γνώμην ἐκείνου· καὶ ἔφθειρεν καὶ ἐκράτησεν καὶ ἔσχεν ἐκείνην ἐν τῷ κοιτῶνι καὶ τῷ κλινιδίῳ ἐκείνου· καὶ οὐδεὶς ἐτόλμησεν αὐτὸν σκῶψαι ἢ τι εἰπεῖν πρὸς ἐκείνον· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ὁ ἀμηρὰς καὶ ἀδελφὸς ὁ τῆς κόρης εἶπεν· Ἥγίασεν ταύτην ἡ συνουσία τοῦ πατριάρχου τοῦ συγγενοῦς τοῦ Μωάμετ· καὶ τὸ γεννηθὲν ἐξ ἐκείνης, ἅγιον ἔστω ὡς ἐξ αἵματος τοῦ Μωάμετ· κατὰ τὸν νόμον καὶ ἀγιασμὸν τοῦ Ρασοῦλ Μαχουμέτη· Αὐτὸς δὲ ὁ μέγιστος καὶ πολὺς παρ' ἐκείνοις ὁ εὐγενὴς πατριάρχης· ὃν εἶχον προορατικὸν καὶ προφήτην τοῦνομα Μηρσαΐτης τῇ Περσικῇ διαλέκτῳ, ἀπέστειλεν ἀποκρισιarioύς ἀπὸ τῆς Προύσης ἧς ἐκατοίκει πρὸς τὸν δεσπότην τῶν Τούρκων· καὶ εἶπεν· Ὅρα μήπως συνάψης πόλεμον μετὰ τῶν Ῥωμαίων καὶ τὸν στρατὸν ἀπολέσης καὶ τὰ γένη τῶν Μουσουλμάνων, ἕως ὅτε ἐγὼ νὰ φθάσω καὶ δηλώσω τὴν ὥραν τῆς συμπλοκῆς τοῦ πολέμου· ὡς ὁ μέγας ἡμῖν διδάσκει Ρασοῦλ ὁ προφήτης· καὶ γινώσκω δὲ τοῦτο ὡς προορατικὸς καὶ προφήτης· Ταῦτα δὲ ἀκούσας τῶν Τούρκων ὁ δεσπότης, ἔπραζεν ὡς ὠρίσθην,⁴¹³· καὶ ἀνέμενε τὸν ψευδοπροφήτην· καὶ μεθ' ἡμέρας ὀλίγας ἔφθασεν.

Ἡ παρουσίαση τοῦ Τούρκου ψευδοπροφήτη

Στο προσκλήνιο εμφανίζεται ἓνα νέο πρόσωπο, ὁ Μηρσαΐτης. Στὴν ἀρχὴ τῆς ἀφήγησής πρώτα ὁ στρατηγὸς Μιχαήλ Πέης καὶ στη συνέχεια ὁ Τούρκος ἐμίρης Μουράτ Β' φαίνονταν προορισμένοι νὰ κυριαρχήσουν στὴ σκηνὴ ὡς ἀρχηγοὶ τοῦ τουρκικοῦ στρατεύματος που θὰ ἔφερνε τὸν ὄλεθρο καὶ τὴν καταστροφὴ στὴν Κωνσταντινούπολη. Στὸ τέλος ὅμως, καὶ οἱ δύο καταλήγουν νὰ παίζουσαν δευτερεύοντες ρόλους στὴν ἀφήγηση σε σύγκριση με ἐκείνους τοῦ Μηρσαΐτη καὶ τῆς Παναγίας. Ἀκόμη καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφίξη τοῦ Μηρσαΐτη στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Κανανὸς φροντίζει νὰ προετοιμάσει τὴν εμφάνισή του, ἀναφερόμενος ἀρχικὰ στὴν καταγωγὴ του ἀπὸ τὸν Μωάμεθ, συνεχίζοντας με τὴν ἀπίστευτη ἱστορία τῆς ἀπαγωγῆς τῆς κόρης τοῦ ἐμίρη καὶ καταλήγοντας στὶς ἐπιτακτικὲς ὁδηγίες που στέλνει ἀπὸ τὴν Προύσα.

⁴¹² Φαίνεται ὅτι πλέον ἔχει επικρατήσει ὁ τύπος ἐτιμοῦσαν ἀντὶ τοῦ ἀρχαιότερου ἐτίμων.

⁴¹³ Χρησιμοποιεῖ ῥῆμα πρώτου ἐνικοῦ προσώπου ὠρίσθην ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ γ' προσώπου ὠρίσθη.

Οι πληροφορίες που έχει συγκεντρώσει γι' αυτό το επιβλητικό πρόσωπο ο Καναρός είναι κάπως πρόχειρες. Δεν ξέρει ότι το όνομά του ήταν Amīr Sulṭān και ότι ήταν ο προστάτης άγιος της Προύσας. Υποτίθεται ότι ήταν απόγονος του 12ου μάμη Muhammad al-Mahdī. Γεννήθηκε στη Μπουχάρα το 1368, η οποία σήμερα είναι πόλη στο Ουζμπεκιστάν, αλλά τον 14ο αι. βρισκόταν εντός των ορίων της περσικής - σελτζουκικής αυτοκρατορίας που κατακτήθηκε αργότερα από τους Μογγόλους. Με τη διάλυση της αυτοκρατορίας των Σελτζούκων και την απορρόφησή της από τους Μογγόλους, πολλοί λόγιοι κατέφυγαν προς τα ανατολικά, στην Ινδία ή προς τα δυτικά στην Ανατολία, φέρνοντας μαζί τους τον πολιτισμό τους. Η οικογένεια του Μηρσαΐτη μπορεί να ήταν μέρος αυτής της διασποράς.⁴¹⁴

Διατηρούσε στενές σχέσεις με τον παππού τού Μουράτ, τον Βαγιαζήτ Α' και γι' αυτό παντρεύτηκε την κόρη του, από την οποία απέκτησε τρία παιδιά. Οι πληροφορίες επομένως που δίνει ο Καναρός για το θέμα της απαγωγής δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Η πικάντικη ιστορία για την απαγωγή και αποπλάνηση της κόρης του εμίρη από τον Μηρσαΐτη και την αποδοχή του γεγονότος από τον πατέρα και τον αδελφό της κοπέλας απέχει από την πραγματικότητα και μάλλον έχει ως σκοπό να υπογραμμίσει την εξαιρετικά υψηλή θέση του προφήτη μεταξύ των Τούρκων και φυσικά να δώσει χρώμα στην αφήγησή του.

Όταν ο Μουράτ Β' έγινε σουλτάνος το 1421, ζήτησε από τον Εμίρ Σουλτάν να τον βοηθήσει και λέγεται ότι αυτός με τη δύναμη των προσευχών του επιτάχυνε την ήττα του Μουσταφά, που αμφισβήτησε το δικαίωμα του Μουράτ Β' να ανέλθει στον θρόνο. Μάλιστα τον επόμενο χρόνο, μαζί με 500 δερβίσηδες, συμμετείχε στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης που εξετάζεται εδώ. Ο Καναρός σκιαγραφεί μία λεπτομερή και ζωντανή εικόνα του *Πατριάρχη των Τούρκων*. Δίνει την πληροφορία ότι Μηρσαΐτης ήταν το όνομα του σεΐχη στην περσική γλώσσα και ότι μελέτησε τα έργα των Περσών σοφών, για να καθορίσει μια ευνοϊκή μέρα προκειμένου να ξεκινήσει η επίθεση στα τείχη της Κωνσταντινούπολης.

Ο Καναρός περιγράφει τον Μηρσαΐτη ως ένα αλαζονικό άτομο, που εκμεταλλεύεται στο έπακρο τη θέση του ως προφήτης και απόγονος του Μωάμεθ, για να ενισχύσει τη δύναμη και την εξουσία του. Στην επόμενη ενότητα θα χαρακτηρίσει τις θρησκευτικές τελετές του Μηρσαΐτη ως *υποκριτικές* και τους Τούρκους θιασώτες του ως

⁴¹⁴ Βλ. ΕΟΙ στο *Emir Sultan*, 2 697.

ανόητους και ευκολόπιστους. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πτώση της Πόλης, την οποία προφήτευσε ο Μηρσαΐτης, δεν συνέβη τελικά. Με τη γνώση των γεγονότων που απέκτησε εκ των υστέρων ο Κανανός παρακολουθώντας την έκβασή τους, δηλώνει ότι οι προφητείες που βρήκε ο σεΐχης στα κείμενα των Περσών λογίων από την εποχή του Μωάμεθ ήταν ψευδείς.

Μόνον ο Κανανός από τους ιστορικούς του 15ου αι., που αφηγούνται την πολιορκία του 1422, περιγράφει την άφιξη και τη δράση του Μηρσαΐτη στην Κωνσταντινούπολη. Κυρίως χρησιμοποιεί την εμφάνιση αυτού του σημαίνοντος θρησκευτικού ηγέτη στον τουρκικό στρατό, ως μέσο για να την αντιπαραβάλλει με τη δύναμη του αληθινού Θεού των Χριστιανών και του διαμεσολαβητή του, της Παναγίας.⁴¹⁵

⁴¹⁵ Βλ. Purdie (2009) Notes on the text lxxix-lxxxii.

3.11. Η άφιξη του Μηρσαΐτη

11. Ἦλθεν ὁ Μηρσαΐτης, καὶ πατριάρχης τῶν Τούρκων μετὰ πεντακοσίουσ Τουρκοκαλογέρουσ,⁴¹⁶ ἐπὶ ἡμιόνου καθήμενος· καὶ τῷ σχήματι, σοβαρώτατος· καὶ τὸ μεγαλεῖον, δεινότατος· τὰ δὲ πλήθη τῶν Μουσουλμάνων εἰς ἀπαντὴν ἐξέδραμον τὴν ἐκείνου· καὶ ὡς ἄγγελον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάντα τὰ μωροθαύμαστα γένη τῶν Μουσουλμάνων ὑπεδέξαντο τοῦτον· καὶ μὴ μόνον τοὺς πόδας ἐκείνου ἤσπάζοντο καὶ τὰς χεῖρας, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἡμιόνου τοὺς χαλινούς καὶ τοὺς πόδας οὗ ἔποχεῖτο.⁴¹⁷ ὁμοίως καὶ ὁ δεσπότης τῶν Τούρκων, δουλοπρεπῶς ὑπεδέξατο τοῦτον· αὐτὸς δὲ σοβαρὸς καὶ μεγαλοῦπέροχος ἐωρᾶτο τοῖς πᾶσιν· πλὴν δὲ ἐπηρμένος καὶ γεγαυριωμένος ὡς ὑψηλὸς τε καὶ μέγας· καὶ ὡς ἀπόγονος τοῦ Μωάμετ, ἐκατεδέξατο⁴¹⁸ μόλις· καὶ ἐφθέγγατο ταῦτα· Γινώσκετε Μουσουλμάνοι· καὶ σὺ αὐτὸς ὁ πάντων τούτων δεσπότης· ἐγὼ μὲν ἀπεστάλην παρὰ τοῦ μεγάλου προφήτου Ρασούλ Μαχουμέτη· ἵνα ὑμῖν εἴπω τοῦ πολέμου τὴν ὄραν ὡς προορατικὸς καὶ προφήτης· ὅπως δουλώσωμεν τοὺς Ῥωμαίους· καὶ αἰχμαλωτίσωμεν καὶ τὴν πόλιν· ἐτοιμάζεσθε δὲ πρὸς τοῦτο ἕως ὅτου νὰ φθάσει ἡ ὥρα ὁποῖαν ἐγὼ γινώσκω·

Καὶ ταῦτα εἰπόντος, ἀπέβην τοῦ ἡμιόνου οὗ ἔποχεῖτο,⁴¹⁹ καὶ εἰσῆλθεν εἰς τένταν τὴν ἰσταμένην ἀπὸ κεντούκλου· καὶ ἤρξατο ἀναγινώσκειν τὰς βίβλους τοῦ Μωάμετ καὶ τὰ Ῥάμπλια πράττειν· μετὰ ὑποκρίσεως δὲ ταῦτα ἐποίει, ὡς ἵνα⁴²⁰ ἀπατῶνται οἱ Τούρκοι καὶ προσκυνοῦν καὶ δοξάζουν ὡς προφήτην ἐκείνον· καθὰ καὶ ὁ δεσπότης τῶν Τούρκων· καὶ πάντες οἱ Μουσουλμάνοι ἀληθῆ καὶ βέβαια ἐκρατοῦσαν πάντα τὰ λαληθέντα ἐκ τούτου· καὶ πάντες τὴν κέλευσιν ἀνέμενον τὴν ἐκείνου, ἵνα προστάξει τοῦ πολέμου τὴν ὄραν· καὶ δράμωσιν πάντες καὶ κρατήσουν τὴν πόλιν καὶ τοὺς Ῥωμαίους αἰχμαλωτίσουσιν πάντας.

Η υποδοχή του Μηρσαΐτη στο οθωμανικό στρατόπεδο

Εξίσου παραστατική είναι και η περιγραφή της άφιξης του Μηρσαΐτη στο στρατόπεδο των Τούρκων κατά τη διάρκεια της πολιορκίας πάνω σε ένα μουλάρι, ακολουθούμενος από πεντακόσιους μουσουλμάνους καλόγερους. Οι πεντακόσιοι Τούρκοι ιερείς, που συνόδευσαν τον Μηρσαΐτη στην Κωνσταντινούπολη, ήταν δερβίσηδες, μαθητές Σούφι. Ο σουφισμός θεωρείται μυστικιστική αίρεση που κυριάρχησε κυρίως στην Περσία και

⁴¹⁶ Χρησιμοποιεί την πρόθεση μετὰ με αιτιατική («μετὰ πεντακοσίουσ Τουρκοκαλογέρουσ») αντί του ορθού μετὰ με γενική («μετὰ πεντακοσίωσ Τουρκοκαλογέρων»).

⁴¹⁷ ἐποχεῖτο ἀντί ἐπωχεῖτο

⁴¹⁸ Στον ρηματικό τύπο χρησιμοποιεί δύο αυξήσεις (εξωτερική και εσωτερική), αντί του ορθού κατεδέξατο.

⁴¹⁹ ἐποχεῖτο ἀντί ἐπωχεῖτο

⁴²⁰ Διπλή χρήση τελικού συνδέσμου.

ενσωμάτωσε πολλά από τα μυστικά δόγματα του μουσουλμανισμού. Στις τάξεις των Σούφι εντάχθηκαν αρκετοί σοφοί άντρες της εποχής εκείνης. Ο Σουφισμός αναφέρεται σε πρακτικές που σχετίζονται με μια πιο άμεση και προσωπική σχέση με τον Θεό.⁴²¹ Η αίσθηση ότι ο κόσμος είναι παροδικός και η ζωή χωρίς νόημα αν δεν σχετίζεται με τον Θεό, γέννησαν σε κάποιους πιστούς του Ισλάμ τη διάθεση φυγής. Αυτός ο τρόπος ζωής στηρίχθηκε θεολογικά και από το Κοράνι.⁴²² Η επιρροή του σουφισμού εξαπλώθηκε σε μεγάλο μέρος του ισλαμικού κόσμου.

Με μία σειρά από επίθετα και μετοχές ο Κανανός σκιαγραφεί παραστατικά την εικόνα του Μηρσαΐτη: *«σοβαρώτατος και τὸ μεγαλεῖον δεινότητος, μεγαλουπέροχος, ἐπηρμένος και γεγαυριωμένος ὡς ὕψηλός τε και μέγας»*. Οι χαρακτηρισμοί αυτοί τονίζουν την έπαρση, τον εγωισμό και την αλαζονεία αυτού του ανθρώπου που έλκει την καταγωγή του απευθείας από τον Μωάμεθ και έχει τη δύναμη να επιβάλλεται ακόμη και πάνω στον ηγέτη των Οθωμανών, ο οποίος τον υποδέχεται με δουλοπρέπεια. Ο Μηρσαΐτης, μετά την άφιξή του, αναλαμβάνει ο ίδιος την καθοδήγηση του στρατού των πολιορκητών. Ορίζει μάλιστα να ξεκινήσουν τις προετοιμασίες για τη γενική επίθεση εναντίον των τειχών της Πόλης, καθώς *«ὡς προορατικὸς και προφήτης»* γνωρίζει πότε η Κωνσταντινούπολη θα πέσει στα χέρια τους. Ο τρόπος με τον οποίο τον υποδέχονται τα *μωροθαύμαστα* πλήθη των Μουσουλμάνων στο στρατόπεδο, δείχνει ότι ο άνθρωπος αυτός που παρουσιάζεται ως αλάνθαστος ηγέτης, μπορούσε να αποκτήσει επικίνδυνη εξουσία και πολιτική επιρροή. Οι Τούρκοι στρατιώτες τον αντιμετωπίζουν σαν να ήταν ο Μεσσίας ή όπως το εκφράζει ο Κανανός *«ὡς ἄγγελον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ»*. Η άφιξή του, καβάλα σε ένα μουλάρι, παραπέμπει σε θεατρική παράσταση: υπάρχει η συνοδεία των ιερέων, το δουλικό φιλί των ποδιών του Μηρσαΐτη και του μουλαριού του από τους πιστούς, και τέλος ο ευλαβικός χαιρετισμός από τον ίδιο τον εμίρη.

Επιπλέον, ο τρόπος με τον οποίο περιγράφεται ο Μηρσαΐτης, παραπέμπει σε ανάλογες μορφές που περιέχονται σε βίους αγίων ή στην περιγραφή του τυράννου Κλεάρχου από το έργο του Μέμνονα *Περὶ Ἡρακλείας*, από το οποίο σώζονται αποσπάσματα στη *Μυριόβιβλο*⁴²³ του Πατριάρχη Φωτίου Α΄, τον οποίο ίσως ο Κανανός να είχε μελετήσει.

⁴²¹ Βλ. Γιαννουλάτος (1990) 254, Μάζης (2000) 360-384 και ΕΟΙ 10 313-340.

⁴²² Βλ. Καριώτογλου (2005) 177-178.

⁴²³ Βλ. ενδεικτικά ΟDB I στο *Bibliotheca*, 288 και για το κείμενο του Μέμνονα βλ. Φώτιος, *Μυριόβιβλος*, PG 103, 877D-880A.

Ο Μηρσαΐτης κατεβαίνει με τρόπο θεατρικό από το άλογο του, μπαίνει στη σκηνή του και αρχίζει να εκτελεί τη *Ράμπλια*. Ο Pinto υποστηρίζει ότι η Ράμπλια έχει να κάνει με τις τελετουργικές προσευχές που ονομάζονται *salah* ή *ṣalāt* (صلاة),⁴²⁴ ορίζονται από το Κοράνι και πρέπει να εκτελούνται πέντε φορές την ημέρα. Αποτελείται από μια σειρά πράξεων που ονομάζονται ρακά (Rak'ah ركعة): η πρώτη θέση του ατόμου που προσεύχεται είναι όρθια, μετά ακολουθεί το λύγισμα, η υπόκλιση, το άγγιγμα του εδάφους με το μέτωπο και ούτω καθεξής, όλα συνοδευόμενα από την απαγγελία προδιαγεγραμμένων κειμένων.⁴²⁵ Ο Hunger, ωστόσο, διαφωνεί με αυτό. Είναι της γνώμης ότι οι τελετουργίες της Ράμπλιας, τις οποίες εκτελεί ο Μηρσαΐτης, ήταν στην πραγματικότητα γαιομαντεία, καθώς συνδύαζαν την ανάγνωση του Κορανίου με χρησμοδοτήσεις με τη βοήθεια της άμμου.⁴²⁶

Ο Κανανός φαίνεται να θεωρεί δεδομένη την εξοικείωση των αναγνωστών του με «τὰ *Ράμπλια*»: δεν αισθάνεται καμία ανάγκη να εξηγήσει τι συνέβαινε στη σκηνή του Μηρσαΐτη. Αυτό συμβαίνει μάλλον επειδή εκείνη την εποχή υπήρχε μια μουσουλμανική κοινότητα που ζούσε μέσα στα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Το 1391 ο Βαγιαζήτ είχε αναγκάσει τους Κωνσταντινυπολίτες να δεχτούν στην πόλη τους έναν καδή, έναν μουσουλμάνο δικαστή, ώστε οι μουσουλμάνοι στην Κωνσταντινούπολη να δικάζονται σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο. Επομένως, η παρουσία μουσουλμάνων πολιτών στην Πόλη δεν ήταν ασυνήθιστη.⁴²⁷ Δεδομένης της εγκάρδιας φύσης της σχέσης μεταξύ του Μανουήλ Β΄ και του Μεχμέτ, αυτό θα μπορούσε κάλλιστα να ισχύει και στην εποχή που διαδραματίζονται τα συγκεκριμένα γεγονότα. Ο Μανουήλ, φυσικά, όχι μόνο γνώριζε πολλούς οθωμανούς εμίρηδες, αλλά είχε πολεμήσει και στον οθωμανικό στρατό.⁴²⁸

⁴²⁴ Βλ. EOI 8 στο *salat*, 928-930.

⁴²⁵ Βλ. Pinto (1977) 35.

⁴²⁶ Βλ. Hunger (2009) Β΄ 337.

⁴²⁷ Βλ. Δούκας, XV 1.1-4, 87.

⁴²⁸ Βλ. Purdie (2009) Notes 73.

3.12. Η ψυχολογία των Οθωμανών ενόψει της γενικής επίθεσης

12. Ταύτη δὴ ἡ κενὴ καὶ ματαία ἐλπίς, μέγα θράσος καὶ τόλμην καὶ εὐφροσύνην τοῖς Τούρκοις ἐπέπλησε τότε· καὶ ἀπὸ τούτου ἔχαιρον καὶ ἐσπατάλουν· ἀλλὰ καὶ καθ' ἡμέραν καὶ νύκτα τὰς παλάμας ἐκρότουν· καὶ τοῦ Μηρσαῖτη τὴν φωνὴν ἀνέμενον ὡς ἀγγέλου ἀληθεστάτου, ὡς ἴνα⁴²⁹ αἰχμαλωτίσουσι τοὺς Ῥωμαίους· ἀλλὰ καὶ καθ' ἡμέραν καὶ νύκταν καὶ ὄραν, τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καθ' ἡμῶν ὡς δίστομον ζίφος ἠκόνισαν· καὶ φωνὰς ἀγρίους καὶ ἀνημέρους ἔλεγον ἀναιδῶς καὶ ὑβριστικῶς· μὴ μόνον κατὰ πατριαρχῶν τε καὶ βασιλέως αἰσχροτάτας φωνὰς ἀνέπεμπον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς πίστεως ἡμῶν· τολμηρῶς ὀνειδίζοντες καὶ ἀναιδῶς βλασφημοῦντες, ἔλεγον· Ποῦ ὁ Θεὸς σας ὃ σκοτεινοὶ Ῥωμαῖοι; ποῦ ὁ Χριστὸς σας; ποῦ εἶναι οἱ ἅγιοί σας νὰ σᾶς βοηθήσουν; αὔριον τὴν πόλιν ἐπαίρνομεν· καὶ ἐσᾶς αἰχμαλώτους καὶ σκλάβους ἔχομεν· καὶ τὰς γυναῖκας σας· καὶ τὰ παιδιά σας ἔμπροσθεν ὑμῶν ἀτιμάσομεν· καὶ τὰς καλογραίας σας μὲ τοὺς Τουρκοκαλογέρους μας νὰ παντρέψομεν· μὰ τὴν πίστην μας ἀλήθεια, ὁ προφήτης μας ἔτζη λέγει· Ταῦτα δὲ ὡς βέβαια καὶ ὁμολογούμενα οἱ ἀσεβεῖς εἴχασι⁴³⁰· καὶ διὰ τοῦτο τὸν Θεὸν ἡμῶν ὀνειδίζον⁴³¹ ἀσεβῶς ταῦτα.

Ο ενθουσιασμός των Οθωμανών

Η εμφάνιση του Μηρσαῖτη έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην ψυχολογία του οθωμανικού στρατεύματος. Η προσδοκία της νίκης και της συνακόλουθης ληλασίας προκάλεσε ενθουσιασμό στους Τούρκους οι οποίοι παραδόθηκαν στο γλέντι. Το σημείο αυτό θα μπορούσε να φωτιστεί καλύτερα μέσα από μία περιγραφή που παραδίδει ο Μανουήλ Β΄ στο έργο του *Διάλογος μετὰ τινος Πέρσου*⁴³² (1391-1399). Πρόκειται για ένα έργο που αποτυπώνει τη βυζαντινή πολεμική έναντι του τουρκικού κόσμου και φανερώνει τη γνώση εκ των έσω που είχε ο Μανουήλ Β΄ για το Ισλάμ. Εκεί περιγράφει το γλέντι του στρατού των μουσουλμάνων στο τέλος μιας ημέρας ως εξής: «Οὔκουν οὐδ' ἐκεῖνα παραδραμεῖν δεῖ τὴν μεθ' ἡμέραν θήραν, τὴν περὶ τὰ δεῖπνα μετὰ ταῦτα διάχυσιν μίμων τε ὄχλους καὶ αὐλητῶν συστήματα καὶ χοροὺς ἀδόντων καὶ ἔθνη ὀρχηστῶν καὶ ἠχῶ κυμβάλων καὶ τὸν μετὰ τὸν ἄκρατον προπετὴ γέλωτα, ὧν ὀλίγα ἱκανὰ τὴν ψυχὴν ἀφροσύνης ἐμπλήσαι...». Ο αυτοκράτορας δίνει μια παραστατική εικόνα της αυλῆς του σουλτάνου που αγαπά την ηδονή: το καθημερινό κυνήγι, την απόλαυση του δείπνου που ακολουθεῖ

⁴²⁹ Διπλή χρήση τελικού συνδέσμου.

⁴³⁰ εἴχασι ἀντὶ εἶχον ἢ ἔσχον

⁴³¹ ὀνειδίζον ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ὀνειδίζον

⁴³² Βλ. Μανουήλ Β΄, *Διάλογος μετὰ τινος Πέρσου*, 121.1-5 καὶ Sahas (2021) 43-44.

το κυνήγι, το πλήθος των μίμων, τις χορωδίες των μουσικών που έπαιζαν φλάουτο, τους τραγουδιστές, ένα ολόκληρο έθνος χορευτών, τον ήχο των κυμβάλων, το βουητό του γέλιου που συνόδευε αυτή την αμετροέπεια (*τὸ ἄκρατον*). Όλα αυτά είναι αρκετά για να γεμίσουν την ψυχή με ανοησία... Είναι εμφανής εδώ η αντιπαραβολή του πολιτισμού των Βυζαντινών με την βαρβαρότητα των Οθωμανών προκειμένου να αναδειχθεί η ανωτερότητα του Χριστιανισμού έναντι του Ισλάμ. Πρόκειται για την αιώνια μάχη μεταξύ της βαρβαρότητας και του πολιτισμού.

Ο Κανανός λοιπόν, αποτυπώνει την ψυχολογία του νικητή μέσα από την περιγραφή του γλεντιού, αλλά κυρίως μέσα από την απόδοση σε ευθύ λόγο των απειλών που εκτόξευαν οι Οθωμανοί με μένος εναντίον των Χριστιανών. Εν αναμονή του συνθήματος για την έναρξη του πολέμου που θα έδινε ο Μηρσαΐτης, οι Τούρκοι στρατιώτες επιδόθηκαν σε βλασφημίες και αισχροτήτες κατά του Θεού των χριστιανών, κατά των αγίων και των θρησκευτικών ηγετών τους, αλλά και κατά του ίδιου του βυζαντινού λαού.

3.13. Η ημέρα της γενικής επίθεσης

13. Ὡς δὴ ἔφθασεν ἡ τελεία ἡμέρα τοῦ πολέμου τῶν Τούρκων· ὅποιαν παρ' ἐκείνοις ὁ μέγας προεθέσπισεν Μηρσαϊτης ὁ προφήτης ἐκείνων, εἶπεν πρὸς τὸν στρατάρχην καὶ δεσπότην τῶν Μουσουλμάνων· Μὴ βράδυνε ἐπὶ πλέον· ἀλλὰ ταχέως τὰς τάξεις τάζον καθοπλισθῆναι· καὶ πᾶν μηχανικώτατον καὶ πολεμικώτατον ἔργον ἔχοντες⁴³³ ἐξ ἐτοίμου· καὶ σὺν τούτοις γενέσθω⁴³⁴ τῆς πόλεως τε πλησίον ὅσον τόξου βολὴν εἰς τὸ κάστρον· καὶ σύνθημα εἶπεν· Προστάσσω τοιόνδε· ὅταν ἐφ' ἵππου ὑψηλοῦ με καθήμενον θεωρήσητε καὶ ἐν δεξιᾷ τῆ χειρὶ μου σπάθην γεγυμνωμένην θεάσητε· καὶ τρεῖς τῆς φωνῆς μου ἀκούσητε, μετὰ ὀρμῆς καὶ βοῆς καὶ κραυγῆς καὶ κρότων καὶ ὀργάνων κατὰ τῶν Ῥωμαίων εἰσβάλετε· καὶ αὐτομάτως πεσοῦνται τὰ τοίχη τῆς πόλεως· καὶ ἀκωλύτως γενέσθαι⁴³⁵ ἐντὸς καὶ ταύτην αἰχμαλωτίσατε· καὶ ταύτας μὲν τὰς ληρολογίας ὁ Μηρσαϊτης ὡς βεβαίαις ὁμολογῶν τοῖς Μουσουλμάνοις δημηγορῶν ἔλεγεν· ὡς ἔχων τὰς προφητείας ἐκ τοῦ Μωάμετ καὶ Ρασούλ Μαχουμέτη τὰς βίβλους.

Οι οδηγίες του Μηρσαϊτη για τη μέρα της γενικής επίθεσης

Όταν ο ψευδοπροφήτης έκρινε ότι έφτασε η κατάλληλη στιγμή για να ξεκινήσει η επίθεση στα τείχη της Κωνσταντινούπολης, έδωσε εντολή στον αρχηγό του τουρκικού στρατεύματος να εξοπλίσει τον στρατό και να τον παρατάξει σε απόσταση βολής ενός τόξου⁴³⁶ από τα τείχη. Καθόρισε και το σύνθημα που θα έδινε ο ίδιος για την έναρξη της γενικής επίθεσης: θα κρατούσε στο δεξί του χέρι ένα γυμνό σπαθί και θα φώναζε τρεις φορές. Η θεατρικότητα των κινήσεων και της συμπεριφοράς του Μηρσαϊτη είναι φανερή και στο απόσπασμα αυτό. Διαβεβαιώνει μάλιστα τον δεσπότη των Μουσουλμάνων ότι τα τείχη της Κωνσταντινούπολης θα πέσουν αὐτομάτως και ἀκωλύτως. Τα λόγια αυτά χαρακτηρίζονται ως ληρολογίες από τον Κανανό.

⁴³³ σχήμα κατά το νοούμενο

⁴³⁴ γενέσθω αντί του ορθού γενοῦ (αν συνδεθεί ο τύπος με τους δύο προηγούμενους τύπους προστακτικής που χρησιμοποιεί σε β' ενικό πρόσωπο, δηλ. βράδυνε και τάζον) ή γενέσθων (αν χρησιμοποιηθεί ο τύπος σε προστακτική γ' πληθυντικού προσώπου με υποκείμενο αἱ τάξεις).

⁴³⁵ γενέσθαι αντί του ορθού γένεσθε

⁴³⁶ «ὅσον τόξου βολὴν εἰς τὸ κάστρον»: βλ. στην παρούσα εργασία σελ. 108, υποσ. 326.

3.14. Ο εξοπλισμός των Οθωμανών πριν από τη γενικευμένη επίθεση

14. Καὶ αὐτὸς μὲν εἶπε ταῦτα ὁ δὲ στρατάρχης καὶ δεσπότης τῶν Τούρκων τὸ κελευσθὲν ἐκπληρώσας· καὶ προστάζας τὰς τάξεις ἀπάσας καθοπλισθῆναι· καὶ πᾶσαν τὴν παρασκευὴν τοῦ πολέμου φέροντες⁴³⁷ ἀναχεῖρας· εὐθὺς τὰ πλήθη τῶν Μουσουλμάνων καὶ τὰ στρατεύματα πάντα τὸ προσταχθὲν ἐκπληροῦσιν· καὶ μὲ ὄπλα παντοῖα καὶ παρασκευὰς τὰς μεγίστας καὶ τὰ μηχανικώτατα ἔργα ἐσπάραζαν κατὰ τάξιν· καὶ οἱ μὲν, σκάλας ἔφερον· καὶ σκάλας παντοίας μικρὰς καὶ μεγάλας· ἄλλοι δὲ, τζόκους· καὶ ἕτεροι σείστας· καὶ ἄλλοι πῦρ μετὰ μαζαλάδων· ἕτεροι δὲ, σκλώπους· ἄλλοι δὲ, σιδηρᾶ μάχιμα· ὄπλα δερπανηφόρα μετὰ κονταρίων μακρῶν· τὰ ἐπονομαζόμενα, φάλκας· ἕτεροι δὲ, σκουτάρια στερεὰ καὶ μεγάλα· καὶ τὰ πάντα μετὰ σιδηρῶν· καὶ πλοκοτὰς δὲ ἄλλοι, καὶ παβέζια ἄλλοι· ἄλλοι δὲ, ἀγκύρας σιδηρέας· καὶ ἄλλο πᾶν πολεμικὸν ἔργον ἔφερον ἀναχεῖρας· καὶ κατάφρακτοι πάντες μετὰ ἰσχυρᾶς καὶ σιδηρᾶς πανοπλίας καὶ περικεφαλαίας μεγίστους· Καὶ τοσοῦτον ὑπῆρχεν τῆς στρατείας ἐκείνης τὸ πλῆθος, ὅτι⁴³⁸ ἀπὸ τὸ ἐν ἄκρον τῆς πόλεως τῆς Χρυσίας ἄχρι καὶ τὸ ἕτερον τὸ ἄκρον τῆς Ξυλοπόρτης ἐκράτει.

Οι Οθωμανοὶ εξοπλίζονται καὶ παρατάσσονται γιὰ μάχη

Με τὴν φράση «τὰ πλήθη τῶν Μουσουλμάνων καὶ τὰ στρατεύματα πάντα» γιὰ πρώτη καὶ μοναδική φορὰ ὁ Κανανὸς κάνει διάκριση μεταξύ τῶν Μουσουλμάνων καὶ τῶν ἄλλων χριστιανῶν μαχητῶν τοῦ οθωμανικοῦ στρατοῦ.

Ἡ ἐνότητα αὐτὴ παρέχει ἀφθονὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν οπλισμὸ τῶν Τούρκων στρατιωτῶν. Ὁ Κανανὸς καταγράφει τὴν πληθώρα τῶν διαφορετικῶν ὀπλῶν ποὺ χρησιμοποίησαν οἱ Οθωμανοὶ κατὰ τὴν πολιορκία τοῦ 1422 καὶ ἦταν υποχρεωμένοι νὰ προμηθεύονται, σε πολλὰς περιπτώσεις οἱ ἴδιοι, ἀνάλογα με τὴν οικονομικὴ τους κατάσταση.⁴³⁹

Μερικοὶ στρατιῶτες ἔφεραν σκάλες, ὅλων τῶν εἰδῶν, μικρὰς καὶ μεγάλας. Ὁ Λεονάρδος τῆς Χίου δίνει τὴν πληροφορία ὅτι στὴν πολιορκία τοῦ 1453 οἱ Οθωμανοὶ χρησιμοποιοῦσαν σκάλες με ρόδες, ὁ Δούκας ἀναφέρει ὅτι οἱ σκάλες ἐφταναν πολὺ ψηλὰ στα τεῖχη καὶ στὸν Σφραντζή ἐντοπίζεται μιὰ ἀναφορά γιὰ σκάλες με σχοινί.⁴⁴⁰ Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς μεγάλες ἐπιβλητικὰς πολεμικὰς μηχανὰς γιὰ τὶς ὁποῖες ὁ Κανανὸς μίλησε στὴν ἐνότητα 6, οἱ Τούρκοι πολεμιστὰς ἔφεραν καὶ μιὰ σειρά ἀπὸ ὄπλα χειρὸς:

⁴³⁷ φέροντες ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ φερούσας

⁴³⁸ Στὸ σημεῖο αὐτὸ χρησιμοποιοῖ τὸν σύνδεσμο ὅτι ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ὥστε.

⁴³⁹ Βλ. Imber (2002) 268, ὑποσ. 23.

⁴⁴⁰ Βλ. Purdie (2009) Notes 75 καὶ ὑποσημείωση 139.

Τζόκοι: Πρόκειται για την ιταλική λέξη *zocco*, δηλαδή κορμούς δέντρων, στύλους, πάλους.⁴⁴¹

Συσταί: Πολιορκητικό όπλο που χρησίμευε για να τρυπούν τα τείχη.⁴⁴²

Μαζαλάδες: Προέρχεται από το αραβικό *mezale* (τουρκ. *maşala*) και πρόκειται για ένα είδος λυχνίας ή πυρσού,⁴⁴³ ένα δοχείο μεταλλικό που είχε το σχήμα κώνου με μια μακριά ξύλινη λαβή, στο οποίο τοποθετούνταν αναμμένες δάδες. Οι *μαζαλάδες* θα είχαν πολλές χρήσεις σε ένα πεδίο μάχης του δέκατου πέμπτου αιώνα, κυρίως για την ανάφλεξη των κανονιών.⁴⁴⁴

Σκλώποι: Η λέξη *σκλώποι* είναι μεταγραφή του μεσαιωνικού λατινικού *sclopus* και είναι το μικρό φορητό πυροβόλο όπλο, που είναι γνωστό και ως *μολυβδόβολον*, *έλεβολίσκος*, *έλεβολίς*, *τηλεβολίσκος* και *αργότερα τούφακον ή τομφάκιον* (από το τουρκικό *toufeng* = τυφέκι).⁴⁴⁵

Φάλκες: *Falx* είναι η λατινική λέξη για το δρεπάνι (ιταλ. *falce*). Περιγράφονται από τον Κανανό ως σιδερένια μαχητικά δρεπανηφόρα όπλα.⁴⁴⁶

Σκουτάρια: Πρόκειται για τις ασπίδες που ήταν στιβαρές, μεγάλες και καλυμμένες με σίδηρο. Οι σιδερένιες ασπίδες μπορεί να έδιναν μεγάλη προστασία, αλλά θα ήταν μάλλον βαριές.

Πλοκοτές: Πρόκειται μάλλον για τους αλυσιδωτούς θώρακες.⁴⁴⁷

Παβέζια: Πρόκειται για ξύλινες ορθογώνιες ασπίδες με ευθείες πλευρές⁴⁴⁸ (πβ. *rauois*, μεγάλη ασπίδα).

Άγκυρες: Πρόκειται για πολιορκητικό όπλο.⁴⁴⁹ Πιθανόν αυτά τα άγκιστρα χρησιμοποιούνταν από τους επιτιθέμενους, καθώς σκαρφάλωναν στα τείχη.

Οι στρατιώτες που αποτελούσαν το βαρύ ιππικό αποκαλούνται *κατάφρακτοι*.⁴⁵⁰ Η περικεφαλαία των ιππέων προστάτευε όλο το κεφάλι και ο αλυσιδωτός ή λεπιδωτός θώρακας έφτανε μέχρι τους αστραγάλους. Παρόμοια καλύπτονταν και τα άλογα. Ο οπλισμός των καταφράκτων ήταν το βαρύ δόρυ, το τόξο και η σπάθη.⁴⁵¹

⁴⁴¹ Βλ. Hunger (2009) B 337 και Pinto (1977) 30-33.

⁴⁴² Βλ. Du Cange (1883-1887) στ. 1495.

⁴⁴³ Βλ. Κουκουλές (1952) B 157.

⁴⁴⁴ Βλ. Κριαράς (1990) 9, 277.

⁴⁴⁵ Βλ. Du Cange (1883-1887) 1393.

⁴⁴⁶ Βλ. Du Cange (1883-1887) 1661.

⁴⁴⁷ Βλ. Du Cange (1883-1887) 1182.

⁴⁴⁸ Βλ. Du Cange (1883-1887) 1075.

⁴⁴⁹ Πβ. Πολύβιος, *Ιστορίαι*, 21, 27, LCL (1968) 294-296.

⁴⁵⁰ Βλ. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, 1, 1-2.

⁴⁵¹ Πβ. Κριτόβουλος, I 20.2, 81.

Ο στρατός των Τούρκων σε πλήρη διάταξη κάλυπτε μία τεράστια έκταση που ξεκινούσε από το ένα άκρο της Πόλης, από τη Χρυσή πύλη και έφτανε μέχρι το άλλο άκρο της πόλης, την Ξυλόπορτα.

3.15. Οδηγίες πριν από την τελική επίθεση και οι αντιδράσεις των Βυζαντινών

15. *Οί δε στρατηγοί τοῦ φωσάτου τὰς συντάξεις τῶν Τούρκων ἔστησαν κατὰ τάξιν πλησίον τοῦ κάστρου· ὡς ἐθέσπισεν ὁ ψευδοπροφήτης· τοὺς δὲ τοξότας ἐκείνους τοὺς ἀναριθμήτους τῶν Τούρκων, ἐκέλευσαν πάντας ὁμοῦ τοξεύειν ἐπάνω τοῦ κάστρου καὶ τῶν προμαχιονίων· ὡς ἴνα⁴⁵² λαβώσουν καὶ φονεύσουν τινὰς τῶν Ῥωμαίων· καὶ φοβηθῶσιν οἱ ἄλλοι καὶ φύγωσιν ἐκ τοῦ τοίχους· καὶ ἀπὸ τούτου ἄδειαν, εὖρον καὶ ἀναβῶσιν οἱ Μουσουλμάνοι ἐπάνω ἀνεμποδίστως καὶ κρατήσουν τὴν πόλιν· ὁ δὲ λαὸς τῶν Ῥωμαίων ὁρῶν τὰ πολεμικὰ καὶ μάχιμα ἔργα τῶν Τούρκων καὶ τὴν πλησμονὴν τοῦ φωσάτου⁴⁵³ γενεῶν τῶν ἀπείρων· καὶ τὴν ὁρμὴν τῶν Τατάρων καὶ τῶν Μουσουλμάνων τὴν τόλμην καὶ τὰ πρὸ ὀλίγου πραχθέντα· ὅτι ἐντὸς εἰς τὰς σούδας ἀπέκτειναν οἱ Τοῦρκοι Ῥωμαίους καὶ ἄλλους ἔμπροσθεν εἰς τὰς πόρτας, ἐδειλίασαν μέγα· καὶ σχεδὸν πρὸς φυγὴν οἱ πλείονες ἐθεώρουν· ὡ ὥρας τῆς πικροτάτης ἐκείνης· ὡ λύπης τῆς ἀφορήτου· ὡ ἀπελπισίας μεγίστης.*

Οι Οθωμανοί σε θέση μάχης και ο πανικός στο στρατόπεδο των Βυζαντινών

Οι Οθωμανοί στρατηγοί παρατάσσουν τον στρατό για μάχη απέναντι από τα τείχη της Πόλης. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στους τοξότες, οι οποίοι θα ξεκινήσουν πρώτοι την επίθεση αμέσως μόλις δοθεί το γενικό σύνθημα, βάζοντας ταυτόχρονα προς τους προμαχώνες της Πόλης. Σκοπός είναι να διαφανεί από την αρχή η ισχύς του οθωμανικού στρατεύματος, να προκληθούν οι πρώτες απώλειες στις τάξεις των Βυζαντινών και να καμφθεί το φρόνημα των αμυνομένων σε τέτοιο βαθμό, ώστε να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους και να εισβάλουν ανεμπόδιστα οι Τούρκοι στρατιώτες μέσα στην Πόλη.

Ο Κανανός έχει σταθερά την προσοχή του στραμμένη στους επιτιθέμενους Τούρκους δίνοντας μια παραστατική εικόνα του εντυπωσιακού σε μέγεθος στρατού τους, που όπως λέει αποτελείται από Τούρκους και Τατάρους. Οι Τάταροι ήταν ημινομαδικές ομάδες της ανατολικής εσωτερικής Ασίας που το 1202 νικήθηκαν από τον ηγεμόνα των Μογγόλων Τζένκινς Χαν. Οι Μογγόλοι της νότιας Ρωσίας και ιδίως της Χερσονήσου της

⁴⁵² Στο σημείο αυτό εντοπίζεται για μία φορά ακόμη διπλή χρήση τελικών συνδέσμων (ὡς ἴνα), ενώ στις τελικές προτάσεις που ακολουθούν παρατηρείται ποικιλία εγκλίσεων και χρόνων. Αρχικά χρησιμοποιεί τους τύπους λαβώσουν - φονεύσουν με καταλήξεις -ουν και όχι -οσι(ν), στη συνέχεια ορθά την υποτακτική αορίστου (φοβηθῶσιν - φύγωσιν), ενώ προβληματική κρίνεται η χρήση του ρήματος εὖρον αντί του ορθού εὖρωσιν, το οποίο ενώνεται παρατακτικά με ρήματα σε υποτακτική αορίστου (ἀναβῶσιν καὶ κρατήσωσι).

⁴⁵³ Η λέξη *φωσάτο* που χρησιμοποιεί ο Κανανός, προέρχεται από το λατινικό *fossatum* και αναφέρεται στο οργανωμένο στρατόπεδο.

Κριμαίας υιοθέτησαν το όνομα Τάταροι ενώ οι Βυζαντινοί συνήθως αποκαλούσαν Σκύθες τους Μογγόλους και τους Τατάρους.⁴⁵⁴

Στη συνέχεια, ο Κανανός στρέφει το βλέμμα προς τους πολιορκημένους Βυζαντινούς για να αποτυπώσει την αγωνία, και την απελπισία που τους έχει κυριεύσει στη θέα του οθωμανικού στρατού και στο άκουσμα ότι οι Τούρκοι σκότωσαν ήδη κάποιους δικούς τους μέσα στις τάφρους. Οι επιφωνηματικές φράσεις στο τέλος της ενότητας δίνουν δραματικό τόνο και στοχεύουν στο να αποτυπώσουν το μέγεθος της απελπισίας που έχει κυριεύσει του Βυζαντινούς. Έχουν όλες πανομοιότυπη μορφή: εισάγονται με το επιφώνημα *ὦ* και η μορφή τους είναι *ὦ* + ουσιαστικό + επίθετο: «*ὦ ὄρας τῆς πικροτάτης ἐκείνης, ὦ λύπης τῆς ἀφορήτου, ὦ ἀπελπισίας μεγίστης*» και παρακάτω: «*ὦ θρήνου μεγίστου ἄξιος ἢ ὦρα ἐκείνη, ὦ τρικομίας ἀκατασχέτου*».

⁴⁵⁴ Βλ. ενδεικτικά Graf (1941) 77-85 και ODB III 2013.

3.16. Φόβοι για την τύχη της Πόλης και των κατοίκων της

16. *Τίς οὐκ ἔφριξε τὴν ἡμέραν ἐκείνην; τίς οὐκ ἐτρόμαξεν τὴν ὥραν ταύτην, ὁρῶν τοὺς Ῥωμαίους εἰς τοσαύτην δειλίαν καὶ τοὺς Μουσουλμάνους εἰς θράσος τοσοῦτον; καὶ τίς τῶν ἀκαταπλήκτων τότε οὐ κατεπλήγη· καὶ τῶν ἀνδρείων οὐκ ἐφοβήθη; οὐχὶ τὸν θάνατον λέγω· φυσικὸς γὰρ ὑπάρχει· ἀλλὰ τῆς μεγαλοπόλεως ταύτης τὴν ἄλωσιν καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ γένους· τῶν γυναικῶν ἀτιμίας· τῶν σωφρόνων τὰς αἰσχουργίας· τὴν περιτομὴν τῶν βρεφῶν· τῶν ναῶν τὴν ἀπόλειαν· τῶν ἁγίων εἰκόνων τοὺς ἐμπαιγμούς· τοῦ μεγίστου θεοῦ τὴν Σοφίαν ὑμνητήριον τοῦ Μωάμετ καὶ κατοικητήριον τῶν δαιμόνων· καὶ μασιγίδιον ἀποκαταστῆσαι τοῦ Ῥασοῦλ καὶ Μωάμετ.⁴⁵⁵ τὸ δὲ χεῖρον καὶ βλαβερόν καὶ μυριοπλάσιον τοῦ κακίστου θανάτου κάκιστον, τῇ μεταθέσει καὶ ἀπωλείᾳ τῆς εὐσεβοῦς πίστεως τῶν Χριστιανῶν πρὸς τῶν Μουσουλμάνων τὸ σέβας· καὶ τὴν περιτομὴν τοῦ Μωάμετ· ὃ θρήνου μεγίστου ἄξιος ἢ ὥρα ἐκείνη· ὃ τρικυμίας ἀκατασχέτου· τίς ἡμῶν τὰς οἰμωγὰς οὐ συνεπένθησε τότε; τίς ἀκοὴ φέρει τὸ ἄκουσμα· ποία ὄψις τὸ θέαμα; καὶ γὰρ εἰς τὰς τοσαύτας καὶ τοιαύτας καὶ τηλικαύτας ἀνάγκας, οὐδένα βοηθοῦντα ἢ διεγεῖραι ἢ παροτρῶναι ἡμεῖς εἶχομεν· ἐπεὶ ὁ μὲν εἷς βασιλεὺς κατατρυχόμενος ὑπῆρχεν, ἐκ νόσου καὶ γήρους,⁴⁵⁶ καὶ οὐκ ἠδύνατο ὀπλισθῆναι, ἢ ἀναβῆναι ἐφ' ἵππου· ἀλλὰ ἐντὸς τοῦ παλατίου εὐρίσκετον καὶ τὸ κατὰ δύναμιν ἔπραττεν· ὁ δ' ἄλλος, ἀνέβην ἐφ' ἵππου καθωπλισμένος ὡς ἔδει· καὶ τὴν πύλην ἐξῆλθεν Ῥωμανοῦ τοῦ ἁγίου· καὶ ἔστη ἐκεῖσε πλησίον τῆς πόρτης.*

Αγωνία για το μέλλον

Η ενότητα ξεκινά με μια σειρά από ρητορικές ερωτήσεις. Λίγο πριν από την τελική επίθεση των Οθωμανών ο Κανανός αναφωνεί: «*Τίς οὐκ ἔφριξε τὴν ἡμέραν ἐκείνην; τίς οὐκ ἐτρόμαξε τὴν ὥραν ταύτην...*». Οι ρητορικές ερωτήσεις εισάγονται παρόμοια με την αντωνυμία *τίς* και δίνουν στο σημείο αυτό της αφήγησης έναν θρηνητικό χαρακτήρα.⁴⁵⁷ Κύριος πυρήνας είναι η εκτενής ρητορική ερώτηση «*Καὶ τίς τῶν ἀκαταπλήκτων τότε οὐ κατεπλήγη καὶ τῶν ἀνδρείων οὐκ ἐφοβήθη ... τοῦ Ῥασοῦλ καὶ Μωάμεθ*», η οποία αποτελεί μια εκτεταμένη αντίθεση της οποίας το πρώτο σκέλος αποτελείται από συνεχείς αρνήσεις *οὐ ... οὐκ ... οὐχὶ ... οὐχὶ* και το δεύτερο σκέλος από έναν συνδυασμό από ασύνδετα και παρηχήσεις (με τη συνεχή επανάληψη του οριστικού άρθρου σε διαφορετικά γένη και αριθμούς). Οι ερωτήσεις αυτές έχουν ως στόχο να τονίσουν τις ψυχολογικές διακυμάνσεις των

⁴⁵⁵ Στο σημείο αυτό αναμενόμενο θα ήταν το ερωτηματικό, αφού στην αρχή χρησιμοποιεί δύο ευθείες ερωτηματικές προτάσεις και ξεκινάει και τρίτη.

⁴⁵⁶ Χρησιμοποιεί τον τύπο *γήρους* αντί του αρχαιότερου ορθού *γήρω*ς ή μεταγενέστερου *γήρατος*.

⁴⁵⁷ Βλ. Krumbacher, A 300-301.

πολιορκημένων και τη δυσχερή θέση τους κατά την έναρξη της πολιορκίας. Παράλληλα, ο συγγραφέας θέλει να αποτίσει φόρο τιμής στη σχολική ρητορική.⁴⁵⁸ Λίγο πιο κάτω οι επιφωνηματικές φράσεις και τα ρητορικά ερωτήματα διακόπτουν για μία ακόμη φορά τη ροή της αφήγησης: «*Ὁ θρήνου μεγίστου ἄξιος ἡ ὥρα ἐκείνη, ᾧ τρικυμίας ἀκατασχέτου. Τίς ἡμῶν τὰς οἰμωγὰς οὐ συνεπένθησε τότε; τίς ἀκοὴ φέρει τὸ ἄκουσμα, ποῖα ὄψις τὸ θέαμα;*». Ο δραματικός τόνος αυτών των εκφραστικών επιλογών μεγεθύνει την τραγικότητα των καταστάσεων, προσπαθώντας να αποτυπώσει τη συναισθηματική κατάσταση των πολιορκημένων ίσως με κάποια υπερβολή, οφειλόμενη προφανώς στη συνήθεια των βυζαντινών συγγραφέων να προσφεύγουν διαρκώς στον πλούτο της ρητορικής τέχνης.

Οι ρητορικές ερωτήσεις με τις οποίες ξεκινά η ενότητα, καταγράφουν τους φόβους του Κανανού για τις συνέπειες που θα έχει η ενδεχόμενη πτώση της Κωνσταντινούπολης στα χέρια των Οθωμανών. Περιγράφει με τα πιο μελανά χρώματα τη νέα πραγματικότητα που θα γνωρίσουν οι κάτοικοι της Πόλης μετά από την υποδούλωσή τους στους Τούρκους. Η τραγικότητα στο σημείο αυτό έγκειται στο ότι η εικόνα αυτή δεν διαφέρει και πολύ από τις σκηνές που εκτυλίχθηκαν στην Πόλη λίγα χρόνια αργότερα, όταν θα πέσει στα χέρια των Οθωμανών. Προφανώς η μοίρα άλλων πόλεων που είχαν πλέον κατακτηθεί με τη βία από τους Τούρκους, θα ήταν ήδη γνωστή στους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης. Πολλές βυζαντινές πόλεις είχαν περιέλθει στην κυριαρχία των Οθωμανών κατά τον προηγούμενο μισό αιώνα. Η Αδριανούπολη είχε πέσει στα χέρια τους το 1365/66, η Κομοτηνή το 1364-1365, η Ξάνθη και οι Σέρρες το 1373. Η Θεσσαλονίκη καταλήφθηκε μετά από τριετή πολιορκία το 1387, ενώ ακολούθησε η κατάληψη της Φιλαδέλφειας το 1390. Στη συνέχεια οι Τούρκοι εισέβαλαν στον βυζαντινό Μορέα το 1395. Είναι πολύ πιθανό πρόσφυγες από αυτές τις πόλεις να είχαν καταφύγει στην Κωνσταντινούπολη και να είχαν αφηγηθεί τις τραγικές ιστορίες τους.

Τα λόγια του Κανανού είναι πράγματι προφητικά και έχουν αποτυπωθεί στις αφηγήσεις των ιστορικών που κατέγραψαν την πολιορκία του 1453 και τη λεηλασία που ακολούθησε. Μετά την πτώση της Πόλης, οι Οθωμανοί εισέβαλαν σε αυτή εξαγριωμένοι από την αντίσταση των πολιορκημένων και άρχισαν αμέσως τις σφαγές και τη λεηλασία. Σκότωναν αδιακρίτως όποιον έβρισκαν μπροστά τους, ανεξάρτητα από το φύλο του ή την ηλικία του. Πολλές νέες κοπέλες και νεαρά αγόρια ατιμάστηκαν και έπειτα πουλήθηκαν

⁴⁵⁸ Βλ. Hunger (2009) B 337.

στα σκλαβοπάζαρα.⁴⁵⁹ Οι Τούρκοι έμπαιναν ακόμη και μέσα στα σπίτια και τις εκκλησίες, όπου είχαν καταφύγει οι κάτοικοι για να σωθούν,⁴⁶⁰ λεηλατώντας τες⁴⁶¹ και προκαλώντας τεράστιες καταστροφές.⁴⁶²

Όταν ο Κανανός γράφει για τον ναό της μεγίστης Σοφίας του Θεού, αναφέρεται στους φόβους του για την τύχη αυτού του συμβόλου της Χριστιανοσύνης. Κατά την άλωση, πολλοί κάτοικοι αναζήτησαν άσυλο στον ναό της Αγίας Σοφίας.⁴⁶³ Οι Οθωμανοί ωστόσο δεν πτοήθηκαν από την ιερότητα του χώρου. Έτσι, ο πληθυσμός που κατέφυγε εκεί, όχι μόνο δεν σώθηκε, αλλά αιχμαλωτίστηκε ευκολότερα. Ο ιστορικός Δούκας επιβεβαιώνει με τον πιο εύγλωττο τρόπο τους φόβους του Κανανού για την τύχη της Αγίας Σοφίας: οι ιερές εικόνες έσπασαν, απογυμνώθηκαν και βεβηλώθηκαν, ενώ όλα τα πολύτιμα αντικείμενα λεηλατήθηκαν από τους Οθωμανούς. Την ώρα που οι κατακτητές σκότωναν αδιακρίτως όποιον έβρισκαν μπροστά τους, οι ιερείς συνέχιζαν να τελούν τη θεία Λειτουργία.⁴⁶⁴ Ο ίδιος ο Μεχμέτ μπαίνοντας στην Πόλη, κατευθύνθηκε προς τον ναό της Αγίας Σοφίας.⁴⁶⁵ Εκεί προσευχήθηκε στον Αλλάχ για να τον ευχαριστήσει, που τον αξίωσε να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη.⁴⁶⁶ Ο Δούκας προσθέτει ότι η μεγάλη Εκκλησία μετατράπηκε με εντολή του σε τόπο προσευχής για τους Μουσουλμάνους. Όσο για την περιτομή των βρεφών που αναφέρεται στο κείμενο, ο προσηλυτισμός των χριστιανών πολιτών των πόλεων που καταλάμβαναν οι Τούρκοι, επίσημα δεν ήταν υποχρεωτικός, αλλά ο Κανανός και οι σύγχρονοί του γνώριζαν καλά τον εκούσιο ή αναγκαστικό προσηλυτισμό πολλών Χριστιανών υπό παρόμοιες συνθήκες.⁴⁶⁷

Το βέβαιο είναι ότι η καταστροφή της Κωνσταντινούπολης ήταν ολοκληρωτική. Η ένδοξη πρωτεύουσα του Βυζαντίου δεν θα αποκτούσε ποτέ ξανά την αίγλη και τη δύναμη που είχε στο παρελθόν. Το σπουδαίο πνευματικό κέντρο που προκαλούσε τον θαυμασμό

⁴⁵⁹ Πρβλ. Σφραντζής, *Μεγάλο Χρονικό*, III, X, 4, 27-30, 430 και Κριτόβουλος I 61.5-6, 143. Επίσης βλ. Nicol (1996) 608.

⁴⁶⁰ Βλ. Κριτόβουλος I 61.2, 141, Σφραντζής, *Μεγάλο Χρονικό*, III, X, 4, 25-26, 430 και Ζώρας (1958) 92. Επίσης βλ. Nicol (1996) 607-608.

⁴⁶¹ Βλ. Δούκας, XXXIX, 15.1-9, 363 και Σφραντζής, *Μεγάλο Χρονικό*, III, X, 4, 31, 430 και Κριτόβουλος I 62.1, 143. Επίσης βλ. Nicol (1996) 608.

⁴⁶² Βλ. Κριτόβουλος I 61.4, 141-143 και Σφραντζής, *Μεγάλο Χρονικό*, III, X, 4, 31-36, 430 και 1-4 432, όπου ο συγγραφέας αναφέρεται στη βεβήλωση των εκκλησιών από τους Τούρκους. Επίσης βλ. Δούκας, XXXIX, 21.18-25, 367 όπου ο συγγραφέας αναφέρεται στη βεβήλωση του ναού της Αγίας Σοφίας από τους Τούρκους.

⁴⁶³ Βλ. Δούκας, XXXIX, 17.19-27, 363 και XXXIX, 17.1-2, 365 και Χαλκοκονδύλης, H 8-11, 161.

⁴⁶⁴ Βλ. Μονιού (2010) 430.

⁴⁶⁵ Βλ. Δούκας, XL, 1.6-11, 375

⁴⁶⁶ Βλ. Δούκας, XL, 1.18-22 και 2.19-27, 375, Μονιού (2010) 431.

⁴⁶⁷ Βλ. Purdie (2009) Notes 79.

Ανατολής και Δύσης για περισσότερα από χίλια χρόνια, είχε χαθεί οριστικά και αμετάκλητα.

Πίσω από τις γραμμές του κειμένου διαφαίνεται ακόμα η αδυναμία στην οποία είχε περιέλθει το βυζαντινό κράτος κατά τη δεδομένη χρονική στιγμή. Το μόνο σημείο της Διήγησης στο οποίο ο Κανανός αναφέρεται στον αυτοκράτορα του Βυζαντίου είναι όταν λέει: *«Καὶ γὰρ εἰς τὰς τοσαύτας καὶ τοιαύτας καὶ τηλικαύτας ἀνάγκας οὐδένα βοηθοῦντα ἢ διεγεῖραι ἢ παροτρῦναι ἡμεῖς εἶχομεν, ἐπεὶ ὁ μὲν εἷς βασιλεὺς κατατρυχόμενος ὑπῆρχεν ἐκ νόσου καὶ γῆρους, καὶ οὐκ ἠδύνατο ὀπλισθῆναι ἢ ἀναβῆναι ἐφ' ἵππου, ἀλλὰ ἐντὸς τοῦ παλατίου εὕρισκετο καὶ τὸ κατὰ δύναμιν ἔπραττεν.»* Από την περιγραφή του Μανουήλ Β' Παλαιολόγου, ο οποίος εμφανίζεται σε προχωρημένη ηλικία, βαριά άρρωστος και ανήμπορος ακόμη και να ανεβεί στο άλογό του, διαφαίνεται η κατάσταση που επικρατούσε στη Βασιλεύουσα.⁴⁶⁸ Η αναφορά του Κανανού στον άλλο αυτοκράτορα, γιο του Μανουήλ Β', τον Ιωάννη Η' Παλαιολόγο και διάδοχο στον θρόνο της αυτοκρατορίας, είναι σύντομη και μάλλον αδιάφορη. *«Ὁ δ' ἄλλος»* ανέβηκε στο άλογό του πάνοπλος και πήρε θέση δίπλα στην πύλη του Αγίου Ρωμανού για να πολεμήσει, υποχρέωση που ούτως ή άλλως απέρρευε από τη θέση του και το αξίωμά του: *«Ὁ δ' ἄλλος ἀνέβη ἐφ' ἵππου καθωπλισμένος ὡς ἔδει, καὶ τὴν πύλην ἐξῆλθε Ρωμανοῦ τοῦ ἀγίου, καὶ ἔστη ἐκεῖσε πλησίον τῆς πόρτης».*

Αυτό το απόσπασμα αποτελεί επίσης μία πολύ σημαντική ένδειξη για τη χρονολόγηση της *Διήγησης*: εδώ ο Κανανός αναφέρεται στον Μανουήλ Β', που το καλοκαίρι του 1422 χτυπήθηκε από ασθένεια από την οποία δεν συνήλθε ποτέ.⁴⁶⁹ Έτσι, η 1η Οκτωβρίου 1422 είναι το *terminus post quem* για τη Διήγηση του Κανανού. Μάλιστα, από άλλες πηγές γνωρίζουμε ότι ο Μανουήλ εκείνη την ημέρα, ενώ διεξήγαγε διπλωματικές συζητήσεις, υπέστη εγκεφαλικό που τον άφησε εν μέρει παράλυτο. Η διακυβέρνηση ασκήθηκε άμεσα από τον γιο του Ιωάννη Η'. Ο Μανουήλ δεν ανέκαμψε ποτέ ολοκληρωτικά.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Ο Δούκας (XXVIII, 3.4-5, 233) αναφέρει ότι ο αυτοκράτορας βρισκόταν στο μοναστήρι της Περιβλέπτου *«...ἀσθενῆς καὶ γέρον, ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ βασιλεὺς ἠσχολεῖτο πρὸς τὰ ἀντίμαχα τῆς πόλεως».* Ο Ιωάννης Κανανός αναφέρει, πως ο Μανουήλ Β' βρισκόταν στο παλάτι. Δεν είναι απαραίτητο η μια διήγηση να αναιρεί την άλλη. Ο Μανουήλ Β', που από τον προηγούμενο χρόνο είχε αποσυρθεί στο συγκεκριμένο μοναστήρι, ενδεχομένως να επέστρεψε στο παλάτι εξαιτίας των ειδικών χειρισμών που απαιτούνταν στη συγκεκριμένη περίπτωση. Ο ρόλος του, άλλωστε, στη λύση της πολιορκίας ενισχύει αυτή την υπόθεση.

⁴⁶⁹ Βλ. Δούκας, XXVIII, 7.6-7, 237.

⁴⁷⁰ Βλ. Σφραντζής, *Μεγάλο Χρονικό*, I, XXX, 7-8, 256

3.17. Ο Μηρσαΐτης δίνει το τελικό σύνθημα και η γενικευμένη επίθεση ξεκινά

17. Ὡς δὲ ἔφθασεν ἡ ὥρα ὅποια ἦν⁴⁷¹ ὁ ἄθεος ἀνέμενε Μηρσαΐτης, ἤγουν⁴⁷² ἡ μία ἐκάζοθεν ἐκ τὸ μέσον ἡμέρας, ἀνέβην⁴⁷³ ἐφ' ἵππου ὑψηλοῦ καὶ μεγάλου· καὶ οἱ περὶ ἐκεῖνον πεντακόσιοι ἄνδρες τοὺς ἔφερον Τουρκοκαλογέρους· ὡς ἵνα⁴⁷⁴ ἔχωσιν οὗτοι κέρδος καὶ κοῦρσος τὰς καλογραίας τῆς πόλεως, ἀνεβόησαν ὕμνον τῇ Περσικῇ διαλέκτῳ πρὸς τὸν Μωάμετ καὶ εὐφημίας πρὸς Μηρσαΐτην· καὶ τρεῖς ἐποίησαντο τοῦτο, ἕως ὅτε αὐτὸς ἔλθῃ πρὸς τὴν μάχην· πλὴν καὶ σκουτάριον ἐβάσταζαν ἔμπροσθεν τούτου μέγιστον παρὰ φύσιν· ὡς ἵνα⁴⁷⁵ θαυμάζουσιν ἀπὸ τούτου τὰ μωροθαύμαστα ἔθνη τῶν Μουσουλμάνων τὸν Μηρσαΐτην ἐκεῖνον· αὐτὸς δὲ ὅταν πλησίον ἦλθεν πρὸς τὰς συντάξεις τῶν Μουσουλμάνων, ἀνεβόησεν μέγα· Ρασοῦλ, Ρασοῦλ Μαχουμέτη· καὶ γυμνώσας τὸ ζῖφος καὶ ὠθήσας τὸν ἵππον· καὶ κραυγᾶς(ας) πρὸς τὰς συντάξεις τὸ· Ἀλλάχ Ταγκρὺ Ρασοῦλ Μαχουμέτη· συνανεβόησαν ἅμα καὶ τῶν Μουσουλμάνων τὰ πλήθη· καὶ μετὰ ὀρμῆς καὶ κραυγῆς καὶ κρότων καὶ ὀργάνων καὶ μυρίων ἄλλων ἀλαλαγμάτων τε καὶ σαλπίγγων, ἔφθασαν εἰς τὰ τοίχη τοῦ κάστρου· ἀπὸ τῆς Ξυλοπόρτης ἕως καὶ τῆς Χρυσίας· τὴν αὐτὴν λέγω καὶ μίαν ὥραν τῆς ἡμέρας ἐκείνης· καὶ πᾶν πολεμικὸν ὄργανον ἔφερον ἀναχειῖρας· καὶ ἠκούμβησαν εἰς τὰ τοίχη· ἔθηκαν⁴⁷⁶ σκάλας, ἀνέβαιναν εἰς τὸ κάστρον· ἐτροποῦσαν τοὺς πύργους· καὶ οὐδεὶς εὐρέθη⁴⁷⁷ ὁ ἐμποδίσας ἐκείνους· ἐκ τοῦ μεγίστου φόβου, καὶ δειλίας ὅποιας ἔλαβον οἱ Ῥωμαῖοι.

Η γενική έφοδος του οθωμανικού στρατού

Στο τμήμα αυτό της αφήγησης, μετά από την επιβράδυνση που προηγήθηκε με την επίμονη χρήση των ρητορικών ερωτήσεων και των επιφωνηματικών φράσεων, ο Κανανός επιστρέφει στην εξιστόρηση των γεγονότων της τελικής επίθεσης. Ο τόνος γίνεται και πάλι περιγραφικός. Η μεγάλη επίθεση πλησιάζει. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Οθωμανοί βρίσκονταν για κάτι περισσότερο από τρεις μήνες περιμετρικά των χερσαίων τειχών της Πόλης και όλο αυτό το διάστημα είχαν προσπαθήσει με συνεχείς βομβαρδισμούς να προξενήσουν ρήγματα στα τείχη για να καταστήσουν ευκολότερη την είσοδό τους μέσα

⁴⁷¹ Χρησιμοποιεί δύο αναφορικές αντωνυμίες μαζί (ὅποια ἦν), που δημιουργούν συντακτικό και μεταφραστικό πρόβλημα.

⁴⁷² Προβληματική κρίνεται η χρήση του ρηματικού τύπου ἤγουν.

⁴⁷³ Χρησιμοποιεί α' ενικό πρόσωπο αντί του γ' (ἀνέβην ἀντί ἀνέβη).

⁴⁷⁴ Χρήση δύο τελικών συνδέσμων (ὡς ἵνα), όπως με ορθή χρήση της υποτακτικής (ἔχωσιν).

⁴⁷⁵ Χρήση δύο τελικών συνδέσμων (ὡς ἵνα).

⁴⁷⁶ ἔθηκαν ἀντί του ορθοῦ ἔθεσαν [ο Κανανός χρησιμοποιεί αυτόν τον τύπο, επειδή βρίσκεται στην Π. Διαθήκη: «ἔθηκας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ στέφανον ἐκ λίθου τιμίου» (Ψαλμ. 20)].

⁴⁷⁷ Χρησιμοποιεί α' ενικό πρόσωπο αντί του γ' (εὐρέθη ἀντί εὐρέθη).

στην Πόλη, αλλά η προσπάθειά τους δεν στέφθηκε από επιτυχία. Προφανώς όλο αυτό το διάστημα δεν έλειψαν οι ακροβολισμοί ανάμεσα σε πολιορκητές και πολιορκημένους, χωρίς όμως να καταγραφούν σημαντικές ανθρώπινες απώλειες. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Κανανού στην ενότητα 15 ότι «έντὸς εἰς τὰς σούδας ἀπέκτειναν οἱ Τοῦρκοι Ρωμαίους καὶ ἄλλους ἔμπροσθεν εἰς τὰς πόρτας».

Η κύρια επίθεση του οθωμανικού στρατού εναντίον της βυζαντινής πρωτεύουσας έγινε την 24η Αυγούστου 1422, ημέρα που υπέδειξε ο Τούρκος ψευδοπροφήτης Μηρσαΐτης που αξίωνε την καταγωγή του από τη γενιά του Μωάμεθ. Ο Μηρσαΐτης, λοιπόν, ανέβηκε στο ἄλογό του και οι πεντακόσιοι τουρκοκαλόγεροι που τον ακολουθούσαν ἔψαλαν ἕναν ὕμνο στην περσική διάλεκτο. Για τους Τούρκους, η περσική γλώσσα αντιπροσώπευε τον πολιτισμό, ήταν η γλώσσα της λογοτεχνίας.⁴⁷⁸ Η συγκεκριμένη σκηνή έχει έντονη θεατρικότητα και αποδίδει τον τελετουργικό χαρακτήρα της έναρξης του πολέμου με λεπτομέρειες ὅπως η υπερμεγέθης ασπίδα που ἔφεραν μπροστά από τον Μηρσαΐτη, προκαλώντας δέος στους *μωροθαύμαστους* Μουσουλμάνους. Όλα αυτά συνθέτουν μία ατμόσφαιρα υποβλητική.

Στη συνέχεια ο Μηρσαΐτης ἔδωσε το σύνθημα και οι τουρκικές δυνάμεις επιτέθηκαν εναντίον της Πόλης. Χαρακτηριστική στο σημείο αυτό είναι η συχνή χρήση του ευθέως λόγου. Ο συγγραφέας παραδίδει σε ευθύ λόγο την κραυγή του Μηρσαΐτη και τις αντίστοιχες κραυγές των Τούρκων πολεμιστών. Οι Οθωμανοί, γεμάτοι θρησκευτικό ζήλο και ἔξαψη για τον ιερό πόλεμο εναντίον των *απίστων*, επιτέθηκαν στα τείχη με τη συνοδεία σαλπίγγων, κρότων και αλαλαγμών, προκαλώντας δέος στις τάξεις των υπερασπιστών. Οι πρώτοι οθωμανοί στρατιώτες ἔφτασαν μέχρι τα εξωτερικά τείχη της Πόλης. Κάποιοι από αυτούς τοποθέτησαν σκάλες στα τείχη, ὥστε να αναρριχηθούν στις επάλξεις, ἄλλοι προσπαθούσαν να δημιουργήσουν ρήγματα στο τείχος χρησιμοποιώντας βλητικά μηχανήματα και ἄλλοι επιχειρούσαν να σπάσουν τις πύλες, ὥστε να μπει με ευκολία ο στρατός μέσα στην Πόλη. Λόγω του ὅτι οι περισσότεροι από τους υπερασπιστές της Πόλης δεν ἦταν εξοικειωμένοι με τον πόλεμο, στην αρχή φοβήθηκαν και δέιλιασαν.

⁴⁷⁸ Βλ. Purdie (2009) Notes 71.

3.18. Οι Βυζαντινοί ανακτούν το θάρρος τους

18. *Τίς γὰρ οὐκ ἐτρόμαξε τὴν ὥραν ἐκείνην; τίς οὐκ ἔφριξε ταύτης τὴν θέαν; τίς ἀκοὴ φέρει τὸ ἄκουσμα· ποία ὄψις τὸ θέαμα; καὶ γὰρ ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ, μυριάδας βελῶν· τουτέστιν σαγίττας· ἐτόξευσαν ἐπάνω τῶν Ῥωμαίων· καὶ ἔπεσον εἰς τὰ τοίχη τῆς πόλεως· καὶ ἐντὸς, ὥστε καὶ τὸν αἰθέρα ἐκάλυψαν· καὶ αὐτὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἐσκέπασαν· καὶ ἡμᾶς φόβος ἐκράτησεν καὶ δειλία ἐξέπληξεν, καὶ μικρὸν ἀπεκρύβημεν· ἀλλ' οὐ μακρὰν· ἀλλ' ὄπισθεν τῶν προμαχιονίων ἐστάθημεν· ὡς δὲ οἱ Τοῦρκοι γυμνὸν τὸ κάστρον ἀπὸ ἀνθρώπων ἰδόντες, ὑπέλαβον ἀφυλάκτως εἶναι· καὶ μετὰ θράσους μεγίστου καθ' ἡμῶν εἰσβάλλουσι πάντες· καὶ οἱ μὲν, μετὰ σκαλῶν ἀνέβαινον ἄνω εἰς τὸ κάστρον· οἱ δὲ, καὶ μὲ τὰς ἀγκύρας· καὶ τὰς φάλκας ἐκείνας· ἄλλοι δὲ, ἐτρυποῦσαν μὲ σείστας τοὺς πύργους· ἄλλοι ἐχαλοῦσαν μὲ τζόκους τὸ κάστρον· ἄλλοι ἔκαψαν τὰς πόρτας τοῦ ἔξω κάστρου· καὶ πᾶν τολμηρὸν καὶ ἀνδρείον οἱ ἀσεβεῖς ἐποιοῦντο πρὸς κατάπληξιν τὴν ἡμετέραν· ταῦτα ὀρῶντες οἱ δυστυχεῖς καὶ ἀπελπισμένοι Ῥωμαῖοι εἰς ἑαυτοὺς ἐπανῆλθον· καὶ περιεργασθέντες πῶς πόθεν ἀλλαχόθεν χεῖραν⁴⁷⁹ οὐκ ἔχοντες βοήθειας· οὔτε τινὰ πρὸς τὸ διεγεῖραι καὶ παροτρῦναι τὸν λαὸν πρὸς τῶν Τούρκων τὴν μάχην τὴν φρικτοτάτην ὥραν ἐκείνην· καὶ ἐξενεγκόντες οὗτοι, ἑαυτοὺς διεγείρονται, πρὸς ἀνδρείαν καὶ τόλμην· καὶ γὰρ οἱ δειλοὶ τὸ πρότερον καὶ φυγοὶ, καὶ κατατρυπούμενοι, ἄφνω τολμηροὶ εὐρέθησαν καὶ γενναῖοι πολεμισταὶ καὶ ἀνδρεῖοι· καὶ περιφρονηταὶ τῶν πληγῶν καὶ δεινῶν λαβωμάτων· καὶ τῶν παντοίων θανάτων.*

Η μεταστροφή του φρονήματος των Βυζαντινών

Η ψυχολογική κατάσταση των πολιορκημένων τη στιγμή της γενικής επίθεσης εναντίον των τειχών αποτυπώνεται με μια ακόμη σειρά ρητορικών ερωτήσεων: «*Τίς γὰρ οὐκ ἐτρόμαξε τὴν ὥραν ἐκείνην; τίς οὐκ ἔφριξε ταύτην τὴν θέαν; τίς ἀκοὴ φέρει τὸ ἄκουσμα, ποία ὄψις τὸ θέαμα;*».

Μετά από το σύνθημα για τη γενική επίθεση, που δόθηκε καθ' υπόδειξη του τούρκου ψευδοπροφήτη Μηρσαῖτη, οι τοξότες άρχισαν να χτυπούν πρώτοι και από μακριά τους αμυνόμενους που βρίσκονταν πάνω στους προμαχώνες. Τα βέλη που εκτοξεύθηκαν ήταν τόσα πολλά, ώστε για λίγο κάλυψαν τον ήλιο και σκοτείνιασε ο ουρανός. Η περιγραφή αυτή θυμίζει άμεσα την αντίστοιχη περιγραφή του Ηροδότου.⁴⁸⁰ Το απόσπασμα του αρχαίου ιστορικού αναφέρεται στον Διηνέκη, έναν από τους 300 Σπαρτιάτες που έλαβαν μέρος στη μάχη των Θερμοπυλών το 480 π.Χ. υπό τον βασιλιά Λεωνίδα, ο οποίος έμεινε γνωστός για

⁴⁷⁹ χεῖραν αντί του ορθού χεῖρα

⁴⁸⁰ Βλ. Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 7, 226.

την απάντησή του («καλύτερα, θα πολεμήσουμε υπό σκιά»), όταν κάποιος παρατήρησε ότι οι Πέρσες είναι τόσοι πολλοί ώστε τα βέλη τους θα σκέπαζαν τον ήλιο. Η φράση αυτή έμελλε να γίνει συνώνυμη της ανδρείας, της τόλμης και της περιφρόνησης του θανάτου. Δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα ο Κανανός να είχε διαβάσει το έργο του Ηροδότου *Ιστορίαι* στο σύνολό του, ώστε να είναι σε θέση να αναφέρεται σε αποσπάσματα από αυτό. Ωστόσο, είναι πιο πιθανό ο Κανανός να παραθέτει το πολύ γνωστό απόσπασμα του Ηροδότου, από ανθολογίες, γνωμολογίες ή από άλλα κείμενα που γνώριζε, όπως για παράδειγμα το «*Ιστορικὸν τῆς Ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν*»⁴⁸¹ του Ευστάθιου Θεσσαλονίκης: «*καὶ ἦν ἰδεῖν κατὰ τὴν Ἡροδότειον Μοῦσαν νέφη βελῶν, τῶν τε κατὰ πέτρας τῶν τε κατὰ ὀιστούς, δι' ὧν ὁ ἀὴρ ἐσκιάζετο*».⁴⁸²

Οι Βυζαντινοί αρχικά λιποψύχησαν, δέιλιασαν και τους κυρίευσε απελπισία. Ο καταγισμός των βελών, η θέα του πολυάριθμου εχθρικού στρατεύματος, η θανάτωση κάποιων Βυζαντινών (ενδεχομένως αιχμαλώτων) μέσα στην τάφρο και μπροστά από τις πύλες (βλ. ενότητα 15) δημιούργησαν πανικό μεταξύ των αμυνομένων. Πολλοί έφτασαν στο σημείο να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους και να καλυφθούν πίσω από τις επάλξεις προκειμένου να προστατευθούν. Το γεγονός αυτό διευκόλυνε το πρώτο τμήμα του οθωμανικού στρατού να περάσει την τάφρο και να πλησιάσει τα τείχη. Οι Τούρκοι, ενθαρρυμένοι από την υποχώρηση των Βυζαντινών, άρχισαν να ανεβαίνουν με σκάλες στο κάστρο, να σκαρφαλώνουν με γάντζους στα τείχη, να τρυπούν τους πύργους, να γκρεμίζουν με τζόκους τμήματα του κάστρου, και κάποιοι, φτάνοντας μέχρι τις πύλες του εξωτερικού κάστρου, δεν δίστασαν να τους βάλουν φωτιά. Ωστόσο, μετά από την αρχική αμηχανία και τον φόβο που προκάλεσε στους υπερασπιστές της Πόλης η γενική έφοδος του οθωμανικού στρατού, γρήγορα ανασυντάχθηκαν.

Δεν θα μπορούσε στο σημείο αυτό να μείνει ασχολίαστη η φράση του Κανανού «*ἀλλάχόθεν χεῖραν οὐκ ἔχοντες βοηθείας οὔτε τινὰ πρὸς τὸ διεγεῖραι καὶ παροτρῶναι τὸν λαὸν πρὸς τῶν Τούρκων τὴν μάχην τὴν φρικτοτάτην ὧραν ἐκείνην*» (... μη έχοντας από αλλού χέρι βοηθείας, ούτε κάποιον να ξεσηκώσει και να παροτρύνει το λαό ...). Σε ποιους να αναφέρεται άραγε εδώ ο Κανανός; Ίσως το σχόλιο αυτό να αποτελεί μια έμμεση αναφορά στην απουσία της πολιτικής ηγεσίας εκείνες τις κρίσιμες στιγμές στο πεδίο της μάχης. Η έλλειψη καθοδήγησης και ενθάρρυνσης των υπερασπιστών της Πόλης αποτυπώνεται σε όλη την έκταση της αφήγησης και παρ' ολίγον να αποβεί μοιραία για την έκβαση του αγώνα. Ίσως

⁴⁸¹ Βλ. Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, PG 136, 85C.

⁴⁸² Βλ. ενδεικτικά ODB II 754 και Καρπόζηλος (2009) Γ 663-698.

πάλι η παρατήρηση του Κανανού να σχετίζεται με την έλλειψη βοήθειας προς το Βυζάντιο από τη Δύση. Εάν θεωρηθεί η φράση αυτή ως έκφραση δυσαρέσκειας για τη στάση της Δύσης, θα πρέπει να γίνει αποδεκτό ότι μάλλον ο Κανανός έχει δίκιο.⁴⁸³

⁴⁸³ Βλ. στην παρούσα εργασία 1.6.5, σ. 38-40.

3.19. Παλλαϊκή άμυνα των πολιορκημένων

19. Καὶ τῆς Παναγίας τῆ βοηθεία τῆ τόλμη ῥωσθέντες, ὀρμῶσι ζιφῆρεις κατὰ τῶν ἀσεβῶν· καὶ με λίθους· καὶ ὡς καπνοῦ κινήσαντος σμῆνος⁴⁸⁴ ἄλλος ἐπ' ἄλλω διεγείρεται· καὶ ἀνίσταται γένος ἅπαν καὶ ἡλικία πᾶσα· καὶ ἕκαστος μεθ' ὧν ἠδύνατο ὄπλων· ἕτεροι δὲ, καὶ ἄνευ τῶν ὄπλων· ἄλλοι, μετὰ ζιφῶν τε καὶ κονταρίων· ἕτεροι δὲ, οὐδὲ ἐξ αὐτῶν εὐποροῦσαν· ἀλλὰ τὰς ταύλας ὅπου ἐτρόγαν καὶ τὰ τυμπάνια τῶν βουτζίων ἔδησαν με σχοινία, καὶ ἐβάσταζαν ἀντὶ σκουταρίων· τινὲς δὲ, οὐδὲ μετ' αὐτῶν εἰς τὸν πόλεμον ἦλθον· ἀλλὰ με λίθους καὶ μόνον· ἐμάχοντο τολμηρῶς καὶ ἀνδρείως· ὡς κατάφρακτοι μετὰ παντοίων τῶν ὄπλων· καὶ ἕτερος ἕτερον· καὶ ἄλλος ἄλλον· καὶ πρὸς ἀλλήλων ἀλλήλοις, ἀνδρείως καὶ θαρσαλέως ἠγωνίζοντο καὶ ἐπαροτρύναντο,⁴⁸⁵ πρὸς τὴν σφοδροτάτην μάχην ἐκείνην, λέγων· Ναὶ ὦ φίλοι· ὦ ἀδελφοὶ· ὦ συμπατριῶται, ἀγωνισώμεθα σήμερον· σπουδάσωμεν· προκινδυνεύσωμεν ἑαυτοὺς ὑπὲρ ἑμαυτῶν καὶ γυναικῶν καὶ τέκνων· καὶ ὑπὲρ ἐλευθερίας τοῦ γένους καὶ τῆς πατρίδος ἡμῶν καὶ τῆς μεγαλοπόλεως ταύτης,⁴⁸⁶ καὶ τὸ μείζον, τῆς ἀληθοῦς πίστεως τῶν Χριστιανῶν· τί οὖν; ἐὰν μὴ νῦν ἀποθάνομεν, οὐ τεθνηζόμεθα⁴⁸⁷ πλέον; ποιήσωμεν τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν· δράσωμεν πρὸς τὸν κίνδυνον τοῦ πολέμου· ὡς οἱ μάρτυρες πρὸς τὸ στάδιον τῶν τυράννων· ταῦτα διαλεγόμενων καὶ παροτρυνόμενων πρὸς ἀλλήλους, ἔσπευδον πάντες καὶ ἠγωνίζοντο ὡς κεκραιπαληκοὶ καὶ βεβαπτισμένοι ἐξ οἴνου· καὶ ὡς ἐκ συνθήματος ἅμα ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄκρου τῆς πόλεως, ἄχρι καὶ τοῦ ἑτέρου· ἐν μιᾷ φωνῇ καὶ ὀρμῇ καὶ κραυγῇ κατὰ τῶν πολεμίων εἰσβάλλουσιν· καὶ σφοδροτάτου συρραγέντος πολέμου· καὶ καρτερωτάτης τῆς μάχης ἐφ' ἱκανῆς τε τῆς ὥρας, πολλοὶ ἐκ τῶν δύο μερῶν ἐλαβώθησαν καὶ ἀπέθανον.

Συμμετοχή όλων των πολιτών στην άμυνα της Πόλης

Ο Κανανός επιστρέφει στο γνωστό μοτίβο της Θεοτόκου που προστατεύει την Κωνσταντινούπολη και εμψυχώνει τους υπερασπιστές της. Η βοήθεια που παρέχει στους πολιορκημένους εντάσσεται στη μακραίωνη παράδοση των επεμβάσεων της κάθε φορά που η πόλη βρισκόταν σε κίνδυνο. Με τη συνδρομή της γρήγορα οι Βυζαντινοί

⁴⁸⁴ Βλ. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Λόγος ΜΓ'*, *Εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον, ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας, ἐπιτάφιος*, PG 36, 569A καὶ Ἄννα Κομνηνὴ, *Ἀλεξιάς*, PG 131, 952A-B.

⁴⁸⁵ ἐπαροτρύναντο ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ παρωτρύναντο

⁴⁸⁶ Οἱ ἐκφράσεις στο σημεῖο αὐτὸ ὡς πρὸς τὴ διατύπωση καὶ τὶς ιδέες που ἐκφράζονται θυμίζουσι τὸν παιᾶνα τῶν Ἀθηναίων πρὶν ἀπὸ τὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας τὸ 480 π.Χ. (Αἰσχύλος, *Πέρσαι* 402-405: «ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε, / ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ / παῖδας γυναικας, θεῶν τε πατρῶων ἔδη, θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών»), καθὼς καὶ τὸν ἐμψυχωτικὸ λόγὸ τοῦ Θρασύβουλου πρὸς τοὺς στρατιώτες τοῦ πρὶν ἀπὸ τὴ μάχη στὸν Πειραιᾶ ἐναντίον τοῦ στρατοῦ τῶν Τριάκοντα τυράννων. (Βλ. Ξενοφῶν 2.4.17).

⁴⁸⁷ Λανθασμένη χρῆση τοῦ τύπου τεθνηζόμεθα ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ θανούμεθα.

αναθάρρησαν και ανέκτησαν το αγωνιστικό τους φρόνημα. Την αρχική έκπληξη και αδράνεια ακολούθησε η βίαιη αντίδραση εναντίον των επιτιθέμενων αντιπάλων. Με μία εξαιρετική παρομοίωση οι βυζαντινοί πολεμιστές αντιπαραβάλλονται με ένα σμήνος από μέλισσες που ο καπνός τις σπρώχνει να κινηθούν όλες μαζί προς το ίδιο σημείο ορμητικά.⁴⁸⁸ Από τη στιγμή αυτή και μετά, η άμυνα έλαβε παλλαϊκή μορφή. Στα τείχη δεν μάχονταν μόνο επαγγελματίες στρατιώτες αλλά -κυρίως- απλοί πολίτες. Φαίνεται μάλιστα πως οι ίδιοι οι πολίτες επωμίζονταν τη δαπάνη του οπλισμού τους («... ἕκαστος μεθ' ὧν ἠδύνατο ὄπλων, ἕτεροι δὲ καὶ ἄνευ τῶν ὄπλων, ἄλλοι μετὰ ξιφῶν τε καὶ κονταρίων»). Φαίνεται επίσης πως τα όπλα δεν επαρκούσαν για να καλύψουν το σύνολο των αναγκών,⁴⁸⁹ γι' αυτό αρκετοί από τους υπερασπιστές της Πόλης εφοδιάστηκαν με αυτοσχέδια όπλα: τραπέζια, καλύμματα από βαρέλια αντί για ασπίδες και πέτρες. Η αναφορά του Κανανού «γένος ἅπαν καὶ ἡλικία πᾶσα» υποδηλώνει ότι ο κίνδυνος κατάκτησης της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς ανάγκασε ακόμη και μεγαλύτερης ηλικίας ανθρώπους να πάρουν τα όπλα και να συμμετέχουν ενεργά στην άμυνα της Πόλης. Ο Κ. Παναγιωτίδης⁴⁹⁰ προσδιορίζει την ηλικία στράτευσης από 19 ετών μέχρι περίπου την ηλικία των 40, ενώ έχουν καταγραφεί και περιπτώσεις Βυζαντινών να φέρουν όπλο ήδη από την εφηβική ηλικία. Πάντως η έλλειψη αναφοράς σε οργανωμένο στρατό προκαλεί εντύπωση. Ο στρατός άραγε απουσίαζε ή δεν υπήρχε;

Στο σημείο αυτό ο ευθύς λόγος παίρνει τη θέση της αφήγησης, αποδίδοντας με ζωντάνια τα λόγια των αγωνιστών, καθώς εμπύχωναν ο ένας τον άλλον κατά τη διάρκεια της μάχης. Η προσήλωσή τους στον αγώνα και η ομοψυχία τους παραλληλίζονται με την κατάσταση στην οποία περιέρχονται οι άνθρωποι που βρίσκονται σε κατάσταση κραιπάλης, όταν φτάνουν σε σημείο εκστατικής μέθης. Είναι φανερό ότι η «προσφορά» της Θεοτόκου δεν περιορίστηκε μόνο στην άρση του αποκλεισμού, αλλά είχε επίδραση και στην ψυχολογία των αμυνομένων και στον τρόπο με τον οποίον διεξήγαγαν τη μάχη. Έτσι, ενώ αρχικά οι υπερασπιστές της Πόλης, άτολμοι και γεμάτοι φόβο κρύβονταν πίσω από τα τείχη, ξαφνικά άρχισαν να αγωνίζονται ως «κεκραιπαληκοὶ καὶ βεβαπτισμένοι ἐξ οἴνου».

⁴⁸⁸ Βλ. ενδεικτικά Turnbull (2004) 45.

⁴⁸⁹ Πρβλ. και Κριτόβουλος, I 49.1, 125.

⁴⁹⁰ Βλ. Παναγιωτίδης (2004) 75.

3.20. Η ηρωική αντίσταση των υπερασπιστών της Πόλης

20. Τὸ δὲ ἀκατάπληκτον τῶν ἀνδρικοτάτων καὶ γενναιοτάτων Ρωμαίων, δειλοὺς καὶ τρεπτοὺς τοὺς Μουσουλμάνους ἀπέδειξεν· καὶ τοὺς μὲν ἀναβαίνοντας μετὰ τῆς φάλακας ἐπάνω τοῦ ἔξω κάστρου, τὰς κεφαλὰς ἀπέτεμον τούτων καὶ πρὸς βασιλέα ἔφερον· τοὺς δὲ Μουσουλμάνους τοὺς ἄλλους τοὺς ἐτρυποῦσαν τὸ κάστρον καὶ τοὺς πύργους, ἀπέκτειναν ἐντὸς εἰς τὰς τρύπας· τὰ δὲ πλήθη τὰ ἄλλα τὰ γεγαυριωμένα καὶ ἐπηρμένα τῶν Τούρκων ἐλάβωσαν· ἐφόνευσαν, ἐδίωξαν· καὶ τὰ πολεμικὰ καὶ μάχιμα τούτων ἔργα ἀπήρασιν· καὶ μὴ μόνον οἱ στρατιῶται καὶ οἱ ἐπιστήμονες τοῦ πολέμου ἠργάζοντο ταῦτα, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτείας οἱ ἄρχοντες· καὶ τῆς χώρας οἱ ἐπιστήμονες καὶ τὸ κοινὸν ἅπαν καὶ τῶν ἱερέων καὶ τῶν μοναχῶν τὰ συστήματα· καὶ τῶν ἀρχιερέων οἱ κρείττονες· καὶ πνευματικῶν τῶν ὁσίων οἱ ὁσιώτατοι· καὶ τῶν ἔξω χωρῶν οἱ ἄνθρωποι, τολμηροὶ καὶ γενναῖοι καὶ περιφρονηταὶ τῶν πληγῶν καὶ τραυμάτων καὶ τῶν θανάτων ἐφάνησαν.

Η μεταστροφή του κλίματος στις τάξεις των αμυνομένων

Η θαυμαστή παρέμβαση της Παναγίας ήταν, κατά τον συγγραφέα, ο λόγος που «τὸ ἀκατάπληκτον τῶν ἀνδρικοτάτων καὶ γενναιοτάτων Ρωμαίων δειλοὺς καὶ τρεπτοὺς τοὺς Μουσουλμάνους ἀπέδειξεν». Η αναπάντεχα ισχυρή αντίσταση των υπερασπιστῶν της Πόλης εμπόδισε την κατάληψη των ἐπάλξεων. Ο Κανανός παραδίδει την πληροφορία ὅτι οἱ βυζαντινοὶ πολεμιστὲς ἔκοβαν τα κεφάλια ὄσων προσπαθοῦσαν να σκαρφαλώσουν με τα αγκίστρια τους μέχρι την κορυφή του φρουρίου και μετὰ τα μετέφεραν στον αυτοκράτορα. Τον αποκεφαλισμὸ τῶν Τούρκων ἀναφέρει καὶ ο Χαλκοκονδύλης, ο οποίος προσθέτει τη φρικτὴ λεπτομέρεια ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ πετούσαν τα κομμένα κεφάλια πίσω στον τουρκικὸ στρατό.⁴⁹¹ Επιπλέον, ὅσους Τούρκους κατάφερναν να ανοίξουν σήραγγες κάτω ἀπὸ την οχύρωση τῆς Πόλης, οἱ Βυζαντινοὶ, δημιουργώντας ἀντι-σήραγγες και ἀφοῦ συγκρούονταν υπογείως μαζί τους, τους σκότωναν μέσα σε αυτές.

Εκτὸς ἀπὸ τους στρατιώτες, στα τείχη τῆς Κωνσταντινούπολης βρίσκονταν και ἄρχοντες τῆς Πόλης, λόγιοι, ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς, μοναχοὶ και μια ομάδα Κρητῶν. Ὅπως ἐπισημάνθηκε και στην προηγούμενη ἐνότητα, ο Κανανός πουθενά στο κείμενό του δεν μιλά για οργανωμένο βυζαντινὸ στρατό. Αναφέρεται ἀπλῶς σε στρατιώτες, ἐννοώντας γενικά το σύνολο τῶν αμυνομένων. Ἢδη ἀπὸ τις ἀρχές του 14ου αἰ. το βυζαντινὸ κράτος ἐμφανίζεται ἀδύναμο να παρατάξει ικανές στρατιωτικὲς δυνάμεις στο πεδίο τῆς μάχης. Η

⁴⁹¹ Βλ. Χαλκοκονδύλης, Ε 1-4, 12.

πρώτη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης που οδήγησε σε μακροχρόνιο αποκλεισμό της και σε ελλείψεις βασικών αγαθών, εξανάγκασε αρκετούς κατοίκους να μεταναστεύσουν προς την Πελοπόννησο, τα νησιά του Αιγαίου και τη Δύση. Έτσι, ο πληθυσμός της Πόλης, φαίνεται να μειώθηκε σημαντικά.⁴⁹² Επομένως, κατά την πολιορκία του 1422 ο αριθμός των υπερασπιστών της Πόλης δεν ήταν αρκετός για να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις επιθέσεις του οθωμανικού στρατού. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει ο Ιωάννης Κανανός, καταγράφοντας μαζική συμμετοχή των πολιτών στην άμυνα καθώς «... μὴ μόνον οἱ στρατιῶται καὶ οἱ ἐπιστήμονες τοῦ πολέμου ἠργάζοντο ταῦτα, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτείας οἱ ἄρχοντες καὶ τῆς χώρας οἱ ἐπιστήμονες καὶ τὸ κοινὸν ἅπαν καὶ τῶν ἱερέων καὶ τῶν μοναχῶν τὰ συστήματα καὶ τῶν ἀρχιερέων οἱ κρείττονες καὶ πνευματικῶν τῶν ὁσίων οἱ ὀσιώτατοι»· ὅλοι, δηλαδή, ὅσοι μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν ὄπλο, ἀκόμη και αν αυτοὶ ἦταν κρατικοὶ αξιωματοῦχοι, ιερεῖς ἢ ἀπλοὶ πολῖτες που δεν ἦταν ἐξοικειωμένοι με τον πόλεμο. Το ἴδιο γεγονός επιβεβαιώνει και ο ιστορικός (Μιχαήλ) Δούκας, ο οποίος, καταγράφοντας τους παράγοντες που οδήγησαν λίγα χρόνια αργότερα στην Ἄλωση της Κωνσταντινούπολης, ἐπισημαίνει ὅτι ἡ ἀναλογία των Βυζαντινῶν προς τους Τούρκους ἦταν ἓνας προς εἴκοσι («ἓνα Ρωμαῖον πρὸς εἴκοσι Τούρκους»)⁴⁹³

Στο πλᾶι των Βυζαντινῶν πολέμησαν με γενναιότητα κάποιοι που προέρχονταν ἀπὸ «τῶν ἔξω χωρῶν», ὅπως χαρακτηριστικὰ γράφει ο Κανανός. Με τὴ χρήση τῆς συγκεκριμένης φράσης, πιθανότατα ο συγγραφέας να μην ἀναφέρεται σε μισθοφόρους, ἀλλὰ σε βυζαντινοὺς πολῖτες που δεν ἦταν κάτοικοι τῆς Κωνσταντινούπολης. Γενναῖα, τέλος, πολέμησε και ἓνας ἀδιευκρίνιστος ἀριθμὸς Κρητῶν.⁴⁹⁴ Στὴν καταγραφή του πληθυσμοῦ που συμμετείχε στὴ μάχη, ο Κανανός περιλαμβάνει και «τῆς χώρας τοὺς ἐπιστήμονας», οἱ οποίοι μπορεῖ να ἦταν ἄνδρες που γνώριζαν καλὰ τὴν περιοχὴ στὴν ὁποία γίνονταν οἱ μάχες, και ἐπομένως οἱ γνώσεις τους θα ἦταν ἐξαιρετικὰ χρήσιμες στὴ διεξαγωγή του πολέμου ἢ ἴσως να ἦταν ντόπιοι ἰδιοκτῆτες γῆς.

Ὡς προς τὴ συμμετοχὴ των μοναχῶν, θα πρέπει να ἐπισημανθεῖ ὅτι, λόγω τῆς κακῆς οικονομικῆς κατάστασης στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει τὸ βυζαντινὸ κράτος κατὰ τὴ συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο, τὰ μοναστήρια πρέπει να εἶχαν υποστεί σοβαρὴ μείωση των ἐσόδων τους ἀπὸ δωρεές προκειμένου να καλύπτουν τὰ ἐξοδά τους. Επομένως, θα πρέπει να εἶχε μειωθεῖ ἀρκετὰ και ὁ ἀριθμὸς των μοναχῶν που διαβιούσαν σε αὐτά. Η

⁴⁹² Βλ. Αθανασόπουλος, Α. (2010) 86-87.

⁴⁹³ Βλ. Αθανασόπουλος, Μ. (2020) 665.

⁴⁹⁴ Βλ. Δούκας XXVIII, 4.13-15, 233 και Αθανασόπουλος, Α. (2010) 88 και ἰδιαίτερα τὶς υποσημειώσεις 215 και 216.

Margaret Helen Purdie,⁴⁹⁵ επικαλούμενη μία έρευνα της Alice-Mary Talbot⁴⁹⁶ για τη μοναστική ζωή στην Κωνσταντινούπολη κατά την περίοδο που εξετάζεται, εκτιμά ότι αν καθένα από τα μοναστήρια της Κωνσταντινούπολης είχε κατά μέσο όρο δέκα μοναχούς, τότε θα υπήρχαν τουλάχιστον εκατό μοναχοί ικανοί να βοηθήσουν στην άμυνα της πόλης, χωρίς αυτό το σύνολο να περιλαμβάνει τους ιερείς και τους αρχιερείς. Επομένως, τουλάχιστον εκατόν πενήντα ιερείς και μοναχοί θα πρέπει να συμμετείχαν με κάποιο τρόπο στη μάχη.

Με την πρόοδο της ημέρας λοιπόν, οι υπερασπιστές της Πόλης ξαναβρήκαν το αγωνιστικό τους φρόνημα και αντιμετώπισαν τους εχθρούς με γενναιότητα και ανδρεία. Αν και βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση, τόσο από πλευράς ανθρώπινου δυναμικού, όσο και από πολεμικό εξοπλισμό, κατάφεραν να αντέξουν στις επιθέσεις των Οθωμανών, και εν τέλει, προς το τέλος της ημέρας, να τους απωθήσουν ολοκληρωτικά και να τους εξαναγκάσουν σε υποχώρηση.

⁴⁹⁵ Βλ. Purdie (2009) Notes 85.

⁴⁹⁶ Βλ. Talbot (2004) 295-6.

3.21. Η συμβολή των γυναικών

21. Ἀλλὰ καὶ γυναῖκες πολλαὶ εἰς ἀνδρὸς θάρσος μεταλλαττόμεναι ἐπὶ τοῦ πολέμου τὴν ὥραν τὴν φρικτοτάτην ἐκείνην οὐκ ἀπεκρύβησαν· οὐδὲ ὡς γυναῖκες ἐδειλίασαν· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον τοῦ πολέμου, τὴν ὥραν εἰς τὸ ἔξω κάστρον ἔφθασαν· καὶ αἱ μὲν, πέτρας εἰς τὸ τοῖχος ἀνέβαζον, πρὸς τοὺς πολεμιστὰς τῶν Ῥωμαίων· ἠὲ δὲ ἰδρῶν⁴⁹⁷ αὐτοῦς· καὶ ὠθοῦσαν αὐτοῦς πρὸς τὴν μάχην καὶ τὸν πόλεμον· ἄλλαι δὲ, ἐκρατοῦσαν ὧὰ καὶ στυππιά· καὶ τοὺς λαβωμένους ἰάτρειον· ἄλλαι ὕδατα καὶ οἶνους ἐπότιζαν αὐτοῦς φλεγομένους τῇ δίψῃ ἐκ τοῦ πολέμου· ἄλλαι δὲ, τοὺς γνησίους αὐτῶν ἀδελφοὺς καὶ τέκνα καὶ τοὺς ὁμοζύγους κατεμπόδιζον μὴ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ τοίχους τοῦ κάστρου· καὶ τοῦ πολέμου σχολάσαι· ἀλλὰ ἀφόβως καὶ ἀκλονήτως καὶ θαρσαλέως πολεμίζειν⁴⁹⁸ τοῖς Τούρκοις ἔλεγον· ἀλλὰ καὶ μετὰ προσοχῆς καὶ στρατιᾶς ἐκεῖναι περιεπάτουσαν ἐκεῖσαι· ἐστρατεύοντο δὲ καὶ πρὸς ἀλλήλας μία τὴν ἄλλην ἐνουθέτει, καὶ ἔλεγεν· Βλέπε μὴ πλησιάσῃς τὸ κάστρον τὸ μέγα· ὅτι τῶν Τούρκων αἱ σαγίτται κρούουν ἐκεῖσαι καὶ εἰς τὸ μέρος ἐκείνο· ἀλλὰ περιπατεῖτε πλησίον εἰς τὸ μέρος τοῦ ἔξω κάστρου, ἵνα σκέπεσθε ὑπὸ τούτου· πλὴν ἐλαβώθησαν καὶ τινες, μὲ σαγίττας· καὶ οὐδὲ αὐτὸ τὰς ἄλλας ἐθρόησεν ἵνα εἰσέλθουσιν ἐντὸς τοῦ κάστρου τῆς πόλεως· ἀλλὰ ἐσπούδαζαν⁴⁹⁹ καὶ ἐκεῖναι τὸ δυνατόν αὐτῶν εἰς τὴν μάχην, μέχρι τὸ πέρασ ἰδωσι⁵⁰⁰ τοῦ πολέμου.

Η συμμετοχή των γυναικών στην άμυνα της πόλης

Λόγω της απουσίας τακτικού στρατού, και με δεδομένη την έλλειψη επαρκούς αριθμού στρατιωτών για να αναλάβουν εξ ολοκλήρου την άμυνα της Κωνσταντινούπολης, οι πολίτες έσπευσαν μαζικά για την υπεράσπισή της. Εκτός από τους στρατιώτες, στα τείχη βρίσκονταν και γυναίκες, οι οποίες, αγηφώντας τις σκληρές συνθήκες της μάχης και με κίνδυνο να τραυματιστούν, έκαναν ό,τι μπορούσαν για να βοηθήσουν τους υπερασπιστές της Πόλης.⁵⁰¹ Ο Κανανός δεν καταγράφει μόνο τη δράση των ανδρών, όπως θα ήταν αναμενόμενο σε κάποιο άλλο ιστορικό -ίσως πιο μορφωμένο- γιατί είναι άνθρωπος λαϊκός και η στάση των γυναικών τού προκάλεσε εντύπωση. Η εικόνα που περιγράφει γι' αυτές, ενδεχομένως αναιρεί την άποψη που έχει επικρατήσει για την παρουσία τους στο Βυζάντιο.

⁴⁹⁷ ἠὲ δὲ ἰδρῶν ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ἠὲ δὲ ἰδρῶν.

⁴⁹⁸ πολεμίζειν: Αὐτὴ ἡ λέξις μπορεῖ νὰ ἀκούγεται λάθος, ἀλλὰ εἶναι ἓνα ῥήμα τὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῦται ἀπὸ τὴν ὀμηρικὴ ἐποχὴ. Βλ. ἐνδεικτικὰ Ὅμηρος, *Ἰλιάς*, Α 168, Β 121, Β 452, Β 61, Γ 367 κ.ά.

⁴⁹⁹ ἐσπούδαζαν ἀντὶ ἐσπούδασαν.

⁵⁰⁰ Λανθασμένη χρῆσις τῆς ἐγκλισης μέχρι ἰδωσιν ἀντὶ μέχρι ἂν ἰδωσιν.

⁵⁰¹ Βλ. ἐνδεικτικὰ Turnbull (2004) 45.

Είναι γνωστό ότι η βυζαντινή κοινωνία ήταν τυπικά ανδροκρατική. Ο Κανανός σημειώνει με θαυμασμό ότι πολλές γυναίκες άλλαζαν τη γυναικεία φύση τους και επεδείκνυαν θάρρος που χαρακτηρίζει τους άνδρες θυμίζοντας ένα χωρίο από την Παλαιά Διαθήκη.⁵⁰² Την ώρα του πολέμου οι γυναίκες δεν κρύφτηκαν, ούτε δειλίασαν, όπως είναι φυσικό για γυναίκες. Αντίθετα, στην κορύφωση της μάχης, έτρεξαν στα τείχη και ανέβηκαν μέχρι την εξωτερική οχύρωση. Υπενθυμίζεται στο σημείο αυτό ότι η Κωνσταντινούπολη είχε διπλό τείχος· το έξω τείχος, που ήταν πιο χαμηλό και είχε τάφρο και το έσω τείχος που απείχε περίπου 15 μέτρα και ήταν πολύ ψηλότερο από το εξωτερικό. Οι γυναίκες έφτασαν μέχρι το εξωτερικό σημείο των τειχών και δείχνοντας την ανδρειοσύνη τους συνεισέφεραν με όλες τις δυνάμεις τους στον αγώνα: άλλες μετέφεραν στους άντρες πέτρες για να τις ρίχνουν στους εχθρούς, άλλες κρατούσαν στουπιά και γιάτρευαν τους λαβωμένους, άλλες έδιναν νερό και κρασί σε αυτούς που διψούσαν την ώρα της μάχης. Έδιναν στους πολεμιστές κρασί γιατί η ζάλη που φέρνει το οινόπνευμα τους απελευθέρωνε από τις αναστολές, που ενδεχομένως θα τους έκαναν να δειλιάσουν μπροστά στον κίνδυνο. Αντίστοιχο γεγονός αναφέρεται και στην εθνεγερσία του 1821, όπου οι αγωνιστές ζητούν από τον Μακρυγιάννη πριν από τη μάχη να τους προσφέρει κρασί για να πιούν. Αυτός ικανοποιεί την επιθυμία τους και εκείνοι στη συνέχεια ρίχνονται στη μάχη με αλόγιστο θάρρος.⁵⁰³ Ο Κανανός αναφέρει ότι οι γυναίκες, έδιναν δύναμη και κουράγιο στους αγωνιστές και στους οικείους τους και τους ωθούσαν στη μάχη εμποδίζοντάς τους να λιποψυχήσουν. Είναι ενδιαφέρον ότι οι γυναίκες εδώ συνδυάζουν ανδρικές ιδιότητες όπως αυτή του πολεμιστή, με παραδοσιακούς γυναικείους ρόλους. Αρκετές από αυτές τραυματίστηκαν από τουρκικά βέλη.

Η ενασχόληση των γυναικών με τον πόλεμο, δραστηριότητα που δεν ταιριάζει στη φύση τους, είναι αγαπημένο θέμα σε ιστορικά έργα, βυζαντινά, αλλά και ευρωπαϊκά. Στην πολιορκία της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους (1423-1430), που καταγράφει ο Ιωάννης Αναγνώστης, οι γυναίκες συμπεριφέρονται με παρόμοιο τρόπο, είτε κουβαλώντας πέτρες, είτε κάνοντας διάφορες ανδρικές δουλειές.⁵⁰⁴

Στην Κέρκυρα, στον εμφύλιο που είχε ξεσπάσει μεταξύ ολιγαρχικών και δημοκρατικών το 426 π.Χ., οι γυναίκες των δημοκρατικών παρακολουθούσαν τη μάχη και βοηθούσαν τους δικούς τους ανθρώπους πετώντας κεραμίδια εναντίον των αντιπάλων

⁵⁰² Βλ. Παροιμιαί Σολομώντος, 29, 19: «γυναῖκα ἀνδρείαν τίς εὐρήσει; τιμιώτερα δέ ἐστι λίθων πολυτελῶν ἢ τοιαύτη;».

⁵⁰³ Βλ. Μακρυγιάννης (2014) Α 9,1 37.

⁵⁰⁴ Βλ. Ιωάννης Αναγνώστης, *Διήγησις περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης*, PG 156, 604C.

τους και συμβάλλοντας σημαντικά στη νίκη των δημοκρατικών.⁵⁰⁵ Επίσης, μια ηλικιωμένη γυναίκα που παρακολουθούσε από το σπίτι της τη μάχη που διεξαγόταν στο Άργος το 272 π.Χ. μεταξύ του στρατού του βασιλιά της Ηπείρου Πύρρου και του Μακεδόνα βασιλιά Αντίγονου Γονατά, βλέποντας τον γιο της να καταδιώκεται και να κινδυνεύει να σκοτωθεί, άρπαξε ένα κεραμίδι και το πέταξε στο κεφάλι του διώκτη του γιου της που δεν ήταν άλλος από τον Πύρρο, ο οποίος έπεσε νεκρός.⁵⁰⁶ Αντίστοιχη αναφορά σε παρόμοια συμπεριφορά των γυναικών απαντάται σε κείμενο του Γρηγορίου Ναζιανζηνού.⁵⁰⁷

Ο Κανανός χρησιμοποιεί και πάλι τον ευθύ λόγο για να αποδώσει παραστατικά τις συμβουλές που δίνουν οι γυναίκες η μία στην άλλη κατά τη διάρκεια της μάχης.

⁵⁰⁵ Βλ. Θουκυδίδης, *Ιστορίαι*, 3.74.1.

⁵⁰⁶ Βλ. Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, Πύρρος, 34.1-5.

⁵⁰⁷ Βλ. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον, ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας, ἐπιτάφιος*, PG 36, 569B.

3.22. Η υποχώρηση των Οθωμανών

22. Ἐπεὶ δὲ καὶ πρὸς δυσμὰς ἐξέκλινε τὸ φῶς τοῦ ἡλίου καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἀκλονήτως ἴσταντο πρὸς τὴν μάχην τὴν φρικτοτάτην τῶν Τούρκων· καὶ ἠγωνίζοντο καὶ ἀνδρείως· οἱ ἀσεβεῖς ἀπὸ τούτων καὶ ἄπρακτοι εὐρεθέντες καὶ ἡσχυμμένοι καὶ ἠττημένοι ἀναιδῶς, στραφέντες ἔφευγον· καὶ δῆλον, ὅτι τὰ πολεμικὰ καὶ μάχιμα τούτων ὄπλα· τὰ μὲν, πλησίον τοῦ κάστρου τοῖς Ῥωμαίοις ἄκοντες καταλείψαντες· τὰ δὲ, μακρότερα ἐκόντες τῷ πυρὶ παρέδωκαν· καὶ τέρας ἔδοξεν τοῦτο καὶ ἐξαισίον ἔργον, πῶς οἱ ἐπηρμένοι καὶ γαυριωμένοι τὸ πρότερον ἄφνω κατηφεῖς εὐρέθησαν καὶ ἀχρεῖοι· καὶ πῶς οἱ πρότερον ἐπεθύμουν⁵⁰⁸ τὸν πόλεμον τῶν Ῥωμαίων, ἀπαραπροσδοκῆτως τὸ λοιπὸν ἔφυγον ἀπὸ τούτων· καὶ γὰρ ἀληθῶς τοῦτο τὸ ἔργον ἀοράτως ἐπέμφθη ἐκ δυνάμεως θείας· καὶ οἱ Ῥωμαῖοι τοῦτο ἰδόντες, ἐξεπλήττοντο μὲν τὸ θαῦμα· ἔχαιρον δὲ τὴν φυγὴν⁵⁰⁹ τε τῶν πολεμίων ἐκείνων· καὶ χαίροντες, ἔλεγον· Ὁ γλυκύτητα ἡμέρας ταύτης καὶ ὥρας· ὦ μεταλλαγῆς θαυμασίας· καὶ ἐναλλαγῆς ἀνεπίστου· ὦ ἀπαραπροσδοκῆτου ἐλευθερίας καὶ εὐφροσύνης· ὦ εὐθυμίας ἀνεκκλαλήτου καὶ ἡδονῆς ἀνεκφράστου.

Οἱ Οθωμανοὶ αποχωροῦν ταπεινωμένοι

Ἡ ορμὴ των υπερασπιστῶν τῆς Πόλης δέιλιασε τους Τούρκους, οἱ οποίοι δέχθηκαν σημαντικά πλήγματα, με ἀποτέλεσμα, ὅταν ἔδυσε ὁ ἥλιος, νὰ στρέψουν τὰ νῶτα τους ντροπιασμένοι καὶ νὰ ἀποχωρήσουν. Φεύγοντας, ἐγκατέλειψαν στους υπερασπιστῆς τῆς Πόλης τὰ ὄπλα που εἶχαν μεταφέρει κοντὰ στα τείχη, ἐνῶ φρόντισαν νὰ παραδώσουν στη φωτιά τις πολεμικὲς μηχανές που εἶχαν στήσει σε ἀπόσταση ἀπὸ αὐτά.

Ὁ Κανανὸς ἀποδίδει τὴν ἐπιτυχία των Βυζαντινῶν ἀποκλειστικὰ στο θάρρος καὶ στὴν ἀνδρεία τους που ἐνισχύθηκε με τὴ συνδρομὴ τῆς Θεοτόκου. Ὡστόσο, ἡ ἡρωικὴ ἀντίσταση των υπερασπιστῶν τῆς Κωνσταντινούπολης δὲν εἶναι ὁ μοναδικὸς παράγοντας που οδήγησε στη λύση τῆς πολιορκίας. Φαίνεται πως ὁ Κανανὸς ἀγνοεῖ (ἢ ἀποκρύπτει;) τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀποχώρηση των ἐχθρικών στρατευμάτων οφειλόταν σε ἕναν ἐπιδέξιο διπλωματικὸ ἐλιγμὸ του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄. Ὁ Δούκας παραδίδει ὅτι ὁ ἀσθενὴς καὶ ἀνῆμπορος νὰ λάβει μέρος στὴν υπεράσπιση τῆς Πόλης Μανουήλ Β΄ προχώρησε σε

⁵⁰⁸ Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐντοπίζεται πρόβλημα. Τὸ ἀρθρο οἱ δὲν συντάσσεται με καμία ἀπὸ τις λέξεις που ἀκολουθοῦν, ἐνῶ στὴ συνέχεια βρίσκεται τὸ ρῆμα ἐπεθύμουν. Τὸ πιο πιθανὸ θὰ ἦταν νὰ χρειάζεται ἐδῶ ἀντὶ γὰ ρῆμα, ἡ μετοχὴ ἐπιθυμοῦντες, ὅπως οἱ ἐπηρμένοι καὶ γαυριώμενοι, ἀφοῦ ἡ σύνταξη εἶναι παρατακτικὴ ἢ ἀντὶ γὰ τὸ ἀρθρο, νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἡ ἀναφορικὴ ἀντωνυμία οἱ.

⁵⁰⁹ «ἐξεπλήττοντο μὲν τὸ θαῦμα, ἔχαιρον δὲ τὴν φυγὴν»: ἀντὶ των αιτιατικῶν θαῦμα καὶ φυγὴν θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιηθεῖ δοτικὲς. Φαίνεται πάντως ὅτι ἡ χρῆση τῆς δοτικῆς, ἀν καὶ τὴ χρησιμοποιεῖ σωστὰ σε ἄλλα σημεῖα, ἀρχίζει νὰ ἀτονεῖ.

συγκεκριμένες διπλωματικές πρωτοβουλίες προκειμένου να πλήξει στα νώτα τον Μουράτ Β΄ και να τον αναγκάσει να αποσυρθεί με τον στρατό του.⁵¹⁰ Ο διπλωματικός ελιγμός συνίστατο στο να έρθει σε επαφή με τον μικρότερο αδερφό του Μουράτ, τον Μουσταφά, που βρισκόταν στην Προύσα και να τον ενημερώσει ότι θα έχει την πλήρη βυζαντινή στήριξη σε περίπτωση που προσπαθούσε να ανατρέψει από τον θρόνο τον αδερφό του. Πράγματι, ο Μουσταφά ανακηρύχθηκε σουλτάνος στην Προύσα και το γεγονός αυτό ανάγκασε τον Μουράτ να λύσει εσπευσμένα την πολιορκία.

Έχει διατυπωθεί ακόμη η άποψη ότι οι Βυζαντινοί είναι πιθανό να έστειλαν πρέσβεις στον Μουράτ Β΄ ζητώντας συμβιβασμό. Ακόμη όμως και σε αυτή την περίπτωση, οι Βυζαντινοί θα μπορούσαν να είχαν στείλει ταυτόχρονα πρέσβεις και στην Προύσα επιδιώκοντας συνομιλίες με τον Μουσταφά.⁵¹¹ Ο Χαλκοκονδύλης εξάλλου αναφέρει ότι ο Μουσταφά έφθασε στην Κωνσταντινούπολη λίγο μετά τη λήξη της πολιορκίας.⁵¹² Το γεγονός αυτό κάνει αρκετά πιθανή την ανάμειξη του Μανουήλ στη λύση της πολιορκίας του 1422.

Οι Βυζαντινοί, ξαφνιασμένοι και χαρούμενοι από αυτό το αναπάντεχο θαύμα, άρχισαν να υμνούν τη Θεοτόκο, αποδίδοντας την εξέλιξη αυτή σε θαυματουργική της παρέμβαση. Και εδώ, όπως και σε άλλα σημεία του κειμένου, η ροή της ιστορικής αφήγησης διακόπτεται από αλλεπάλληλες επιφωνηματικές φράσεις οι οποίες εκφράζουν την ασυγκράτητη χαρά των Βυζαντινών για την αναχώρηση των Οθωμανών και την αναπάντεχη νίκη τους: *«Ὡ γλυκύτητα ἡμέρας ταύτης καὶ ὄρας, ὃ μεταλλαγῆς θαυμασίας καὶ ἐναλλαγῆς ἀνεπίστου, ὃ ἀπαραπροσδοκῆτου ἐλευθερίας καὶ εὐφροσύνης, ὃ εὐθυμίας ἀνεκλαλήτου καὶ ἡδονῆς ἀνεκφράστου».*

⁵¹⁰ Βλ. Δούκας, XXVIII, 6.19-20, 235.

⁵¹¹ Βλ. Αθανασόπουλος, Α. (2010) 59, υποσημ. 125.

⁵¹² Βλ. Χαλκοκονδύλης, Ε 4-18, 12.

3.23. Το θαύμα της Παναγίας και η διάψευση των σοφών της Περσίας

23. Καὶ γὰρ ταῦτα τῶν πολυάθλων Ῥωμαίων λεγόντων, ἔχαιρον ἅμα καὶ σκιρτῶντες εὐθύμουν⁵¹³. τὰς παλάμας ἐκρότουν καὶ τρανῶς τὸν Θεὸν⁵¹⁴ εὐχαρίστουν,⁵¹⁵ καὶ τὴν Παναγίαν⁵¹⁶ ἀνέπεμπον ὕμνους· καὶ ἐκ ψυχῆς δοξάζοντες, ἔλεγον· Τοῦτο τὸ πολυῦμνητον καὶ πολυθρύλητον καὶ ἐξαισίον καὶ ἐξάϊρετον καὶ θαυμάσιον καὶ θαύματος ἄξιον θαῦμα⁵¹⁷ τῆς Παναγίας ἀληθῶς καὶ ἀναμφιβόλως ὑπῆρχεν· ὡς καὶ τὰς μαρτυρίας ἔχομεν παρὰ μαρτύρων ἀπαραγράπτων κατὰ τοὺς φιλευσεβεῖς νόμους· φάσκοντες γὰρ αἱ παρὰ τῶν ἐχθρῶν μαρτυρίαὶ ἀξιопιστότεραί εἰσιν· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐχθροὶ καὶ πολέμιοι ἡμῶν δέδωκαν⁵¹⁸ μαρτυρίαν τοιαύτην, πάνυ ἐστὶν ἀληθέστατον τὸ θαῦμα τῆς Παναγίας· ἔλεγεν γὰρ ὁ Μηρσαΐτης καὶ πατριάρχης τῶν Τούρκων· ὅτι ἡ πόλις ἐπρόκειτον παρ' ἡμῶν αἰχμαλωτισθῆναι, ὡς οἱ σοφοὶ τῆς Περσίας εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Μωάμετ ἐψηφοφόρησαν περὶ τούτου· καὶ εὗρον, ὅτι εἰς τὸ ἔτος καὶ τὸν μῆνα καὶ τὴν ἡμέραν ταύτης τῆς ὥρας ἡ πόλις παρ' ἡμῶν πρόκειται κρατηθῆναι· καὶ ἔμελλεν τοῦτο γενέσθαι κατὰ τὴν δύναμιν τῶν ἀστέρων καὶ τὴν τέχνην τῶν ἀστρονόμων.

Η απόδοση της σωτηρίας της πόλης σε θαύμα της Παναγίας

Οι Βυζαντινοὶ ἐπιδόθηκαν σε πανηγυρισμούς για τὴν ἀνέλπιστη ἐκβάση τῆς μάχης. Για μία ἀκόμη φορά οἱ ευχαριστήριοι ὕμνοι τῶν Βυζαντινῶν πρὸς τὴ Θεοτόκο ἀποδίδονται παραστατικὰ ἀπὸ τὸν Κανανὸ σε εὐθὺ λόγῳ. Ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινούπολης πραγματοποιήθηκε τὴν 24η Αὐγούστου 1422 σύμφωνα με τὴν υπόδειξη τοῦ ψευδοπροφήτη Μηρσαΐτη. Οἱ σοφοὶ τῆς Περσίας -ὅπως διατεινόταν- εἶχαν προβλέψει ὅτι ἡ Πόλις θα ἐπέφτε στα χέρια τῶν Οθωμανῶν τὸ συγκεκριμένο ἔτος καὶ μῆνα καὶ τὴ συγκεκριμένη ἡμέρα καὶ ὥρα. Κι ὁμως, οἱ προβλέψεις τῶν ἀστρονόμων ἀποδείχθηκαν λανθασμένες. Μπορεῖ κανεὶς πίσω ἀπὸ τὴν ἴττα τῶν Οθωμανῶν να ἀντιληφθεῖ για μία ἀκόμη φορά τὴ σύγκρουση τῶν δύο ἀντίπαλων θρησκείων. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Κανανὸς προσπαθεῖ να καταδείξει τὴ θρησκευτικὴ διάσταση τῆς πολεμικῆς σύγκρουσης καὶ να υποβαθμίσει τὴς ἀρχές τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας. Το ἐπιχείρησε καὶ στὴν ἐνότητα 11. Εκεί ὁ Κανανὸς ἐστίασε στὴ δουλοπρεπὴ στάση τῶν Τούρκων ἀπέναντι στὸν

⁵¹³ εὐθύμουν ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ἠεὐθύμουν

⁵¹⁴ Χρησιμοποιεῖ τὴν αιτιατικὴ τὸν Θεὸν ἀντὶ τῆς ὀρθῆς δοτικῆς τῷ Θεῷ.

⁵¹⁵ εὐχαρίστουν ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ἠεὐχαρίστουν

⁵¹⁶ Χρησιμοποιεῖ τὴν αιτιατικὴ τὴν Παναγίαν ἀντὶ τῆς ὀρθῆς δοτικῆς τῇ Παναγία.

⁵¹⁷ Στὸ σημεῖο ἐντοπίζονται πλεονασμοὶ καὶ παρηχήσεις.

⁵¹⁸ Χρησιμοποιεῖ τὸν τύπο δέδωκαν ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ πρκμ. δεδώκασιν ἢ τοῦ ἀορ. ἔδωσαν.

θηρσκευτικό τους ηγέτη, ενώ τώρα εστιάζει στη διάψευση των προβλέψεών του, βάσει αστρολογικών ενδείξεων για τη βέβαιη κατάληψη της Κωνσταντινούπολης.

Τα λόγια του Κανανού «*Φάσκοντες γὰρ αἱ παρὰ τῶν ἐχθρῶν μαρτυρίαι ἀξιοπιστότεραί εἰσιν*» παραπέμπουν σε μία φράση συχνά επαναλαμβανόμενη σε κείμενα. Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί ο Νικήτας Χωνιάτης και το έργο του *Χρονικὴ Διήγησις*,⁵¹⁹ αλλά και ο προγενέστερος Βασίλειος Καισαρείας,⁵²⁰ ο Γεώργιος Μοναχός⁵²¹ και άλλοι.

Οι ιστοριογράφοι που καταγράφουν τις πολιορκίες της Κωνσταντινούπολης και γενικότερα τις συγκρούσεις των Βυζαντινών με ποικίλους επιδρομείς, προσεγγίζουν τους επιτιθέμενους με τρόπο που εξαρτάται κάθε φορά από την πολιτική, κοινωνική και θρησκευτική ιδεολογία που κυριαρχεί στην εποχή τους. Έτσι, αναφερόμενοι στους αλλόφυλους επιδρομείς κατά τους πρώτους αιώνες του Βυζαντίου, εστιάζουν κυρίως στην αγριότητα του χαρακτήρα τους και στον τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας τους. Η ραγδαία εξάπλωση των Αράβων και στη συνέχεια των Τούρκων στις ανατολικές επαρχίες του Βυζαντίου άλλαξε τη στάση των ιστορικών απέναντι στους νέους αυτούς εχθρούς, καθώς δεν αποτελούσαν πλέον απειλή μόνο για την πολιτική ύπαρξη του Βυζαντίου, αλλά και για την ίδια τη χριστιανική θρησκεία.

⁵¹⁹ Βλ. Νικήτας Χωνιάτης, 414.75-76.

⁵²⁰ Βλ. Μ. Βασίλειος, *Ὀμιλία εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν*, PG 31, 1469B

⁵²¹ Βλ. Γεώργιος Μοναχός, *Σύντομον Χρονικόν*, PG 110, 401D.

3.24. Η επιφάνεια της Θεοτόκου

24. *Ἀμὴ ἡ γυναῖκα ἐκείνη ἡ ὄξεα φοροῦσα καὶ περιπατοῦσα τοῦ κάστρου καὶ τῶν προμαχιονίων⁵²² ἐπάνω ἀφόβως τοῦ πολέμου τὴν ὥραν, ἐκείνη ἀντέπραξεν τὰς δυνάμεις τῶν ἀστρῶν καὶ τὴν τέχνην τῶν ἀστρολόγων· πλὴν⁵²³ οὐκ ἀπογῆς, οὐδὲ ἐξ ἀνθρώπων τὴν δύναμιν εἶχεν· ἀλλ' ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἀοράτου δυνάμεως· Ὁμοίως καὶ τὰ στρατεύματα πάντα τῶν Τούρκων ἐσυνεμαρτύρουν⁵²⁴ ἐνόρκως τὸν Μηρσαῖτην ἐκεῖνον, καὶ ἐδιηγοῦντο⁵²⁵ πρὸς πάντας, ὅτι τοῦ πολέμου τὴν ὥραν ὅταν μὲ θράσους καὶ ὀρμῆς ἀκρατήτου ἔφθασαν εἰς τὰ τοίχη τοῦ κάστρου ἵνα ἀναβῶσιν ἐπάνω· καὶ διώξωσιν τοὺς Ῥωμαίους καὶ τὴν πόλιν αἰχμαλωτίσουν, τότε εἶδον γυναῖκαν ὄξεα ῥοῦχα φοροῦσαν· καὶ περιπατοῦσαν ἐπάνω τῶν προμαχιονίων τοῦ ἔξω κάστρου· καὶ ταύτην ἰδόντες, σκότος καὶ ζάλη καὶ τρόμος καὶ φόβος ἄφνω εἰς τὰς ψυχὰς εἰσῆλθε τῶν πάντων· καὶ πρὸς φυγὴν ἔβλεψαν, καὶ εἰς πόλεμον οὐδὲ ὄλωσ· καὶ ἀπὸ δυνάμεώς τε καὶ τέχνης τῆς γυναικὸς γὰρ ἐκείνης, ἔλαβον τὴν δειλίαν καὶ ἠλευθερώθην ἡ πόλις.*

Η εμφάνιση της Θεοτόκου στα τείχη της Πόλης

Ἐχοντας πάντοτε ὡς ἀξίωμα τῆς ἀφήγησής του τὴ σύγκρουση δύο διαφορετικῶν πολιτισμῶν, ὁ Κανανός ἐπισημαίνει ὅτι τὴν 24η Αὐγούστου 1422 ἦταν ἡ Θεοτόκος ἐκείνη που συγκρούστηκε με τὶς δυνάμεις τῶν ἀστρῶν καὶ τὴν τέχνη τῶν ἀστρολόγων καὶ βγήκε νικήτρια. Στὸν πόλεμο αὐτὸν δὲν συγκρούστηκαν ἀπλῶς οἱ Ὀθωμανοὶ τοῦ Μουράτ με τὸν λαὸ τῆς Κωνσταντινούπολης. Συγκρούστηκαν δύο διαφορετικοὶ πολιτισμοὶ καὶ κυρίως, δύο διαφορετικὲς θρησκείες καὶ σὲ αὐτὴ τὴν πάλη, τὸ Ἰσλάμ ηττήθηκε κατὰ κράτος.

Ἐνα ἐνδιαφέρον στοιχεῖο που ἐμφανίζεται στὴ διήγηση τοῦ Κανανού εἶναι, ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ ἡ Θεοτόκος ἐγίνε ορατὴ καὶ ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τῶν Βυζαντινῶν. Ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ γυναῖκα, *ὄξεα φοροῦσαν*, που περπατοῦσε πάνω στὸς προμαχῶνες τοῦ τείχους καὶ πολεμοῦσε ὄχι με ἀνθρώπινη, ἀλλὰ με υπερφυσικὴ δύναμη. Τὸ θέαμα αὐτὸ προκάλεσε τρόμο στὸς Ὀθωμανοὺς καὶ τοὺς ἀνάγκασε νὰ υποχωρήσουν.

⁵²² Χρησιμοποιεῖ τὶς γενικὲς τοῦ κάστρου καὶ τῶν προμαχιονίων ἀντὶ τῶν ὀρθῶν αἰτιατικῶν τὸ κάστρον καὶ τὰ προμαχίονια.

⁵²³ Δὲν κρίνεται ἀπαραίτητη ἡ χρῆση τοῦ πλὴν στὸ σημεῖο αὐτό.

⁵²⁴ Χρησιμοποιεῖ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ἀύξηση ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *συνεμαρτύρουν*.

⁵²⁵ Χρησιμοποιεῖ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ἀύξηση ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *διηγοῦντο*.

3.25. Επίλογος

25. Ἐγένοντο δὲ ταῦτα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ ἑξακισχιλιοστοῦ ἐννακοσιοστοῦ τριακοστοῦ ἔτους· μηνὸς Αὐγούστου κδ´· ἡμέρα δευτέρα· ὥρα τῆς ἡμέρας ἑβδόμη· καὶ παρὰ μὲν τῶν Τούρκων, ἐλαβώθησαν καὶ ἀπέθανον ἐπέκεινα μιᾶς χιλιάδος· ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων μετὰ ἀληθείας, ἐλαβώθησαν μὲν ἐλάττονες ἀπὸ ἑκατὸν· ἀπέθανον δὲ οὐ πλείονες τῶν τριάκοντα· καὶ χαίρετε ὧ φίλοι χαίρετε· τὸ μὲν τὴν ἐλευθερίαν τῆς πόλεως, τὸ δὲ τῶν Ῥωμαίων τὸ γενναῖον καὶ ἀκατάπληκτον· τὸ δὲ τὸ πανθαύμαστον θαῦμα⁵²⁶ τῆς Παναγίας· καὶ ταύτην ὑμνήσατε· δοξολογήσατε· καὶ ὕμνους εὐχαριστηρίους ἀναπέμψατε εἰς τὸ μέγιστον ἔργον τῆς ἐλευθερίας ἧς εὐεργετήθημεν παρὰ τῆς ἐνδόξου καὶ ἀειπαρθένου Μητρὸς τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· Ἀμήν.

Σύντομος απολογισμὸς καὶ δοξολογία τῆς Θεοτόκου

Στον ἐπίλογο ο συγγραφέας, ὅπως καὶ στην ἀρχὴ τοῦ κύριου μέρους τῆς *Διηγήσεως* του, χρονολογεῖ με ἀκρίβεια τὸ τέλος τῶν εχθροπραξιῶν καὶ τὸ λύσιμο τῆς πολιορκίας, πραγματοποιώντας ἐπίσης ἓναν σύντομο ἀπολογισμὸ τῶν ἀνθρώπινων ἀπωλειῶν τῶν ἀντίπαλων στρατευμάτων. Τα γεγονότα που περιέγραψε συνέβησαν κατὰ τὸ ἔτος ἑξὶ χιλιάδες ἐνιακόσια τριάντα, στις εἴκοσι τέσσερις Αὐγούστου, τὴν ἑβδόμη ὥρα τῆς ἡμέρας. Οἱ ἀπώλειες στις τάξεις τῶν Τούρκων ἦταν βαριές καθὼς τραυματίστηκαν καὶ σκοτώθηκαν περισσότεροι ἀπὸ χίλιοι, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς τραυματίστηκαν λιγότεροι ἀπὸ ἑκατὸ καὶ δὲν πέθαναν περισσότεροι ἀπὸ τριάντα. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι ἡ Θεοτόκος, που ἀποτελεῖ τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον τῆς ἀφήγησης, ἐμφανίζεται στην ἀρχὴ τῆς Διήγησης (ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὸ θαῦμα τῆς) καὶ δὲν ξαναγίνεται λόγος γι' αὐτὴν παρὰ στις τελευταῖες ἐνότητες τοῦ κειμένου. Με αὐτὸν τὸν τρόπο, ὁ Κανανὸς διεγείρει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀναγνωστῶν του κρατώντας τοὺς σε ἀναμονή (σασπένς) που φτάνει στὴ λύση τοῦ στο τέλος τῆς *Διήγησης*, καταλήγοντας σε μίαν ἐντυπωσιακὴν κορύφωση. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τῆς ἀπρόσμενης φυγῆς τῶν Τούρκων δὲν ἀπομένει χώρος παρὰ μόνον γιὰ τὴν τελικὴ δοξολογία.

⁵²⁶ Στο σημεῖο ἐντοπίζονται πλεονασμοὶ καὶ παρηγήσεις τοῦ θ καὶ τοῦ μ.

4. Συμπεράσματα

Η επιλογή ως θέμα μεταπτυχιακής εργασίας ενός κειμένου το οποίο δεν έχει μελετηθεί ιδιαίτερα και για το οποίο δεν υπάρχει διαθέσιμη επαρκής βιβλιογραφία, αποτελεί κατά κάποιον τρόπο μία πρόκληση. Πράγματι, τα γεγονότα της πολιορκίας του 1422 που καταγράφει στο κείμενό του ο Κανανός παραμένουν στη σκιά των μοιραίων γεγονότων του 1453, όπως και ο συγγραφέας τους, ο οποίος παραδέχεται ότι είναι ένας απλός *ιδιώτης* που αποφάσισε να καταγράψει τα γεγονότα της συγκεκριμένης πολιορκίας παρακινημένος περισσότερο από μία εσωτερική ανάγκη.

Το γεγονός ότι ο Κανανός δεν είναι εξ επαγγέλματος ιστορικός, αλλά εμφανίζεται στο ιστοριογραφικό προσκήνιο μία και μοναδική φορά, σε συνάρτηση με το ότι διαθέτει ελλιπή μόρφωση, καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την επιλογή των ιστορούμενων γεγονότων και τον τρόπο της παρουσιάσής τους. Είναι επίσης σημαντικό ότι ο ίδιος υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων που καταγράφει.

Γίνεται αμέσως αντιληπτό ότι ο Κανανός, στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας του, εστιάζει στο στρατόπεδο των Οθωμανών, καταγράφοντας με εξαντλητικές λεπτομέρειες την άφιξη του πρώτου στρατεύματος, την προετοιμασία της πολιορκίας, την κατασκευή του προτειχίσματος, την άφιξη του κυρίου στρατεύματος με αρχηγό τον Μουράτ Β΄ και τέλος την εμφάνιση του Οθωμανού ψευδοπροφήτη Μηρσαΐτη, που προκαλεί δέος στο στράτευμα, υποσχόμενος να υποδείξει την κατάλληλη ώρα για την έναρξη της μάχης.

Την ίδια στιγμή, ο ιστορικός δεν κάνει σχεδόν καμία αναφορά στην κατάσταση που επικρατεί στη Βασιλεύουσα (τουλάχιστον μέχρι την ενότητα 15). Οι σχετικά λίγες σελίδες που αφιερώνονται στους πολιορκημένους μοιάζουν περισσότερο με παρεκβάσεις. Στο κείμενο εντοπίζονται μόνο περιορισμένες, αλλά ενδιαφέρουσες πληροφορίες, για τον ανήμπορο αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ που παραχώρησε τη θέση του στη μάχη στον γιο του Ιωάννη Η΄, όπως και για τη συμμετοχή όλου του λαού στον πόλεμο, ακόμα και των γυναικών και -πράγμα πολύ ασυνήθιστο για τους Βυζαντινούς- των ιερέων και των μοναχών.

Στο πλαίσιο των παραπάνω επιλογών ο συγγραφέας εστιάζει την προσοχή του ιδιαίτερα στο πλήθος και στην ποικιλία των όπλων που διέθεταν οι Οθωμανοί, καταγράφοντάς τα λεπτομερώς και με έντονο ενδιαφέρον. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ενσωμάτωση στο κείμενο ενός μεγάλου αριθμού τεχνικών όρων και άφθονου στρατιωτικού λεξιλογίου δυτικής προέλευσης που προσδίδουν ιδιαίτερο χαρακτήρα στη γλώσσα του κειμένου.

Η περιορισμένη μόρφωση του Κανανού αφήνει το αποτύπωμά της και στο γενικότερο ύφος της *Διήγησης*. Ο αυθόρμητος λόγος του τον διαφοροποιεί από την σύγχρονή του ιστοριογραφική παράδοση. Οι υπόλοιποι ιστορικοί της εποχής του, αναζητώντας τα πρότυπά τους στους αρχαίους συγγραφείς, μιμούνται το ύφος και τη σύνταξή τους, γεγονός που τους οδηγεί στη χρήση αττικίζουσας γλώσσας με λέξεις που συχνά δεν κατανοούν απόλυτα και με σύνταξη πολύπλοκη και κάποτε λανθασμένη. Στον αντίποδα, η γλώσσα του Κανανού βρίσκεται πιο κοντά στον προφορικό λόγο, ιδιαίτερα στα σημεία όπου καταφεύγει σε σύντομες επιφωνηματικές προτάσεις και ρητορικές ερωτήσεις, προκειμένου να αποδώσει τις δραματικές στιγμές της πολιορκίας της Βασιλεύουσας. Παράλληλα, ολόκληρο το κείμενό του βρίθεται από συντακτικά και γραμματικά λάθη που επιβεβαιώνουν την περιορισμένη μόρφωσή του. Ωστόσο, ο ακατέργαστος λόγος του Κανανού χαρακτηρίζεται από φρεσκάδα και γοητεία και η γραφή του είναι πιο ζωντανή και πιο κατανοητή από αυτήν πολλών άλλων βυζαντινών ιστορικών.

Θα άξιζε ακόμη να αναφερθεί ότι το κείμενο του Κανανού σε ορισμένα σημεία αποκαλύπτει έμμεσα περισσότερα από όσα ρητά αναφέρει. Η αδυναμία του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ να ηγηθεί της άμυνας, αλλά και η καθολική συμμετοχή των κατοίκων της Πόλης στην υπεράσπισή της, υποδηλώνουν την παρακμή στην οποία είχε περιέλθει το βυζαντινό κράτος. Παράλληλα, η εσκεμμένη αποσιώπηση των αιτίων της πολιορκίας και η άρνηση του Κανανού να κατονομάσει το άτομο που προκάλεσε την επίθεση του Τούρκου σουλτάνου στην Κωνσταντινούπολη, υποδηλώνει ενδεχομένως τον φόβο του μήπως προκαλέσει τη δυσαρέσκειά του. Από την άλλη, επειδή το κείμενο γράφτηκε αμέσως μετά την αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων από την Κωνσταντινούπολη και την αποσόβηση του κινδύνου, είναι πιθανό κανείς να μην επιθυμούσε πλέον οποιαδήποτε αναφορά στα πολιτικά παραλειπόμενα εκείνων των ημερών.

Μπορεί ο Κανανός να μένει μακριά από την ιστοριογραφική παράδοση όσον αφορά στη γλώσσα, αλλά την ακολουθεί σε άλλο επίπεδο. Η παράδοση της ιστοριογραφίας θέλει τη Θεοτόκο να παρεμβαίνει με θαυματουργό τρόπο και να σώζει την Κωνσταντινούπολη κάθε φορά που απειλείται από εχθρικές επιδρομές. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και στη Διήγηση του Κανανού. Μάλιστα, στη συγκεκριμένη περίπτωση η ίδια η Παναγία εμφανίζεται στα τείχη της Πόλης για να βοηθήσει τους Βυζαντινούς που μάχονταν για την ύπαρξή τους. Η παρέμβαση της Θεοτόκου σε αντιπαράθεση με την αλαζονική συμπεριφορά των Τούρκων προς τους πολιορκημένους και τη στάση του υπερφίαλου

ψευδοπροφήτη τους, παραπέμπει στη σύγκρουση των δύο θρησκειών, του χριστιανισμού και του Ισλάμ, από την οποία ο Χριστιανισμός αναδεικνύεται νικητής.

Θα μπορούσε τέλος να σημειωθεί ότι ο Κανανός φωτίζει τα γεγονότα αυτής της πολιορκίας μέσα από τη δική του οπτική. Εστιάζει σε ορισμένες πτυχές της πολιορκίας και αφήνει κάποιες άλλες στην αφάνεια. Είναι δεδομένο ότι οι ιστορικοί που αποτυπώνουν ένα γεγονός δεν το προσεγγίζουν πάντοτε με τον ίδιο τρόπο. Τα γεγονότα διαθλώνται στο μυαλό όσων τα καταγράφουν με αποτέλεσμα η ιστορική αφήγηση να αποτελεί προσωπική επιλογή γεγονότων, τα οποία κάθε ιστορικός ερμηνεύει διαφορετικά. Λαμβάνοντας υπόψη την παραπάνω παρατήρηση, η εργασία αυτή θα μπορούσε να επεκταθεί στη συγκριτική μελέτη του έργου του Κανανού με τα έργα των άλλων ιστοριογράφων που αφηγήθηκαν το ίδιο γεγονός. Αυτά τα κείμενα είναι τα *Βραχέα Χρονικά* και οι ιστορικές αφηγήσεις του Λαόνικου Χαλκοκονδύλη, του Δούκα και του Γεωργίου Σφραντζή. Μέσα από την αντιπαραβολή των παραπάνω κειμένων θα μπορούσε να διερευνηθεί η σκοπιμότητα των επιλογών των παραπάνω ιστορικών ως προς την παρουσίαση των γεγονότων.

Σε κάθε περίπτωση το έργο του Κανανού επιτρέπει στον αναγνώστη να παρακολουθήσει μέσα από τα μάτια ενός απλοϊκού και αυθόρμητου συγγραφέα μία από τις λιγότερο γνωστές πολιορκίες της Κωνσταντινούπολης. Πρόκειται για ένα κείμενο που κερδίζει τον αναγνώστη γιατί είναι γραμμένο σε γλώσσα λαϊκότερη, πηγαία και ζωντανή, μακριά από τον formalισμό της επίσημης ιστοριογραφίας. Σε αυτό ακριβώς το στοιχείο έγκειται η αξία αυτής της σύντομης αλλά τόσο παραστατικής αφήγησης.

Πίνακας συντομογραφιών

Άνωνυμος, <i>Διήγησις περι τοῦ θαύματος τῆς Θεοτόκου</i>	Άνωνυμος, <i>Διήγησις περι τοῦ θαύματος τῆς Θεοτόκου</i> [Gautier, P. (1965). «Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1394-1402)», στο <i>REB</i> 23, 102-116].
ΑΠΘ	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
BHG	<i>Bibliotheca Hagiographica Graeca</i> [Halkin, F. (1957). <i>Bibliotheca Hagiographica Graeca (BHG)</i> , v.I-III, Bruxelles: Société des Bollandistes.
BMGS	<i>Byzantine and Modern Greek Studies</i>
<i>Βραχέα Χρονικά</i>	<i>Βραχέα Χρονικά</i> , [Schreiner, P. (1975). <i>Chronica Byzantina breviora</i> , Wien: Österreich ische Akademie der Wissenschaften (CFHB 12.1)].
Byz	<i>Byzantion</i>
Γερμανός Α', <i>Λόγος εὐχαριστήριος εἰς Θεοτόκον</i>	Grumel, V. (1968). «Homélie de Saint Germain sur la délivrance de Constantinople», στο <i>REB</i> 16 (1968), 183-205.
CDC	<i>Cambridge Dictionary of Christianity</i> , [Patte, D. (2010). <i>The Cambridge Dictionary of Christianity</i> , Cambridge: University Press].
CFHB	<i>Corpus Fontium Historiae Byzantinae</i>
CSHB	<i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae</i>
Δημ. Χρυσολωράς	Δημήτριος Χρυσολωράς, <i>Προσφώνημα εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον</i> , [Gauthier, P. (1961). «Action de grâces de Demetrius Chrysoloras à la Théotokos pour l'anniversaire de la bataille d'Ankara (28 Juillet 1403)», <i>REB</i> 19, 340-356.
Δούκας	Δούκας, <i>Τουρκοβυζαντινὴ Ἱστορία</i> , [Grecu, V. (1958). <i>Ducae Istorica Turco-byzantina (1341-1462)</i> , Bucharest: Editio Academie Reipublicae Popularis Romanicae].
ΕΕ	<i>Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς</i>
ΕΕΒΣ	<i>Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν</i>

EOE	<i>Encyclopedia of the Ottoman Empire</i> , [Agoston, G. / Masters, B. (2009). <i>Encyclopedia of the Ottoman Empire</i> , USA: Factson File].
EOEC	<i>Encyclopedia of Early Christianity</i> , [McHugh, M.P. / Norris, F.W. (1999). <i>Encyclopedia of Early Christianity</i> , N.Y.: Informa, Taylor and Francis Group].
EOEOC	<i>Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity</i> , [McGuckin, J.A. (2011). <i>The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity</i> , United Kingdom: Blackwell Publishing Ltd].
EOI	<i>Encyclopedia of Islam</i> , [Bosworth, C.E. / Van Donzel, E. / Lewis, B. / Pellateoi, Ch. (1991). <i>The Encyclopaedia of Islam</i> , v. 1-12, Netherlands: E. J. Brill, Leiden].
Ζώσιμος	Ζώσιμος, <i>Ιστορία Νέα</i> [Bekker, I. (1837) <i>Zosimus, Bonnae</i> (CSHB 50)].
hist.	history, historical
IEE	<i>Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους</i> (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν)
Κριτόβουλος	Κριτόβουλος, <i>Ἐυγγραφῆς Ἱστοριῶν</i> , [Grecu, V. (1963). <i>Critobue rebus per annos 1451-1467 a Mechemete II Gestis</i> , Romania: Editio Academiae Reipublicae Popularis Romanicae].
LCL	<i>Loeb Classical Library</i>
Μανουήλ Β΄, Ἐπιστολαί	Μανουήλ Β΄, Ἐπιστολαί, [Dennis, G.T. (1977). <i>The Letters of Manuel II Palaeologus</i> , Dumbarton Oaks (CFHB 8)].
Μανουήλ Β΄, Διάλογος μετὰ τινος Πέρσου	Μανουήλ Β΄, Διάλογος μετὰ τινος Πέρσου, [Trapp, E. (1966). <i>Manuel II Palaiologos, Dialoge mit einem Perser</i> , Wien].
Μαυρίκιος, Στρατηγικόν	Μαυρίκιος, Στρατηγικόν, [Dennis, G.T. / Gamillscheg, E. (1981). <i>Das Strategikon des Maurikios</i> , Wien: Verlag der Österreich ische Akademie der Wissenschaften (CFHB 17)].
MIET	Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας

- Νικήτας Χωνιάτης Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική Διήγησις*, [Beck, H.G. / Kambylis, A. / Keydell, R. (1975). *Nicetae Choniatae Historia*, Waler De Gruyter (CFHB 11/1)].
- ODB *Oxford Dictionary of Byzantium*, [Kazhdam, A.P. (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. I-III, New York – Oxford: Oxford University Press].
- ODCC *Oxford Dictionary of the Christian Church*, [Cross, F.L. (1997). *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, 3rd edit. by E. A. Livingstone: Oxford University Press].
- ODP *Oxford Dictionary of Popes*, [Kelly, J.N.D. (1996). *The Oxford Dictionary of Popes*, Oxford].
- ΠΕΦ Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων
- PG Migne, J.P. (1856-1866). *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Paris.
- REB Revue des Études Byzantines
- Σφραντζής Γεώργιος Σφραντζής, *Μεγάλο & Μικρό Χρονικό*, [Grecu, V. (1966). *Georgios Sphrantzes, Memorii 1401-1477 – Cronica 1258-1481*, București: Editura Academiei Reipublicii Socialiste România].
- SB *[R]SB[N] [Rivista di] Studi Bizantini [e Neoellenici]*
- Synax. CP *Synaxaripum Ecclesiae Constantinopolitanae: Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, ed. H. Delehaye, Bruxelles 1902.
- Χαλκοκονδύλης Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ιστοριῶν* I-II, [Darkó, E. (1922-1927). *Laonici Historiarum Demonstrationes*, τ. I-II, Budapest: Budapestini Typis Societatis Franklinianae].

Π Η Γ Ε Σ

Παλαιά Διαθήκη

Γένεσις

Δανιήλ

Δευτερονόμιον

Ἡσαΐας

Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ

Ἰουδῆθ

Ἰώβ

Παροιμιαὶ Σολομῶντος

Τωβίτ

Ψαλμοὶ

Καينή Διαθήκη

Παῦλος, *Ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους Α'*

Εκκλησιαστικά και Ιστορικά κείμενα

Ἄννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, PG 131.

Ἀνώνυμος, *Διήγησις περὶ τοῦ θαύματος τῆς Θεοτόκου* [Gautier, P. (1965). «Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1394-1402)», *REB* 23, 102-116].

Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός ὁ Ἰμβριος. (1889). *Μηναῖον Δεκεμβρίου*, Βενετία: Ὁ Φοῖνιξ.

Βραχέα Χρονικά, [Schreiner, P. (1975). *Chronica Byzantina breviora*, Wien: Verlag der Österreich ische Akademie der Wissenschaften (CFHB 12.1)].

Γερμανός Α', *Λόγος εὐχαριστήριος εἰς Θεοτόκον*, [Halkin, F. (1957). *BHG* III, Bruxelles: Société des Bollandistes].

Γεώργιος Μοναχός, *Βίοι τῶν νέων βασιλέων, Βασιλεία Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου*, PG 109.

Γεώργιος Μοναχός, *Σύντομον Χρονικόν*, PG 110.

Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Ἀπολογητικά* (2), PG 35.

Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Λόγος Μ'*, *Εἰς τὸ Ἅγιον Βάπτισμα*, PG 36.

Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Λόγος ΜΓ'*, *Εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον, ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας, ἐπιτάφιος*, PG 36.

- Γεώργιος Σφραντζής, *Μεγάλο & Μικρό Χρονικό*, [Grecu, V. (1966). *Georgios Sphrantzes, Memorii 1401-1477 – Cronica 1258-1481*, București: Editura Academiei Reipublicii Socialiste România].
- Cuomo, A. M. (2016). *Ioannis Canani de Constantinopolitana obsidione relatio - A Critical Edition, with English Translation, Introduction, and Notes of John Kananos' Account of the Siege of Constantinople in 1422*, Berlin: De Gruyter.
- De Menologio Basilii Imperatoris*, PG 117.
- Δημήτριος Χρυσολωράς, *Προσφώνημα εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον*, [Gauthier, P. (1961). «Action de grâces de Demetrius Chrysoloras à la Théotokos pour l'anniversaire de la bataille d'Ankara (28 Juillet 1403)», *REB* 19, 340-356].
- Διήγησις ὠφέλιμος*, PG 92.
- Δούκας, *Τουρκοβυζαντινὴ Ἱστορία*, [Grecu, B. (1958). *Ducæ Istoria Turco-byzantina (1341-1462)*, Bucharest: Editio Academie Reipublicae Popularis Romanicae].
- Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, *Ἱστορικόν τῆς Ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν*, PG 136.
- Ζώσιμος, *Ἱστορία Νέα* [Bekker, I. (1837). *Zosimus, Bonnae* (CSHB 50)].
- Θεοδώρητος, *Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, PG 80.
- Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, PG 108.
- Ἰσίδωρος Γλαβᾶς, *Ὁμιλία περὶ τῆς ἀρπαγῆς τῶν παίδων κατὰ τοῦ ἀμηρᾶ ἐπίταγμα καὶ περὶ τῆς μελλούσης κρίσεως*, [Λαούρδας, B. (1953). «Ἰσιδώρου Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Ὁμιλία, Προσφορά εἰς Στίλωνα Π. Κυριακίδην», *Ἑλληνικά* 4, Θεσσαλονίκη, 390-392].
- Ἰωάννης Αναγνώστης, *Διήγησις περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης*, PG 156.
- Ἰωάννης Μακρυγιάννης, *Ἀπομνημονεύματα*, Ἔστια (2014).
- Ἰωσήφ Βρυέννιος, *Δημηγορία περὶ τοῦ τῆς πόλεως ἀνακτίσματος* [Γωμαδάκης, N. B. (1968). «Ἰωσήφ Βρυέννιος, Δημηγορία περὶ τοῦ τῆς πόλεως ἀνακτίσματος», *ΕΕΒΣ* 36, 1-15 [αναδημοσίευση στον τόμο του ιδίου, *Περὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως 1453*, γ' ἔκδοσις, Αθήνα 1994, 246 κ.εξ].
- Ἰωσήφ Γενέσιος, *Περὶ Βασιλειῶν II*, PG 109.
- Κριτόβουλος, *Ἐνυγραφή τῶν Ἱστοριῶν*, [Grecu, B. (1963). *Critobue rebus per annos 1451-1467 a Mechemete II Gestis*, Romania: Editio Academiae Reipublicae Popularis Romanicae].
- Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, *De cerimoniis aulae Byzantinae*, PG 112.

- Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*, PG 113.
- Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, *Αποδείξεις Ἱστοριῶν* I-II, [Darkó, E. (1922-1927). *Laonici Historiarum Demonstrationes*, τ. I-II, Budapest: Budapestini Typis Societatis Frankliniane].
- Λέων Βασιλεύς, *Τὰ εὕρισκόμενα πάντα*, PG 107.
- Μανουήλ Β΄, *Διάλογος μετὰ τινος Πέρσου* [Trapp, E. (1966). *Manuel II Palaiologos, Dialoge mit einem Perser*, Wien].
- Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος, *Ἐπιστολαί*, [Dennis, G. T. (1977). *The Letters of Manuel II Palaeologus*, Dumbarton Oaks (CFHB 8)].
- Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, [Dennis, G. T. / Gamillscheg, E. (1981). *Das Strategikon des Maurikios*, Wien: Verlag der Österreich ische Akademie der Wissenschaften (CFHB 17)].
- Μέγας Ἀθανάσιος, *Apologia contra Arianos sive Apologia secunda*, PG 25.
- Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονικὴ Διήγησις*, [Beck, H. G. / Kambylis, A. / Keydell, R. (1975). *Nicetae Choniatae Historia*, Waler De Gruyter (CFHB 11/1)].
- Νικηφόρος, *Ἱστορία Σύντομος*, PG 100.
- Oratio historica in festum Acathisti*, PG 92.
- Πασχάλιον Χρονικόν*, PG 92.
- Ρωμανὸς Μελωδός, [Grosdidier De Matons, J. (1964-1981). *Romanos Le Mélode Hymnes*, τ. I-V, Paris: Les Éditions du Cerf, BD De La Tour – Maubourg].
- Σύγκελλος, *Homilia de obsidione Avarica*, [Sternbach, L. (1900). «Σύγκελλος, Homilia de obsidione Avarica», *Analecta Avarica*, Rozprawy Akademii Umiejetnosci Wydzial Filologiczny, ser. 2, v.15, Krakau: Sumptibus Academiae litterarum, 2-24].
- «*Συναξάριον Κωνσταντινουπόλεως*», [Delehaye, H. (1902). *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae: Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Bruxelles].
- Σύντομον Χρονικόν*, PG 110.
- Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, *Βίος Μαρίας Αἰγυπτίας*, PG 87.
- Φιλόθεος, *Κλητορολόγιον*, [Bury, J. B. (1911). *The Imperial Administrative System of the Ninth Century - With a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos*, Oxford: University Press.].
- Φώτιος, *Μυριόβιβλος*, Μέμνων *Περὶ Ἡρακλείας*, PG 103.
- Φώτιος, «*Ὁμιλῖαι*, [Λαοῦρδας, Β. (1959). «Φωτίου Ὁμιλῖαι», *Ἑλληνικά* 12, Θεσσαλονίκη, 29-39 και 40-52].

Ὠριγένης, *Κατὰ Κέλσου*, PG 11.

Αρχαία Ελληνικά κείμενα

Αίσχύλος, *Πέρσαι*, LCL 145 (1922).

Αριστοφάνης, *Άχαρνής*, LCL 178 (1930).

Άρχίλοχος, [Σκιαδάς, Α.Δ. (2000). *Άρχαϊκὸς Λυρισμὸς*, τ.1, Ἀθήνα: εκδ. Καρδαμίτσα].

Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορικὴ Βιβλιοθήκη*, LCL 303 (1967).

Ἡρόδοτος, *Ἱστορίαι*, LCL 119 (1938).

Θουκυδίδης, *Ἱστορίαι*, LCL 108 (1956) και 109 (1920).

Ξενοφῶν, *Ἑλληνικά*, LCL 88 (1918).

Ὅμηρος, *Ἰλιάς*, LCL 170 (1978).

Πλούταρχος, *Παράλληλοι Βίοι*, *Δημήτριος Πολιορκητῆς και Πύρρος*, LCL 101 (1920).

Πολύβιος, *Ἱστορίαι*, LCL 160 (1968).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Achtemeier, P. J. (1996). *HarperCollins Bible Dictionary*, California: HarperOne.
- Αδαμαντίου, Α. (1919). *Ιστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, Αθήνα: εκδ. Εστία.
- Agoston, G. / Masters, B. (2009). *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, USA: Factson File.
- Αθανασόπουλος, Α. (2010). *Οθωμανικές πολιορκίες της Κωνσταντινούπολης μέχρι και την άλωση του 1453*, Διδακτορική Διατριβή (Phd), Ιωάννινα: Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας.
- Αθανασόπουλος, Μ. Π. (2013). «Η επίδραση του έργου του Θουκυδίδη στους ιστορικούς της αλώσεως», *ΠΕΦ, Σεμινάριο 39, Θουκυδίδης, ο κορυφαίος ιστορικός της αρχαιότητας και η επίδρασή του μέχρι σήμερα*, Αθήνα: εκδ. Κοράλι, 196-205.
- Αθανασόπουλος, Μ. Π. (2016). «Η επίδραση του χώρου στις πολεμικές αναμετρήσεις μέσα από τα έργα του Λαόνικου Χαλκοκονδύλη και του Σουν Τζου», *Βυζαντινός Δόμος, Βυζαντινή και νεότερη ελληνική ιστορία και πολιτισμός (ειδικό αφιέρωμα)*, Θεσσαλονίκη: εκδ. Σταμούλη, 565-576.
- Αθανασόπουλος, Μ. Π. (2020). «Ο χρόνος στον [Μιχαήλ] Δούκα», *Βυζαντινός Δόμος*, 28, Θεσσαλονίκη: εκδ. Σταμούλη, 461-482.
- Αθανασόπουλος, Μ. Π. (2020). «Τα αίτια της αλώσεως σύμφωνα με τον [Μιχαήλ] Δούκα», *Νέδα*, 2 (2017-2018), Αθήνα: Ηρόδοτος, 653-673.
- Αθανασόπουλος, Μ. Π. (2021). *Οι απόψεις των ιστορικών της άλωσης για την ιστορία. [Μιχαήλ] Δούκας, Μιχαήλ Κριτόβουλος, Γεώργιος Σφραντζής, Λαόνικος Χαλκοκονδύλης*, Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Ανδριώτης, Ν. Π. (1929). «Κριτόβουλος ο Ίμβριος και το ιστορικό του έργο», *Έλληνικά* 2, 167-200.
- Αρνάκης-Γεωργιάδης, Γ. (1943). *Οι πρώτοι Οθωμανοί - Συμβολή εις το πρόβλημα της πτώσεως του ελληνισμού της Μικράς Ασίας (1282-1337)*, Αθήνα.
- Arnott, P. (1973). *The Byzantines and their world*, New York.
- Babinger, F. (1992). *Mehmed the conqueror and his time*, Second revised edn. Edited by Hickman, W. C., (transl. by R. Manheim) Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Babuin, A. (2009). *Τα επιθετικά όπλα των Βυζαντινών κατά την ύστερη περίοδο: 1204 – 1453*, Διδακτορική Διατριβή (Phd), Ιωάννινα: Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας.
- Βακαλόπουλος, Α. (1974), «Η θέση τῶν Ἑλλήνων καὶ οἱ δοκιμασίες τους ὑπὸ τοὺς Τούρκους», *ΙΕΕ* I, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 22-91.

- Βακαλόπουλος, Α. (1976)². *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (Τουρκοκρατία 1453-1669, Οι ιστορικές βάσεις της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας)*, τ. Β', Θεσσαλονίκη.
- Barker, J. W. (1969). *Manuel II Palaeologus (1391-1425) : A study in late Byzantine statesmanship* (Rutgers Byzantine series), New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- Bartusis, M. C. (1992). *The Late Byzantine Army Arms and Society 1204-1453*. Philadelphia: University of Pennsylvania press.
- Βασιλικοπούλου-Ιωαννίδου, Α. (1988). *Η Βυζαντινή Ιστοριογραφία (324-1204) Σύντομη επισκόπηση*, Αθήνα.
- Baynes, H. / Moss, H. (2004). *Βυζάντιο: Εισαγωγή στο βυζαντινό πολιτισμό*, (μτφρ. Δ. Ν. Σακκάς), Αθήνα.
- Beck, H. G. (1990). *Η Βυζαντινή Χιλιετία*, (μτφρ. Δημ. Κούρτοβικ), Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Beck, H. G. (2004). *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, (μτφρ. Α. Αναγνώστου), τ. 2, Αθήνα [*Geshichte der orthodoxen Kirche im byzantiniischen Reich*, München 1980].
- Bekker, I. (1854). *Suidae Lexicon*, Berolini, [Αθήνα: εκδ. Γεωργιάδη (2002)].
- Bosworth, C. E. / Van Donzel, E. / Lewis, B. / Pellateoi, C. (1991). *The Encyclopaideia of Islam*, v. 1-12, Netherlands: E. J. Brill, Leiden.
- Bradbury, J. (1992). *The Medieval Siege*, Great Britain: St Edmundsbury Press Ltd, Bury Edmunds, Suffolk.
- Browning, R. (1980). *The Byzantine Empire*, Edinburgh.
- Browning, R. (2004). *Η μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα*, (μετ. Μ. Κονομή), Αθήνα: εκδ. Παπαδήμα.
- Βρυώνης, Σ. (1980). «Μικρά Ασία (1204-1453)», *ΙΕΕ Θ*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 317-318 & 322-323.
- Buchwald, W. (1993). *Λεξικό Tusculum*, Αθήνα: εκδ. Αθαν. Φούρλας, [*Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters*. (1982), Ζυρίχη: W. Buchwald].
- Bury, J. B. (1911). *The Imperial Administrative System of the Ninth Century - With a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos*, Oxford: University Press.
- Charanis, P. (1944). «The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks 1370-1402», *Byz* 16, 286-324.

- Chisholm, H. (1911). «Charles VI. (King of France)», *Encyclopædia Britannica* 5, Cambridge University Press¹¹, 919–920.
- Chrysos, E. (1996). «The Roman Political Identity in Late Antiquity and Early Byzantium», *Byzantium-Identity, Image, Influence Major Papers: XIX International Congress of Byzantine Studies*, University of Copenhagen, edited by Karsten Fledelius and Peter Schneider, 7-16.
- Γιαννουλάτος, Α. (1990). *Ισλάμ. Θρησκευσιολογική επισκόπησις*, Αθήνα: εκδ. Πορευθέντες.
- Coles, P. (1968). *The Ottoman impact on Europe*, Thames and Hudson.
- Colonna, M. E. (1957). «Sulla di Giovanni Cananos», *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia*, Università di Napoli 7, 151-166.
- Colovou, I. (2020). *Anna Komnene and the Alexiad – The Byzantine Princess and the First Crusade*, Yorkshire – Philadelphia: Pen & Sword Books Ltd.
- Creasy, E. S. (1878). *History of the Ottoman Turks, from the beginning of their empire to the present time*, New York: Holt.
- Cross, F. L. (1997)³. *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, 3rd edit. by E. A. Livingstone: Oxford University Press.
- Crow, J. / Bardill, J. / Bayliss, R. (2008). *The Water Supply of Byzantine Constantinople*, Great Britain: Oblong Creative Ltd.
- Cunningham, M. B. / Theokritoff, E. (2008). *The Cambridge Companion to Orthodox Christian Theology*, Cambridge: University Press.
- Cuomo, A. M. (2016). *Ioannis Canani de Constantinopolitana obsidione relatio - A Critical Edition, with English Translation, Introduction, and Notes of John Kananos' Account of the Siege of Constantinople in 1422*, Berlin: De Gruyter.
- Darkó, E. (1922-1927). *Laonici Historiarum Demonstrationes*, τ. I-II, Budapest: Budapestini Typis Societatis Franklinianae].
- Dávid, G. / Pál, F. (2005). «Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century», *Eurasian Studies* 4:2, 15.
- Dennis, G. T. (1977). *The Letters of Manouel II Palaeologus – Text, Translation and Notes*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB), v. VIII, Washington: Dumbarton Oaks Center of Byzantine Studies, Trustees for Harvard University.
- Dennis, G. T. (1998). «Byzantine Heavy Artillery: The Helepolis», *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 39, 99–115.
- Δημαράς, Κ. Θ. (1970). *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, προλεγόμενα*. Αθήνα.

- Diehl, C. (2002). *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, (μτφρ. Ε. Ταμπάκη), Αθήνα: εκδ. Ηλιάδη.
- Du Cange, C. (1883-1887). *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, Niort: L. Favre.
- Elâm, N. (2010). *Σχέσεις Βυζαντίου και Οθωμανών κατά τα έτη 1391-1421*, Διδακτορική Διατριβή (Phd), Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Errington, R. M. (2008). *A History of the Hellenistic World*, Blackwell Publishing (2008).
- Ζακυθινός, Δ. Α. (1989). *Βυζαντινή Ιστορία 324-1071*, Αθήνα – Γιάννενα.
- Ζαχαριάδου, Ε. (1980). «Η επέκταση των Όθωμανών στην Ευρώπη ως την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως», *ΙΕΕ Θ*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 184-213.
- Faroqhi, S. (2004). *The Ottoman Empire and the World Around It*, London: I.B. Tauris & Co Ltd.
- Fleet, K. (2009). *The Cambridge History of Turkey – v.1, Byzantium to Turkey, 1071-1453*, Cambridge: University Press.
- Foss, C. / Winfield, D. (1986). *Byzantine Fortifications: an introduction*, Pretoria: University of South Africa.
- Gautier, P. (1961). «Χρυσολωράς, Προσφώνημα εις την ύπεραγίαν Θεοτόκον», [«Action de grâces de Demetrius Chrysoloras à la Théotokos pour l' anniversaire de la bataille d' Ankara (28 Juillet 1403)»], *REB* 19, 340-356.
- Gautier, P. (1965). «Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1394-1402)», *REB* 23, 102-116.
- Gibbon, E. (1946). *The Decline and Fall of the Roman Empire*, v. 1, New York: ed. J. B. Bury.
- Gill, J. (2011). *The Council of Florence*, Cambridge: University Press.
- Goodwin, G. (1994). *The Janissaries*, London: Saqi Books.
- Goodwin, J. (1998). *Lords of the Horizons - A History of the Ottoman Empire*, Chatto and Windus.
- Graf, A. (1941). «Die Tataren I'm Spiegel der byzantinischen Literature», *Jubilee Volume in Honour of Prof. Bernhard Heller*, Budapest, εκδ. S. Scheiber & Om. Pritsak, 77-85.
- Greco, V. (1958). *Duciae Istoria Turco-byzantina (1341-1462)*, Bucharest: Editio Academie Reipublicae Popularis Romanicae.
- Greco, V. (1963). *Critobue rebus per annos 1451-1467 a Mechemete II Gestis*, Romania: Editio Academiae Reipublicae Popularis Romanicae.

- Greco, V. (1966). *Georgios Sphrantzes, Memorii 1401-1477 – Cronica 1258-1481*, [București: Editura Academiei Reipublicii Socialiste România].
- Gregory, T. E. (2005). *A History of Byzantium*, Blackwell Publishing.
- Grosdidier De Matons, J. (1964-1981). *Romanos Le Mélode Hymnes*, τ. I-V, Paris: Les Éditions du Cerf, B^D De La Tour – Maubourg.
- Grumel, V. (1958). «La chronologie», *Traité d' études byzantines*, Paris: Presses Universitaires de France, publié par Paul Lemerle 319 & 324-325.
- Grumel, V. (1968). «Homelie de Saint Germain sur la délivrance de Constantinople», *REB* 16 (1968), 183-205.
- Haldon, J. (2004). *Οι πόλεμοι του Βυζαντίου*, (μτφρ. Νίκος Πρωτονοτάριος), Αθήνα: εκδ. Τουρίκη.
- Halkin, F. (1957). *Bibliotheca Hagiographica Graeca (BHG)*, v.I-III, Bruxelles: Société des Bollandistes.
- Halkin, F. (1984). *Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae*, Bruxelles: Société des Bollandistes.
- Harris, J. / Holmes, C. / Russell E. (2012) - *Byzantines, Latins, and Turks in the Eastern Mediterranean World after 1150*, Oxford: University Press.
- Hearsey, J. E. N. (1963). *City of Constantine, 324-1453*, London.
- Heath, I. / McBride, A. (1995). *Byzantine Armies of the 1118-1461 AD*, 287, London: Osprey.
- Hegyí, K. / Zimanyi, V. (1986). *The Ottoman Empire in Europe*, Budapest: Corvina.
- Howard, D. A. (2017). *A History of the Ottoman Empire*, Cambridge: University Press.
- Hunger, H., (2009). *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η Λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμ. Β', Ιστοριογραφία, Φιλολογία, Ποίηση, (μτφ. Γ. Κόλιας - Κ. Συνέλλη - Γ. Χ. Μακρής - Ι. Βάσσης), Αθήνα: εκδ. ΜΙΕΤ.
- Imber, C. (2002). *The Ottoman Empire 1300-1650 - The structure of power*, New York: Palgrave MacMillan.
- İnalcik, H. (1973). *The Ottoman Empire: The classical age 1300-1600*, (transl. N. Itzkowitz & C. Imber), London: Weidenfeld and Nicholson.
- İnalcik, H. (1993). *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays in Economy and Society*, Indiana University Turkish Studies and Turkish Ministry of Culture, Joint Series vol. 9.

- İnalçik, H. (1997). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge: University Press.
- Janin, R. (1964). *Constantinople byzantine: développement urbain et répertoire topographique*, Paris: Institut Français d' Études Byzantines.
- Kafadar, K. (1995). *Between Two Worlds—The Construction of the Ottoman State*, University of California Press.
- Καλλιγιάς, Π. (1894). *Μελέται Βυζαντινής ιστορίας από τις πρώτης μέχρι της τελευταίας αλώσεως, 1205-1453*, Αθήνα: εκδ. Ανέστη Κωνσταντινίδη.
- Κανελλόπουλος, Ν. Σ. (2010). *Η οργάνωση και η τακτική του βυζαντινού στρατού στην ύστερη περίοδο (1204-1461)*, Διδακτορική Διατριβή (Phd), Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Καραγιαννόπουλος, Ι. Ε. (1995)⁵. *Ιστορία βυζαντινού κράτους, Α' (324-565)*, Θεσσαλονίκη.
- Καριώτογλου, Α. (2005). *Σπουδή στη θρησκευσιολογία*, Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη.
- Καρπόζηλος, Α. (1997-2015). *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Α-Δ, Αθήνα: εκδ. Κανάκη.
- Kastritsis, D. (2007). *The Sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-13*, Brill.
- Kazhdan, A. P. (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. I-III, New York – Oxford: Oxford University Press.
- Kazhdan, A. P. (2006). *A History of Byzantine Literature (850-1000)*, edited by Christine Angelidi, (National Hellenic Research Foundation – Institute for Byzantine Research-Research Series 4), Athens.
- Kelly, J. N. D. (1996). *The Oxford Dictionary of Popes*, Oxford.
- Knobler, A. (2001). «Timur the (Terrible/Tartar) Trope: a Case of Repositioning in Popular Literature and History», *Medieval Encounters* 7 (1, 101–112).
- Κόλλιας, Τ. (1998). *Απ' των κάστρων τις χρυσόπορτες*, Αθήνα: εκδ. Καλειδοσκόπιο.
- Κόλλιας, Τ. (2005). «Τεχνολογία και Πόλεμος στο Βυζάντιο», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τ. 96, 18-22.
- Κορδάτος, Γ. (1975)². *Τα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα.
- Κουκουλές, Φ. (1948-1957). *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ. Α-Β', Αθήνα: εκδ. Παπαζήση.
- Κριαράς, Ε. (1969-). *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας 1100-1669*, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

- Krumbacher, G. (1987). *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, (μτφρ. Γ. Σωτηριάδης) τ. Α-Β, Αθήνα: εκδ. Γρηγοριάδης.
- Kunt, I. M. (2001). *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, (μτφρ. Σ. Παπαγεωργίου), Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση.
- Lampe, G. W. H. (1968). *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, Clarendon Press.
- Λαούρδας, Β. (1953). «Ίσιδώρου Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Όμιλία, Προσφορά εις Στίλπωνα Π. Κυριακίδη», *Έλληνικά* τ. 4, Θεσσαλονίκη, 390-392.
- Λαούρδας, Β. (1959). «Φωτίου Όμιλία», *Έλληνικά* 12, Θεσσαλονίκη, 29-52.
- Liddell, H. G. / Scott, R. (1904, 1996). *A Greek-English Lexicon, revised by Sir H. S. Jones* (Oxford, 1940); Revised Supplement, ed. P. G. W. Glare (Oxford, 1996) — H. G. Liddell - R. Scott – Μ. Κωνσταντινίδης, *Μέγα λεξικόν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μεταφρασθὲν ἐκ τῆς ἀγγλικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ Ξενοφῶντος Π. Μόσχου, διὰ πολλῶν δὲ βυζαντιακῶν ἰδίως λέξεων καὶ φράσεων πλουτισθὲν καὶ ἐκδοθὲν ἐπιστάσιᾳ Μιχαὴλ Κωνσταντινίδου* (Αθήνα, 1901-1948).
- Lowry, H. (2004). *Η φύση του πρώιμου οθωμανικού κράτους*, (μτφρ. Σ. Παπαγεωργίου), Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση.
- Μάζης, Ι. (2000). *Μυστικά Ισλαμικά Τάγματα, και πολιτικο-οικονομικό Ισλάμ στη σύγχρονη Τουρκία*, Αθήνα: εκδ. Περισκόπιο.
- Magoulias, H. J. (1975). *Doukas. Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, Detroit: Wayne State University Press.
- Μακρυπούλιας, Χ. (2011). *Η πολιορκητική τέχνη των Βυζαντινών 4ος – 15ος αι.*, Διδακτορική Διατριβή (Phd), Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Mango, C. (1988). *Βυζάντιο Η Αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, (μτφρ. Δ. Τσουγκαράκης), Αθήνα: MIET.
- Mango, C. (2000). «The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate», *Dumbarton Oaks Papers* 54, 173-188.
- Mango, C. (2006). *Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα: εκδ. Νεφέλη.
- Μαντούβαλου, Μ. (1985). «Romain - Romios - Romiosyni La notion de "Romain" avant et après la chute de Constantinople», *EE*, Αθήνα: Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, περ. Β', τ. ΚΗ' (1979-1985), σ. 169-198.
- Manz, B. F. (1989). *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge: University Press.
- Manz, B. F. (2007). *Power, politics and religion in Timurid Iran*, Cambridge: University Press.

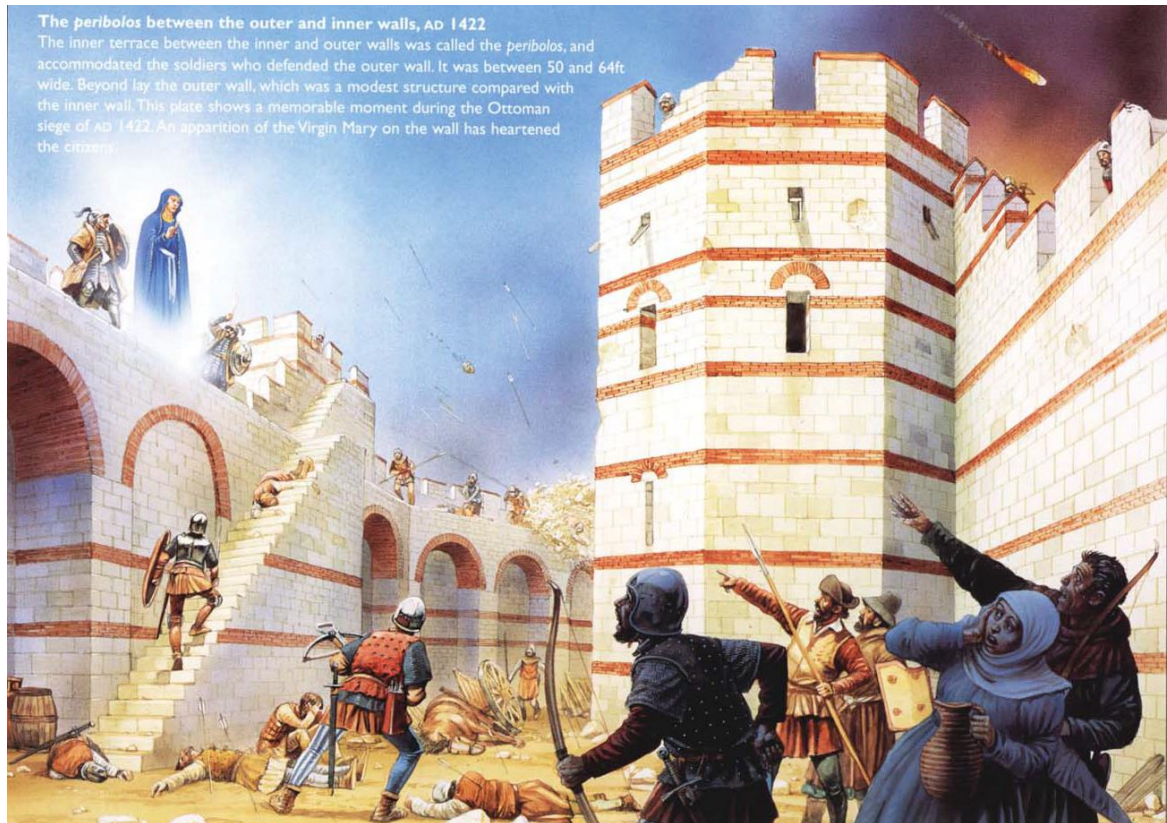
- Μαρκόπουλος, Α. (1998). *Η θέση του χρονογράφου στη Βυζαντινή κοινωνία*, Αθήνα: εκδ. Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν.
- Marozzi, J. (2004). *Tamerlane: Sword of Islam, conqueror of the world*, HarperCollins.
- Martini, E. (1902). *Catalogo di manoscritti greci esistenti nelle biblioteche italiane*, τ. II, 214.
- McCarthy, J. (1997). *The Ottoman Turks: An introductory history to 1923*, Longman.
- McFarland, I. A. / Fergusson, D. A. S / Kilby, K. / Torrance, I. R. (2011). *The Cambridge Dictionary of Christian Theology*, Cambridge: University Press.
- McGeer, E. (1995). *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*, Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- McGuckin, J. A. (2011). *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, United Kingdom: Blackwell Publishing Ltd.
- McHugh, M. P. / Norris, F.W. (1999). *Encyclopedia of Early Christianity*, N.Y.: Informa, Taylor and Francis Group.
- Μητάκη, Χ. (2005). *Τα προοίμια των αγιολογικών κειμένων της Παλαιολόγειας περιόδου. Δομική και θεματική ανάλυση*, Μεταπτυχιακή Εργασία (MSc), Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Mihailovic, K. (1975). *Memoirs of a Janissary*, (transl. Benjamin Stolz), University of Michigan.
- Mioni, E. (2009). *Εισαγωγή στην Ελληνική Παλαιογραφία*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Μιρμίρογλου, Β. (1940). *Οί Δερβίσσαι*, Αθήνα: εκδ. Εκάτη.
- Μιχαηλίδης, Δ. Κ. (1966-1967). «Τζάγγρα. Χωρίον τῆς Ἀλεξιάδος (X 8, 6) εἰς ἔμμετρον παράφρασιν», *ΕΕΒΣ* 35, 136-140.
- Μονιού, Δ. (2006). *Γεωργίου Σφραντζή Βραχύ Χρονικό*, Αθήνα: Κανάκης.
- Μονιού, Δ. (2010)⁴. *Μνήμες Ἀλώσεως – Κωνσταντινούπολη 1453*, Αθήνα: Π. Κυριακίδη.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2005). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικογραφίας.
- Murphy, R. (1998). *Ottoman Warfare 1500–1700*, London: UCL Press.
- Nafziger, G. F. / Walton, M. W. (2008). *Islam at War: A History*, USA: Praeger Publishers.
- Necipoglu, N. (1995). «Economic Conditions in Constantinople during the Siege of Bayezid I (1394-1402)», *Constantinople and its Hinderland*, London, 157-167.
- Necipoglu, N. (1995). *Byzantium between the Ottomans and the Latins*, Cambridge: University Press.

- Nicol, M. D. (1988). *Byzantium and Venice: A study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge: University Press.
- Nicol, M. D. (1993). *Βιογραφικό λεξικό της βυζαντινής αυτοκρατορίας*, Αθήνα: Ελληνική Βιβλιοεκδοτική (*A biographical dictionary of the byzantine empire*, London 1991).
- Nicol, M. D. (1996). *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου 1261-1453*, Αθήνα: εκδ. Παπαδήμα.
- Nicolle, D. / Haldon, J. / Turnbull, S. (2007). *The Fall of Constantinople – the Ottoman Conquest of Byzantium*, Osprey Publishing.
- Nicolle, D. / McBride, A. (1983). *The Armies of Islam 7th-11th centuries*, London: Osprey.
- Nicolle, D. / McBride, A. (1995). *Armies of the Ottoman Turks 1300-1774*, 140, Great Britain: Osprey Military.
- Nicolle, D. (1999). *Nicopolis 1396: The Last Crusade*. Campaign Series. London: Osprey Publishing.
- Νίκου, Δ. (2016). *Οι ιστορικοί λόγοι στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, Διδακτορική Διατριβή (Phd), Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Norwich, J. J. (1998). *A Short History of Byzantium*, New York: Vintage Books.
- Obolensky, D. (1978). «A Byzantine Grand Embassy to Russia in 1400», *MBGS* 4, 123-132.
- Oman, C. (1991). *A History of the Art of War in the Middle Ages*, v. 2 1278–1485, Greenhill Books.
- Ostrogorsky, G. (1997)⁵. *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τ. Γ', Αθήνα: εκδ. Στέφανος Βασιλόπουλος.
- Παναγιωτίδης, Κ. (2004). *Η οργάνωση του στρατού κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο, 1204-1453*, Διδακτορική Διατριβή (Phd), Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Panton, K. J. (2011). *Historical Dictionary of the British Monarchy*, Scarecrow Press.
- Papasotiriou, C. (1992). *Byzantine grand strategy*, Stanford University.
- Parry, V. J. (1976). *A History of the Ottoman Empire to 1730*, Cambridge: University Press.
- Πασαδαίος, Α. (1981). *Η πόλη του Βοσπόρου*, Αθήνα.
- Patte, D. (2010). *The Cambridge Dictionary of Christianity*, Cambridge: University Press.
- Pentcheva, B. V. (2006). *Icons and Power: The Mother of God in Byzantium*, University Park, PA: The Pennsylvania State University Press.
- Pinto, E. (1977). *L'assedio di Costantinopoli*, Messina.
- Πολάτωφ, Χ. (1989). *Αλέξιος Μακρεμβολίτης Ό Βίος και τὸ ἔργον*, Διδακτορική Διατριβή (PhD), Αθήνα.

- Prokapat, M. / Golitzin, A. / Peterson, M. D. (1996). *Historical Dictionary of The Orthodox Church*, London: Scarecrow Press Inc.
- Purdie, M. H. (2009). *An account of John Cananus of the siege of Constantinople in 1422*, Διδακτορική Διατριβή (Phd), [M.A. Thesis, University of Western Australia, School of Humanities].
- Quataert, D. (2005).² *The Ottoman Empire 1700-1922*, Cambridge: University Press.
- Rosenqvist, J. O. (2008). *Η Βυζαντινή Λογοτεχνία από τον 6ο αιώνα ως την Άλωση της Κωνσταντινούπολης*, (μτφρ. Ι. Βάσσης), Αθήνα.
- Runciman, S. (1969). *Βυζαντινός Πολιτισμός*, (μτφρ. Δ. Δετζώρτζη), Αθήνα: εκδ. Γαλαξίας.
- Sahas, D. (2021). *Byzantium and Islam: Collected Studies on Byzantine - Muslim Encounters*, Netherlands: Brill.
- Schilbach, E. (1970). *Byzantinische Metrologie*, München: C. H. Beck.
- Schlumberger, G. (1954). *Άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως*, Αθήνα: εκδ. Ακρίτας.
- Schreiner, P. (1975-1977), *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, Wien: Verl. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften [CFHB 12/1].
- Setton, K. M. (1976). «The Papacy and the Levant (1204-1571)», *The American Philosophical Society* 3, 7-8.
- Sewter, E. R. A. (1969). *Anna Komnene The Alexiad*, Penguin Books.
- Σκιαδάς, Α. Δ. (2000). *Αρχαϊκός Λυρισμός*, τ. 1, Αθήνα: εκδ. Α. Καρδαμίτσα.
- Smith, W. / Wace, H. (1877). *A Dictionary of Christian Biography*, v. I-III, London: John Murray.
- Σπυρόπουλος, Π. (1991). *Η Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως 29 Μαΐου 1453*, Αθήνα: εκδ. Καρδαμίτσα.
- Sternbach, L. (1900). «Σύγκελλος, Homilia de obsidione Avarica», *Analecta Avarica*, Rozprawy Akademii Umiejetnosci Wydzial Filologiczny, ser. 2, v.15, Krakau: Sumptibus Academiae litterarum, 2-24.
- Στράτου, Ν. (1986), *Βυζάντιον Αφιέρωμα στον Ανδρέα Στράτο*, τ. 2, Αθήνα.
- Sullivan, D. (1997). «Tenth century byzantine offensive siege warfare: Instructional Prescriptions and Historical Practice», *Το Εμπόλεμο Βυζάντιο (9ος – 12ος αιώνας)*, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα: Ίδρυμα Γουλιανδρή – Χορν, 179-200.
- Sullivan, D. (2000). *Siegecraft: Two Tenth-century Instructional Manuals by Heron of Byzantium*, Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

- Talbot, A. (2004). «Monasticism in Constantinople in the Final Decades of the Byzantine Empire, Anniversary of the Istanbul University Symposium», *The Journal of English and Germanic Philology*, University of Illinois. v.105, 1 (Jan. 2006), 25-43.
- Thiriet, F. (1959). *Regestes des deliberations du senat de Venise concernant la Romanie, 1400-1430*, II, Paris: Mouton & co.
- Trapp, E. (1966). *Manuel II Palaiologos, Dialoge mit einem Perser*, Wien.
- Treadgold, W.T. (1997). *A history of the Byzantine state and society*. USA: Stanford University Press.
- Τσάμης, Δ. (2003). *Θεομητορικά θαύματα*, τ. Α', Θεσσαλονίκη, εκδ. Π. Πουρναρά.
- Tsangadas, B. (1980). *The Fortifications and Defenses of Constantinople*, New York: East European Monographs / Columbia University Press.
- Τσιαπλές Γ. Β. (2014). *Πολιορκίες και αλώσεις στα Βυζαντινά ρητορικά και αγιολογικά κείμενα*, Διδακτορική διατριβή (Phd), Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Τσολάκης, Ε. (1986). *Εισαγωγή στη Μεσαιωνική Ελληνική Φιλολογία*, Θεσσαλονίκη.
- Turnbull, S. (2003). *Essential Histories - The ottoman Empire 1326-1699*, N.Y. – London: Routledge Taylor and Francis Group.
- Turnbull, S. / Dennis, P. (2004). *The Walls of Constantinople*, Osprey Publishing.
- Τωμαδάκης, Ν. Β. (1955). *Οι βυζαντινοί ιστορικοί εν σχέσει προς την αρχαίαν ιστοριογραφικήν παράδοσιν και η σημασία αυτών*, Αθήνα.
- Τωμαδάκης, Ν. Β. (1968). «Ίωσήφ Βρυέννιος, Δημηγορία περί τοῦ τῆς πόλεως ἀνακτίσματος», *ΕΕΒΣ* 36, 1-15 [αναδημοσίευση στον τόμο του ίδιου, *Περί αλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως 1453*, γ' έκδοση, Αθήνα 1994, 246 κ.εξ].
- Van Millingen, A. (2010). *Byzantine Constantinople: The Walls of the City and Adjoining Historical Sites*, Cambridge: University Press.
- Vasiliev, A. A. (1995). *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (324-1453)*, (μτφρ. Δημ. Σαβράμης), τ. Β', Αθήνα: εκδ. Πάπυρος.
- Vaughan, D. M. (1954). *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances 1350–1700*, Liverpool: University Press.
- Wace, H. (1999). *A Dictionary of Christian Biography and Literature to the End of the Sixth Century A.D., with an Account of the Principal Sects and Heresies*, USA: Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library. [A Dictionary of Christian Biography and Literature, published by John Murray, London, 1911].
- Wheatley, P. / Dunn C. (2020) : *Demetrius the Besieger*. Oxford: University Press.

- Wilson, C. (1995). «The Medieval Monuments», *A History of Canterbury Cathedral*, Oxford: OUP, 451–510.
- Χαστούπης, Α. Π. (1986). *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην*, Αθήνα: εκδ. Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Χατζόπουλος, Δ. (2004). *Ἡ πρώτη Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς (1394-1402)*, Αθήνα: εκδ. Ἐλεύθερη Σκέψις.
- Zachariadou, E. A. (1983). «Ottoman Diplomacy and the Danube Frontier (1420–1424)» *Harvard Ukrainian Studies* VII, 685.
- Zachariadou, E. A. (1995). *Romania and the Turks (c. 1300–1500)*, London: Variorum Reprints.
- Ζώρας, Γ. (1958). *Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων (κατὰ τὸν Βαρβερινὸν Ἑλληνικὸν Κώδικα ΙΙΙ)*, Ἀθῆναι.

Η εικόνα προέρχεται από το βιβλίο των Turnbull, S. / Dennis, P. (2004). *The Walls of Constantinople*, Osprey Publishing, 46.